

बाल ब्रह्मचारी श्री नेमिनाथाय नमः

तत्त्वार्थाधिगम सूत्र अभिनव टीका

अध्याय : ७

अभिनवटीकाकर्ता
पूज्य मुनिराज श्री सुधर्मसागरजु महाराज साहेबना शिष्य
मुनि दीपरत्न सागर

बाल बह्मचारी श्री नेमिनाथाय नमः

नमो नमो निम्मल दंसणस्स

श्री आनंद-क्षमा-ललित-सुशील-सुधर्मसागरगुरुरभ्यो नमः

तत्त्वार्थाधिगम सूत्र

अभिनव टीका

अध्यायः ७

:- प्रेरक

पूज्यमुनिराज श्री सुधर्मसागरेश्वर महाराजः

:अभिनवटीका-कर्ता:-

अभिनव साहित्य सर्जक मुनिदीपरत्नसागर

ता. १९/५/८४ सोमवार २०५० मासः वैशाख सुदः ५

अभिनव श्रुत प्रकाशन- ३८

વિષય અનુક્રમ

ક્રમ	વિષય	સૂત્ર	પૃષ્ઠ
૧	પ્રત નું સ્વરૂપ	૧, ૨	૫
૨	પ્રત ની સ્થિરતા માટેની ભાવનાઓ	૩ થી ૭	૧૬
૩	હિંસાદિ પાંચેનું સ્વરૂપ	૮ થી ૧૨	૪૫
૪	પ્રતી નુ સ્વરૂપ અને ભેદ	૧૩, ૧૪	૬૬
૫	પ્રતના ૧૨ ભેદ	૧૫, ૧૬	૭૫
૬	સંલેખનાનું સ્વરૂપ	૧૭	૮૬
૭	સમ્યક્ત્વ આદિ બાર પ્રતના અતિચાર	૧૮ થી ૩૧	૯૨
૮	સંલેખનાના અતિચાર	૩૨	૧૪૧
૯	દાનની વ્યાખ્યા અને વિશેષતા	૩૩, ૩૪	૧૪૪

પરિશિષ્ટ

૧	સુત્રાનુક્રમ		૧૫૨
૨	અકારાદિ સૂત્રક્રમ		૧૫૪
૩	શ્વેતામ્બર દિગમ્બર પાઠભેદ		૧૫૬
૪	આગમ સંદર્ભ		૧૫૮
૫	સંદર્ભ સૂચિ		૧૫૯

ટાઈપસેટીંગ:- રે કોમ્પ્યુટર્સ, ૩-દિગ્વીજય પ્લોટ, જામનગર, ફોન: ૬૨૬૩૯
 પ્રિન્ટીંગ:- નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, ઘી-કાટા રોડ, અમદાવાદ.
 પ્રકાશક:- અભિનવશ્રુત પ્રકાશન, પ્ર.જે. મહેતા,
 ૩!દાન ડાકઘર પાછળ, જામનગર-૩૬૧ ૦૦૧.

बाल ब्रह्मचारी श्री नेमिनाथाय नमः
नमो नमो निम्मल दंसणस्स

तत्त्वार्थाधिगम सूत्र

- तत्त्व :** (१) यथावस्थित ज्वादि पदार्थानो स्व-त्वाव ते तत्त्व.
(२) જે પદાર્થ જે રૂપથી હોય તેનું તે જ રૂપ હોવું તે તત્ત્વ-જેમકે જીવ જીવરૂપે જ રહે અને અજીવ - અજીવ રૂપે રહે છે.
- અર્થ :** (૧) જે જણાય તે અર્થ.
(૨) જે નિશ્ચય કરાય કે નિશ્ચયનો વિષય હોય તે અર્થ.
- તત્ત્વાર્થ :** (૧) તત્ત્વ વડે જે અર્થનો નિર્ણય કરવો તે તત્ત્વાર્થ.
(૨) જે પદાર્થ જે રૂપે હોય તે પદાર્થને તે રૂપે જ જાણવો કે ગ્રહણ કરવો તે તત્ત્વાર્થ.
- અધિગમ :** (૧) જ્ઞાન અથવા વિશેષ જ્ઞાન.
(૨) જ્ઞાન થવું તે.
- સૂત્ર :** અલ્પ શબ્દોમાં ગંભીર અને વિસ્તૃત ભાવ દર્શાવનાર શાસ્ત્ર-વાક્ય તે સૂત્ર.

પ્રસ્તૂત ગ્રન્થમાં જીવ-અજીવ-આશ્રવ-બન્ધ-સંવર-નિર્જરા-મોક્ષ એ સાત તત્ત્વો છે. આ સાતે તત્ત્વોને તે સ્વરૂપે જ ગ્રહણ કરવા રૂપ નિશ્ચયાત્મક બોધની પ્રાપ્તિ તે તત્ત્વાર્થાધિગમ.
સૂત્રકાર મહર્ષિ પૂ. ઉમાસ્વાતિજીએ સમગ્ર ગ્રન્થમાં તત્ત્વાર્થ ની સૂત્ર સ્વરૂપે જ ગુંથણી કરી છે માટે તેને તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર કહ્યું છે.

સાતમા અધ્યાયને આરંભે

તત્વાર્થ સૂત્રકારે દશ અધ્યાયોમાં સમગ્ર ગ્રન્થને વિભાજીત કર્યો છે. તેઓ શ્રી આ દશ અધ્યાય થકી સાત તત્વો નો ભોધ કરાવે છે. જેમા જીવતત્વ વિષયક વિચારણા પ્રથમ ચાર અધ્યાયમાં કર્યા પછી, પાંચમાં અધ્યાયમાં અજીવ તત્વ અને છઠ્ઠા અધ્યાયમાં આત્મવ તત્વ સંબંધિ વિશદ્ યર્થા કરી છે

આ અધ્યાયમાં મુખ્યત્વે વ્રત-વ્રતની ભાવના અને વ્રતના અતિચાર એ જ વિષય ક્ષેત્ર છે. આત્મવ ને જણાવતા અધ્યાય-છઠ્ઠામાં સૂત્ર:૧૩ માં વ્રતી શબ્દ આવે છે આ વ્રતી શબ્દ મૂળ વ્રત શબ્દ ઉપરથી બનેલો છે તેથી વ્રત અને વ્રતી ની વ્યાખ્યા, વ્રત અતી ચાર આદિ સમગ્ર યર્થા નો મુખ્યસાર વ્રત વિષયક વિસ્તૃત માહિતી પ્રદાનનો જણાય છે

જીવાદિ સાત તત્વોના સંબંધમાં કહીએ તો આ અધ્યાયનું વર્ણન આત્મવતત્વ સાથે સંબંધ ધરાવે છે એમ કહી શકાય કેમ કે વ્રતના અતિચારો આત્મવ રૂપે છે જેનું વર્ણન આ અધ્યાયમાં સવિસ્તાર થયેલું છે

-વળી અતિચાર સમજવા માટે વ્રતોનું જ્ઞાન હોવું એ નિતાન્ત આવશ્યક છે માટે આરંભમાં વ્રત સંબંધિ ઉલ્લેખો પણ કરાયેલ છે. સૂત્રકાર મહર્ષિ પ્રથમ સૂત્રમાં વ્રત ની વ્યાખ્યા કરે છે, ત્રીજા સૂત્રમાં વ્રતને માટેની પાંચ-પાંચ ભાવના ને જણાવે છે સૂત્ર:૮ થી ૧૬ મધ્યે પ્રત્યેક વ્રતના સ્વરૂપની સ્પષ્ટતા કરી સૂત્ર:૧૮ થી ૩૨ માં વ્રતાતિચાર જણાવે છે જે પરોક્ષ રીતે આત્મવો જ છે

આ રીતે થતા આત્મવ અથવા વ્રત સંબંધિ દુષણો નો યોગ્ય અભ્યાસ જીવને આત્મવથી દૂર થઈ નિરતિચાર વ્રતપાલન થકી મોક્ષમાર્ગે ગમનકરાવવામાં સહાયક થાય છે

શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચકેભ્યો નમઃ

અધ્યાય:૭-સૂત્ર:૧

- [1] સૂત્રહેતુઃ- સૂત્રકાર મહર્ષિવ્રતના સ્વરૂપને જણાવવાના હેતુથી આ સૂત્ર રચના કરે છે
- [2] સૂત્રઃમૂળઃ-હિંસાનૃતસ્તેયાબ્રહ્મપરિગ્રહેભ્યોવિરતિર્વ્રતમ્
- [3] સૂત્રઃપૃથક્-હિંસા અનૃત - સ્તેય - અબ્રહ્મ - પરિગ્રહેભ્યો વિરતિઃ વ્રતમ્
- [4] સૂત્રસારઃ-હિંસા, અસત્ય, ચોરી , મૈથુન અને પરિગ્રહ [એ પાંચ] થી [જાણીને, શ્રદ્ધાપૂર્વક, મન વચન કાયા વડે] વિરમવું એ વ્રત છે

- [5] શબ્દજ્ઞાનઃ-

હિંસા- હિંસા

અનૃત -જૂઠ, અસત્ય

અસ્તેય-ચોરી

અબ્રહ્મ-મૈથુન

પરિગ્રહ-પરિગ્રહ

વિરતિ-વિરમવું, અટકવું

વ્રત-વ્રત-હિંસાદિ થી વિરમવું તે જ વ્રત

- [6] અનુવૃત્તિઃ- પ્રથમ સૂત્ર છે માટે પૂર્વના કોઈ સૂત્રની અનુવૃત્તિ અહીં વર્તતી નથી

[7] અભિનવટીકાઃ- સૂત્રકાર મહર્ષિ આસ્રવતત્વનો વિસ્તાર જણાવવા માટે આ અધ્યાયમાં પ્રથમ વ્રતોના સ્વરૂપનો નિર્દેશ કરી પછી વ્રતાતિયાર થકી, થતા કર્મસ્રવનો નિર્દેશ કરે છે

હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ એ દોષોને સમજી તેમનો ત્યાગ સ્વીકારી પછી તે દોષોને ન સેવવા એ ત્રણ પ્રવૃત્તિને વ્રત શબ્દ થી અહીં સૂત્રકાર જણાવે છે. આમ પ્રસ્તુત સૂત્ર માંતો દોષ -છેલ્લે દોષનો ત્યાગ, પુનઃસેવન ન કરવું એ ત્રણ વિગત થકી તો છેલ્લે સંવર જ થાય છે. પણ સૂત્રકારનો આશય અહીં સંવર તત્વને જણાવવાનો નથી પરંતુ સાતાવેદનીય કર્મસ્રવમાં આવેલ વ્રતી અનુકંપા શબ્દના વ્રતી શબ્દને સ્પષ્ટ કરવાનો છે

- આ હેતુથી જ પ્રથમ વ્રતનો અર્થ જણાવી આગળ સૂત્ર:૧૩ માં વ્રતી શબ્દનું કથન કરે છે.

❖ હિંસાઃ- પ્રમત્ત યોગ વડે કરીને પ્રાણનો નાશ કરવો તે હિંસા

☆ હિંસા બે પ્રકારની કહી છે દ્રવ્ય હિંસા ભાવહિંસા

-દ્રવ્યહિંસાઃ- પોતાના કે અન્ય આત્માના દ્રવ્યપ્રાણો કે જેના વડે તે જીવનું શરીરસ્થ જીવન જીવાય છે. તેનો અલ્પાંશે કે સર્વથા ઘાત કરવો તે દ્રવ્યહિંસા

- ભાવહિંસાઃ- પ્રત્યેક સંસારી જીવમાં પોત-પોતાના ક્ષયોપશમાનુસારે પોતાના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર તપ-વીર્ય ગુણમાં જે-જે પ્રવર્તન હોય છે તે ક્ષયોપશમ ભાવનો ઘાત કરવો કે ઉન્માર્ગ પ્રવર્તન કરાવવું તે ભાવહિંસા જાણવી

☆ કષાયોદિપ્રમાદપરિગતસ્ય આત્મનઃ કર્તુઃ કાયાદિકરણવ્યાપારાદ્ દ્રવ્યભાવભેદેન પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા ।

❖ અનૃતઃ-અસત્ય, મિથ્યાકથન તે અસત્ય છે

-જે વસ્તુ [કે દ્રવ્ય]ને જે સ્વરૂપે શાસ્ત્રકારોએ જણાવેલ છે. તેને અન્યથા સ્વરૂપે કહેવું-

જાણાવવું તે અસત્ય વચન જાણવું

☆ સદ્ભૂતનિહ્વાસદ્ભૂતોદ્ભાવનવિપરીતકટુક સાવદ્યાદિ મૃષાવચનમ્ ।

❖ સ્તેય:-ચોરી, અદત્ત-કોઈએ નહીં આપેલી વસ્તુનું ગ્રહણ તે ચોરી

☆ જે વસ્તુ પોતાની નથી તેને યેન કેન પ્રકારે પોતાની માની ગ્રહણ કરવી, વાપરવી તે

☆ પરપરી ગૃહીતસ્ય સ્વીકરણમાક્રાન્ત્યા ચૌર્યેણ શાસ્ત્રનિષિદ્ધસ્ય વા સ્તેયમ્ ।

❖ અબ્રહ્મ:- મૈથુન, સ્ત્રી-પુરુષનું કર્મ-મૈથુન સેવન તે અબ્રહ્મ છે

☆ આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોનો ભોગ-ઉપભોગ ત્યજી ને પર પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો યોગ

તેમજ ભોગ-ઉપભોગ કરવો તે મૈથુન

☆ કષાયાદિપ્રમાદપરિણતસ્યાત્મનઃ મોહોદયં સતિ ચેતના ચેતનસ્રોત સોરાસેવનમબ્રહ્મ ।

❖ પરિગ્રહ:-પરિગ્રહ, મૂર્છા પરિગ્રહ છે

☆ પર પુદ્ગલોનો સંયોગ તેમજ તેનો વિયોગ ન થાય તેવો પ્રયત્ન તે પરિગ્રહ

☆ સચિત્તાચિત્તમિષ્ટેષુદ્રવ્યાદિષુ શાસ્ત્રાનનુમતેષુ મમત્ત્વં પરિગ્રહઃ

આ હિંસાદિ પાંચે દોષોથી જાગૃતિ પૂર્વક અળગા રહેવાનો પ્રયત્ન પુરુષાર્થ તે સર્વ હિંસાદિ

વિરમણ-વ્રત કહ્યા છે તે આ રીતે

❖ વિરતિ:- વિરતિ એટલે વિરમવું, અટકવું નિવૃત્તિ

☆ વિરતિ એટલે સમજણ પૂર્વક હિંસાદિ દોષોના ત્યાગનો સ્વીકાર

☆ વિરતિ-ઉપરમ-નિવૃત્તિ- અકરણ એ બધાં એકાર્થક શબ્દો છે

☆ વિરતિ: (ઇતિ) જ્ઞાત્વાભ્યુપેત્ય અકરણમ્

☆ વિરમવું તે વિરતિ, જ્ઞાન દ્વારા જાણીને, શ્રદ્ધા થી સ્વીકારીને અને ભાવથી ન કરવું.

☆ જ્ઞાનશ્રદ્ધાનપૂર્વકચારિત્રમ્ ઇતિ યાવત્ ।

☆ આ સૂત્રમાં વિરતિ શબ્દ હિંસાદિ પાસે દોષો સાથે જોડાયેલ છે.

—હિંસા-વિરતિ- હિંસાના પાપથી અટકવું તે હિંસા વિરમણ

—અનૃત્-વિરતિ-અસત્યના પાપથી અટકવું તે મૃષાવાદ વિરમણ

—સ્તેય-વિરતિ-ચોરીના પાપથી અટકવું તે અદત્તાદાન વિરમણ

—અબ્રહ્મ-વિરતિ- મૈથુનના પાપથી અટકવું તે મૈથુન વિરમણ

—પરિગ્રહ-વિરતિ- પરિગ્રહના પાપથી અટકવું તે પરિગ્રહ વિરમણ

☆ સૂત્રકાર મહર્ષિએ સૂત્રમાં વિરતિ શબ્દ એક વચન યુક્ત મુકેલ છે. તે વિરતિ સામાન્યની અપેક્ષાએ અહીં એકવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે, વિષયભેદની અપેક્ષાએ નહીં.

—સર્વસાવધ નિવૃત્તિરૂપ સામાન્ય સામાયિક વ્રતની અપેક્ષાએ વિરતિ એક વ્રત છે અને ભેદાધીન છે દોષસ્થાપનાની અપેક્ષાએ ઉક્ત પાંચે વ્રત છે કેમ કે સાવધ ત્યાગ શબ્દથી હિંસાદિ પાંચે સાવધોનો ત્યાગ થઈ જાય છે

❖ વ્રત:-વ્રતની સર્વ પ્રથમ વ્યાખ્યા તો સૂત્રકારે સૂત્રમાંજ મુકી છે

☆ હિંસાદિ પાંચ દોષોથી વિરમવું તે જ વ્રત.

હિંસાદિભ્યઃ કાયવાહ્મનોર્ભિર્વિરતિઃ વ્રતમ્

☆ હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, અને પરિગ્રહ એ પાંચેની મન-વચન-કાયાથી વિરકિત એ જ વ્રત છે જેમ કે મન-વચન-કાયાથી હિંસા થી વિરમવું તે હિંસા વિરમણ વ્રત

☆ શિષ્ટ સમાચારી અનુસાર વ્રત શબ્દ નિવૃત્તિ તથા પ્રવૃત્તિ બંને અર્થમાં લોકમાં પ્રયોજાય છે

— જેમ કે હિંસાથી વિરમવું તે વ્રતનો નિવૃત્તિ અર્થ છે અને હિંસાથી નિવર્તલો શાસ્ત્ર વિહિત ક્રિયા અનુષ્ઠાનમાં જ પ્રવર્તે છે તે હિંસા વિરમણ વ્રતનો પ્રવૃત્તિ અર્થ છે

—સૂત્રકાર મહર્ષિએ તો વિરમણ શબ્દ થકી વ્રતના નિવૃત્તિ અર્થને જ કહેલો છે પણ અર્થાપતિ ન્યાય થી નિવૃત્તિના કથનમાં પ્રવૃત્તિનો અર્થ સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે કેમ કે નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ એ પિતા પુત્રની જેમ સાપેક્ષ છે ફક્ત નિવૃત્તિની પ્રધાનતા સૂચવવા તેનું કથન કરેલ છે

—જેમ સાવધ યોગની નિવૃત્તિ એ નિરવધ યોગનું પ્રવર્તન છે

—હિંસાની નિવૃત્તિ એ શાસ્ત્ર વિહિત અનુષ્ઠાનું પ્રવર્તન છે

—મૃષાવાદની નિવૃત્તિ એ ભાષાની સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ નું પ્રવર્તન છે

—મૈથુન ની નિવૃત્તિ એ બ્રહ્મચર્ય નું પ્રવર્તન છે

—પરિગ્રહની નિવૃત્તિ એ નિષ્પરિગ્રહીતાનું પ્રવર્તન છે

આ રીતે નિવૃત્તિ તથા પ્રવૃત્તિ એ બંને અંશોથી જ વ્રત પૂર્ણતાને પામે છે. સત્કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું હોય તો અસત્કાર્યો માંથી પહેલા નિવૃત્ત થવું પડે અને અસત્કાર્યો માંથી નિવર્તન થતા આપોઆપ સત્કાર્યમાં પ્રવર્તન થાય છે મન, વચન, અને કાયાના યોગ ક્યાંક તો જોડાયેલા રહેવાના છે. આથી જ્યારે તેને અપ્રશસ્ત થી વિરમવાનું થશે ત્યારે પ્રશસ્ત અથવા શાસ્ત્ર વિહિત અનુષ્ઠાનો માં જોડાઈ જવાના છે

—આ રીતે દોષોની નિવૃત્તિ ને વ્રત કહેતા તેમાં સત્ પ્રવૃત્તિના અંશો આવી જ જાય છે એટલે કે વ્રત એ માત્ર નિષ્ક્રિયાતા નથી એ મ ખાસ ખ્યાલમાં રાખવું જોઈએ

❖ અહિંસાનું વ્રત પ્રાધાન્ય:- બીજા વ્રતો કરતાં અહિંસા પ્રધાન હોવાથી તેનું સ્થાન પહેલું છે.

—જેમ પાકની રક્ષા કરવા માટે વાડ જરૂરી છે તેમ બાકીના ચાર વ્રતો અહિંસા ની રક્ષા માટે હોવાથી અહીંસા વ્રત તેની પ્રધાનતા માનવામાં આવે છે

❖ પ્રશ્ન:- રાત્રિ ભોજન વિરમણ એ વ્રત છે છતાં તેનો ઉલ્લેખ અહીં કેમ કર્યો નથી

સમાધાન:- સાધુઓના પાંચ મહાવ્રત સાથે સત્વાઓ રાઈમોઅણાઓ વૈરભળ- એમ કહીને રાત્રિ ભોજન વિરમણ પણ ઘણાં કાળથી વ્રત તરીકે પ્રસિધ્ધ થયેલ છે પરંતુ કેટલાંક કારણોથી અત્રે તેનો ઉલ્લેખ થયો નથી જેમ કે:-

(૧) સર્વસામાન્ય-મુખ્ય કે મહાવ્રતમાં તેની ગણના થતી નથી

(૨) ૨૨ જિનેશ્વરોના શાસનમાં કે શ્રાવકના વ્રતોમાં પણ તેને અલગ વ્રત તરીકે ઉલ્લેખ થયો નથી

(૩) મૂળવ્રત એવા અહિંસા વ્રત માંથી નિષ્પન્ન થતાં વ્રતોમાં રાત્રિભોજન વિરમણ વ્રત એક ભાગ રૂપ જ છે

(૪) હવે પછીના સૂત્ર: ૩માં કહેવાનારી પાંચ-પાંચ ભાવનાઓમાં હિંસા-વિરમણ વ્રતની એક ભાવના છે. આલોકિત પાન ભોજન આ ભાવના માં રાત્રિભોજન વિરમણ વ્રતનો

અન્તર્ભાવ થઈ જાય છે

❖ પ્રશ્ન:- સર્વ સાધનાનું ધ્યેય રાગ દ્વેષને દૂર કરવાનું છે મરણ કે રાગ દ્વેષ થી પાપ પ્રવૃત્તિ થાય છે પાપપ્રવૃત્તિથી કર્મબંધ થાય છે. કર્મબંધ થી સંસાર પરિભ્રમણ થાય છે. માટે આ સમગ્ર પરિભ્રમણને અટકાવવા માટે વ્રતીઓને રાગ-દ્વેષ કે કષાયો નહીં કરવાનો નિયમ હોવો જોઈએ

જેમ ચાવી ખલાસ થતા ઘડીયાળ અટકી જવાની છે તેમ રાગ દ્વેષ દૂર થતા-કષાય નિવારણ થતાં કર્મનો આગ્રવ અને બંધ આપમેળે જ અટકી જશે. પાપ પ્રવૃત્તિ પણ અટકી જ જશે તો પછી હિંસા આદિથી અટકવાનું વિધાન કરવાને બદલે રાગ-દ્વેષ નહીં કરવા રૂપ નિયમનું વિધાન કેમ ન કર્યું?

સમાધાન:- પ્રશ્ન બરાબર છે. એ વાત પણ સત્ય જ છે કે મુખ્ય ધ્યેય કષાયની પરિણતિનું નિવારણ કરવું એ જ છે. પરંતુ રાગ-દ્વેષ-કષાય માનસિક પરિણામો હોવાથી તેને સર્વથા દૂર કરવા થોડા મુશ્કેલ છે.

— માટે સર્વ પ્રથમ તો રાગ-દ્વેષને જેનાથી પુષ્ટિ મળતી હોય તેને અટકાવવાની જરૂર છે. આ પુષ્ટિ મળવાનું બંધ થતાં કાળક્રમે રાગ-દ્વેષ પણ સર્વથા નષ્ટ થઈ જાય છે

— જે રીતે રોગનો નાશ કરવા માટે પ્રથમ જે કારણોથી રોગ વધતો હોય તે કારણો ને દૂર કરવામાં આવે છે, પછી રોગની દવા કરવામાં આવે છે. તેમ અહીં કષાયો કે રાગ-દ્વેષની વૃદ્ધિનું કારણપાપ પ્રવૃત્તિ છે માટે પહેલાં પાપપ્રવૃત્તિને અટકાવવી જોઈએ પછી શુભ પ્રવૃત્તિ રૂપ કે શાસ્ત્ર વિહિત અનુષ્ઠાનો કરવાથી કાળક્રમે કષાયનો નાશ થાય છે. પરંતુ જો હિંસાદિ દોષો રૂપ સાવધ પ્રવૃત્તિનું સેવન જ ચાલુ હશે તો કષાયો કે રાગ-દ્વેષ કદાપી અટકવાના નથી માટે હિંસાદિ વિરમણ વ્રતો અંગીકાર કરી તેનું યોગ્ય રીતે પાલન કરવાથી કષાય નિવૃત્તિ આવે છે.

બીજી દ્રષ્ટિએ:- કર્મબંધ ના ચાર કારણો જણાવેલા છે. મિથ્યાત્વ અવિરતિ, કષાય અને યોગ આ ચાર માં અવિરતિ નો ક્રમ પહેલો છે અને કષાયનો ક્રમ પછીનો છે. તેથી મિથ્યાત્વના ત્યાગ પૂર્વક અવિરતિ - પાપ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કર્યા પછી જ કષાયોનો ત્યાગ થવાનો છે

જો કે અવિરતિથી કષાય અને કષાય થી અવિરતિ એકબીજા સાથે જોડાયેલા છે, કેમ કે અપ્રત્યાખ્યાની કષાય ના ઉદયથી અવિરતિ આવે અને અવિરતિ જીવને હિંસાદિ દોષોના સેવનથી કષાયમાં વૃદ્ધિ થાય એટલે સહેજ ગુંચવાડો થતો જણાય પણ આપણને ગુણસ્થાનક કમારોહમાં આ પ્રશ્નનો ઉત્તર મળી રહે છે

પહેલા સર્વવિરતિ ગુણઠાણું છે અને પછી કષાયનો ક્ષય થાય છે માટે અવિરતિના ગયા પછીજ કષાયનો ક્ષય થાય છે તે અપેક્ષાએ અહીં હિંસાદિ દોષોની નિવૃત્તિને જણાવી છે પણ રાગ-દ્વેષ ન કરવાનો નિયમ કહ્યો નથી

— સ્થાનાંગના પ્રથમ સ્થાનના ૪૮માં સૂત્રમાં પણ પ્રાણાતિ પાતાદિ પાંચ વિરમણ કહ્યું છે જ્યારે કોઠાદિ કષાયનો વિવેક કહ્યો છે માટે તેનું પરચક્રખાણ ન હોય

❖ પ્રશ્ન:- સૂત્રમાં કે પૂર્વસૂત્રમાં કાર્યાદિ શબ્દ ન હોવા છતાં સ્વોપણ ભાષ્યમાં કાયવાહ્યનોભિ: નું ગ્રહણ કેમ કર્યું?

સમાધાન:- વિરતિની સાધના આત્મા વડે જ થાય છે, પણ તે આત્મા અવશ્ય તથા કરણ

-સાધનની અપેક્ષા રાખે છે તેથી મન-વચન-કાયાનું ગ્રહણ કરેલું છે એ સાધનની અપેક્ષાએ છે અને તેથી જ તે યોગ્ય છે

□ [8]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- પંચ મહાવ્યા પુણ્ણતા, તં જહા સવ્વાતો પાણાતિવાયાઓ વેરમણં જાવ સવ્વાતો પરિગ્ગહાતો વેરમણં ❁ સ્થા. સ્થા. ૫-૩.૧, સૂ.૩૮૧-૧

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-

હિંસા-સૂત્ર-૭:૮ પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણવ્યાયપરોપણં હિંસા

અનૃત - સૂત્ર-૭:૯ અસદ્ધિધાનમનૃતમ્

સ્તેય - સૂત્ર - ૭:૧૦ અદત્તાદાનં સ્તેયમ્

અબ્રહ્મ - સૂત્ર. -૭:૧૧ મૈથુનમબ્રહ્મ

પરિગ્રહ્ય સૂત્ર- ૭:૧૨ મૃચ્છાં પરિગ્રહ:

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧)પાક્ષિક સૂત્ર વૃત્તિ

(૨)સામાર્થ્ય વચ જુત્તો સૂત્ર-પ્રબોધટીકા

□ [9]પદ્ય

(૧) હિંસા અસત્ય ચોરી મૈથુન પરિગ્રહ અટકવું

વ્રત જાણીએ એમ પાંચ ભેદે પાપકૃત્તિથી વિરમવું

(૨) હિંસા અસત્ય ને ચોરી, મૈથુન ને પરિગ્રહ

કાયા વાણી મને તેથી, થવું નિવૃત્તિ તે વ્રત

□ [10]નિષ્કર્ષ:- જીવનમાં સર્વ પ્રથમજીવો એ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરવું જોઈએ.

આ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કર્યા પછી સમ્યગ્જ્ઞાન પૂર્વક સ્વ-સ્વરૂપમાં સ્થિર રહેવું તે જ અંતિમ લક્ષ્ય હોવું જોઈએ પણ જ્યાં સુધી સ્વ-રૂપમાં સ્થિર ન થાય ત્યાં સુધી અશુભભાવો ને દૂર કરી હિંસાદિ દોષોથી નિવર્તવું એ જ શ્રેયસ્કર છે

આ અશુભ ભાવોના નિર્વતના અને સમ્યક ચારિત્ર ના પ્રાગટ્ય માટે જ હિંસા-મૃષા-અદત્ત-અબ્રહ્મ અને પરિગ્રહથી નિવર્તવાનું સૂત્રકાર મહર્ષિ એ સૂચિત કરેલ છે

અને જ્યારે જીવ આવા દોષોથી વિરમે છે કે વ્રતથી પરિવરેલો હોય છે ત્યારે તે કમશઃ ગુણ સ્થાનકની શ્રેણીએ ચઢે છે દેશ વિરતિ-સર્વવિરતિ-ક્ષપક શ્રેણી આદિ માંડીને ક્ષાયિક ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ પામી શકે છે. અર્થાત્ આમ્નવનો ત્યાગ- સંવર અને મોક્ષના સાધન ભૂત આ વ્રતોનો સ્વીકાર એજ આ સૂત્રનો નિષ્કર્ષ છે

અધ્યાય:૭-સૂત્ર:૨

- [1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર થકી પ્રતના ભેદોને જણાવે છે
- [2] સૂત્ર:મૂળ:- દેશસર્વતોઽણુમહતી
- [3] સૂત્ર:પૃથક્:- દેશ - સર્વતઃ અણુ - મહતી
- [4] સૂત્રસાર:- [હિંસાદિથી] દેશ થકી [વિરતિ] તે અણુપ્રત અને સર્વ થકી [વિરતિ] તે મહાપ્રત છે

[5] શબ્દજ્ઞાન:-

દેશતઃ:- દેશથી, અલ્પઅંશે, સ્થૂળ [વિરમણ]

સર્વતઃ:- સર્વથી, સર્વાંશે, સૂક્ષ્મ [વિરમણ]

અણુ:- અણુ [પ્રત]

મહતઃ:- મહા[પ્રત]

[6] અનુવૃત્તિ:- સૂત્ર.૭-૧ હિંસાઽનૃતસ્તેયાબ્રહ્મપરિગ્રહેભ્યો વિરતિર્વ્રતમ્

[7] અભિનવટીકા:- ત્યાગની ઈચ્છવાળા કે દોષ થી વિરમવા વાળા દરેક વ્યક્તિ દોષથી નિવૃત્ત થાય છે પણ તે બધાંના ત્યાગ કે દોષ નિવૃત્તિમાં સામ્યતા હોતી નથી અને આ સામ્યતા નો અભાવ એ સ્વાભાવિક પણ છે કેમ કે આત્માને વિકાસક્રમ બધાનો ભિન્ન ભિન્ન હોય છે

અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિએ આ ત્યાગ અથવા નિવર્તનની ભિન્ન ભિન્ન કક્ષાને બે ભાગોમાં વિભાજીત કરી છે (૧) દેશથી કે અંશતઃ વિરમણ (૨) સર્વથા વિરમણ

ઉપરોક્ત સૂત્રમાં જે હિંસા-જૂઠ-ચોરી-મૈથુન અને પરિગ્રહ એ પાંચે પાપો ગણાવેલા છે. તેનો દેશથી અર્થાત્ અમુક અંશે ત્યાગ કરવો તે અણુપ્રત છે અને તે પાંચેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો એ મહાપ્રત છે.

અહીં સર્વથા ત્યાગ નો અર્થ તો સ્પષ્ટ જ છે કે મનથી, વચનથી કાયાથી આ હિંસાદિ દોષો સર્વથા સેવેનહિ, બીજા પાસે સેવરાવે નહીં, અને સેવનારની અનુમોદના પણ કરે નહીં

જયારે દેશથી ત્યાગમાં તો સંપૂર્ણ પ્રતના ૧ ટકાથી ૯૯ટકા સુધીનો કોઈપણ અંશ-એકદેશ જ કહેવાય એટલે કે સમગ્ર હિંસા વિરમણ માંથી જેટલું પણ વિરમે તે બધું દેશથી જ કહેવાય ફક્ એટલો કે દેશથી વિરમણમાં અનુમોદનાનો ત્યાગ હોતો નથી

—દેશ શબ્દનો અર્થ એક દેશ છે

—સર્વ શબ્દનો અર્થ સકળ છે

—સૂત્રમાં દેશ અને સર્વ શબ્દનો સમાસ કરીને તસ્ પ્રત્યય લગાડવામાં આવેલ છે તેથી દેશસર્વતઃ પદ બનેલ છે

—એજ રીતે અણુ અને મહત્ શબ્દ નો દ્વન્દ્વ સમાસ કરીને અણુમહતી પદ બનાવેલ છે

—પૂર્વ સૂત્રમાંથી વિરતિ શબ્દની અનુવૃત્તિ લેવામાં આવી છે અને તેનો સંબંધ દેશસર્વતઃ સાથે જોડવામાં આવેલ છે તેથી દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ અથવા દેશતઃ વિરતિઃ અને સર્વતઃ વિરતિઃ એવા શબ્દ પ્રયોગો થશે.

—અણુમહતી શબ્દ નપુંસક લીંગ પ્રયોગ છે. તેથી પૂર્વસૂત્ર ના નપુંસક લિંગી એવા વ્રતમ્ શબ્દ સાથે તેને જોડવાનો છે. તેથી અણુવ્રતમ્ અને (મહત્) મહાવ્રતમ્ એવા શબ્દો તૈયાર થશે

— આ રીતે તૈયાર થયેલા શબ્દોને સંબંધ અનુક્રમ થી જોડતા

દેશતઃ વિરતિઃ અણુવ્રતમ્

સર્વતઃ વિરતિઃ મહાવ્રતમ્ એમ બે વાક્યો બનશે

❖ દેશતઃ વિરતિઃ અણુવ્રતમ્-સમગ્રવ્રત ના કોઈ એક દેશથી કેઅલ્યાંશે વિરમવું તેન અણુવ્રત કહે છે

પૂર્વસૂત્રમાં હિંસાદિ પાંચે દોષોથી વિરમવાનું જણાવેલ છે. તેથી અણુવ્રત પણ પાંચ થશે આ અણુવ્રતને સ્થૂળવ્રત પણ કહે છે

-૧- સ્થૂળ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રતઃ-

☆ દેશથી હિંસાની વિરતિ તે સ્થૂળ પ્રાણાતિપાત હિંસાવિરમણ વ્રત

☆ નિરપરાધી ત્રસ જીવોની સંકલ્પ પૂર્વક અને નિષ્કારણ હિંસાથી વિરમવું તે

☆ સ્થૂળ જીવ હિંસા ન કરવી તે

— શ્રાવકને આ વ્રત સવા વશા પ્રમાણ ગણવામાં આવેલ છે.

ધારોકે સાધુને આ વ્રત વીસ વસા [એક માપ છે] જેટલું ગણવામાં આવેતો

(૧)સાધુને ત્રસ સ્થાવર બંને પ્રકારના જીવોની હિંસાનો ત્યાગ છે જ્યારે શ્રાવકને ત્રસ જીવોની હિંસાનો ત્યાગ છે અને સ્થાવરની જયણા છે આ રીતે વીસ “વસા” માંથી અડધુ રહેતા દશ “વસા” જેટલું પ્રમાણ થયુ છે

(૨)ત્રસ જીવોની હિંસા પણ બે પ્રકારે છે (૧)સંકલ્પથી (૨)આરંભથી

—ગૃહસ્થોને આરંભ જન્ય હિંસાની જયણા હોય છે. સંકલ્પ જન્ય હિંસાનો ત્યાગ હોય છે તેથી દશ વસામાંથી ફક્ત પાંચ વસા નું પ્રમાણ રહેશે કેમ કે આરંભ જન્ય હિંસાનો ત્યાગ તો થશે નહીં

(૩)સંકલ્પ જન્ય હિંસા પણ બે પ્રકારે છે (૧)સાપરાધી (૨)નિરપરાધી. સાપરાધીના સંકલ્પ વધની જયણા હોય છે અને નિરપરાધીના સંકલ્પ વધનો ત્યાગ છે તેથી હવે બાકી રહ્યું અઢી વસા પ્રમાણ. અહીં અપરાધી જીવના વધ-તાડન આદિની હિંસા ની જયણા છે માટે

(૪)નિરપરાધી વધ-બંધનાદિ પણ નિષ્કારણ અને સકારણ બે રીતે હોઈ શકે છે જેમ કે પશુને પાળેલા હોય કે ખેતી વગેરેના કામમાં રોકેલા હોય તો કારણે તેને બંધન-તાડનાદિ કરવા પણ પડે એ જ રીતે કામ કરનાર નોકરોને પણ ક્યારેક સજા કરવી પડે છે તેને કારણે સકારણ હિંસા કહી છે. નિરપરાધીની આવી સકારણ હિંસાની ગૃહસ્થને જયણા હોય છે જ્યારે નિરપરાધી પ્રાણી ને વિના કારણ નિર્દયતા થી મારવું તે નિષ્કારણ હિંસા છે તેનો ત્યાગ કરવાનો છે

આમ નિરપરાધી જીવને સકારણ મારવો તેનો જ ત્યાગ થતો હોવાથી ફક્ત સવાવશા પ્રમાણ બાકી રહેશે

ટકાવારીની દૃષ્ટિએ કહીએ તો ૧૦૦ટકા ના મહાવ્રતપાલનની અપેક્ષાએ અણુવ્રતનું પાલન [૬.૨૫] સવા છ ટકા માત્ર થાય છે

-૨- સ્થૂળ મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત:-

— દેશથી જૂઠાણાની વિરતિ તે સ્થૂળ મૃષાવાદ વિરમણવ્રત

— કન્યાઅલીક ગો-અલીક, ભૂમિ-અલિક, ન્યાસ-અપહાર, કુટ સાક્ષી એ પાંચ પ્રકારના અસત્યો નો ત્યાગ તે સ્થૂળ મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત

— મૃષાવાદ એટલે જૂઠું બોલવું, આ દોષનો અલ્પ અંશે કે એક દેશ પૂર્વક ત્યાગ કરવો તે

☆ કન્યા અલિક:- સગપણ વગેરે પ્રસંગોમાં કન્યાના વિષયમાં અસત્ય બોલવું તે, જેમ કે કન્યા શીક્ષિત ન હોવા છતાં તે ખૂબ ભણેલી છે તેમ કહેવું ધઉવર્ણી હોય અને તેને રૂપાળી કહેવી એવા પ્રકારે જે મૃષાવાદ. તે કન્યા-અલીક કહેવાય છે

— જો કે કન્યા શબ્દ ઉપલક્ષણ થી રૂઠ થતો જાય છે તેના મૂળમાં દ્વિપદ સંબંધિ જૂઠું બોલવું તે છે અર્થાત્ દાસ-દાસી કે નોકર ચાકર સંબંધે અસત્ય બોલવું તે પણ અહીં સમાવેશ પામે જ છે. જેમ કે નોકરીમાંથી છૂટા કરેલા નોકરને વિશે જૂઠી વાતો ફેલાવવી તે

☆ ગો-અલીક:- ગાય, બળદ, વગેરે પશુઓના સંબંધમાં જૂઠું બોલવું તે ગો-અલીક અથવા ગવાલીક કહેવાય છે.

જેમ કે એક ગાય દશ લીટર દુધ આપતી હોય છતાં પંદર લીટર દુધ આપે છે તેમ કહેવું અથવા વધુ દૂધ આપતી ભેંસને ન વેચવી હોય ત્યારે ઓછું દુધ આપતી કહેવી કે પશુઓ વિશે સદંતર ખોટા ખ્યાલ ઠસાવવા વગેરે ગવાલીક કહેવાય છે

અહીં પણ ગો-શબ્દ ઉપલક્ષણથી છે ખરેખર ચતુષ્પદ અથવા ચાર પગવાળા સર્વ પશુઓનો અહીં સમાવેશ થઈ જાય છે

☆ ભૂમિ અલિક:- જમીન, મકાન, વગેરે સ્થાવર મિલકતના સંબંધમાં જૂઠું બોલવું તે ભૂમ્યલીક કહેવાય છે

— જેમ કે પડતર જમીનને ખેડાણ યોગ્ય કહેવી, ખેડાણ યોગ્ય ને પડતર કહેવી. રસકસ ન હોવા છતાં ફળદ્રુપ કહેવી, ઝઘડામાં હોય છતાં ચોખ્ખી જમીન કહેવી, આવી કોઈપણ રીતે બીજાને છેતરાવનો પ્રયાસ કરવા જૂઠું બોલવું તે ભૂમિ અલિક

અહીં ભૂમિના ઉપલક્ષણથી સર્વે મિલકતો સંબંધે સેવાતા મૃષાવાદ નો સમાવેશ કરવો

☆ ન્યાસ અપહાર:- ન્યાસ એટલે થાપણ અને અપહાર એટલે તેને ઓળવવી તે અર્થાત્ થાપણ ઓળવવી

— કોઈએ સાચવવા આપેલી થાપણને પોતાની કરીને રાખી લેવી અથવા સામાઘણીને કહેવું કે હું આમાં કંઈ જાણતો જ નથી એવું કહેવા દ્વારા થાપણનો અસ્વીકાર કરવો તે ન્યાસાપહાર

— અહીં એક પ્રકારની ચોરી હોવા છતાં તેમાં મૃષાવાદનું જ પ્રધાન્ય હોવાથી તેનો સમાવેશ અનૂત્-વચનમાં કરેલો છે

☆ કૂટ સાક્ષી:- કોઈની ખોટી સાક્ષી પૂરવી તે કૂટ સાક્ષી નામનો મૃષાવાદ છે. પૈસા કે સત્તાની લાલચથી, લાગવગ થી, શેહ શરમથી, કોર્ટ-કચેરી અથવા લવાદ કે પંચ આગળ કોઈની પણ ખોટી સાક્ષી પૂરવી એ મહા અનર્થનું કારણ છે. માટે દોષ રૂપ છે

- પરંતુ જો કોઈનો જીવ બચાવવા અસત્ય બોલવું પડે તો તેનો અહીં સમાવેશ થતો નથી

—૩ સ્થૂળ અદત્તાદાન વિરમણ વ્રત:-

☆ દેશથી ચોરીની વિરતિ તે સ્થૂલ અદત્તાદાન વિરમણવ્રત

☆ અદત્તાદાન એટલે અણ દીઘેલું લેવું અથવા ચોરી. આ દોષનો અલ્પ અંશ કે એક દેશથી ત્યાગ કરવો તે સ્થૂળ અદત્તાદાન વિરમણ વ્રત.

☆ જેને વ્યવાહારમાં ચોરી કહેવામાં આવે છે તે પર દ્રવ્ય હરણ, ખીસું કાપવું દાણચોરી, ઘાડ, લૂંટફાટ વગેરે સ્થૂળ ચોરીનો ત્યાગ તે સ્થૂળ અદત્તાદાન વિરમણવ્રત

☆ અર્થાત્ ચોરી કે પર દ્રવ્ય હરણ બે રીતે છે

(૧) સીધું હરણ:- માલિકે આપ્યા વિના બળજબરી થી, કોસલાવીને અથવા ખાતર પાડીને લઈ લેવું તે સીધું દ્રવ્ય હરણ કે ચોરી છે

(૨) માલિકને ખબર ન પડે તે રીતે ચુકતી થી છેતરપિંડી થી કે રાજ્યના અધિકારી સાથે મળી જઈને અનુકૂળ કાયદા કરાવવા દ્વારા પડાવી લેવું તે આડકતરું દ્રવ્ય હરણ છે

—૪- સ્થૂળ મૈથુન વિરમણ વ્રત:-

☆ દેશથી મૈથુન ની વિરતિ તે સ્થૂલ મૈથુન વિરમણવ્રત

☆ સ્વપત્ની સિવાયની અન્ય કોઈ સ્ત્રી અથવા પરસ્ત્રી સાથે મૈથુન નો ત્યાગ, તે સ્થૂળ મૈથુન વિરમણ

☆ પરદારા કે પરસ્ત્રી ગમન થકી વિરમવું તે

—અહીં “પર” એટલે પોતાના સિવાયની. એવો અર્થ કરવો અન્ય મનુષ્યો સઘળા તિર્થયો અને સઘળા દેવો એ બધા “પર” છે તેમની તેમની સ્ત્રીઓ સાથે વિષયભોગ થી વિરમવું અથવા જે પોતાની સ્ત્રી નથી તે સર્વે સ્ત્રી થકી વિરમવું તે. તેને સ્વદારા સંતોષ વ્રત પણ કહે છે

—૫- સ્થૂળ પરિગ્રહ વિરમણ વ્રત:-

☆ દેશથી પરિગ્રહ-મમતાથી વિરતિ તે સ્થૂળ પરિગ્રહ વિરમણ વ્રત

☆ રોકડ, દુકાન, ઘર, દાગીના, રાચરચીલું વગેરે દરેકનો અમુક અમુક પ્રમાણથી વધારેનો ત્યાગ તે રીતે પરિગ્રહનું પરિમાણ નક્કી કરવું તે પણ પરિગ્રહ પરિમાણ અર્થાત્ સ્થૂળ પરિગ્રહ વિરમણ વ્રત કહેવાય છે.

☆ પરિગ્રહના પરિમાણની મર્યાદા નક્કી કરવી તે

♣ સર્વતઃ વિરતિ:- મહાવ્રતમ્:- હિંસાદિ દોષોથી સર્વથા વિરમવું તેને મહાવ્રત કહેવાય છે.

હિંસાદિ દોષો પાંચ છે માટે મહાવ્રત પણ પાંચ સમજવા.

—૧- સર્વથા પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રત:- સર્વ પ્રકારના જીવની હિંસાનો ત્યાગ તે [જીવ ના ભેદો માટે અ.૨-સૂ.૧૦ થી ૧૫ જૂઓ]

☆ ત્રસ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, બાદર એમ સર્વ પ્રકારના જીવોની હિંસા ને કરવા-કરાવવા-અનુમોદવા થકી વિરમવું તે સર્વથા પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રત

—૨- સર્વથા મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત:- સર્વ પ્રકારના અસત્યનો ત્યાગ

☆ ક્રોધ, લોભ, ભય, હાસ્ય એ કોઈ પણ કારણે બોલાતા સર્વ અસત્ય વચન થી અટકવું તે સર્વથા મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત.

-૩- સર્વથા અદત્તાદાન વિરમણ વ્રત:- સર્વ પ્રકારની ચોરીનો ત્યાગ

☆ દાંત ખોતરવા માટેની સળી જેવી નાનામાં નાની વસ્તુથી માંડીને કોઈપણ અણદીલેલી વસ્તુ ન લેવી તે સર્વથા અદત્તાદાન વિરમણ વ્રત.

-૪- સર્વથા મૈથુન વિરમણ વ્રત:- સર્વ પ્રકારના મૈથુનનો ત્યાગ

☆ માત્ર સ્ત્રી [કિ પુરુષ] સાથે વાત કરવા જેટલા અલ્પ પણ [અર્થાત્ સર્વ પ્રકારના] મૈથુન એટલે કે કામનો સંગ, તેનાથી વિરમવું તે સર્વથા મૈથુન વિરમણ વ્રત.

-૫- સર્વથા પરિગ્રહ વિરમણ વ્રત:- સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ

☆ વસ્તુ વગેરેમાં અલ્પ પણ મૂર્છા ન રાખવી તે સર્વથા પરિગ્રહ વિરમણ વ્રત આ રીતે દેશથી વિરમવું તેને અણુવ્રત કહેલ છે અને સર્વથા વિરમવું તેને મહાવ્રત કહેલ છે

❁ મહાવ્રત અને અણુવ્રત વચ્ચે તફાવત

-૧- વ્રત સ્વીકારની દૃષ્ટિએ:- પાંચે મહાવ્રતોનો સાથે સ્વીકાર કરવાનો હોય છે પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે એક-બે એમ છૂટાં છૂટાં મહાવ્રતોનો સ્વીકાર થઈ શકે નહીં

જ્યારે અણુવ્રતોમાં પોતાની અનુકૂળતા મુજબ એક બે વગેરે અણુવ્રતો સ્વીકારી શકે છે

- ૨- કોટી-ભેદ સંખ્યા:- મહાવ્રતોમાં ૮ કોટી પર્યક્ષખાણ હોય છે જ્યારે અણુવ્રતોમાં ૬-કોટી પર્યક્ષખાણ હોય છે કારણ કે

-પાંચ મહાવ્રતોમાં મન, વચન, કાયાથી કરવું-કરાવવું અને અનુમોદવું એ રીતે ત્રણ યોગ અને ત્રણ કરણથી [૩X૩] નવ ભેદે પર્યક્ષખાણ હોય છે જ્યારે અણુવ્રતમાં મન, વચન, કાયાથી કરવું નહીં-કરાવવું નહીં એમ ત્રણ યોગ અને બે કરણથી [૩X૨] છ ભેદે પર્યક્ષખાણ હોય છે પણ અનુમોદના નો ત્યાગ હોતો નથી.

-૩ છૂટછાટની દૃષ્ટિએ :- પાંચ મહાવ્રતોમાં પાંચે પાંચ નો સ્વીકારતો જરૂરી છે જ તદુપરાંત તેમાં કોઈ છૂટછાટ લઈ શકાતી નથી જ્યારે અણુવ્રતોમાં પોતે સ્વીકારેલા એક-બે કે પાંચે વ્રતોમાં સંક્ષેપ થઈ શકે છે, અનુકૂળતા મુજબ છૂટછાટ લઈ શકે છે.

-૪ અલ્પબહુત્વ:- મહાવ્રતોની અપેક્ષાએ નાના વ્રતો હોવાથી તેને અનુ-નાના વ્રતો કહે છે અથવા અણુ વ્રતોની અપેક્ષાએ મોટા હોવાથી તેને મહાવ્રતો કહેવામાં આવે છે

-૫ મહા કે અણુ કેમ કહ્યા

-ક- ગુણોની અપેક્ષાએ સાધુ મહાવ્રત ધારી કરતા - ગૃહસ્થો દેશ વિરતિઘરો અણુ અર્થાત્ નાના હોય છે માટે તેને અણુ કહ્યા અથવાતો ગૃહસ્થોની અપેક્ષાએ સર્વવિરતિઘર માં ગુણો વધુ હોવાથી તેને 'મહા' કહેવામાં આવે છે

- ય- ભગવંત પોતાની પ્રથમ દેશના માં પહેલા સર્વવિરતિ નો અર્થાત્ મહાવ્રતો નો ઉપદેશ આપે છે જ્યારે [તત્પશ્યાત] તેના પછી અર્થાત્ અનુ દેશ વિરતિનો ઉપદેશ આપતા હોવાથી તેને અનુવ્રતો કહેવામાં આવે છે

□ [8]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- પંચાણુવ્યતા પળ્લતા તં જહા ધૂલાતો પાણાઙવાયાતો વેરમણં ધૂલાતો મુસાવાયાતો વેરમણં, ધૂલાતો અદિન્નાદાણાતો વેરમણં, સાદારા સંતોષે ઇચ્છાપરિમાણે

❖ સ્યા. સ્યા. ૫, સુ. ૩૮૧/૨

[એજ પ્રમાણે મહાવ્રતો ને માટે પૂર્વ સૂત્ર ૭:૧ માં જણાવેલા મહાવ્રત સંબંધિ આગમ પાઠપણ જોવો સ્યા.સ્યા. ૫,૩.૧, સુ.૩૮૧/૧

❖ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-

- (૧)હિંસા- પ્રમત્યોગાત્ પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા સૂત્ર. ૭:૮
- (૨)અનૃત-અસદ્ભિધાનમનૃતમ્ સૂત્ર. ૭:૯
- (૩)સ્તેય- અદત્તાદાનં સ્તેયં સૂત્ર. ૭:૧૦
- (૪)અબ્રહ્મ- મૈથુનમબ્રહ્મ - સૂત્ર. ૭:૧૧
- (૫)પરિગ્રહ-મૂર્છાપરિગ્રહ સૂત્ર. ૭:૧૨

❖ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

- (૧) પાક્ષિક સૂત્ર વૃત્તિ
- (૨)વંદિતુ સૂત્ર-પ્રબોધટીકા

□ [9]પદ્ય:-

- (૧) દેશથી અટકવું તે અણુવ્રત પ્રભુએ કહ્યું
સર્વથી જે અટકવું તે મહાવ્રત શાસ્ત્રે ભણ્યું
- (૨) અલ્પાંશે વળી સર્વાંશે વિરતિ અણુ-મહાવ્રતો
તે બેની સ્થિરતા માટે ભાવના પાંચ પાંચ હો

□ [10]નિષ્કર્ષ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ સૂત્રમાં તો અણુવ્રત અને મહાવ્રતની વ્યાખ્યા કરવા સિવાય બીજી કોઈ વિશેષ વાત જણાવતા નથી પણ અર્થથી અણુવ્રત અને મહાવ્રત વચ્ચેનો તફાવત સુસ્પષ્ટ થઈ જાય છે

અહીં વ્રત સાથે અણુ શબ્દ લાગે કે મહા, મુખ્ય વાત એટલીજ છે કે વિરમવું તે વ્રત છે જોજીવને પાંચ દોષોથી અટકવાની કે નીવર્તવાની ઈચ્છા હોય તો પછી થોડું અટકવું કે સંપૂર્ણ અટકવવું એ વિચારણા કરી શકાય

અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિ દેશતઃ અને સર્વતઃ એ બે શબ્દો થકી દોષોના ત્યાગ કરવા ઈચ્છનાર જીવને ૧ ટકાથી ૧૦૦ ટકાની કક્ષામાં જેટલો ત્યાગ કરવો હોય તે કરી શકે છે આ અણુવ્રતોની વ્યાખ્યા કે કથન જીવને દોષોથી વિરમવા માટેનો માર્ગ દર્શાવે છે અને મહાવ્રતોની વ્યાખ્યા કે કથન જીવને સંપૂર્ણ દોષમુક્ત થવાનું સિમાચિહ્ન જણાવે છે

આ રીતે સૂત્રકારનો આશય સમજી દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ ને પ્રાપ્ત કરી યથાખ્યાત ચારિત્ર પામી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે તે જ અંતિમ નિષ્કર્ષ છે.

અધ્યાય ૭ સૂત્ર:૩

- [1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ પાંચે વ્રતોની પાંચ ભાવનાને જણાવે છે
- [2] સૂત્ર:મૂળ:- તત્સ્થૈર્યાર્થ ભાવના પઞ્ચ પઞ્ચ
- [3] સૂત્ર:પૃથક્:-તત્- સ્થૈર્ય - અર્થ ભાવના પઞ્ચ પઞ્ચ
- [4] સૂત્રસાર:-તે [વ્રતો]ની સ્થિરતા માટે [તે દરેકવ્રતની]પાંચ પાંચ ભાવનાઓ હોય છે
- [5] શબ્દજ્ઞાન:-

તત્-તે વ્રતોની

સ્થૈર્યાર્થ -સ્થિર કરવા માટે

ભાવના-ભાવના, વ્રતને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિઓ

પઞ્ચ-પઞ્ચ- પાંચ-પાંચ, સંખ્યાવાચી શબ્દ છે

- [6] અનુવૃત્તિ:-

(૧) હિંસાઝનૂતસ્તેયાબ્રહ્મપરિગ્રહેભ્યો વિરતિર્વ્રતમ્ સૂત્ર. ૭:૧

(૨) દેશસર્વતોઝનુમહતી સૂત્ર. ૭:૨

- [7] અભિનવટીકા:- ઉપરોક્ત સૂત્ર માં જે વ્રતનો ઉલ્લેખ કર્યો તે અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહ એ પાંચે વ્રતોમાંના પ્રત્યેક વ્રતની સ્થિરતા માટે પાંચ-પાંચ પ્રકારની ભાવનાઓ હોવાનો સૂત્રકાર અહીં ઉલ્લેખ કરે છે

સૂત્રકાર મહર્ષિ સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમાં. આ પ્રત્યેક ભાવનાને વ્રત સંબંધિ ભાવના રૂપે જ જણાવે છે તેઓએ ક્યાંય આ ભાવના મહાવ્રત સંબંધિ હોવાનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. જ્યારે ટીકાકાર સિદ્ધસેન ગણિજી તથા હરિભદ્રયસૂરિજી આનો સંબંધ મહાવ્રત સાથે છે તેમ જણાવે છે કારણ કે અન્યત્ર આ પાંચ-પાંચ ભાવનાને મહાવ્રત ની ભાવનાઓ તરીકે જ ઓળખાવાયેલ છે

જો કે ભાષ્યની માફક દિગમ્બરીય ટીકામાં પણ આ ભાવનાઓ નો વ્રત સંબંધિ ભાવના રૂપે જ ઉલ્લેખ કરેલ છે ત્યાં તો પ્રત્યેક વ્રતની ભાવનાને જણાવવા અલગ અલગ સૂત્ર બનાવેલ છે, તો પણ મહાવ્રત કે અણુવ્રત એવો ભેદ જણાવ્યા સિવાય “વ્રત સંબંધિ ભાવનાઓ” એવા જ ઉલ્લેખો તેમની ટીકામાં મળેલ છે

પંડિત સુખલાલજી આ મતભેદોનો સમન્વય કરતા જણાવે છે કે:-

જૈન ધર્મ ત્યાગલક્ષી હોવાને કારણે જૈન સંઘમાં મહાવ્રત ધારી સાંધુનું સ્થાન પહેલું હોય છે તેથી આ ભાવના ઓ [મુખ્યત્વે] મહાવ્રતને ઉદ્દેશીને જ વર્ણવવામાં આવી છે છતાં વ્રતધારી પોતાની ભૂમિકા પ્રમાણે સંકોચ વિસ્તાર કરી શકે છે એવી તે (ભાવનાઓ) છે તેથી દેશ કાળની પરિસ્થિતિ અને આંતરિક યોગ્યતા ધ્યાનમાં રાખી માત્ર વ્રતની સ્થિરતા ના શુદ્ધ ઉદ્દેશથી આ ભાવનાઓ સંખ્યા અને અર્થમાં ઘટાડી, વધારી કે પલ્લવિત કરી શકાય છે

❖ **ભાવના:-** પ્રત્યેક વ્રત માટે જેની સંખ્યા પાંચ-પાંચની કહી તે ભાવના શું છે? અર્થાત્ એ ભાવનાનું સ્વરૂપ છે શું છે?

વ્રતં ચોષભોગાભિષિભિઃ પ્રાણિભિર્ઘૃતિસંહનનપરિહાણ્યા પ્રમાદબહુલૈઃ દૂરક્ષમતસ્તત્વ્રતિપાતપરિહાર્ય

ભાવ્યન્ત ઇતિ ભાવના:

-ખાસ કાળજી પૂર્વક વિશેષ પ્રકારની અનુકૂળ પ્રવૃત્તિઓ સેવવામાં ન આવેતો સ્વીકારવા માત્રથી વ્રતો કંઈ આત્મામાં ઉતરતાં નથી. તેથી ગ્રહણ કરેલા વ્રતો જીવનમાં ઉંડા ઉતરે તે માટે, દરેક વ્રતને અનુકૂળ થઈ પડે તેવી કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ સ્થૂળ દ્રષ્ટિએ ખાસ ગણવામાં આવી છે જે પ્રવૃત્તિ ભાવનાના નામથી પ્રસિધ્ધ છે.

❁ અહિંસા વ્રતની પાંચ ભાવનાઓ:-

-ઈર્યાસમિતિ, મનોગુપ્તિ, એષણાસમિતિ, આદાન નિક્ષેપણ સમિતિ અને આલોકિત પાન ભોજન એ પાંચ ભાવના અહિંસા વ્રતની કહી છે

ભાષ્ય:- અહિંસાયા: ઈર્યાસમિતિ:, મનોગુપ્તિ:, એષણાસમિતિ: આદાનનિક્ષેપણાસમિતિ:, આલોકિતપાનભોજનમિતિ ।

દિગમ્બર સૂત્ર-૪-વાઙ્મનોગુપ્તીર્યાદાનનિક્ષેપણસમિત્યાલોકિતપાનભોજનાનિ પઞ્ચ

-૧ ઈર્યાસમિતિ:-

☆ સ્વપરને ફલેશ ન થાય તેવી રીતે યતના પૂર્વક ગતિ કરવી તે ઈર્યાસમિતિ

☆ જ્યાં લોકોનું ગમનાગમન થતું હોય, અને સૂર્યનો પ્રકાશ પડતો હોય તેવા માર્ગે જીવ રક્ષા માટે યુગ પ્રમાણ [અર્થાત્ સાડાત્રણ હાથ] દ્રષ્ટિ રાખીને ચાલવું

☆ પોતાના શરીર પ્રમાણ સાડા ત્રણ હાથ ભૂમિને જોઈને ચાલવું કે જેથી કોઈ જીવની વિરાધના ન થાય તેવા ગમનાગમન ને ઈર્યાસમિતિ કહે છે.

ઈરણમ્ ઈર્યા-ગમનં તત્ર સમિતિ: સઙ્ગતિ: શ્રુતરૂપેણઆત્મન: પરિણામ:, તદુપયોગિના પુરસ્તાદ્ યુગમાત્રયા દૃષ્ટ્યાસ્થાવરજઙ્ગમાનિ ભૂતાનિ પરિવર્જનપ્રમત ઇત્યાદિકો વિધિ: ઈર્યા સમિતિ:

-૨ મનોગુપ્તિ:-

☆ મનને અશુભ ધ્યાનથી રોકી શુભ ધ્યાને લગાડવું તે મનોગુપ્તિ

☆ આર્તધ્યાન અને રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરી ધર્મધ્યાનમાં મનનો ઉપયોગ રાખવો

☆ મનોયોગને રોકવો અથવા રૌદ્રધ્યાનાદિ દુષ્ટ વિચારોને છોડવા તેને મનોગુપ્તિ કહે છે

☆ મનસો ગુપ્તિ: મનોગુપ્તિ: । મનસો રક્ષણમાર્તરૌદ્રધ્યાનપ્રવાર: ધર્મધ્યાને ચોપયોગો મનોગુપ્તિ:

-૩-એષણા સમિતિ:- [નોંધ:-દિગમ્બરો અહીં વાગુગુપ્તિ નું કથન કરે છે]

☆ વસ્તુનું ગવેષણ, તેનું ગ્રહણ કે તેનો ઉપયોગ એ ત્રણ પ્રકારની એષણામાં દોષ ન આવે માટે ઉપયોગ [સાવચેતી] રાખવી તે એષણા સમિતિ

☆ ગવેષણા, ગ્રહણૈષણા, ગ્રાસૈષણા એ ત્રણ પ્રકારની એષણામાં ઉપયોગ પૂર્વક વર્તવું

☆ શાસ્ત્રોક્ત ભોજનાદિ ની શુદ્ધિ નું પાલન કરવાને એષણા સમિતિ કહે છે.

એષણા-ગવેષણા-ગ્રહણ-ગ્રાસ ભેદાત્ ત્રિધા । તત્ર અસમિતસ્ય ષણ્મપિ કાયાનામુપઘાત: સ્યાત્ । યતસ્તત્ સંરક્ષણાર્થમ્ એષણાસમિતિ: સમસ્તેન્દ્રિયોપયોગ લક્ષણા ।

-૪-આદાન નિક્ષેપણા સમિતિ:-

☆ વસ્તુને લેવા મૂકવામાં અવલોકન અને પ્રમાર્જન આદિ દ્વારા યતના [કાળજી]

રાખવી તે આદાન નિક્ષેપણ સમિતિ

✧ આદાન એટલે લેવું અને નિક્ષેપણ એટલે મૂકવું

—વસ્તુ લેવી હોય ત્યારે તેનું દ્રષ્ટિથી પડિલેહણ અને પ્રમાર્જન કરવું તેમજ વસ્તુ મૂકવી હોય ત્યારે જ્યાં મૂકવી હોય તે ભૂમિ વગેરે સ્થાનનું નિરિક્ષણ દ્રષ્ટિ -પડિલેહણ તથા પ્રમાર્જન કરવું તે

✧ જોઈને અને તપાસીને કોઈપણ વસ્તુને લેવી કે મુકવી તેને આદાન નિક્ષેપણ સમિતિ કહે છે આદાન પ્રહણં, નિક્ષેપણં -મેક્ષણમ્

ઔધિકોપ્રાહિક ભેદસ્ય ઉપધેઃ આદાનનિક્ષેપણયોઃ સમિતિઃ આગમાનુસારેણ પ્રત્યક્ષેણ પ્રમાર્જના ।

-૫- આલોકિત પાન ભોજન:-

✧ ખાવાપીવાની વસ્તુ બરાબર જોઈ તપાસીને લેવી અને લીધા પછી તેવીજ રીતે અવલોકન કરીને ખાવી કે પીવી તે આલોકિત પાન ભોજન.

✧ પાન અને ભોજનને પ્રકાશમાં ચક્ષુથી સૂક્ષ્મ રીતે નિરિક્ષણ કરવા પૂર્વક પ્રકાશવાળા સ્થાને બેસીને ભોજન પાન કરવું

✧ સૂર્યના પ્રકાશમાં યોગ્ય સમયે ચક્ષુ વડે જોઈ-તપાસીને ભોજન કરવું તેને આલોકિત પાન ભોજન કહે છે.

✧ પ્રતિગેહં પાત્રમધ્યપતિતપિણ્ડશ્ચક્ષુઃ આદિ ઉપયુક્તેન પ્રત્યક્ષેણીયઃ તત્સમુત્યાગનુકસત્ત્વસંરક્ષણાર્થં માગત્ય ચ પ્રતિશ્રયં ભૂયઃ પ્રકાશવતિ પ્રદેશે સ્થિત્વા સુપ્રત્યક્ષેણિતં પાન ભોજનં વિધાય પ્રકાશ પ્રદેશ અવસ્થિતેન વલ્ગનીયમ્

આ પાંચ પ્રકારની ભાવના વારંવાર ભાવતા તેનો હૃદયમાં વાસ કરતા, વિશેષે કરીને આચરતા સઘળી હિંસા થી બચવા માટેનો પુરુષાર્થ થાય છે અને અહિંસા વ્રતમાં સ્થિરતા આવે છે.

❁ સત્ય વ્રતની પાંચ ભાવના:-

✧ અનુવિચિ ભાષણ, ક્રોધ પ્રત્યાખ્યાન, લોભ પ્રત્યાખ્યાન, નિર્ભયતા અને હાસ્ય પ્રત્યાખ્યાન એ પાંચ ભાવનાઓ સત્યવ્રતની કહી છે

✧ સત્યવચનસ્યાનુવીચિભાષણં ક્રોધપ્રત્યાખ્યાનં લોભપ્રત્યાખ્યાનમભીરુત્વં હાસ્યપ્રત્યાખ્યાનમિતિ સ્વોપણ ભાષ્ય

ક્રોધલોભ ભીરુત્વહાસ્ય પ્રત્યાખ્યાનાન્યનુવીચિભાષણં ચ પજ્વ-દિગંબર પરંપરા સૂત્ર-૭:૫

-૧ અનુવીચિ ભાષણ:-

✧ વિચારપૂર્વક બોલવું તે અનુવીચિ ભાષણ

✧ અનુવીચિ એટલે વિચાર. ભાષણ એટલે બોલવું. વિચારપૂર્વક બોલવું તે

✧ શાસ્ત્રોક્ત અને વ્યવહારથી અવિરુદ્ધ વચન બોલવું અનુવીચિ ભાષણ છે અનુવીચીતિ દેશીવચનમ્ આલોચનાર્થે વર્તતે ।

ભાષણં વચનસ્ય પ્રવર્તનમ્ ।

અતોઽયમર્થ, સમીક્ષ્યાલોચ્ય વચનં પ્રવર્તિતવ્યમ્ । અનાલોચિતભાષી કદાચિમ્ભૃષાઽપ્યભિદધૌત ।

-૨ ક્રોધ પ્રત્યાખ્યાન

✧ ક્રોધ નો ત્યાગ કરવો

☆ क्रोध निमित्ते प्रायः असत्य भाषा बोलवामां आवे छे तेथी तेनुं प्रत्याप्यान करवुं
 ☆ क्रोधः कषायविशेषो मोहकर्मोदय निष्पन्नोऽप्रीति लक्षणः प्रद्वेषप्रायः । तदुदयायच्च
 वक्ता मृषाऽपिभाषेत । अतः क्रोधस्य प्रत्याख्यानं निवृत्तिरनुत्पादो वा ।

☆ क्रोधना प्रत्याप्यान अर्थात् तेनी निवृत्ति आत्मा मां नित्य भाववी ज़ेठअ, आत्मा
 सदा आ भावमां वसवाथी सत्यादि थी व्यभियार पामतो नथी

-३- लोभ प्रत्याप्यानः-

☆ लोभ नो त्याग करवो

☆ लोभना निमित्ते ज़वने प्रायः असत्य भाषा बोलवामां आवे छे तेथी तेनुं
 प्रत्याप्यान करवुं

☆ लोभथी निवृत्ति अथवा आत्मा मां लोभ कषाय नो उदय न थाय ते माटे सतत
 भावना करवी

लोभः तृष्णालक्षणः कूटसाक्षित्वादि दोषाणामग्रणीः । समस्त व्यसनैकराजो जलनिधिरिवदुर्भरः
 कर्मोदयाविभूतो राग परिणामस्तदुदयादपि वितथभाषा भवति ।

अत्र सत्यव्रतमनुपालयता तदाकार परिणामः प्रत्याख्येय इति भावनियम् ।

-४- भय प्रत्याप्यानः-

☆ भय नो त्याग करवो ते भय प्रत्याप्यान

☆ भयना निमित्त थी प्रायः असत्य भाषा बोलवामां आवे छे माटे तेनुं प्रत्याप्यान करवुं

☆ भय अटवे छे लोको [मनुष्य थी] भय, परलोक [तिर्य्य] थी भय, आदान [कोछे
 लछे जशे तेवो] भय, अकस्मात् [वीजणी वगेरेनो] भय, आञ्जविका [ज्जवन-निर्वाह] भय,
 भरणाभय, अपकीर्तिभय. आ सात प्रकारना भयथी निवृत्ति अने आत्मा आवा भयथी
 वासीत न थायतो तेवी सतत भावना करवी

भयशीलो भीरुः तच्चैहिकादिभेदात् सप्तधा मोहनीय कर्मोदय जनितमुदयाच्च
 तस्यानृतभाषणं सुलभं भवती इति अभीरुत्वं भावयेत् ।

-५- हास्य प्रत्याप्यानः-

☆ हास्यनो त्याग करवो ते हास्य प्रत्याप्यान

☆ हास्यना निमित्ते प्रायः असत्य भाषा बोलवामां आवे छे माटे तेनुं प्रत्याप्यान करवुं

☆ हास्यथी निवृत्त थवुं अने आत्मा आवा हास्यथी वासित न थाय तेवी सतत
 भावना करवी

हास्य-हसनं मोहोद्भवः परिहासस्तत्परिणतो ह्यमात्मा परिहसन् परेण सार्धमलिकमपि
 ब्रूयात् । तस्य परिजिहीर्षया च हास्यप्रत्याख्यायनमभ्युपेयम् ।

—आ रीते पांये भावना भावता सत्य व्रतमां स्थिरता आवे छे अथवा सत्यव्रत रक्षा
 क्षम अने छे

❁ अस्तेय [अथौथ] व्रतनी पांय भावनाओः

☆ अनुवीथि अवग्रह यायन, अत्मीक्ष अवग्रह यायन, अवग्रहाधारण, साधर्मिक

પાસેથી અવગ્રહ યાયન અને અનુજ્ઞાપિત પાન ભોજન એ પાંચ ભાવના અસ્તેય વ્રતની છે.

☆ અસ્તેયસ્યાનુવીચ્યવગ્રહ યાચનમ્બીક્ષણાવગ્રહયાચનમેતાવાદિત્યવગ્રહાવધારણં સમાનધાર્મિકેભ્યોઽવગ્રહયાચનમનુજ્ઞાપિત પાન ભોજનમિતિ । - સ્વોપક્ષ ભાષ્ય

શૂન્યાગારવિમોચિતા વાસ પરોપરોધાકરણમૈશ્યશુદ્ધિ સધર્મીવિસંવાદાઃ પઞ્ચ - દિગંબર પરંપરા

-૧- અનુવીચિ અવગ્રહ યાયન:-

☆ બરાબર વિચાર કરીને જ વાપરવા માટે જોઈતા અવગ્રહ અર્થાત્ સ્થાનની માગણી કરવી તે અનુવીચિ અવગ્રહ યાયન

☆ અનુવીચિ એટલે વિચાર. અવગ્રહ એટલે રહેવાની જગ્યા. યાયના એટલે માંગણી જે સ્થાને રહેવાનું હોય તેના માલિક પાસે બરાબર વિચાર પૂર્વક જઈ રજા લઈને જ તે સ્થાનમાં વસવું જોઈએ. ઈન્દ્ર, રાજા, ગૃહસ્વામી શય્યાતર અને સાધર્મિક એ પાંચે ગૃહસ્વામી છે તેમની પાસે અવગ્રહ યાયન કરીને વસવાટ કરવો તે ભાવના

આલોચ્યાવગ્રહો યાચનીયઃ । સ ચ પઞ્ચવ્રકારઃ પઠિતો દેવેન્દ્ર રાજ ગૃહપતિ શય્યાતર સાધર્મિકભેદેન । અત્ર ચ પૂર્વઃ પૂર્વો બાધ્ય ઉત્તર ઉત્તરો બાધકઃ ઇતિ સઞ્ચિન્ત યો યત્ર સ્વામી સ એવ યાચ્યઃ

-૨- અભક્ષિણાવગ્રહ યાયન:-

☆ રોગ આદિને કારણે ખાસ જરૂરી હોય તો તે સ્થાનો તેના માલિક પાસેથી તેને કલેશ ન થાય તે માટે વારંવાર માગ લેવા તે અભીક્ષણા વગ્રહયાચન

☆ સામાન્યથી અવગ્રહની યાયના કરી હોય છતાં રોગાદિ અવસ્થામાં ભિન્ન ભિન્ન જગ્યાનો ભિન્ન ભિન્ન રીતે ઉપયોગ કરવો પડે તો જયારે જયારે જે-જે જગ્યાનો જે-જે રીતે ઉપયોગ કરવાનો હોય ત્યારે ત્યારે તે-તે જગ્યાનો તે-તે રીતે ઉપયોગ કરવાની યાયના કરવી અર્થાત્ વારંવાર અવગ્રહ યાયના કરવી

અભીક્ષણં - નિત્યં મુહુર્મુહુઃ પૂર્વલબ્ધપરિગ્રહો ગ્લાનાઘવસ્થાસુ મૂત્રપુરીષોત્સર્ગસ્થાનાનિ દાતૃચિત્તપીડાપરિહારાર્થઃ યાચનીયાનિ

-૩- અવગ્રહ અવધારણ:-

☆ માલિક પાસેથી અવગ્રહ માંગતી વખતે જ અવગ્રહનું પરિણામ નક્કી કરી લેવું તે અવગ્રહાવધારણ

—☆ અવગ્રહની માગણી વખતે કેટલી જગ્યાની જરૂર છે તેનો નિર્ણય કરી જરૂર જેટલી જગ્યા માગીને તેટલી જ જગ્યાનો ઉપયોગ કરવો

एतावत् इति अवग्रहावधारणं, एतत्परिमाणमस्य एतावत् परिमितं सर्वतः क्षेत्रमवग्रहीतव्यं इत्येतदेवावधारणं ।

-૪ સમાન ધાર્મિક અવગ્રહ યાયન:-

☆ પોતાની પહેલા કોઈ બીજા સાધર્મિકિતે સ્થાન મેળવી લીધું હોય અને તે સ્થાનનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ આવે તો તે સાધર્મિક પાસેથી જ તે સ્થાન માગી લેવું તે સાધર્મિક અવગ્રહ યાયન

☆ जे स्थणे उतरवुं होय ते स्थणे आवेल साधर्मिक नी अनुज्ञा लघने उतरवुं ज़ेठंमे. धर्म चरन्ति- आसेवन्ते इति धार्मिकाः । समानाः तुल्याः प्रतिपन्नैकशासनाः सम्यक्त्वादि मुकित साधनसमन्विताः ।

—पूर्वपरिगृहीत क्षेत्रभ्योऽग्रहो याच्यस्तदनुज्ञानाम् हि तत्रासनम् ।

-५ अनुज्ञापित पान भोजनः-

☆ विधिपूर्वक अन्नपानादि भेजव्या पछी गुरुने अतावी तेमनी अनुज्ञा भेजवीने ज़ तेनो उपयोग करवो ते अनुज्ञापित पान भोजन.

☆ भोजन लेवा गुरुनी आज्ञापूर्वक ज़जवुं ज़ेठंमे आज्ञामुजब गया पछी शास्त्रोक्त विधिमे भोजन पाशी लाव्या बाद गुरुने अताववा ज़ेठंमे पछी गुरुनी आज्ञापूर्वक ते वापरवा ज़ेठंमे

अनुज्ञापितम् - अनुज्ञां प्रापितम् - अनुज्ञया स्वीकृतं पानभोजनं सूत्रोक्तेन विधिना कल्पनीयमानीय गुरवे निवेद्यालोचनापूर्वकमभ्यनुज्ञातो गुरुणा मण्डल्यामेकको वा भुञ्जीत ।

आ प्रमाझेनी भावनाथी आत्माने वासित करतो ते अस्तेय व्रतने अतिकमतो नथी.

❁ ब्रह्मचर्य व्रतनी पांय भावनाओः-

☆ स्त्री, नपुंसक अने पशु वडे सेवायेल शयन आदिनुं वर्जन, रागपूर्वक स्त्रीकथानुं वर्जन, स्त्रीओनी मनोहर छिन्द्रियोना अवलोकननुं वर्जन, पूर्वे करेला रति विलास ना स्मरण नुं वर्जन अने प्रशीतरस भोजननुं वर्जन अने ब्रह्मचर्यनी पांय भावनाओ छे

ब्रह्मचर्यस्य स्त्रीपशुपण्डकसंसकतशयनासनवर्जनम्, राग संयुक्तस्त्रीकथावर्जनम्, स्त्रीणां मनोहरेन्द्रियालोकवर्जनम्, पूर्वरतानुस्मरणवर्जनम् । प्रणीत रसभोजनवर्जनमिति । स्वोपश्रुत्वात्

स्त्री रागकथाश्रवणतन्मनोहारान्ननिरीक्षणपूर्वरतानुस्मरणा वृष्येष्ठ स्व शरीर संस्कारत्यागाः पञ्च - द्विगंवर परंपरा सूत्र ७:७

-१ स्त्री पशुपंडक सेवित शयनासन वर्जन

☆ ब्रह्मचारी पुरुष के स्त्रीअे पोतानी विजातीय व्यकित द्वारा सेवायेल शयन के आसननो त्याग करवो ते

☆ जयां स्त्रीओनुं केविजातीय व्यकितनुं] गमनागमन वधारे होय, जयां पशुओ अधिक् प्रमाश्रमां होय, जयां नपुंसको रहेता होय, तेवी वसति के स्थाननो त्याग करवो

स्त्री-देवमानुषभेदाद् द्विविधाः । पशुग्रहणात् तिर्यग्जाति परिग्रहाः तत्र वडवा - गो-महिष्यादिषु सम्भवति मैथुनम् । एताश्च सचित्ताः अचिताः स्त्रियः पुस्तलेप्यचित्रकर्मादिषु बहुप्रकाराः । पण्डकास्तृतीय वेदादयवर्तिनो महामोहकर्माणः योषास्यसेवनाभिरताः कल्बीबा इति प्रसिद्धाः । संसक्तमाकुलं शय्यते यत्रास्यते च तच्छयनासनं प्रतिश्रयसंस्तारकासनादि, तच्च बह्वपायत्वाद् वर्जनीयमित्येवमात्मानं भावयेत् ।

-२ राग संयुक्त कथा वर्जनः-

☆ ब्रह्मचारी अे काम वर्धक वातो न करवी ते

☆ स्त्रीनना ३५, कंड, वस्त्रादि कथा राग थी करवी नही ते

मोहोद्भवः कषायो रागः तदाकारपरिणामो रागसंयुक्तः । स्त्रीणा कथा स्त्रीकथा,

રાગસંયુક્તસ્ત્રીકથા । અથવા રાગસંયુક્તા ચાસૌ સ્ત્રી કથા ચેતિ રાગાનુબન્ધિની....વિત્તોદધેરવશ્યંતયા
વિક્ષોભમાતનોમિ તસ્માત્ તદ્ વર્જન શ્રેયઃ ।

-૩- મનોહર ઈન્દ્રિય અવલોકન વર્જન:-

☆ બ્રહ્મચારી એ વિજાતીય વ્યક્તિના કામોદીપક અંગો ન જોવા તે

☆ રાગથી સ્ત્રીઓની ઈન્દ્રિયો કે અન્યો અંગોપાંગ તરફ દૃષ્ટિ પણ નહીં કરવી જોઈએ તે

☆ મનોહરાણિ-માનોન્માન લક્ષણ યુક્તાનિ દર્શનીયાનિ યોષિતામ્ અપૂર્વવિસ્મયરસનિર્ભરતયા
વિસ્ફારિત લોચનઃ પ્રેક્ષતે...તદ્ આલોકનાદિ ઉપરતિઃ શ્રેયસિ ઇતિ ભાવયેત્ ।

-૪- પૂર્વ ક્રીડા સ્મરણ વર્જન:-

☆ પૂર્વના રતિવિલાસાદિના સ્મરણનું વર્જન

☆ પૂર્વ અવસ્થામાં કરેલી કામક્રીડાઓનું સ્મરણ કરવું જોઈએ નહીં

☆ પૂર્વ પર્યાયઃ તત્ર રતં ક્રીડિતં - વિલસિતં યદ્દ્વનાભિઃ સહ તસ્યાનુસ્મરણાત્
કામાગ્નિસ્તત્સ્મરણેન્ધનાનુસન્ધાનતઃ સન્ધુક્ષતે અતસ્તદ્વર્જનં શ્રેય ઇતિ ભાવયેત્ ।

-૫ પ્રણીત રસ ભોજન વર્જન:-

☆ કામોદીપક રસવાણાં ખાણાં પીણાંનો ત્યાગ કરવો

☆ દૂધ, ઘી, માખણ વગેરે સ્નિગ્ધ અને મધુર રસવાળા એવા પ્રણીત આહારનો ત્યાગ
કરવો જોઈએ

☆ પ્રણીતઃ વૃષ્યઃ સ્નિગ્ધમધુરાદિ રસઃ । તતો ભેદો મજ્જાશુક્રાદિ ઉપચયસ્તસ્મદપિ
મોહોદ્ભવઃ । અતઃ સતમાખ્યાસતઃ પ્રણીતરસાખ્યવ્યવહારો વર્જનીય ઇત્યાત્માનં ભાવયેદ્

❁ અપરિગ્રહ વ્રતની પાંચ ભાવનાઓ:-

—મનોજ કે અમનોજ સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રૂપ અને શબ્દમાં સમભાવ રાખવો એ અપરિગ્રહ
વ્રતની પાંચ ભાવનાઓ છે.

☆ આકિઞ્ચન્યસ્ય પઞ્ચાનામિન્દ્રિયાર્થાનાં સ્પર્શરસગન્ધવર્ણ શબ્દાનાં મનોજ્ઞાનાં પ્રાપ્તૌ
ગાર્ધ્યવર્જનમમનોજ્ઞાનાં પ્રાપ્તૌ દ્વેષવર્જનમ્

☆ મનોજ્ઞામનોજ્ઞેન્દ્રિયવિષયરાગદ્વેષવર્જનાનિ પઞ્ચ દિગમ્બર આખ્યાય સૂત્ર-૭ : ૮

☆ સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રૂપ અને શબ્દ એ પાંચ વિષયો મનોજ [-ઈષ્ટ] હોય તો એમાં રાગ
ન કરવો અને અમનોજ [-અનિષ્ટ] હોય તો તેમાં દ્વેષ ન કરવો તેવી ભાવના

-અહીં સ્પર્શાદિ દરેકની એક એક ભાવના હોવાથી પાંચ વિષય માં સમભાવ તે પાંચ
ભાવના થશે

☆ રાગ પેદા કરે તેવાં સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રૂપ અને શબ્દમાં ન લલચાવું અને દ્વેષ પેદા
કરે તેવા સ્પર્શાદિ પાંચેમાં ગુસ્સે ન થવું તેને અનુક્રમે (૧)મનોજ્ઞામનોજ સ્પર્શ સમભાવ,
(૨)મનોજ્ઞામનોજ રસ સમભાવ (૩)મનોજ્ઞામનોજ ગંધ સમભાવ (૪)મનોજ્ઞામનોજ રૂપ
સમભાવ અને (૫)મનોજ્ઞામનોજ શબ્દ સમભાવ એમ પાંચ ભાવના છે

અપરિગ્રહતા તદ્ભાવના પઞ્ચ । મનોજ્ઞ-ઈષ્ટાનાં સ્પર્શરસગન્ધવર્ણશબ્દાનાં પ્રાપ્તૌ-ગ્રહણે સતિ
નેહ વર્જનમ્ - રાગ પરિણામઃ વર્જનમ્ । અમનોજ્ઞાનાં - અપ્રીતિહેતુનાં ગ્રહણે દ્વેષ વર્જનમ્ - ક્રોધ

માન પરિણામ: વર્જનમ્ ।

વ્રતોના સ્થિરી કરણ માટે અહીં બતાવેલી પાંચ-પાંચ ભાવનાઓનું યોગ્ય પાલન કરવું તેના પાલન થી તે-તે વ્રતોમાં સ્થિરતા આવે છે.

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- પંચજામસ્ય પળવીસં ભાવનાઓ પળ્ળન્તા ❁ સમ. ૨૫-૧

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:- શ્રમણ ક્રિયા સૂત્ર સાર્થ - પરિશિષ્ટ

□ [9] પદ્ય:-

- (૧) તે તે વ્રતોની સ્થિરતામાં ભાવના પાંચ પાંચ છે એમ ભાવનાઓ સર્વમળતાં પચ્ચીશ પૂરી થાય છે
- (૨) પેલી ત્રીજી ચોથી સમિતિ મનગુપ્તિ ભોજનપાને સારી પેઠે જોવું એ છે પાંચ ભાવના પ્રથમવ્રતે -૧ વિચાર પૂર્વક ભાષા વદવી ક્રોધ લોભ ભય હાસ્યતજ્જ પાંચ ભાવના બીજાવ્રતની વારંવાર એચિંતવવી -૨ વાપરવાનું સ્થાન માંગવું વિચાર પૂર્વક તે જ રીતે વારંવાર વળી સ્થાન માંગવા તેનો તેના સ્વામી કને ખપે તેટલું સ્થાન જ લેવું વળી સહધર્મી જનો થકી રજા લઈ ખાવું પીવું એ પાંચ ભાવના અસ્તેયની -૩ ત્રિવેદી સેવેલ સ્થાન વર્જવા કથા તથા ઈન્દ્રિયરાગ વર્જવા રસાળએ ભોજન સ્વાદ ત્યાગવાં છે પાંચ ચોથાવ્રતની જ ભાવના-૪ મનોજ્ઞ અમનોજ્ઞાદિ સ્પર્શાદિ પાંચ વિષયે ને સમભાવ છે પાંચ અપરિગ્રહ ભાવના -૫

□ [10] નિષ્કર્ષ:- સૂત્રકારે ખૂબ સુંદર વાત આ સૂત્રમાં જણાવી છે જો જીવને વ્રતોની સ્થિરતાની જાળવણી કરવી હોય, જો જીવોને નિરતિ ચાર ચારિત્રની પરિપાલના કરવી હોય તો આ પચ્ચીસે ભાવના ને ભાવવા તથા આદરવામાં પુરુષાર્થ કરવો જ જોઈશે વળી આ ભાવનાઓ એ ફક્ત ભાવવાની જ વસ્તુ નથી પણ પ્રવૃત્તિ સ્વરૂપે આચરણ પણ કરવાનું જ છે અને તે આચરણ થકી નિર્દોષ ચારિત્ર કે નિરતિચારર ચારિત્રની પરી પાલના થવાની છે. મોક્ષેચ્છું જીવો આ ભાવના ચરિતાર્થ કરી સુંદર વ્રત પાલન થકી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો

□ □ □ □ □ □ □

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૪

□ [1] સૂત્રહેતુ:- પાંચે વ્રતોને સ્થિર કરવા માટેની સર્વસામાન્ય એવી પ્રથમ ભાવના આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ જણાવે છે

□ [2] સૂત્ર: મૂળ:- *હિંસાદિષ્વિહામુત્રાપાયાવદર્શનમ્

*દિગમ્બર આખ્યાયમાં હિંસાદિષ્વિહામુત્રાપાયાવદર્શનમ્ એ પ્રમાણે સૂત્ર રચના છે.

□ [3] સૂત્ર:પૃથક્-હિંસાદિષુ ઇહ - અમુત્ર ચ અપાય અવઘ્ન દર્શનમ્

□ [4] સૂત્રસાર:-હિંસા આદિ [પાંચ દોષો] માં આલોક અને પરલોક ના અપાય દર્શન અને અવઘ્ન દર્શન ભાવવા.

[અર્થાત્ હિંસાદિષુ આલોક અને પરલોક ને વિશે પોતાના શ્રેયોનો નાશ - એટલે કે અનર્થની પરંપરા અને પાપનો કરુણ વિપાક ભોગવવાનું થાય છે, તેવાતની વિચારણા કરવી-મતલબ કે તેનાથી વિરમવું].

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:- હિંસા, અસત્ય, સ્તેય, અબ્રહ્મ અને પરિગ્રહ એ પાંચ

હિંસાદિષુ- આલોક

અમૂત્ર-પરલોક

ઇહ- અને

અપાય-અનર્થ પરંપરા

અવઘ્ન-ગર્હિત, પાપ

દર્શન- ઉપલબ્ધિ

□ [6] અનવૃત્તિ:- (૧) હિંસાઽનૃતસ્તેયાબ્રહ્મપરિગ્રહ...સૂત્ર. ૭:૧

(૨) તત્ સ્થૈર્યર્થ. સૂત્ર ૭:૩ થી ભાવના શબ્દ ની અનવૃત્તિ

□ [7] અભિનવટીકા:-જેનો ત્યાગ કરવામાં આવે તેના દોષોનું ખરું દર્શન થવાથી જ ત્યાગ ટકી શકે છે. એ કારણથી સૂત્રકાર મહર્ષિ અહીં અહિંસા આદિ વ્રતોની સ્થિરતા માટે હિંસાઆદિમાં તેના દોષોનું દર્શન કરાવે છે

આ હિંસાદિદોષોનું દર્શન સૂત્રકારે બે રીતે જણાવેલ છે

(૧) ઐહિક દોષદર્શન (૨) પારલૌકિકદોષ દર્શન

હિંસા અસત્ય આદિ સેવવાથી જે ઐહિક આપત્તિઓ અનુભવાય છે, તેનું ભાન સદા તાજું રાખવું તે ઐહિક દોષ દર્શન છે

-અને એ હિંસા આદિથી જે પારલૌકિક અનિષ્ટની સંભાવના કરી શકાય છે, તેનું ભાન રાખવું તે પારલૌકિક દેવદર્શન છે અને આ બંને જાતના દર્શનોના સંસ્કારોને પોષવાતે અહિંસા આદિવ્રતોની ભાવનાઓ છે

હિંસાદિષુ- અપાયદર્શન અવઘ્નદર્શન- કઈ રીતે ?

[૧] હિંસા:-

આ લોકમાં -નુકશાન

☆ નિત્યોદ્વેજનીયો નિત્યાનુબદ્ધ વૈરૈશ્વ

☆ હિંસક માણસ આ જન્મમાં હંમેશ ઉદ્વિગ્ન અને આકુળ-વ્યાકુળ સ્વભાવનો હોય છે. પોતે ઉદ્વિગ્ન રહે છે અને અન્યને ઉદ્વેગ કરાવે છે

☆ કોઈને કોઈની સાથે તેને કાયમ વેરભાવ રહે જ છે અને એ રીતે અન્યપ્રાણી સાથે વૈરની પરંપરા ઉભી થાય છે.

આ જન્મમાં તે પાપનું ક્ષણ:-

☆ ઇહૈવ વધબન્ધપરિક્લેશાદીન્ પ્રતિલભતે ।

☆ વધ, બન્ધ, વગેરે અનેક પ્રકારના કલેશો સહન કરવા પડે છે જેમ કે - આ જન્મમાં ફાંસી, શૂળી, પોતાનું ખૂન વગેરેથી વધ-અને જેલમાં પડવું, દોરડાથી બંધાવું વગેરે બંધ આદિ કલેશો સહેવાપડે છે

☆ તદુપરાંત ટાઢ તડકો વગેરે કષ્ટો કે બીજી અનેક રીબામણો, પુણ્ય, ભોગવવી પડે છે પરભવમાં તે પાપનું ફળ:-

☆ પ્રેત્ય ચ અશુભાં ગતિં ગર્હિતશ્ચ ભવતીતિ ।

☆ મરીને પરભવમાં નરકાદિ અશુભ ગતિને પામે છે

- અને ત્યાં પણ નિંદવા લાયક અવસ્થામાં રહે છે

ભાવના:- તેથી આલોક અને પરલોકમાં નિંદા, દુષ્કર્મ અને ફલેશના કારણભૂત હિંસાનો ત્યાગ કરવો જ કલ્યાણકારી છે, એવી ભાવના ભાવવી

[૨] જૂઠ [અનૃત]

આલોકમાં નુકશાન:-

☆ અનૃતવાદિ અપ્રદ્ધેયો ભવતિ ।

☆ જૂઠ બોલનાર પર કોઈને શ્રદ્ધા કે વિશ્વાસ રહેતા નથી

☆ અસત્યવાદી લોકમાં અવિશ્વસનીય અને અપ્રિય બને છે

આ જન્મમાં તે પાપનું ફળ:-

☆ इहैव जिह्वाछेदादीन् प्रतिलभते, मिथ्याभ्याख्यान दुःखितेभ्यश्च बद्धवैभ्यस्तदधिकान् दुःखहेतुन् प्राप्नोति ।

☆ તેને જીભ કપાવાનું દુઃખ ભોગવવું પડે છે

-જુઠું બોલવાથી જેને નુકસાન થયું હોય તેને વૈરબંધાય છે

-અવસરે તેને [-જૂઠ બોલનારને] કોઈ સહાયતા મળતી નથી

-આ રીતે જૂઠ બોલનારો આ લોકમાં પોતાના માટે દુઃખના કારણો ઉભા કરે છે

પરભવમાં તે પાપનું ફળ:-

પ્રેત્ય ચાશુભાં ગતિં ગર્હિતશ્ચ ભવતીતિ

☆ (૧) મરીને દુર્ગતિમાં જાય છે અને

(૨) ત્યાં પણ નિંદવા લાયક દશા ભોગવવી પડે છે.

ભાવના:- તેથી આ લોક અને પરલોકમાં નિંદા લાયક તથા અશુભ ફળોને દેનારા મૃષાવાદનો ત્યાગ કરવો કે તેનાથી વિરમવું એ જ કલ્યાણકારી છે એવી ભાવના ભાવવી

[૩] ચોરી [સ્તેય]

આલોકમાં નુકશાન:-

☆ स्तेनः परद्रव्यहरणप्रसक्तमतिः सर्वस्योद्वेजनीयो भवति ।

☆ ચોરી કરનારા જીવ અનેકને દુઃખી અર્થાત્ ઉદ્વિગ્ન કરે છે

☆ સદાચોરી કરવાની વૃત્તિમાં જ તેનું મન ભટક્યા કરે છે તેથી તે પોતે પણ ભયભીત રહે છે

☆ બધાં મનુષ્યો તેની ચોરીના સ્વભાવથી ડરે છે -સાવધાન રહે છે

—આ ભવમાં તે પાપનું ફળ:-

इहैव च अभिघातवधबन्धनहस्तपादकर्णनासोत्तरोष्ठ छेदनभेदन सर्वस्वहरणबध्ययातनमारणादीन् प्रतिलभते ।

☆ માર-ગુડ મરણાદિ કષ્ટ આવે છે

☆ હાથકડી, જેલ, દોરડાથી બંધાવું વગેરે બંધન આવે છે

☆ હાથ-પગ-નાક-હોઠ કપાય છે, ચીરાય છે

☆ દંડમાં કચારેક પોતાની બધી મિલકતની જપ્તિ થાય છે

☆ ફાંસી-શૂળી વગેરેની યાતના પણ ભોગવવી પડે છે

☆ ચોરીથી લાવેલી વસ્તુના રક્ષણ અને નિકાલ માટે અનેક કષ્ટો વેઠે છે, ભોગપભોગ પણ શાંતિથી કરી શકાતો નથી. પકડાઈ જવાનો સદાભય રહે છે અને અપકીર્તી પણ ફેલાય છે

પરભવમાં પાપનું ફળ:-

☆ પ્રેત્ય ચાશુખાં ગતિ ગર્હિત્ષ્વ ભવતિ ।

☆ (૧) આ દુષ્ટ્યના નિમિત્તે સંચિત થયેલા પાપકર્મના બળે વિવિધ દુર્ગતિ કે અશુભગતિમાં ભટકવું પડે છે.

☆ (૨) તેમજ પરલોકમાં પણ નિંદાનું પાત્ર બને છે

ભાવના:- આ રીતે આ લોક અને પરલોકમાં નિંદા લાયક તથા અશુભ ફળોને દેનારી ચોરીનો ત્યાગ કરવો કે તેનાથી અટકવું એ જ કલ્યાણકારી છે એવી ભાવના ભાવવી

[૪] અબ્રહ્મ:-

—આલોકમાં નુકસાન:-

☆ અબ્રહ્મચારી વિભ્રમોદ્ભ્રાન્તચિત્તઃ વિપ્રકીર્ણેન્દ્રિયો મદાન્થો ગજ ઇવ નિરઙ્કુશઃ શર્મનો લભતે । મોહાભિભૂત્ષ્વ કાર્યાકાર્યાનભિજ્ઞો ન કિં ચિદકુશલ નારમ્ભતે ।

☆ કામચેષ્ટાથી ભટકતું મન ગાંડા જેવું રહ્યા કરે છે

☆ ઈન્દ્રિયો ઉપર કાબુ ન હોવાથી, આંધળો ભીત થઈને, છોકેલા હાથી જેવો, કોઈને કબજે ન રહેવાથી સુખ કે શાંતિ મેળવી શકતો નથી જ્યારે અને હરાયા ઢોરની માફક ભટકતો થાય છે.

☆ મોહના ઘેનથી ચકચૂર થયેલો એ અવિવેકી, કામાન્ધ, અને કર્તવ્યને સમજ્યા વગરનો હોવાથી જગતમાં તમામ પાપોકરી શકે છે

☆ તેનું હૃદય અનેક પ્રકારના વિભ્રમોથી ઉદ્ભ્રાન્ત રહે છે

☆ બેલગામ ઘોડાની જેમ તેની ઈન્દ્રિયો દોડયા કરે છે

આ ભવમાં તે પાપનું ફળ:-

परदारभिगमन कृतप्च इहैव कैानुबन्धालिङ्गच्छेदनबधबन्धनद्रव्यापहारदीन् प्रतिलभतेऽपायान् ।

☆ પરદારા ગમન કરતો મનુષ્ય આ ભવ વૈરાનુબન્ધ ની પરંપરા સર્જે છે

☆ લિંગ છેદન, વધુ, બન્ધન અને સર્વદ્રવ્યનું અપહરણ થાય છે

☆ વીર્યની ક્ષીણતા, અપકર્તિ, અવિશ્વાસાદિ અનેક અનર્થો થાય છે

-પરભવમાં તે પાપનું ફળ:-

☆ પ્રેત્ય ચાશુમાં ગતિં ગર્હિત્સ્વ ભવતિ

☆ (૧)પરલોકમાં દુર્ગતિમાં ભ્રમણ કરવું પડે છે

(૨)ત્યાંપણ અનેક દુઃખ અને હેરાનગતિ ભોગવવા પડે છે

(૩)તથા વ્યભિચારી હંમેશા નિંદા પાત્ર બને છે

ભાવના:- આલોક અને પરલોકમાં નિંદા લાયક તથા અશુભ ફળો ને દેનારા અબ્રહ્મનો ત્યાગ કરવો કે તેનાથી નિવૃત્ત થવું એ જ શ્રેયસ્કર છે

[૫]પરિગ્રહ:-

આલોકમાં નુકસાન:-

☆ શકુનિરિવ માંસપેશીહસ્તોઽન્યેષાં ક્રવ્યાદશકુનાનાતિ

☆ જે રીતે કોઈપક્ષી કે જેના પંજામાં માંસ નો ટુકડો લાગેલો રહેતો હોય છે, તે બીજા માંસ ભક્ષી પક્ષીઓનો શિકાર બની જાય છે તેની પાસે થી તે માંસભક્ષી પક્ષી માંસના ટુકડાને લુંટી લે છે અને તેમાંસનો ટુકડો મેળવવા પેલા પક્ષીને અનેક પ્રકારે ત્રાસ પણ આપે છે એવી જ રીતે પરિગ્રહ ધારી મનુષ્ય પણ પ્રત્યક્ષ આ લોકમાં ચોર, ડાકુ વગેરેનું નિશાન બની જાય છે પરિણામે ચિંતા અને કાયમી હેરાનગતિ સર્જાય છે

આ ભવમાં તે પાપનું ફળ:-

☆ અર્જન રક્ષણ ક્ષયકૃતાંશ્ચ દોષાન્ પ્રાપ્નોતિ । ન ચાસ્ય તૃપ્તિર્ભવતીન્ધનૈરિવાગ્નેર્લોભાભિમૂતતત્વાચ્ચ કાર્યાકાર્યા ન પેક્ષો ભવતિ ।

☆ ધન મેળવવું, સંચય કરવો અથવા તેનો નાશ થવો તેના દ્વારા જે વ્યાકુળતા, હેરાનગતિ આદિ થાય તે સહન કરવા પડે છે, ધન મેળવવા ટાઢ, તડકો, ભૂખ, તરસ વગેરે અનેક કષ્ટો સહન કરવા પડે છે

મેળવવા માટે શારીરિક અનેક કષ્ટો સહન કરવા છતાં જો ન મળે તો માનસિક ચિંતા આદિ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. કદાચ જો ધન મળી જાય તો તેના રક્ષણ માટે અનેક કષ્ટો સહન કરવા પડે છે

ચોર-લુંટારા આ ધન લઈ ન જાય તેની ચિંતા, ભય વગેરે માનસિક દુઃખો સદા રહ્યા કરે છે. ધન ઘણું મળવાં છતાં તૃપ્તિ થતી નથી

☆ જે રીતે ગમે તેટલું બળતણ નાંખવા છતાં અગ્નિ જેમ વધતો જાય છે તેમ ગમે તેટલું ધન મળવા છતાં લોભી માણસને સંતોષ થતો જ નથી. ઉલટો તેનો અસંતોષ વધતો જાય છે અતૃપ્તિ વધતી જાય છે અને અતૃપ્ત માણસ કદી શાંતિ પામતો નથી

☆ કેટલાંક ને લાંબાતરાયનો ઉદયથતાં ધનનો નાશ થાય ત્યારે હૃદય બંધ પડી જાય છે, અતિસાર, સંગ્રહણી, ઝાડા, પ્રેસર વગેરે રોગો થાય છે, અથવા મરણ પર્યન્ત માનસિક પરિતાપ રહ્યા કરે છે

☆ લોભી માણસ ધન મેળવવાની લાલસામાં વિવેક પણ ભૂલી જાય છે કર્તવ્ય કે અકર્તવ્યની દરકાર રાખતો નથી. હું કોણ છું? હું કયા સ્થાનમાં છું? અમુક કાર્ય મારે કરવા જાઈએ કે ન કરવા જોઈએ? વગેરે બધું ભૂલી જાય છે. આથી આલોકમાં અનેક સાથે કંકાસ-કજ્જ્યો-વૈમનસ્ય કરતો અપ્રિય થવા માંડે છે અને એ રીતે મળેલ જીવનના સદુપયોગને બદલે તેને વેડફે છે

☆ લાભાન્તરાયના ક્ષયોપશમથી મળેલા ઘન ઉપર અશુભ કર્મના ઉદયે આસકિત જન્મે છે. આ આસકિત જ નવા અશુભ કર્મોને બંધાવનારી થાય છે પણ લોભથી વિવેક શુન્ય બનેલો જીવ કાર્યકે અકાર્ય જાણતો કે જોતો નથી અને આલોકમાં પણ અનેક શારીરિક માનસિક કષ્ટો ને સહન કરે છે.

પરભવમાં તે પાપનું ફળ:-

☆ પ્રેત્ય ચાશુમાં ગતિં પ્રાપ્નોતિ, લુબ્ધોઽયમિતિ ચ ગર્હિતો ભવતિ ।

☆ આ દુર્ભાવોના નિમિત્તે સંચિત પાપકર્મના ઉદયાનુસાર પરલોકમાં અનેક પ્રકારે દુર્ગતિઓને પ્રાપ્ત કરે છે.

☆ આ લોભીયો છે, કંજુસ છે, એવા એવા વચનો કહીકહીને લોક તેની નિન્દા કર્યા કરે છે. જેમ આપણે પણ આ લોકમાં કોઈ લોભી માટે કહીએ છીએ કે “ચમડી તુટે પણ દમડી ન છૂટે” એવો કંજુસનો કાકો છે.

—ભાવના:- આ રીતે આ લોક અને પરલોકમાં નિંદા લાયક તથા અશુભ ફળોને દેનાર પરિગ્રહ થી વિરમવું-નિવૃત્તિ પામવી એજ કલ્યાણનો માર્ગ છે તેવી ભાવના ભાવવી

આ પ્રમાણે હિંસાદિ પાંચે દોષોના સેવનથી આ લોક અને પરલોકમાં અનર્થની પરંપરા તથા પાપનો કરુણ વિપાક ભોગવવો પડે છે તેથી

આ પાંચે દોષોનો ત્યાગ કે તેની નિવૃત્તિ એજ કલ્યાણકારી માર્ગ છે

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- આ સૂત્રનો આગમ સંદર્ભ હવે પછીના સૂત્ર -૫-દુ:ખમેવ વા માં ભાવનાઓને આશ્રીને અપાયેલ છે

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-

(૧) હિંસા - પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા સૂત્ર. ૭:૮

(૨) જૂઠ - અસદાભિધાનમનૃતમ્ સૂત્ર. ૭:૯

(૩) ચોરી - અદત્તાદાનં સ્તેયં સૂત્ર. ૭:૧૦

(૪) અબ્રહ્મ - મૈથુનમબ્રહ્મ સૂત્ર. ૭:૧૧

(૫) પરિગ્રહ - મૂર્છાપરિગ્રહઃ સૂત્ર. ૭:૧૨

□ [9] પદઃ:-

(૧) સૂત્ર-૪ અને સૂત્ર-૫ ની સંયુક્ત પદ

હિંસાદિ દોષો નહિં અટકતા જીવ ઇહભવ પરભવે
આકૃત્તિને અનિષ્ટતાના દુ:ખ ગણા સવિ અનુભવે

(૨) સૂત્ર-૪ અને સૂત્ર-૫ નું સંયુક્ત પદ

હિંસાદિ પાંચ દોષોમાં આલોકે પરલોકમાં
જોવા અનિષ્ટને દુ:ખ આપદ્ એ પાંચ ભાવના

□ [10] નિષ્કર્ષ:- આ સૂત્રમાં વૈરાગ્ય ભાવના ભાવવાની દ્રષ્ટિએ તથા હિંસાદિ પાંચે દોષોના વિપાક વિચારણાની દ્રષ્ટિએ એક અતિ ઉત્તમ સૂત્ર છે કેમ કે તેમાં હિંસાદિ થી

થતી આ લોક, પરલોક સંબંધિ કર્મ વિપાકની અદ્ભુત વિચારણા તો છે જ સાથે સાથે જો તેનાથી વિરમવા માં આવે, તેનાથી નિવૃત્ત થવામાં આવે તો વૈરાગ્ય માટે પણ ઉત્તમોત્તમ વિચારણા થઈ શકે છે. આ પાંચે ના વિપાકની વિચારણા અને તેના થકી વિરમવું એટલે ભાવથી અને દ્રવ્ય થી સર્વ વિરતિ પણું. અને જો જીવ દ્રવ્ય અને ભાવપૂર્વક સર્વ વિરતિ પણાને પામે તો પછી ક્રમશઃ એ પાંચે થી વિરમેલો તે કષાયના નિગ્રહ-ઉપશમ કે ક્ષય સુધી પહોંચી જઈને વિતરાગતાને પામનારો અવશ્ય થવાનો છે.

માટે આ પાંચે ભાવના ભાવપૂર્વક ભાવતા-ભાવતા તેના સર્વથા આચરણ થકી મોક્ષને પામવા રૂપ પરંપર ફળની પ્રાપ્તિ એ જ આ સૂત્રનો નિષ્કર્ષ છે

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૫

□ [1] સૂત્રહેતુ:- પ્રતને સ્થિર કરવા માટે સૂત્રકાર મહર્ષિ સર્વ પ્રત માટેની સર્વ સામાન્ય એવી બીજી ભાવનાને અહી જણાવે છે

□ [2] સૂત્રઃ મૂળ:- દુઃખમેવ વા

□ [3] સૂત્રઃ પૃથક્-દુઃખમ્ એવ વા

□ [4] સૂત્રસાર:- અથવા [હિંસા આદિ દોષોમાં] દુઃખ જ છે [એમ ભાવના ભાવવી] [અર્થાત્ હિંસાદિ પાપો દુઃખ રૂપ જ છે એમ વિચારવું]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

દુઃખમ્- દુઃખ એવ-જ

વા- અથવા

□ [6] અનુવૃત્તિ:-

(૧) હિંસાનૃતસ્તેયાબ્રહ્મપરિગ્રહ... સૂત્ર ૭:૧

(૨) તત્ત્થૈર્યર્થ ભાવના... સૂત્ર. ૭:૩

□ [7] અભિનવટીકા:- જેનો ત્યાગ કરવામાં આવે તેના દોષોનું ખરું દર્શન થવાથી જ ત્યાગ ટકી શકે છે એ કારણથી અહિંસાઆદિ પ્રતોની સ્થિરતા માટે હિંસા આદિમાં તેના દોષોનું દર્શન કરવું આવશ્યક મનાયેલ છે

એ દોષ દર્શન સંબંધે પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સૂત્રકાર જણાવે છે કે ત્યાજ્ય વૃત્તિઓમાં દુઃખનું દર્શન કેળવાયું હોય તો જ એમનો ત્યાગ વિશેષ ટકે, તે માટે હિંસા આદિ પાંચે દોષોને દુઃખરૂપ જ માનવાની વૃત્તિ કેળવવાનો અર્થાત્ દુઃખ ભાવનાનો અહીં ઉપદેશ કરવામાં આવે છે

અહિંસા આદિ પ્રત લેનાર પોતાને થતા દુઃખની પેઠે બીજામાં પણ તેનાથી સંભવતા દુઃખની કલ્પના કરે એ જ દુઃખ ભાવના છે. અને એ ભાવના એ-એ પ્રતોના સ્થિરીકરણમાં ઉપયોગી છે

❖ વા:- સૂત્રમાં કહેવાયેલ વા શબ્દ નો એક અર્થ વિકલ્પે છે

-અર્થાત્ હિંસાદિમા અપાય-અવઘ દર્શન ભાવવું જોઈએ. અથવાતો હિંસાદિ પાંચે દોષો દુઃખ

જ છે એવી ભાવના ભાવવી જોઈએ એટલે કે હિંસાદિ ને વિશે આ બેમાંથી એક ભાવના ભાવવી

☆ સૂત્રોક્ત એવા વા શબ્દનો બીજો અર્થ સમુચ્ચય છે

—અર્થાત્ હિંસાદિ પાંચે દોષોમાં અપાયદર્શન અને અવદર્શનની ભાવના પણ ભાવવી એટલે કે સૂત્ર:૪ અને સૂત્ર:૫ બંને મુજબની ભાવના ભાવવી તે માટે શબ્દ મુકેલ છે

❖ **દુ:ખમેવ:**—અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિ એ દુ:ખ શબ્દ સાથે એવ કાર પણ મુકેલ છે. તેનો અર્થ એ જ છે કે હિંસાદિ પાંચે દોષોમાં સુખના છાંટો પણ નથી. એક બિંદુ સમાન સુખ પણ કદી આ દોષોમાં પ્રાપ્ત થતું નથી દુ:ખ દુ:ખ અને દુ:ખ જ છે એમ ભાર પૂર્વક જણાવવા માટે અહિં એવ મુકેલ છે.

—હિંસાદિષુ - હિંસાનૃતસ્તેયાબ્રહ્મપરિગ્રહેષુ વિષયભૂયમાપનેષુ દુ:ખહેતુષુસ્વભાવેષુ ચ દુ:ખબહુલતામેવ ભાવયેત્ ।

[૧]હિંસા:-

☆ યથા મમાપ્રિયં દુ:ખં, એવં સર્વં સત્ત્વાનામ્

☆ જેવી રીતે મને દુ:ખ અપ્રિય છે તેવી રીતે બધાં પ્રાણીઓને તે અનિષ્ટ છે. મારી હિંસાથી જેમ મને દુ:ખ થાય તેમ હું બીજાની હિંસા કરુંતો તેને દુ:ખ કેમ ન થાય? જેવો હું છું તેવાજ બધાં પ્રાણીઓ છે માટે તેમને પણ દુ:ખ કેમ ન થાય? જેવોહું છે તેવાજ બધાં પ્રાણીઓ છે માટે તેમને પણ દુ:ખ થવાનું છે.

☆ જેમ દુ:ખ અર્થાત્ અનિષ્ટ સંયોગ નિમિત્ત, શરીર અને મનને પીડારૂપ હોવાથી મને પ્રીતિકારી થતા નથી. એ રીતે જગતના બધાં જીવોને પણ અપ્રિય છે

ભાવના:-વધ, બંધન, છેદન, આદિ જેવા મને પીડાકારી છે તેવા બધાંને દુ:ખદાયી છે તેવું વિચારી હિંસા થી વિરમવું અથવા હિંસાનો ત્યાગ એ જ કલ્યાણકારી છે તેમ ભાવના ભાવવી.

[૨]અસત્ય, જૂઠ, મિથ્યાભાષણ:-

☆ યથા મમ મિથ્યાખ્યાખ્યાનેનાખ્યાખ્યાતસ્ય તીવ્રં દુ:ખં ભૂતપૂર્વં ભવતિ ચ તથા સર્વસત્ત્વાનામ્।

☆ મિથ્યા ભાષણથી જે રીતે મને દુ:ખ થાય છે. કદાચ કોઈ મારા વિષયમાં મિથ્યાભાષણ કરે છે અથવા કોઈએ કર્યું હોય તો તેથી મને તીવ્ર દુ:ખ થાય છે ભૂતકાળમાં પણ થયું છે તેનો મને અનુભવ છે એ રીતે પ્રાણિમાત્રને મિથ્યાભાષણ અર્થાત્ જૂઠથી દુ:ખ થાય છે.

☆ મને કોઈ જૂઠું કહે અથવા મારા ઉપર કોઈ જૂઠું આળમુકે તો તે નિમિત્તે મને પ્રકૃષ્ટ દુ:ખ ભૂતકાળમાં ઉત્પન્ન થયું છે વર્તમાન માં પણ જૂઠા આળથી મને દુ:ખ થાય છે તેવી રીતે તમામ જીવોને આ હેતુથી દુ:ખ ઉત્પન્ન થાય છે અને બોલનાર ને પણ બીજા જન્મમાં સદા દુ:ખનો અનુભવ થયા કરે છે

ભાવના:- આમ અસત્ય વચન કે જૂઠા આળથી મારા જેટલું જ દુ:ખ અન્યને થતું હોવાથી તેનાથી વિરમવું કે અટકવું એ જ કલ્યાણ કારી છે, તેવી ભાવના ભાવવી

[૩]ચોરી, સ્તેય:-

☆ યથા મમ ઇષ્ટદ્રવ્યવિયોગે દુ:ખં ભૂતપૂર્વં ભવતિ ચ તથા સર્વસત્ત્વાનામ્ ।

☆ જેમ મારી કોઈ ઇષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ થાય તો તેનાથી મને ખૂબજ દુ:ખ ભૂતકાળમાં

થયું છે, હાલ પણ થાય છે એ રીતે પ્રાણિમાત્રને પોતાની વસ્તુ ચોરાઈ જવાથી દુઃખ થાય છે કેમ કે બધાંને પોતાની ઈષ્ટ વસ્તુના વિયોગ-અપહરણથી-ચોરાવાથી મર્મ ભેદી પીડા થાય છે

☆ જે રીતે મને ઈષ્ટ એવા સ્વદ્રવ્યનું ચોર દ્વારા અપહરણ થવાથી શારીરિક, માનસિક દુઃખ ભૂતકાળમાં થયું છે હાલ પણ થાય છે તે રીતે જગતના તમામ જીવોને પોતાની મન પસંદ ચીજો ચોરાવાથી દુઃખ થાય છે

ભાવના:- આ રીતે ચોરીથી મારા જેટલું જ દુઃખ જગતના તમામ જીવોને થતું હોઈ ચોરીથી અટકી જવું એ જ કલ્યાણકારી છે તેવી ભાવના ભાવવી

[૪] મૈથુન, અબ્રહ્મ:-

☆ રાગદ્વેષાત્મકત્વાન્મૈથુનં દુઃખમેવ ।

☆ મૈથુન કર્મ કે અબ્રહ્મનું આચરણ પણ દુઃખ જ છે કેમ કે તે રાગ દ્વેષ રૂપ છે તીવ્ર રાગાદિ થી પ્રેરીત રાગાન્ધ મનુષ્યો જ આવા પ્રકારના દુષ્કર્મ કરવામાં પ્રવૃત્ત થયા કરે છે તેથી દુઃખ થી દૂર રહેવાને સુખરૂપ સમજવું જોઈએ

—કેમ કે રાગ એટલે માયા-લોભ

—અને દ્વેષ એટલે ક્રોધ-માન

માયા છે તે દેહચરૂપ અર્થાત્ ઠગવિદ્યા વાળી છે તેમાં એકમેક થયેલ પરિણામ વાળો હિંસા જૂઠ અને ચોરીમાં પ્રવર્તે છે એ જ રીતે લોભ પણ ગૃધ્ધિ આસક્તિ લક્ષણવાળો હોવાથી ચોરી વગેરેમાં પ્રવર્તમાન થાય છે વળી ક્રોધામાન વડે પ્રેરાયેલો હિંસાદિ માં પ્રવર્તે છે તે વાત અત્યન્ત પ્રસિધ્ધ છે

મૈથુન એ આવા પ્રકારના રાગ-દ્વેષનું પરિણામ છે અને રાગ-દ્વેષ કારણથી મૈથુન પણ દુઃખ જ છે તેમ વિચારવું

રાગદ્વેષાવાત્મનઃ સ્વભાવઃ કારણં યસ્ય તદ્ દુઃખમેવ રાગદ્વેષાત્મકત્વાદ્ હિંસાદિવત્ ।

પ્રશ્ન:-મૈથુનને દુઃખ કેમ કહો છો? જે સ્ત્રી પુરુષ મૈથુન અર્થાત્ કામ સેવનમાં રત હોય છે તેમને તો સ્પર્શઈન્દ્રિય જન્ય અત્યન્ત આનંદ હોય છે, એક પ્રકારની સુખની અનુભૂતિ થતી હોય છે.

સ્ત્રી પુરુષને ઉપભોગમાં અર્થાત્ મૈથુનમાં, દંતચ્છેદ માં, આંખો થી તે રૂપને પીવામાં, શરીરને આલ્લીંગવામાં, સ્તનોને નખથી મુખથી કે અન્ય રીતે વિદારવામાં, સંયોગમાં, વીર્યના નીસર્ગ સમયે તે સ્પર્શઈન્દ્રિય ના દ્વારમાં ઘણાં પ્રાણીઓને થતો સુખનો અનુભવ પ્રમાણ સિધ્ધ છે પછી તમે કઈ રીતે તેને દુઃખ કહો છો, વળી જે સ્ત્રી પુરુષ પરસ્પર મૈથુનના સક્ત હોય છે તે બંનેને તે ઈષ્ટ હોય છે સુખદાયી હોય છે માટે જ પ્રવૃત્ત થયા હોય છે

સમાધાન:- ખરેખર! તમારી વાત યોગ્ય નથી. તે ખરેખર સુખ નથી પણ દુઃખ જ છે આ વાતને સમજાવવા સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમાં સૂત્રકાર મહર્ષિ એક દ્રષ્ટાન્ત આપે છે. સાધ્ય-સાધન સંગતિ અને સમાન દ્રષ્ટાન્ત વડે તેની પ્રતિપત્તિ-સમજણ અપાયેલ છે

જેમ કોઈ રાજપુત્રીને ક્ષય કે કુષ્ઠાદિ રોગ થયો. તેનો પ્રતિકાર કરવો તે રોગનું નિદાન કરી તેને દૂર કરવા માટે પથ્યનું આસવેન અને ઔષધનો ઉપયોગ કરે છે ઉદ્ભવેલ વ્યાધિ શરીર અને મનને બધા પહોંચાડે છે. આ બાધા ને દૂર કરવા ઔષધાદિ ઉપયોગી થાય છે અહીં કર્મના ક્ષયોપશમાદિ થી તે રોગનું નિવારણ થતા સુખનો ભાસ થાય છે પણ તે કંઈ આત્યન્તિક

સુખને ઉપજાવવાને સમર્થ હોતું નથી તેના વડે માત્ર દુઃખ પ્રતિબંધ થાય છે તો પણ મૂઢ માણસો તે અવસ્થા વિશેષ ને સુખ માને છે

આ રીતે ખરેખર! મૈથુન એ સુખ નથી પણ ઉદ્ભવેલ એક રોગ કે વ્યાધિનું નિવારણ માત્ર છે

☆ બીજું તેને ખણજ આદિ વ્યાધિના ક્ષણિક પ્રતિકાર સમાન હોવાથી દુઃખ જ કહેલ છે

જેમ કોઈ ગુંમડું પાકી ગયું હોય તે પ્રાણીને તીવ્ર વેદના થતી હોય તેના રસી વગેરે નીકળી જતાં તે માણસને શાંતિ લાગે છે, તેમ પુરુષ વેદાદિના ઉદયથી તીવ્ર દુઃખ અને અરતિ થી પીડાતો, વિવેક ભ્રષ્ટ, સદા આર્તઘ્યાન થી પીડાતા મનવાળો માણસ સ્ત્રીના સંયોગમાં વીર્યાદિ છોડે છે તે ગૂમડામાંથી નીકળતા રસીની જેમ મોહનીયકર્મના ઉદયથી સુખ માનવા છતાં દુઃખ જ છે

વળી વીર્યાદિ નિક્ષેપ એ માત્ર મોહજન્ય વ્યાધિનો પ્રતિકાર જ છે. માટે કામસુખ એ દુઃખજ છે. ખૂજલી કે ખરજના રોગીને જેમ ખણતી વખતે બહુ મજા આવે છે તે નખ, લાકડાનો ટુકડો, બરછટ કપડું, કાકરો, પત્થર જે હાથ લાગે તેનાથી શરીર ખજવાળવામાં છે ત્યારે તેને ખૂબજ મજા આવે છે પણ પાછળથી લોહી આવી જાય છે અને ખરજ મટે છે ત્યારે તેને ગમે તેટલું સુખરૂપ લાગવા છતાં અંતે દુઃખદજ બને. છે તે રીતે કામેચ્છારૂપ રોગથી ઘેરાયેલા જીવને મૈથુન સેવન ક્ષણવાર સુખ રૂપ લાગે પણ અંતે તો દુઃખજ છે.

ભાવના:- વિવેકી માણસ આ લોક અને પરલોકમાં દુઃખના કારણભૂત, દુર્ગતિના કારણભૂત એવા મૈથુન થી વિરમવું કે નિવૃત્ત થવું એ જ કલ્યાણકારી છે તે પ્રમાણે ભાવના ભાવવી

[૫] પરિગ્રહ:-

☆ પરિગ્રહવાનપ્રાપ્તપ્રાપ્તનષ્ટેષુ કાઙ્ક્ષારક્ષણશોષોદ્ભવં દુઃખભેવ પ્રાપ્નોતિ

☆ પરિગ્રહ પણ અપ્રાપ્ત ધનની ઈચ્છાનો સંતાપ, પ્રાપ્ત ધનના રક્ષણની ચિંતા, તેના ઉપભોગમાં અતૃપ્તિ, તેનો નાશ થતા શોક વગેરે કારણ દુઃખ જ છે

☆ જ્યાં સુધી પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની પ્રાપ્તિ ની ઈચ્છાનું દુઃખ, પ્રાપ્ત થયા પછી આ નષ્ટ ન થઈ જાય તેવી વિચારણાથી તેના રક્ષણ કરવા માટે ચિંતિત રહે છે. કદાચ જો તે નાશ પામે તો તે ધનના વિયોગથી ઉત્પન્ન થયેલો શોકથી ઉદ્વિગ્ન રહે છે. આ રીતે પરિગ્રહની અપ્રાપ્તિ-પ્રાપ્તિ અને વિયોગે દુઃખ જ છે

☆ પરિગ્રહ શબ્દથી સચિત્ત-અચિત્તાદિ ભેદ અને મમત્વનો સંબંધ છે. તે મમત્વવાળો જ પરિગ્રહવા કહેવાય છે. તેને અપ્રાપ્તિમાં મેળવવાની કાંક્ષા, પ્રાપ્તિમાં રક્ષણ ની ચિંતા અને નાશ થતા શોકનો ઉદ્ભવ એ સર્વેમાં ખેદ હોવાથી દુઃખજ છે

પ્રશ્ન:- ધન સંચય થી તો સુખ દેખાયજ છે છતાં દુઃખ કેમ કહો છો?

સમાધાન:- ધનની અપ્રાપ્તિ-પ્રાપ્તિ-નાશ એ ત્રણે સ્થિતિના દુઃખોનો સ્પષ્ટ અભિપ્રાયનો વર્ણન કહેલો જ છે તદુપરાંત જો આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિએ મૂલવવામાં આવે તો ધન-સંપત્તિ એ પર વસ્તુ છે. આ પરવસ્તુથી સુખ-દુઃખ કે લાભ-નુકસાન થાય તે માન્યતા જ મોટી ભમણા છે માટે પરિગ્રહાદિ દુઃખજ છે તે આત્મિક સુખરૂપ તો કદાપી ન થાય પણ આ લોકને પરલોકમાં પણ દુઃખના કારણ રૂપ હોવાથી દુઃખજ છે

ભાવના:- આલોક અને પરલોકમાં દુઃખ તથા દુર્ગતિને દેનાર એવા આ દુઃખના કારણભૂત કે સ્વયમ્ જે દુઃખજ છે તે પરિગ્રહ થી અટકવું કે તેનો ત્યાગ કરવો એ જ કલ્યાણકારી છે તેમ ભાવના ભાવવી.

આ પ્રમાણે હિંસાદિ પાંચે દુઃખજ છે. મહા મોહોદયે કદાચ સુખ માનતો હોય તો પણ તે વાસ્તવિક સુખ નથી તેમ માનવાથી -ભાવના ભાવવાથી પ્રતોની સ્થિરતા આવે છે

☆ સૂત્ર ચોથામાં આ પાંચેને દુઃખના કારણ રૂપ કહેલા આ સૂત્ર માંતો હિંસાદિ પાપો સ્વયં દુઃખજ છે તેમ ભાવના ભાવવા કહ્યું છે.

પ્રશ્ન:- હિંસાદિ પાંચ પાપોથી વિરમવાનું કહ્યું પણ તેના કરતાંયે મહાપાપ મિથ્યાત્વ છે છતાં તેને છોડવાનું કેમ ન કહ્યું?

સમાધાન:- આ અધ્યાયનાજ અંદારમાં સૂત્રમાં જણાવે છે નિ:શલ્યોવ્રતી-અર્થાત્ પ્રતી જીવ શલ્ય રહિત હોય છે માટે તેનામાં મિથ્યાત્વ શલ્ય પણ ન જ હોય

અને અહીં વ્રતી એવા શબ્દના સંબંધમાં જ આ અધ્યાયની સમગ્ર ચર્ચાનો આરંભ થયો હોય મિથ્યાત્વરહિતપણા પછી ની અવસ્થાના દોષોને ચિંતવવા જ આ સૂત્રો બનાવ્યા હોય તેમ લાગે છે

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- સૂત્ર:૪ તથા સૂત્ર:૫નો સંયુક્ત

સંવેગિણી કહા ત્રચઽવ્વિહા પણ્ણત્તા તં જહા ઇહલોગ સંવેગણી પરલોગ સંવેગણી આત્તસરીરસંવેગણી પરસરીરસંવેગણી ।

ગિવ્વેગણી કહા ત્રચઽવ્વિહા પણ્ણત્તા તં જહા ઇહલોગે દુચિન્ના કમ્મા ઇહલોગે દુહફલ વિવાગ સંજુતા ભવંતિ । ઇહ લોગે દુચિન્ના કમ્મા પરલોગે દુહફલ વિવાગ સંજુત્ત ભવંતિ । પરલોગે દુચિન્ના કમ્મા ઇહલોગે દુહફલ વિવાગ સંજુતા ભવંતિ । પરલોગે દુચિન્ના કમ્મા પરલોગે દુહફલ વિવાગ સંજુતા ભવંતિ । સ્થા. સ્થા. ૪,૩.૨ સૂ. ૨૮૨/૧-૧૦

સૂત્રપાઠ સંબંધ:- આ સાક્ષી પાઠ પ્રત્યક્ષ રીતે સંબંધિત ન લાગેતો પણ અર્થથી તેમાં સામ્યતા જોવા મળેલી છે જે વાત નો ખ્યાલ શ્રી સ્થાનાન્ગસૂત્ર ની ટીકા જોવાથી આવે છે

□ [9] પદ:-

પૂર્વ સૂત્ર:૪માં આ સૂત્રના બંને પદોનો ઉલ્લેખ થઈ ગયો

□ [10] નિષ્કર્ષ:- આ સૂત્ર પણ પૂર્વ સૂત્રની માફક સુંદર બોધને આપનારું તથા વૈરાગ્ય માં ઉત્કર્ષ લાવનારું છે સૂત્રકાર મહર્ષિ એ નિરુપીત વાત મુજબ હિંસા-મૃષા-ચોરી-મૈથુન અને પરિગ્રહ એ પાંચે દુઃખ જ છે

જગતના જીવો જ્યારે હિંસાદિ દોષો એ જ દુઃખ છે તે વાત સ્વીકારતા કે વિચારતા થશે ત્યારે તે ભાવનાના પ્રબલ્યથી તેમનો પોતાનો આત્મિક વિકાસ અને પરંપરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિનો અવશ્ય થવાની જ છે. તદુપરાંત આ અશાંત જણાતા સમગ્ર વીશ્વમાં પણ શાંતિનો સુખનો સંદેશો આ સૂત્ર મુજબની ભાવનાથીજ મળવાનો છે

જગતના દરેકજીવને સ્થાને પોતાનો આત્મા કલ્પવાથી આપો આપ હિંસા-જૂઠ-ચોરી ત્રણે નિર્મૂળ થઈ શકે અને વાસ્તવિક સુખની કલ્પનાથી મૈથુન અને પરિગ્રહ પણ દૂર થવાના જ છે અને એ રીતે સમગ્ર જગત્ ને સુખી થવાની યાત્રી આ સૂત્રમાં પડેલી છે

□ □ □ □ □ □ □

અધ્યાય:૭-સૂત્ર:૬

□ [1] સૂત્રહેતુ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ વ્રતની માટે સર્વ વ્રતો ને આશ્રીને સર્વ સામાન્ય એવી ત્રીજી ભાવનાને આ સૂત્ર થકી જણાવે છે

□ [2] સૂત્ર:મૂળ:- *મૈત્રી પ્રમોદકારુણ્યમાધ્યસ્થ્યાનિ સત્ત્વગુણાધિક કિલશ્યમાનાઽવિનયેષુ

□ [3] સૂત્ર:પૃથક્:-મૈત્રી - પ્રમોદ - કારુણ્ય - માધ્યસ્થ્યાનિ - સત્ત્વ - ગુણાધિક - કિલશ્યામાના - અવિનયેષુ

□ [4] સૂત્રસાર:- સર્વ જીવ સાથે મૈત્રીભાવ, ગુણથી અધિક [હોય તેવા જીવો] પ્રત્યે પ્રમોદ ભાવ, દુઃખ પામતા [જીવો] પરત્વે કારુણ્યભાવ, અવિનિત [જીવો] પરત્વે માધ્યસ્થ [અર્થાત્ ઉપેક્ષા] ભાવ [ધારણ કરવો જોઈએ]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

મૈત્રી- મૈત્રી[સ્નેહ]ભાવ

પ્રમોદ -પ્રમોદ [હર્ષ]ભાવના

કારુણ્ય-કરુણા [દયા]ભાવના

માધ્યસ્થ્ય- મધ્યસ્થ [ઉપેક્ષા]ભાવના

સત્ત્વ- સર્વ જીવો

ગુણાધિક- ગુણમાં અધિક હોય તે

કિલશ્યમાના- દુઃખ પામતા, દુઃખી જીવો

અવિનયેષુ-અવિનિત, જડપ્રત્યે

□ [6] અનુવૃત્તિ:-

(૧) હિંસાઽનૃતસ્તેયાબ્રહ્મપરિગ્રહ

(૨) તત્સ્યૈર્યર્થ ભાવના:

□ [7] અભિનવટીકા:- અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિ મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ એ ચાર ભાવના ભાવવાનું સૂચવે છે. કોઈપણ સદ્ગુણ કેળવવા માટે મૈત્રયાદિ ચાર ભાવના વધુમાં વધુ ઉપયોગી હોવા થી તે અહિંસાઆદિ વ્રતોની સ્થિરતા માં તો ખાસ ઉપયોગી છે જ એમ ધારી નેજ અહીં એ ચાર ભાવનાઓ ઉપદેશવામાં આવેલી છે.

આ ચાર ભાવનાઓનો વિષય અમુક અંશે જુદો જુદો છે કારણ કે તે વિષયમાં એ ભાવનાઓ સાથે તે ચારેના વિષયો પણ સૂત્રકાર મહર્ષિ એ જણાવી દીધા છે. આ ચારે ભાવના તથા તેના વિષયોને અનુક્રમે જોડવાથી સમગ્ર સૂત્રનો ભાવ સ્પષ્ટ થાય છે તેથી સત્ત્વેષુમૈત્રી સર્વ જીવો પરત્વે મૈત્રી

— ગુણાધિકેષુ પ્રમોદં —ગુણવંતો-કે અધિક ગુણવાળા પરત્વે હર્ષ

—કિલશ્યમાનેષુ કારુણ્યંદુઃખીઆ પરત્વે કરુણા

—અવિનયેષુ માધ્યસ્થ્યં અવિનથી પરત્વે માધ્યસ્થ ભાવના

❖ મૈત્રીભાવના:-

☆ મૈત્રી:- અહીં મૂળ શબ્દ મિત્ર છે

*દિગમ્બર આચાર્યમાં મૈત્રીપ્રમોદકારુણ્યમાધ્યસ્થ્યાનિ ચ સત્ત્વગુણાધિકકિલશ્યમાનાવિનયેષુ -૧૧ એ મુજબ સૂત્ર છે

—જિમિદા સ્નેહને આ ધાતુને ઔણાદિક નો ષ્ટ્ન્ પ્રત્યય લાગીને વ્યાકરણના નિયમાનુસાર મિત્ર શબ્દ બનેલો છે

—મિદ્યતિ ઇતિ મિત્રં, સિનહ્યતિ ઇતિ અર્થ:

☆ સર્વ સત્ત્વવિષયસ્નેહપરિણામઃ મૈત્રી

☆ પરેષાં દુઃખ અનુત્પત્તિ-મૈત્રી

☆ મૈત્રી એટલે જગતના સર્વ જીવો ઉપરનો હાર્દિક સ્નેહ

—સત્ત્વ [સત્ત્વેષુ]જગતના જીવ માત્ર [પરત્વં]

☆ અનાદિકર્મબન્ધનવશાત્ સીદન્તિ ઇતિ સત્ત્વાઃ

—સત્ત્વેષુ મૈત્રી:-

☆ મૈત્રીનો વિષય પ્રાણીમાત્ર છે. મૈત્રી એટલે પરમાં પોતાપણાની બુદ્ધિ અને તેથી જ પોતાની પેઠે બીજાને દુઃખી ન કરવાની વૃત્તિ અથવા ઈચ્છા

☆ કોઈપણ જાતના સ્વાર્થ વિના, કોઈપણ જાતના ઉપકારની આશા વિના, જગતના જીવો પર સ્વાભાવિક પ્રીતી રાખવી એ મૈત્રી

સાધક આત્માએ નાના મોટા, ઉચ્ચ નીચ, સ્વ-પર, ગરીબ કે તવંગર આદિ કોઈપણ જાતના ભેદભાવ રહિત પણેજગતના જીવમાત્ર ઉપર પ્રેમભાવ રાખવો જોઈએ

પોતાના ઉપર અપકાર કરનાર કે દુઃખ દેનાર જીવ પરત્વે પણ મૈત્રી ભાવ રાખવો. આ માટે તેણે સકલ પ્રાણી પરત્વે આત્મવત્ દ્રષ્ટિ કેળવવી જોઈએ તોજ સકલ જીવો પ્રત્યે મૈત્રી ભાવના આવે

—સ્વોપણ ભાષ્યમાં જણાવે છે કે:-

ક્ષમેડ્ઠંસર્વસત્ત્વાનામ્ ક્ષમયેડ્ઠં સર્વસત્ત્વાન્ મૈત્રી મે સર્વસત્ત્વેષુ વૈરં મમ ન કેનચિત્

—હું સર્વજીવોની ક્ષમાભાવું છું- ક્ષમા માંગુ છું. સમ્યક્ મન-વચન-કાયા સહ હું જગતના સર્વજીવોની, તેમાં પણ જેણે મારા તરફ અપકાર કરેલ છે તેવા ઓની પણ પ્રશસ્ત ચિત્તથી ક્ષમા ગ્રહણ કરું છું. તેઓ ક્ષમા કરે અથવા ન કરે તો પણ જગતના સર્વ જીવો પરત્વે મૈત્રી છે. કોઈની પણ સાથે વૈર નથી

આ અવિચ્છિન્ન કોપ યુક્ત વૈર. કર્મની પરંપરા સર્જે છે માટે કોઈ સાથે વૈરનું બંધન રાખવું તે વૈર, પાપની શાખા રૂપ કે માત્સર્યના વૃક્ષ રૂપ છે. પુનઃપુનઃ અવિચ્છિન્ન વૈરના બીજાંકુર રૂપ છે માટે મૈત્રી ભાવના થકી નિર્વૈરતાનું ચિંતન કરવું

આગળ વધીને કહીએ તો કોઈપણ પ્રાણી પાપન કરો, કોઈપણ દુઃખી ન થાઓ, આખુ જગત મુક્ત થાઓ આવી બુદ્ધિ તે મૈત્રી કહેવાય છે.

ભાવના:- આ મૈત્રી ભાવ થકી ભાવિત હૃદયવાળો પ્રતી-હિંસાઆદિપાપો થકી અટકી શકે છે, કેમ કે તેને જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રી છે આવા મૈત્રી ભાવવાળા જીવને મિત્રનો વધ કરવાની, ખોટું બોલીને તેને ઠગવાની, તેનું કંઈ ચોરી લેવાની આદિ ક્ષુદ્ર ભાવના હોતી જ નથી તેના હૃદયમાં જગતના તમામ જીવોના હિતની જ ભાવના હોય છે

આથી અહિંસા આદિના પાલન માટે મૈત્રી વૃત્તિ કે મૈત્રીભાવ અનિવાર્ય છે

❁ પ્રમોદભાવના

પ્રમોદ:- પ્રમોદ એટલે માનસિક હર્ષ, આનંદ

ગુણાધિક- ગુણથી અધિક એટલે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક શ્રાવિકા વગેરે ગુણી અર્થાત્ અધિક ગુણવાળા સમજવા. એટલે કે જેમનામાં સામાન્યથી કંઈકવિશેષ ગુણ છે તેવા અને સ્વની અપેક્ષાએ કહીએતો પોતાનાથી ચડીયાત ગુણવાળા તે ગુણાધિક

ગુણાધિકેષુ પ્રમોદ:- માણસને ઘણીવાર પોતાનાથી ચઢિયાતા ને જોઈને અદેખાઈ આવે છે, જ્યાં સુધી આ વૃત્તિનો નાશ ન થાય ત્યાં સુધી અહિંસાદિ ટકીન શકે તેથી અદેખાઈ વિરુદ્ધ પ્રમોદ ગુણની ભાવના કેળવવાનું કહેવામાં આવેલ છે.

પ્રમોદ એટલે પોતાનાથી વધુ ગુણવાન અથવા કોઈપણ ગુણવાન જીવ પ્રત્યે આદર કેળવવો અને તેની ચડતી જોઈને ખુશ થવું તે

❁ સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ, વૈયાવચ્ચ, આદિથી અધિક મહાન ગુણવાન આત્માઓને વંદન, સ્તુતિ, ગુણપ્રશંસા, વૈયાવચ્ચ આદિ કરવાથી પ્રમોદ અર્થાત્ માનસિક હર્ષની અભિવ્યક્તિ થાય છે

પ્રમોદ ભાવનાથી યુક્ત જીવ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી અધિક-ઉત્તમ ગુણીઓને જોઈને આનંદ પામે છે અને પોતાના આનંદને શક્તિ-સંયોગો પ્રમાણે યથાયોગ્ય વંદનાદિ કરીને વ્યક્ત કરે છે

તેને અન્યના ગુણોના દર્શન કે શ્રવણથી ઈર્ષ્યા અસૂયા કે માત્સર્ય રૂપ અગ્ની સળગી ઉઠતો નથી, પરિણામે ઈર્ષ્યાદિ જન્ય હિંસા-જૂઠ વગેરે પાપોનું સેવન થતું અટકી જાય છે તદુપરાંત પ્રમોદ ભાવના ભાવવાથી પોતાનામાં પણ તેવા તેવા ગુણો પ્રગટી શકે છે

ભાવના:- આવી પ્રમોદ ભાવનાથી ભાવિત હૃદય વાળો પ્રતી હિંસા-જૂઠ આદિ પાપોથી અટકી શકે છે કેમ કે જગતના તમામ ગુણી જનો અને પોતાનાથી અધિક ગુણવાન આત્માને જોઈને તેને દ્વેષ-ઈર્ષ્યા-અસૂયાદિ ઉત્પન્ન થતા નથી પરિણામે તેના હૃદયમાં કોઈ કલેશ-કષાય-માયા જન્મતા નથી તેનું હૃદય સદા ગુણવાનો ની ભક્તિ આદિથી હર્ષિત રહે છે તે સ્વયં ગુણવાન બને છે એવું વિચારી પ્રતીઓએ વિશેષે વિશેષે પ્રમોદ ભાવના ભાવવી

❁ કારુણ્ય ભાવના

—કારુણ્ય:- કરુણા અર્થાત્ દયા કે અનુકમ્પા, તેનો ભાવ તે કારુણ્ય

—કિલશ્યમાન - સંતાપને અનુભવતા, દુઃખ થી પીડાતા

—કિલશ્યમાનેષુ કારુણ્યં

❁ કોઈને પીડાતા જોઈને જો અનુકંપા ન ઉભરાય તો અહિંસા આદિ પ્રતો ટકી જ ન શકે તેથી કરુણા વૃત્તિ કે કરુણા ભાવના આવશ્યક છે. આ ભાવનાનો વિષય માત્ર કલેશ પામતાં દુઃખી પ્રાણીઓ છે કારણ કે અનુગ્રહ અને મદદ ની અપેક્ષા ફક્ત દુઃખી-દીન અનાથને જ રહે છે

❁ કરુણા, દયા, અનુકંપા, દીનાનુગ્રહ વગેરે પર્યાયવાચી શબ્દો છે. અહીં દીન એટલે શરીર થી મનથી દુઃખી એવા બધા જીવો લેવાના છે અને તેના પરત્વે કરુણા કે દયા માં દ્રવ્યાનુકંપા અને ભાવ અનુકંપા બંનેનો સમાવેશ થાય છે

❁ દુઃખીને જોઈને તેના પ્રત્યે દયાના ભાવ થવા તે કરુણા વૃત્તિ કે કરુણા ભાવના. આવી

કરુણાને યોગ્ય જીવો બે પ્રકારના હોય છે

-દ્રવ્ય-રોગાઆદિ કારણો થી ઘેરાયેલા બાહ્ય દુઃખ વાળા જીવોને જોઈને ઉત્પન્ન થતી દયા તે દ્રવ્યકરુણા છે -અને

ભાવ-અભ્યંતર દુઃખ થી ઘેરાયેલા ધર્મવિહોણા જીવોને જોઈને ઉત્પન્ન થતી કરુણા એ ભાવ કરુણા છે

-દ્રવ્યકરુણાને યોગ્ય જીવોને ઔષધ, અન્નપનાદિ આપીને તેના દુઃખને નિવારવાની ભાવના અને ભાવ કરુણાને યોગ્યજીવો ને ધર્મ માર્ગમાં સ્થાપન કરવા, હોય તો સ્થિર કરવા, મોક્ષાદિનો યોગ્ય ઉપદેશ આપી ભવરોગ શમાવવાની ભાવના

એ રીતે બંને પ્રકારે હૃદયમાં કરુણા ભાવના ભાવવાથી-ધારણ કરવાથી કોઈને દુઃખી કરવા, કોઈને જૂઠ્ઠોલીને છેતરવા, કોઈનું કંઈ ચોરી લેવું, પૌદ્ગલિક સુખ કે જે વાસ્તવિક રીતે દુઃખરૂપ છે તેવા મૈથુનમાં પ્રવર્તવું અથવા પરિગ્રહાદિ પર વસ્તુને સ્વમાનવા રૂપ મૂર્છા કેળવાની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ આપો આપ દૂર થઈ જાય છે

ભાવના:- કારુણ્ય ભાવના ભાવવાથી હૃદયમાં અનુકંપા કે દયા ન ઝરણા કુટે છે, ખુદ પરમાત્મા પણ દ્રઢતમ રીતે કારુણ્ય ભાવના ભાવતા- ધરાવતા હોય છે ત્યારે જ તીર્થંકરની પદવી સુધી પહોંચે છે. તેમજ આ ભાવનાથી યુક્ત જીવ સમગ્ર જગતના દ્રવ્યકે ભાવથી ઉત્પન્ન થતા દુઃખોનું નિવારણ કરવા પ્રયત્નશીલ હોય છે. માટે વ્રાતી મનુષ્યો એ કારુણ્ય ભાવના સતત ભાવવી જેથી તેન અહિંસાદિ વ્રતોમાં સ્થિરતા આવે છે તેમજ તેનું પાલન વધુને વધુ સક્ષમ પણે થાય છે.

❁ માધ્યસ્થ્ય ભાવના:-

માધ્યસ્થ:- રાગ દ્વેષની મધ્યમાં સ્થિર રહેલો તે મધ્યસ્થ

અરાગ દ્વેષ વૃત્તિ નો જે ભાવ માધ્યસ્થ ભાવ

માધ્યસ્થ્ય ને ઔદાસીન્ય કે ઉપેક્ષા ભાવ પણ કહે છે

અવિનેય:- શિક્ષાને ગ્રહણ કરવાની શક્તિ વગરના અથવા અશિક્ષાહી જીવોને અવિનેય કહે છે

-અવિનેય નો બીજો અર્થ મૃતપિણ્ડ કે કાષ્ઠના ટુકડાં જેવા જડ અને અજ્ઞાની જીવો એમ પણ કરેલ છે

અવિનયેષુ માધ્યસ્થ્ય:-

❁ દરેક વખતે અને દરેક સ્થળે માત્ર પ્રવૃત્ત્યાત્મક ભાવનાઓ જ સાધક થતી નથી, ઘણીવાર અહિંસાદિ વ્રતોને ટકાવવા માત્ર તટસ્થ પણું જ ધારણ કરવું ઉપયોગી થાય છે તેના માટે જ માધ્યસ્થ્ય ભાવના ઉપદેશવામાં આવેલી છે

માધ્યસ્થ્ય એટલે ઉપેક્ષા કે તટસ્થતા. જ્યારે તદ્દન જડ સંસ્કારના અને કોઈપણ સદ્વસ્તુ ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા ન હોય એવાં પાત્રો મળે અને તેમને સુધારવાની પ્રવૃત્તિનું પરિણામ છેવટે તદ્દન શૂન્ય જ દેખાય તો તેવાઓ પ્રત્યે તટસ્થપણું રાખવું એ શ્રેયસ્કર છે. કેમ કે માધ્યસ્થ્ય ભાવનાનો વિષય અવિનેય અર્થાત્ અયોગ્ય પાત્ર જેટલો જ છે

❁ જે અવિનેય છે તેના વિષયમાં માધ્યસ્થ્ય ભાવના રાખવી જોઈએ. માધ્યસ્થ્ય -ઔદાસીન્ય અને ઉપેક્ષા આ બધા શબ્દ પાર્યાય વાચી છે એક જ અર્થને જણાવનારા છે

જે જીવો મૃત્પિંડ અથવા લાકડું કે ભીંત જેવા જડ-અજ્ઞાની છે. જે વસ્તુનું સ્વરૂપ ગ્રહણ કરવામાં, સમજવામાં, અને ધારણ કરવામાં તથા વિવેક શકિતથી હિતાહિતના વિવેચન માં અથવા વિશિષ્ટ બુદ્ધિ પ્રતિભા અને ઉહાપોહા- તર્કશકિત થી કામ લેવામાં અસમર્થ છે, અથવા મહા મોહોદય થી વિપરીત શ્રદ્ધા કે પ્રવૃત્તિવાળા છે અથવા દ્વેષાદિ થી વસ્તુના સ્વરૂપને અન્યથા ગ્રહણ કરેલું છે અથવા જે દુષ્ટ ભાવના વાળા છે તે બધાં અવિનેય કહ્યા છે.

આવા જીવોની ઉપેક્ષા કરવી. માધ્યસ્થ ભાવના રાખવી. તેના વિશે રાગ કે દ્વેષ કરવો નહીં તે જ શ્રેયસ્કર છે.

☆ ઉપદેશને અયોગ્ય અવિનીત પ્રાણી પ્રત્યે રાગદ્વેષના ત્યાગ પૂર્વક-સમભાવ સહ એને સમજાવવા કે સુધારવા કરતા તેને ઉપદેશન આપવો અને હૃદયમાં ભાવ દયા ચિંતવવા પૂર્વક ઉપેક્ષા કરવી તે માધ્યસ્થ ભાવના કેમ કે સંભવ છે કે તેવાને ઉપદેશ આપવાથી દ્વેષ ભાવ-કલેશ-કંકાસ-વૈમનસ્ય આદિ ઉત્પન્ન થશે તેમ થવાથી વ્યવહારિક તથા આધ્યાત્મિક બંને નુકસાન જશે

ભાવના:-માધ્યસ્થ ભાવના ભાવવાથી ઉભય પક્ષે દ્વેષની પરિણતિ થતી નથી. વૈરાનુબંધ જન્મતો નથી-શકિત અને શ્રમ વેડફાતા નથી. પરિણામે હિંસા જૂઠ આદિ પાપોનું આચરણ થતું નથી એમ વિચારી સ્વીકારી પ્રતીજીવોએ સતત માધ્યસ્થ ભાવના ભાવવી. જેથી તેમના પ્રતોમાં સ્થિરતા અને દૃઢતા આવે છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબની મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવના ભાવવાથી (૧)અહિંસાદિ પાંચે પ્રતોની સ્થિરતા આવે છે અથવા (૨) અહિંસાદિ પાંચે પ્રતોમાં દૃઢતા આવે છે અથવા (૩)અહિંસાદિ પાંચે પ્રતોમાં પૂર્ણતા આવે છે

□ [8]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-

મિત્તિં ભૂઈહિં કમ્પા સુચ. શ્રુ. ૧,અ.૧૫,ગા.૩

સુપ્પડિયાણંદા ઓપ. સૂ. ૩૮/૨૦-૧

સાણુકોસ્સયાઈ ઓપ. સૂ. ૩૪/૫

મજ્ઝત્થો નિજ્જરાપેહી સમાહિમણુપાલ્લે આચા. શ્રુ.૧,અ.૮,ગા.૫

આ ચારે વાક્યોની વૃત્તિ જોતા મૈત્ર્યાદિ ચારે ભાવનાનો અર્થ જોવા મળે છે

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧)ધોડશક પ્રકરણ

(૨)યોગ શાસ્ત્ર

(૩)શાંત સુધારસ

□ [9]પદ્ય:-

- (૧) જગતના જીવમાત્રમાંહિં ભાવના મૈત્રી ભલી ગુણથી અધિકા જીવ નિરખી ઉલ્લાસભાવ પ્રમોદની સંસાર દુઃખે તપ્ત જીવો માંહિં કરુણા આણવી અપાત્ર જડ અજ્ઞાની જનમાં માધ્યસ્થતા પીછાણવી
- (૨) હો જીવમાત્રમાં મૈત્રી વધુ ગણે પ્રમોદનો દુઃખમાં કરુણાવૃત્તિ માધ્યસ્થતા કુપાત્રમાં

□ [10]નિષ્કર્ષ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ અહીં મૈત્રી- પ્રમોદ- કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય એ ચારે ભાવનાને જણાવે છે. આ ચારે ભાવના જૈન જગતમાં અતિ પ્રસિદ્ધ છે અનેક ગ્રંથોમાં તેના ઉલ્લેખો જોવા મળે છે તેમજ મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવનાના સ્વરૂપ વિશે પણ કોઈ વિશેષ નાવિન્ય નથી

તો પછી સૂત્રમાં વિશેષતા શું છે?

સૂત્રમાં મહત્વની વિશેષતા બે બાબતે જોવા મળેલ છે

(૧)તે-તે ભાવનાનો વિષય-વિષય સ્વરૂપે સ્પષ્ટ થાય છે

જેમ કે અવિનેય પરત્વે માધ્યસ્થ્ય ભાવના. અહીં સ્પષ્ટ થાય છે કે જે માધ્યસ્થ્ય ભાવના ભાવવાની છે તેનો વિષય-ક્ષેત્ર અવિનેય જીવો છે

(૨)આ ચારે ભાવના ભાવવા પાછળનું મહત્વનું ધ્યેય કે મુખ્ય લક્ષ્ય અહિંસાદિ પાંચે પ્રતોની સ્થિરતા કે દૃઢતા છે

નિષ્કર્મર માટે આબીજો મુદ્દો અતિ મહત્વનો છે મૈત્ર્યાદિ ભાવના ભાવવી. પણ તેનું ફળ તો પાંચે પ્રતોનું સ્થિરીકરણ જ હોય. કેમ કે આ ચારે ભાવનાના બળે જીવમાં હિંસાની વૃત્તિ પ્રગટતી નથી ચોરીની કે જૂઠ્ઠાબોલવાની વૃત્તિ પ્રગટતી નથી. મૈત્રીથી રાગદ્વેષ વૃત્તિની સમતા સુધીના ભાવોને કારણે અબ્રહ્મના આચરણની રતિ-પ્રિત ઘટે છે અને પરિગ્રહ તરફથી જીવ વિરમે છે.

અધ્યાય:૭-સૂત્ર:૭

□ [1]સૂત્રહેતુ:- પ્રતોની સ્થિરતા માટે સૂત્રકા મહર્ષિ સર્વ પ્રતો માટેની સર્વ સામાન્ય એવી એક વધારે ભાવના અહીં રજૂ કરે છે

□ [2]સૂત્ર:મૂળ:- *જગત્કાયસ્વભાવૌ ચ સંવેગવૈરાગ્યાર્યમ્

□ [3]સૂત્ર:પૃથક્:- જગત્ - કાય - સ્વભાવૌ ચ સંવેગ - વૈરાગ્યાર્યમ્

□ [4]સૂત્રસાર:- સંવેગ અને વૈરાગ્ય ને માટે જગત્ના સ્વભાવ અને શરીર ના સ્વભાવની [ભાવના ભાવવી]

□ [5]શબ્દજ્ઞાન:-

જગત્-જગત્, પંચ[ષડ્] દ્રવ્યાત્મક લોક

કાય-શરીર

સ્વભાવ-સ્વભાવ, સ્વરૂપ

ચ-સમુચ્ચયાર્થ

સંવેગ- સંસારનો ભય

વૈરાગ્ય- અનાસક્તિ

□ [6]અનુવૃત્તિ:-

(૧)હિંસાનૃતસ્તેયાબ્રહ્મપરિગ્રહ- સૂત્ર. ૭:૧

(૨)તત્સ્યૈયાર્ય ભાવના - સૂત્ર. ૭:૩

* દિગમ્બર આશ્નાયમાં આ સૂત્ર જગત્કાયસ્વભાવૌ વા સંવેગ વૈરાગ્યાર્યમ્ એ પ્રમાણે છે

□ [7] અભિનવટીકા:-સંવેગ અને વૈરાગ્ય ન હોય તો અહિંસાદિ વ્રતો સંભવી જ ન શકે તેથી વ્રતધારીઓ માટે સંવેગ અને વૈરાગ્ય પ્રથમ આવશ્યક છે

—આ સંવેગ અને વૈરાગ્ય ના બીજા જગત્સ્વભાવ અને શરીર સ્વભાવના ચિંતન માંથી નંપાય છે તેથી એ બંનેના સ્વભાવનું ચિંતન ભાવનારૂપે અહીં ઉપદેશવામાં આવેલ છે.

- પ્રાણી માત્ર ઓછોવત્તો દુઃખનો અનુભવ કર્યા જ કરે છે, જીવન તદ્દન વિનશ્વર છે, બીજું પણ કંઈ સ્થિર નથી. આ અને આવા પ્રકારના જગત્ના સ્વભાવના ચિંતનમાંથી જ સંસાર પ્રત્યેનો મોહ દૂર થઈ જાય તેનાથી ભય અર્થાત્ સંવેગ ઉત્પન્ન થાય છે.

- એ જ રીતે શરીરના અસ્થિર, અશુચિ અને અસારપણાના સ્વભાવ ચિંતનમાંથી જ બાહ્યાભ્યંતર વિષયોની અનાસક્તિ વૈરાગ્ય જન્મે છે

આ સમગ્ર વિગતની મુદ્દાસર છણાવટ અત્રે કરતા પહેલાં એક વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ આવશ્યક છે

☆ સિદ્ધસેનીયટીકા સિવાયના શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર- સંસ્કૃત કે ગુજરાતી ટીકા/વિવેચન ગ્રન્થોમાં- જગત્ના સ્વભાવનું ચિંતન સંવેગ અર્થે

અને -કાયાના સ્વભાવનું ચિંતન વૈરાગ્ય અર્થે

એવા પ્રકારે વિભાગીકરણ હોવાનું સ્પષ્ટ કથન વિશેષે કરીને નથી. તેમ છતાં બધે જ સ્થળે જે અર્થઘટનો થયા છે તેમાં આ ભેદરેખા સ્પષ્ટપણે અંકિત થયેલી જોવા મળી છે અને સિદ્ધસેનીય ટીકામાં તો આ ભેદકથન અતિ સ્પષ્ટ તથા થયેલું જ છે માટે જગત્ સાથે સંવેગને અને કાયા સાથે વૈરાગ્ય નો સંબંધ જોડવો

❖ જગત્સ્વભાવ:-

જગત્:- તે-તે દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંચ, નારક ના પર્યાયને પમાય છે તેને જગત્ કહેવાય છે, એટલે કે જગત્નો અર્થ “પ્રાણી જાત” એવો થાય છે

☆ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાય એ પંચાસ્તિકાય દ્રવ્યમય જગત્ છે.

☆ જગત્ એટલે લોક અથવા ચતુર્ગતિ પર્યાયાત્મક સંસાર

-સ્વભાવ-સ્વરૂપ, પ્રકૃતિ પરિણામ.

-જગત્નો સ્વભાવ:- વિવેચનો ને આધારે નીચે મુજબ રજૂ કરી શકાય

☆ સ્વોપજ્ઞ ભાષ્ય:-જગત્સ્વભાવૌ દ્રવ્યાણામ્ અનાદિ આદિમત્ પરિણામ યુક્તાઃ પ્રાદુર્ભાવ-તિરોભાવ-સ્થિતિ-અન્યતા-અનુગ્રહ-વિનાશાઃ ।

☆ આ જગત્ કથંચિત્ અનાદિ છે કેમ કે જીવના અસંખ્યેય પ્રદેશત્વ, ચેતનત્વ, જ્ઞાનત્વ વગેરે અનાદિના છે

☆ આ જગત્ કથંચિત્ આદિમાન છે જેમ કે દેવતા, તિર્થંચ વગેરે પર્યાયો

☆ પુદ્ગલ દ્રવ્યના દ્રવ્ય સ્વરૂપમાં અનાદિત્વ છે, જ્યારે તેના ઘડો-વસ્ત્ર વગેરે લક્ષણ રૂપ પુદ્ગલ આદિમાન્ છે

☆ ધર્મ, અધર્મનું લોકાકાશ વ્યાપિત્વ અનાદિનું છે પણ દ્રવ્ય જનિત ગતિ-સ્થિતિની

પરિણતિ તે આદિમાન્ છે

☆ લોકાકાશનું અમૂર્તત્વ કે અસંખ્યેય પ્રદેશત્વ અનાદિ છે પણ અવગાહક દ્રવ્ય અપેક્ષાએ તે આદિમાન્ છે

આ રીતે જગત્નો સ્વભાવ આદિ-અનાદિ પરિણામ થી યુક્ત છે

☆ આ આદિ-અનાદિ પરિણામ માં પણ પ્રાદુર્ભાવ-તિરોભાવ સ્થિતિ એવો જગત્નો સ્વભાવ છે જેને ઉત્પાદ-વ્યય-દ્રૌવ્ય શબ્દોથી ઓળખી શકાય છે

અર્થાત્ આદિ પરિણામની અપેક્ષાએ વિચારી એ તો આ જગત્ પ્રાદુર્ભાવ અર્થાત્ પર્યાયાન્તર ઉત્પત્તિ જોવા મળે છે. વળી તેનો વિનાશ પણ જોવા મળે છે કેમકે પર્યાયો બદલાતા રહે છે. આ બદલાતા પર્યાયથી પૂર્વ પર્યાય નાશ પામે છે અને નુતન પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે અને તેની સ્થિતિ અર્થાત્ દ્રૌવ્યતા એ તો સ્પષ્ટતયા અનાદિ પરિણામ જ છે.

આ રીતે જગત્ નો સ્વભાવ ઉત્પત્તિ-વિનાશ અને સ્થિતિ લક્ષણવાળો છે

☆ વળી જગત્ નો સ્વભાવ અન્યતા, અનુગ્રહ અને વિનાશ યુક્ત છે. અન્યતા એટલે કે બધાં દ્રવ્યો માં પરસ્પર ભેદ પરિણામ અર્થાત્ એક મેકથી ભિન્ન રહેવું. અનુગ્રહ એટલે એકમેક પર અનુગ્રહ કરવો-જેમ જીવોનો પરસ્પર ઉપકાર એ અનુગ્રહ છે અને વિનાશ એટલે આદિમાન્ જગત્માં પ્રયોગ થી કોઈનો વિનાશ થાય તે અથવા બીજાનો વિનાશ કરવો કે સ્વયં વિનષ્ટ થવું તે.

—આ પ્રમાણે આ જગત્ સ્વભાવી ભિન્નતા વાળો, અનુગ્રહ વાળો અને વિનાશ વાળો પણ છે આ પ્રમાણે પુનઃપુનઃ જગત્ના સ્વભાવની આલોચના કે વિચારણા કરવાથી સંવેગ ઉત્પન્ન થાય છે

❁ જગત્ સ્વભાવ પર થી ભાવના:- આ પ્રમાણે જગત્ના સ્વરૂપને કે સ્વભાવની વિચારણા કરીને તેમાંથી કઈ રીતે સંવેગ પમાય છે?

જગત્ સ્વભાવ ચેતન અને અચેતનપણાથી વિભાજિત છે

તેમાં ચેતનત્વમય જગત્ ના સ્વભાવની વિચારણા થી

(૧) અહિંસાદિ પ્રવૃત્તિ થકી આલોક અને પરલોકમાં ઉત્પન્ન એવી એકાન્ત હિત અનુષ્ઠાથી સુષ્ટુમતિ વડે -જગત્ના સ્વરૂપ ચિતનનું ફળ એ મળે છે કે મનુષ્ય-દેવ-નારક અને તિર્યચ ને વિશે યથાવત્ વિચારણા થકી સારાસારને જાણીને મુકિત માર્ગને શ્રેષ્ઠ માનતો થાય છે. કારણકે આ જગત્માં કોઈ પરિણામ અનાદિ છે, કોઈ પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે, કોઈ નાશ પામે છે. કોઈ અનુગ્રહ કરે છે કોઈ વિનાશ વેરે છે એવી સતત વિચારણા થકી જગત્ના વિચિત્ર સ્વરૂપને જાણીને સંવેગ ઉત્પન્ન થાય છે

(૨) જો અજ્ઞાન અને હિંસાદિ પ્રવૃત્તિનો વિચાર કરેતો પણ આ જગત્માં અનંત સંસાર પરિભ્રમણ રૂપ ફળના દોષદર્શનથી તેને ઉચ્છેદવાના વિચારથી પ્રતિદિન સંવેગની જ ભાવના થાય છે અને જો અચેતન તત્વ મય જગત્ ના સ્વભાવની વિચારણા કરે તો પણ નિત્ય, અનિત્ય, મૂર્ત, અમૂર્ત, સ્પર્શ-ગન્ધ-રૂપ શબ્દ-સંસ્થાનાદિ પરિણામોની શુભ-અશુભ-કલ્પનાને કરતો તે વિશેની મૂઢતાને જોતો, જગત્ની ન્યાયી અન્યાયી પ્રવૃત્તિને વિચારતો સંવેગની ભજના કરનારો થાય છે. કેમ કે અચેતન તત્વો પણ જગત્ના વિચિત્ર સ્વરૂપનું જ દર્શન કરાવે છે

આ રીતે ચેતન-અચેતન ના સ્વભાવ ની ભાવના ભાવતો જીવ હંમેશા સંવેગને પામનારો થાય છે

✪ તદુપરાંત:- જગત્નો સ્વભાવ કેવો છે?

—જ્યાં પ્રિય નો વિયોગ, અપ્રિય નો સંયોગ, દારિદ્ર્ય, દૌર્ભાગ્ય, દૌર્ભનસ્ય, વધ, બંધન, અસમાધિ, દુઃખ સંવેદન વગેરે લક્ષણો સતત જોવા મળે છે, માતા મટીને પુત્રી, મિત્ર મટીને શત્રુ વગેરે થયા કરે છે સંસારમાં સર્વ સ્થાનોની અશાશ્વતતા જોવા મળે છે તેથી જગત્ના આવા સ્વભાવને જોઈને-જાણીને તે જગત્ સ્વભાવ સંવેગ ને માટે છે તેમ ભાવના ભાવવી અથવા જગત્ના સ્વભાવથી સંવેગ જ ઉત્પન્ન થાય તેમ ચિંતવવું

❁ કાયસ્વભાવ:-

કાય:- દેહ, શરીર, ચીયતે ઇતિ કાય ।

કાયસ્વભાવ:-

કાયસ્વભાવોઽનિત્યતાત દુઃખહેતુત્વં નિઃસારતાઽશુચિત્વમ્ ઇતિ ।

✪ શરીર નો સ્વભાવ છે કે જન્મ-બાળપણ-તાડુષ્ય-યુવાની વૃદ્ધાવસ્થા વગેરે અનુસાર અનિત્યતાનું જ દર્શન કરાવે છે

—તેમાં બાળ-કુમાર-યૌવન-પ્રૌઢ-વૃદ્ધાવસ્થા બધામાં વિનશ્વરતા જણાય છે. કશુંજ શાશ્વત નથી પૂર્વાપૂર્વા વસ્થાનો લોપ અને ઉત્તરા ઉત્તરા અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ રીતે આયુષ્યની સમાપ્તિ પર્યન્ત શરીર ના પરિણામોમાં સતત અનિત્યતા જોવા મળે છે.

—ક્રોધાગ્નિ થી, વાયુ કે તાપના શોષણથી કે તેવા અન્ય કારણોથી શરીરના આકારમાં પરિણત પુદ્ગલમાં જે વિભક્તતા કે પરિવર્તન આવે છે તે પણ શરીરની અનિત્યતા નું દર્શન કરાવે છે

એ જ રીતે આ શરીર ને લાલન-પાલન થી, કુંકુમ-અગરુ કપૂર્-કસ્તુરી આદિથી લેપ કરવાથી, અન્ન-પાન-વસ્ત્રાદિ વડે પોષવા કે આચ્છાદિત કરવા છતાં પણ ગમે ત્યારે તેનો ધ્વંસ-નાશ થઈ જાય છે

—આ શરીરસ્વભાવ થી દુઃખ હેતુભૂત હોય દુઃખને જ જન્મ આપે છે. જ્યાં સુધી શરીર છે ત્યાં સુધી તેને આશ્રીને રહેલા જીવને દુઃખનો જ ઉપભોગ કરાવે છે કેમ કે આત્મ પ્રદેશ અને પુદ્ગલ પ્રદેશો અન્યોન્ય ક્ષિર-નિર થઈ ગયા હોવાથી આત્મા ને પુદ્ગલ નિમિત્તે ઘણોજ દુઃખનો અનુભવ થયા કરે છે જે શરીર બળી જાય ત્યાં સુધી ચાલુજ રહે છે

—એ જ રીતે નિઃસારતા એ પણ કાયાનો સ્વભાવ જ છે. જો ચામડી અને માંસના પટલ ભેદીને કે છૂટા પાડીને જોવામાં આવે તો આ શરીરમાં હાડકા-મૂત્ર-મળ-પિત્ત-મજ્જા-કફ-લોહી વગેરે સર્વે વસ્તુ જે કંઈપણ જોવામાં આવે છે તે બધી અસાર વસ્તુ છે તેમાં સારભૂત તત્ત્વ કશુંજ જોવા મળતું નથી અર્થાત્ આ શરીરને છેદી-ભેદી-છૂટપાડીને જોવામાં આવે તો સમગ્ર કાયા નિઃસાર જણાય છે તેમાં સાર ભૂત કોઈજ વસ્તુ લાગતી નથી

—છેલ્લે આ કાયા અશુચિતથી ભરેલી છે. આ અશુચિત્વ તો લોક પ્રસિધ્ધ છે. ગર્ભમાં વ્યુત્કાન્તિ પામે ત્યારે શુક્ર અને શોણિત ના સંયોગ રૂપ, પછી કલલરૂપ, પછી માંસ પેશી વગેરેના પરિણામ રૂપે પણ અશુચિમય કાયા જ હોય છે, પછી જ્યારે હાથ-પગ વગેરે સર્વે અંગો પરિપૂર્ણ થાય ત્યારે તે પરિપૂર્ણ થવામાં પણ માતાના આહારની અશુચિ કે પિતાનું વીર્ય જ આહાર રૂપે લેવું પડે છે.

પછી જ્યારે તે માતાની યોનિ વાટે નીકળે ત્યારે યોનિમાંથી જન્મવું તે પણ અશુચિ મધ્યેથી જ નીકળવાનું છે, વળી તેનું શરીર પણ અશુચિથી વીંટાયેલું હોય છે, ત્યાર પછી પણ માતાના પ્રસ્વેદ યુક્ત શરીરમાં સ્તનો થકીજ આહાર પ્રાપ્તિ કરી તેમાંથી લોહી-માંસ વગેરે બને છે, ત્યાં પણ અશુચિ વચ્ચે જ ઉછેર થાય છે અને પોતાની કાયાતો સર્વ અવસ્થામાં અશુચિ યુક્ત જ રહે છે

❖ કાય સ્વભાવની ભાવના:-

કાયાના આવા અનિત્ય, દુઃખ હેતુત્વ, અસાર અને અશુચિમય સ્વભાવને જાણીને સમજીને, સંવેગ અને વૈરાગ્યની ભાવના ભાવવી

❖ સંવેગ:-સંવેગ એટલે સંસારનો ભય, સંસારનો કંટાળો

—નારક, તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવ ભવ પ્રપંચરૂપ સંસાર થી ભય લાગવો, અથવા સઘળા દુઃખોના મૂળ રૂપ સંસાર થી ભીરુતા થવી અર્થાત્ સંસાર થી સદા ભયભીત રહેવું, આરંભ પરિગ્રહના દોષોને જોઈને તેના વિષયમાં અરુચિ થવી, તેના આસેવન માં પ્રીતિ નથવી

- તેમજ ધર્મનું સ્વરૂપ સાંભળવામાં, ધર્માત્માના દર્શન કરવામાં, ચિત્તમાં હર્ષ અને પ્રસન્નતા થાય, ઉત્તરોત્તર ગુણોની અર્થાત્ રત્નત્રયી ની પ્રાપ્તિમાં અથવા ધર્માત્માઓના વિશિષ્ટ ગુણ માલુમ પડવાથી તેના વિષયમાં શ્રદ્ધાથવી એ સર્વ સંવેગ છે

- ટૂંકમાં સંવેગ માં બે વસ્તુનું પ્રાધાન્ય છે

(૧) દુઃખની ખાણ જેવા સંસાર થી ભવ અને કંટાળો થવો તથા તેના વિષયમાં અરુચિ - અપ્રીતિ થવી

(૨) ધર્મ અને ધર્મી પ્રત્યે બહુમાન, ધર્મ શ્રવણ તથા ધર્મીના દર્શન થકી મનમાં ઉત્તરોત્તર શ્રદ્ધાની વૃદ્ધિ અને રત્નત્રયીગુણ ની પ્રાપ્તિ .

❖ વૈરાગ્ય:-વૈરાગ્ય એટલે અનાસકિત

☆ શરીર ભોગ અને સંસાર થી ગ્લાનિ થવાને લીધે જ ઉપશમ ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે તેવો ભાવ પ્રાપ્ત થનાર પુરુષને બાહ્ય-અભ્યન્તર ઉપધિ અર્થાત્ પરિગ્રહના વિષયમાં આસકિત ન હોવી તે વૈરાગ્ય છે .

☆ આરીતે સંસારના સ્વભાવથી ભય પામેલો ધર્મ અને ધર્મીના આદરથી યુક્ત એવો સંવેગ પ્રાપ્ત પુરુષ તેની સર્વ પરિગ્રહને વિશે અનાસકિત હોવી તે વૈરાગ્ય.

☆ અહીં બાહ્ય ઉપધિ થી પાંચમાં પરિગ્રહ વિરમણ પ્રતને લેવું અને અભ્યંતર ઉપધિ તે રાગ-દ્વેષાદિ લેવા. તે બંને વિશેની અનાસકિત હોવી તેને વૈરાગ્ય કહ્યો છે.

❖ સંસારના સ્વરૂપની વિચારણા થી સંવેગની પુષ્ટિ:-

મહાપ્રતોનું પાલન એ મહાન આધ્યાત્મિક સાધના છે. આ સાધના સંસારના નાશ કરવા માટે છે. પણ સંસાર નો નાશ, સંસાર પરત્વે કંટાળો આવ્યા સિવાય થઈ શકે નહીં, માટે આત્મ કલ્યાણની સાધનમાં સંવેગની આવશ્યકતા પહેલી છે.

સિદ્ધસેનીય ટીકામાં પણ કહ્યું છે કે- જગત્સ્વભાવં ભાવયેત્ સંવેગાર્થં ।

- સંવેગ: સંસારભીરુત્વાદીલ્ક્ષણ:

જગત્ ના સ્વભાવને સંવેગને માટે જ ભાવવો જોઈએ અર્થાત્ જગત્ [સંસાર] ના સ્વભાવ ની વિચારણા સંવેગની પુષ્ટિ માટે જ છે તેવી ભાવના ભાવવી

આ રીતે સંવેગ ને તીવ્ર બનાવવા જગત્ એટલે કે સંસારના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું જોઈએ આ (સંસાર) જગત્નું સ્વરૂપ પૂર્વે કહેવાઈ ગયું છે તે મુજબ સમજી સ્વીકારી સંસારના કારણોને નાશ કરવો. આ સંસારના કારણો હિંસા આદિ પાંચે દોષો છે માટે તે દોષોની ઉપર અરતિ-અપ્રીતિ થાય, તે દોષોનો ત્યાગ થાયતો જ ખરે ખર સંસાર પરત્વેનો સંવેગ આવ્યો કહેવાય અને સંવેગમાં નિમિત્ત ભૂત તત્ત્વ જગત્ના સ્વભાવની વિચારણા જ છે

— માટે જગત્ના-સંસારના સ્વભાવના ચિંતનથી સંવેગ પુષ્ટ થાય છે

❖ કાયાના સ્વરૂપની વિચારણા થી વૈરાગ્યની પુષ્ટિ:-

આત્મકલ્યાણના વિકાસ તબક્કામાં કોઈ પણ પ્રકારની આસક્તિ એ બાધક તત્ત્વ છે પ્રતી જીવોએ દેશથી સર્વથી કે પરિગ્રહો નો અર્થાત્ સંસારના સર્વે બાહ્ય પદાર્થોનો કે તે પરત્વેની મૂર્છાનો ત્યાગ કર્યો હોય છે.

જીવન ટકાવવા કે સંયમ સાધનામાં ઉપયોગી ઉપકરણો તે પ્રતી માટે આવશ્યક છે. પણ દેશપ્રતી ને પ્રતની મર્યાદામાં રહેલો પરિગ્રહ કે મહાપ્રતીને તેની પાસે રહેલા સંયમો પયોગી ઉપકરણ પરત્વે આસક્તિ ભાવ હોય નહીં, જો એ આસક્તિ ભાવ ઉત્પન્ન થાયતો ઉપકરણો અધિકરણરૂપ બની જાય છે અર્થાત્ તે જ વસ્તુ સંસારની વૃદ્ધિના કારણરૂપ બને છે.

હવે જ્યારે આ શરીર-કાયા એ પણ એક ઉપકરણજ છે ત્યારે સતત તે કાયાની અનિત્યતા-અસારતા-અશુચિતા- દુઃખ હેતુતા વગેરેના ચિંતનથી વૈરાગ્યની પુષ્ટિ થાય છે

કાયાની આસક્તિ થી જ અન્ય પદાર્થોની આસક્તિ જન્મે છે. (મન-વચન માફક) કાયાની આસક્તિ વડે પણ રાગ-દ્વેષની ગ્રંથિનું નિર્માણ થાય છે માટે કાયાના સ્વભાવના સતત ચિંતન થી વૈરાગ્યને પુષ્ટ કરવો

સિદ્ધસેનીય ટીકામાં પણ જણાવે છે કે કાય સ્વભાવં વૈરાગ્યાર્થમ્ । ....વૈરાગ્યં શરીરનિષ્પ્રતિકર્મતાદિ લક્ષણમ્ । અર્થાત્ કાયાના સ્વભાવનું ચિંતન વૈરાગ્યને માટે જ થાય છે.

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-

—ભાવણાહિ ય સુદ્ધાહિં સમ્મં ભાવેતુ અપ્પયં ❖ ઉત્ત. અ.૧૬ ગા ૧૪

—જમ્મદુક્ખં જરાદુક્ખં અહો દુઃખો હુ સંસારો ઇમ્મં સરિરં અણિણચ્ચં અસુહં અસુહ સંભવ ❖ ઉત્ત. અ.૨૧, ગા.૧૫

—અસાસણ સરિરંમી ❖ ઉત્ત. અ.૨૧, ગા. ૧૫

—એવં લોણ અપ્પાણં...તારહસ્સ અણુમ્મનિ ❖ ઉત્ત. અ.૧૯, ગા. ૩૩

—અણિચ્ચે જીવ લોગમ્મિ - ❖ ઉત્ત. અ. ૧૮, ગા. ૧૧, ૧૨

—જીવિયં ચેવ રૂવં ચ વિજ્જુસંપાય ચંચલમ્ ❖ ઉત્ત. અ. ૧૮, ગા. ૧૩ પૂર્વાર્ધ-સૂત્રપાઠ સંબંધ:- ઉપરોક્ત બધા વાક્યો પ્રસ્તુત સૂત્રની સાક્ષી આપે છે

□ [9]પદ્ય:-

- (૧) જગત્ના સ્વભાવ જાણી આદરો સંવેગતા
ક્ષયવંત સર્વે ભાવ-સમજી આદરો વિરાગતા
સંવેગને વૈરાગ્ય સારું જગત્કાય સ્વભાવના
સ્વરૂપો વિચારી આત્મધ્યાને રમત મુનિ થઈ એકમના
- (૨) જગત્ ને દેહ બંનેનો, ચિંતવવો સ્વભાવતો
સંવેગ તેમ વૈરાગ્ય, આવે જરૂર આગવો

□ [10]નિષ્કર્ષ:- ઉમાસ્વાતિજી મહારાજે આ બેનમુન સૂત્રરચના કરી છે. હિંસાદિ દોષોના નિવારણ માટેની સર્વ ભાવનાઓમાં આ શ્રેષ્ઠત્તમ ભાવના છે. જો મનુષ્ય સતત રીતે જગત્ અને કાયાનો સ્વભાવ કે સ્વરૂપની ચિંતવના કરે તો તેનામાં સંવેગ અને વૈરાગ્યની ઉત્પત્તિ થવાની જ છે તે વાત પ્રતીતી જન્ય છે.

મનુષ્ય સવાર થી સાંજ સુધી જગત્માં ફરતા ફરતા પોતાના આંખ અને કાન ખુલ્લા રાખે તો જગત્નું સ્વરૂપ તેને અનુભવાયા જ કરવાનું છે. આ અનુભૂતિ માટે જ સૂત્રકાર ફરમાવે છે કે જગત્ના સ્વરૂપ ના ચિંતનથી સંસારના સંવેગ [ઉદ્વિગ્નતા] જન્મે છે તેવી ભાવના ભાવવી જોઈએ તદ્દુપરાંત કાયાની સ્વભાવ પણ એવોજ છે કે જો તેના સ્વરૂપની સતત વિચારણા કરવામાં આવે તો વૈરાગ્ય ભાવનીજ ઉત્પત્તિ થાય અને આ રીતે સંસારથી સંવેગ પામેલો અને બાહ્ય અભ્યંતર આસક્તિ રહિત થઈ વૈરાગ્ય ભાવમાં રૂબેલો જીવ નિયમા મોક્ષને પામનારો છે માટે પ્રતી જીવોએ વિશેષે વિશેષે આ ભાવના ભાવવી જોઈએ

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૮

- [1] સૂત્રહેતુ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ આ સૂત્ર થકી હિંસાના સ્વરૂપને જણાવે છે
- [2] સૂત્ર:મૂળ:- પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા
- [3] સૂત્ર:પૃથક્:- પ્રમત્ત - યોગાત્ - પ્રાણ - વ્યપરોપણં હિંસા
- [4] સૂત્રસાર:- પ્રમાદ ના યોગે થતો જે પ્રાણ વધ [-પ્રાણનો વિયોગ] તે હિંસા છે
- [5] શબ્દજ્ઞાન:-
પ્રમત્ત-પ્રમાદ, અસાવધાની

યોગ- મન, વચન, કાયાનો યોગ

પ્રાણ- દશપ્રાણ- [૫-ઈન્દ્રિય, ૩-બળ, શ્વાસોચ્ચ્વાસ, આયુષ્ય]

વ્યપરોપણ-વધ હિંસા-હિંસા

- [6] અનુવૃત્તિ:- આ સૂત્રમાં કોઈ અનુવૃત્તિ નથી

□ [7] અભિનવટીકા:- અહિંસા આદિ જે પાંચ વ્રતોનું નિરૂપણ કરવામાં આવેલ છે તે વ્રતોને બરાબર સમજવા અને જીવનમાં ઉતારવા માટે તેમના વિરોધી દોષોનું સ્વરૂપ યથાર્થ પહે જાણવું જ જોઈએ તેથી એ પાંચ દોષોના નિરૂપણને ક્રમથી જણાવવા અહીં સર્વ પ્રથમ હિં

નામક દોષની વ્યાખ્યા આ સૂત્રમાં સૂત્રકાર મહર્ષિ જણાવે છે. હિંસાની વ્યાખ્યા માટે સૂત્રકાર મહર્ષિ બે અંશો રજૂ કરે છે

(૧) પ્રમત્તયોગ અર્થાત્ રાગદ્વેષવાળી તેમજ અસાવધાન પ્રવૃત્તિ

(૨) પ્રાણ વધ

અહીં પ્રથમ અંશ કારણરૂપ છે અને બીજો અંશ કાર્યરૂપ છે.

સૂત્રનો ફલિતાર્થ એ છે કે “પ્રમત્તયોગથી થતો પ્રાણવધ” તે હિંસા છે

❖ પ્રમત્ત:- પ્રમત્તનો સામાન્ય અર્થ પ્રમાદ કરાય છે.

☆ પ્રમાદ નો વિસ્તૃત અર્થ [અ.૮-સૂ.૧] “મઘ, ઇન્દ્રિયના સ્પર્શાદિ પાંચે વિષયો, કોષાદિ ચારકષાયો, નિદ્રા અને ચાર પ્રકારે વિકથા એમ પંદર ભેદે પ્રમાદ ને જણાવવામાં આવે લ છે. તે પ્રમાદ એટલે આત્મ વિસ્મરણ અથવા કર્તવ્ય-અકર્તવ્યની સ્મૃતિમાટે સાવધાન ન રહેવું તે

☆ કષાય સહિત અવસ્થાને પ્રમાદ કહે છે અને આ પ્રમાદથી યુક્ત જે આત્માના પરિણામ તેને પ્રમત્ત કહે છે

☆ આત્માના પરિણામ પ્રમાદ રૂપે પરિણત થાય છે તે પરિણામ જ પ્રમત્ત કહેવાય છે

❖ યોગ:- મન, વચન, કાયાની ક્રિયા કે પ્રવૃત્તિ તે યોગ કહેવાય છે

❖ પ્રમત્તયોગ:- પ્રમાદ પરિણત વ્યક્તિના મન, વચન, કાયાના વ્યાપારને પ્રમત્ત યોગ કહે છે

પ્રાણ:- પ્રાણિતિ જીવિતિ અનેન ઇનિ પ્રાણ:

☆ જેન વડે જીવે તે પ્રાણ-જેના દશભેદ કહ્યા છે

— પાંચ ઇન્દ્રિય- સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર ૫

— ત્રણ બળ - મનોબળ, વચનબળ, કાયબળ ૩

— શ્વાસોચ્છ્વાસ-૧, આયુષ્ય-૧ ૨

આ દશે દ્રવ્ય પ્રાણ કહ્યા એ સંસારી જીવનું જીવન છે. આ પ્રાણ વિના કોઈ પણ સંસારી જીવ જીવી ન શકે

❖ વ્યપરોપણ:-વ્યપરોપણ એટલે વધ

☆ વ્યપરોપણ અર્થાત્ વિયોગ

હિંસા:- હિંસાની મૂળ વ્યાખ્યાતો સૂત્રકાર મહર્ષિ પોતેજ આ સૂત્રમાં જણાવે છે કે -પ્રમત્ત યોગ વડે કરીને પ્રાણોનો નાશ કરવો તેહિંસા

☆ મઘ, વિષય, કષાય, નિદ્રા અને વિકથાના મન, વચન, કાયા ના વ્યાપાર વડે કરીને કોઈપણ જીવના દશમાંના એક કે વધુ પ્રાણનો વિયોગ કરવો તે હિંસા છે.

☆ હિંસા કરવી, મારવું, પ્રાણનો અતિપાત અર્થાત્ પ્રાણનો વિયોગ, પ્રાણનો વધ, દેહાન્તરનું સંક્રમણ કરાવવું અથાત્ ભવાન્તર કે ગત્યન્તર પહોચાડી દેવો અને પ્રાણોનું વ્યપરોપણ કરવું આ બધાં શબ્દો હિંસાના પર્યાયવાચી શબ્દો છે અથવા એકાર્થક શબ્દો છે.

❁ વિશેષ:-

પ્રશ્ન:- “કોઈના પ્રાણ લેવા કે કોઈને દુઃખ આપવું એ હિંસા” હિંસાનો આ અર્થ સૌથી જાણી શકાય તેવો અને બહુ પ્રસિધ્ધ છે છતાં તે અર્થમાં પ્રમત યોગનો અંશ કેમ ઉમેરવામાં આવ્યો?

સમાધાન:- જ્યાં સુધી મનુષ્ય સમાજમાં ઉચ્ચ સંસ્કાર વાળા વિચાર અને વર્તન દાખલ થયાં હોતાં નથી, ત્યાં સુધી તે સમાજ અને બીજાં પ્રાણીઓ વચ્ચે જીવન વ્યવહારમાં ખાસ અંતર હોતું નથી. પશુ-પક્ષીની જેમ તેવા સમાજના મનુષ્ય પણ લાગણીથી દોરાઈને જાણ્યે-અજાણ્યે જીવનની જરૂરિયાત માટે જ કે જરૂરિયાત વિનાજ કોઈના પ્રાણ લે છે. માનવ સમાજની આ પ્રાથમિક હિંસામય દશામાં જ્યારે એકાદ મહાપુરુષને વિચારણામાં હિંસાના સ્વરૂપ વિશે જાગૃતિ આવે છે ત્યારે તે ચાલુ હિંસાને એટલે કે પ્રાણનાશ નેદોષ રૂપે જણાવે છે.

અર્થાત્ હિંસા એ દોષ છે એવું જણાવીને કોઈના પ્રાણન લેવાનું એટલે કે અહિંસા વ્રતને ઉપદેશે છે આ સમયે એક તરફ હિંસાની પ્રથા કે સંસ્કારો અને બીજી તરફ અહિંસાની નવી ભાવનાનો ઉદય આ બે વચ્ચે અથડામણ થતા વૈચારિક સંઘર્ષને લીધે કેટલાંક નવા પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે આવા પ્રશ્નો સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે હોઈ શકે છે

(૧) અહિંસા ના પ્રચારકો પણ જીવન તો ધારણ કરે જ છે અને જીવન એ કોઈને કોઈ જાતની હિંસા વિના નભી શકે તેવું ન હોવાથી, તેને અંગે તેઓ તરફથી થતી હિંસા એ હિંસા દોષમાં આવી શકે કે નહીં?

(૨) ભૂલ અને અજ્ઞાન એ માનુષી વૃત્તિમાં તદ્દન નથી જ હોતાં એવું સાબિત ન થઈ શકે ત્યાં સુધી અહિંસાના પક્ષકારોને હાથેપણ અજાણતા કે ભૂલથી કોઈનો પ્રાણનાશ થઈ જવાનો સંભવ છે તો એવો પ્રાણનાશ હિંસા દોષમાં આવે કે નહીં?

(૩) કેટલીક વખત અહિંસક વૃત્તિવાળા કોઈને બચાવવા કે તેને સુખ સગવડ પહોંચાડવા પ્રયત્ન કરે છે અને પરિણામ ક્યારેક તેથી ઉલટું આવે છે એટલે કે સામાના પ્રાણ જાય છે જેમ કે ડોક્ટરની પુરી કાળજી છતાં દર્દી ક્યારેક મૃત્યુ પામે છે તેવી સ્થિતિમાં એ પ્રાણનાશ હિંસા દોષમાં આવે કે નહીં?

આવા પ્રશ્નો જ્યારે ઉદ્ભવે ત્યારે તેના સમાધાન માટે હિંસા-અહિંસાના સ્વરૂપ વિષયક ઉંડી વિચારણા કરવી પડે છે અને તેમ કરતાં તેનો અર્થનો પણ વિસ્તાર થાય છે

સ્થૂળ અર્થ હિંસા-અહિંસાનું મૂલ્યાંકન કંઈક આવું થતુ કે-

❁ હિંસા-સ્થૂળ અર્થ:- કોઈના પ્રાણ લેવા કે તે માટે દુઃખ આપવું તે હિંસા

❁ અહિંસા-સ્થૂળ અર્થ:- કોઈના પ્રાણ ન લેવા કે તે માટે કોઈને તકલીફ ન આપવી તે અહિંસા પણ આ બંને અર્થો અપર્યાપ્ત છે. અહિંસાની વિચારણા કરનારા એ ઝીણવટમાં ઉતરી નક્કી કર્યું કે માત્ર કોઈના પ્રાણ ન લેવા અથવા માત્ર કોઈને દુઃખ દેવું એ હિંસા દોષજ છે એમ કહી શકાય નહીં

પરંતુ પ્રાણવધ કે દુઃખ દેવા ઉપરાંત તેની પાછળ તેમ કરનારની શી ભાવના છે તે તપાસીને તેવી હિંસાના દોષ પણાનો કે અદોષ પણાનો નિર્ણય થઈ શકે છે.

તે ભાવના એટલે રાગદ્વેષની વિવિધ ઉર્મિઓ અગર બીન કાળજી પણું, જેને શાસ્ત્રીય ભાષામાં પ્રમાદ કહેવામાં આવે છે. આવી અશુભ ભાવના થકી જે પ્રાણનાશ થયો હોય કે દુઃખ

દેવાયું હોય તે જ હિંસા અને તે હિંસા જ દોષરૂપ કહી છે અને એવી ભાવના વિના થયેલાં પ્રાણનાશ કે દુઃખ પ્રદાન એ દેખીતી રીતે હિંસા કહેવાવા છતાં દોષની કોટીમાં આવી શકે નહીં.

આ રીતે હિંસક સમાજમાં અહિંસાના સંસ્કારનો ફેલાવો થતાં અને તેને લીધે વિચાર વિકાસ થતાં દોષરૂપ હિંસામાટે માત્ર પ્રાણનાશ એટલોજ અર્થ પર્યાપ્ત ન ગણતાં તેમાં પ્રમત યોગ એ મહત્વનો અંશ ઉમેરાયો

પ્રશ્ન-૨ હિંસાની આ વ્યાખ્યા ઉપર થી પુનઃ પ્રશ્ન થાય છે કે

(૧) જો પ્રમત વિનાજ માત્ર પ્રાણવધ થાય તો તે હિંસા કહેવાય કે નહીં?

(૨) પ્રાણવધ ન થવા છતાં પ્રમત હોય તો તે પણ હિંસાગણાય કે નહીં?

(૩) જો એ બંને સ્વરૂપે હિંસા ગણાય તો તે હિંસા પ્રમત યોગ જનિત પ્રાણવધરૂપ હિંસાની કોટિનીજ ગણાય કે તેથી જૂદા પ્રકારની?

સમાધાન:-

—માત્ર પ્રાણવધ સ્થૂલ હોઈ દ્રશ્ય હિંસા તો છે જ

—માત્ર પ્રમતયોગ એ સૂક્ષ્મ હોવાથી અદ્રશ્ય હિંસા પણ છે જ

—આ બંને હિંસા મધ્યે દ્રશ્ય અને અદ્રશ્ય પણાના તફાવત ઉપરાંત બીજો એક મહત્વનો જાણવા યોગ્ય તફાવત છે અને તેના જ ઉપર હિંસાના દોષપણા અને અદોષપણાનો આધાર છે

—પ્રાણનાશ એ દેખીતી રીતે હિંસા હોવા છતાં તે દોષજ છે એવું એકાન્તે ન કહેવાય કારણ કે તેનું દોષપણું સ્વાધીન નથી હિંસામાં દોષપણું એ હિંસા કરનાર અથવા જેના વડે હિંસા થઈ ગઈ છે તેની ભાવના ઉપર અવલંબેલું છે તેથી પરાધીન છે.

—જો તે ભાવના જ ખરાબ હોય તો તેમાંથી થયેલો પ્રાણવધ તે દોષરૂપ છે અને ભાવના તેવીન હોય તો તેમાંથી થયેલો પ્રાણવધ દોષરૂપ નથી

—શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં આવી દોષરૂપ હિંસાને દ્રવ્યહિંસા કે વ્યવહારિક હિંસા કહેવામાં આવે છે

—દ્રવ્યહિંસા અથવા વ્યવહારિક હિંસા નો અર્થ એટલો જ છે કે તેનું દોષપણું અબાધિત નથી

—તેથી ઉલટું પ્રમત યોગરૂપ જે સૂક્ષ્મ ભાવના તે જાતેજ દોષરૂપ હોવાથી તેનું દોષપણું સ્વાધીન છે અર્થાત્ તેના દોષપણા નો આધાર સ્થૂલ પ્રાણનાશ કે બીજી કોઈ બાહ્ય વસ્તુ ઉપર અવલંબિત નથી.

—સ્થૂલ પ્રાણનાશ ન પણ થયો હોય, કોઈને દુઃખ ન દેવાયુ હોય, ઉલટું પ્રાણનાશ કરવા જતા કે દુઃખ દેવા જતાં સામે ની વ્યક્તિનું જીવન લંબાયુ હોય અગર તો સામા ને સુખ પહોચ્યું હોય છતા પણ તેની પાછળની ભાવના અશુભ હોય તો તે એકાન્ત દોષજ ગણાશે

—આવી ભાવનાને શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં ભાવહિંસા અથવા નિશ્ચયહિંસા કહેવામાં આવે છે

—ભાવહિંસા અથવા નિશ્ચયહિંસાનો અર્થ એટલોજ છે કે તેનું દોષપણું સ્વાધીન હોવાથી ત્રણે કાળમાં અબાધિત રહે છે

—માત્ર પ્રમતયોગ કે માત્ર પ્રાણવધ એ બંને છૂટા છૂટા હિંસા કહેવામાં છતાં તેમના દોષપણાનું તારતમ્ય ઉપર પ્રમાણે જાણી લીધાં પછી એ બંને પ્રકારની હિંસા ઓ “પ્રમતયોગ જનિત પ્રાણવધરૂપ હિંસાની કોટિની જ છે કે તેથી જૂદા પ્રકારની” એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્પષ્ટ થઈ જાય છે

-ભલે સ્થૂલ આંખે ન જાણીશકે છતાં તાત્વિક રીતે માત્ર પ્રમત્તયોગ એ પ્રમત્તયોગ જનિત પ્રાણનાશ ની કોટિનીજ હિંસા છે અને માત્ર પ્રાણનાશ એ, કોટિમાં આવે તેવી હિંસા નથી.

❖ પ્રશ્ન-૩ જો પ્રમત્ત યોગ એજ હિંસાના દોષપણાનું મૂળ બીજ હોયતો, હિંસાની વ્યાખ્યામાં એટલું જ કહેવું બસ છે કે પ્રમત્તયોગ એ હિંસા અને જો આ દલીલ સાચી હોયતો એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે જ થાય છે કે હિંસાની વ્યાખ્યામાં પ્રાણનાશ ને સ્થાન આપવાનું કારણ શું?

સમાધાન:- તાત્વિક રીતેતો પ્રમત્તયોગ ને જ હિંસા કહેલી છે, છતાં સમુદાયમાં તેનો ત્યાગ એકાએક અને મોટેભાગે શક્ય નથી તેથી ઉલટું માત્ર પ્રાણવધ એ સ્થૂળ અથવા સ્વરૂપ હિંસા છે છતાં તેનો ત્યાગ સામુદાયિક જીવનની સ્વસ્થતા માટે ઈષ્ટ છે, તેમજ પ્રમાણમાં મોટેભાગે શક્ય પણ છે.

કદાચ પ્રમત્તયોગ અર્થાત્ ભાવ કે નિશ્ચય હિંસાન છુટયા હોય તો પણ સ્થૂલ પ્રાણનાશ વૃત્તિ ઓછી થઈ જાય ત્યારે પણ સામુદાયિક જીવનમાં સુખશાંતિ વર્તતી જોવા મળે છે

અહિંસાના વિકાસ ક્રમ પ્રમાણે પણ સ્થૂળ હિંસાનો અર્થાત્ દ્રવ્યહિંસાનો ત્યાગ થયા પછી ધીમે ધીમે પ્રમત્તયોગ અર્થાત્ ભાવ હિંસાનો ત્યાગ સમુદાયમાં સંભવિત બને છે

આ રીતે નિશ્ચય દ્રષ્ટિએ પ્રમત્તયોગ રૂપ-ભાવહિંસાનો જ ત્યાગ ઈષ્ટ હોવા છતાં સામુદાયિક જીવન વ્યવસ્થાની દ્રષ્ટિએ હિંસાને સ્થાન આપી તેના ત્યાગને અહિંસાની કોટીમાં મૂકવામાં આવેલ છે.

❖ પ્રશ્ન-૪ સૂત્રમાં પ્રાણના વિયોગને હિંસા કહેલી છે પણ આ પ્રાણો આત્માથી જૂદાં છે પ્રાણો ના વિયોગથી આત્માનો વિનાશ થતો નથી. તો પછી પ્રાણોના વિયોગને દોષ-પાપ કે અધર્મરૂપ શામાટે ગણેલ છે?

સમાધાન:- પ્રાણના વિયોગથી આત્માનો નાશ થતો નથી પણ દુઃખ અવશ્ય થાય છે અને દુઃખ ની અનુભૂતિને કારણે જ પ્રાણ વિયોગને અધર્મ-પાપ કે દોષરૂપ ગણેલ છે.

આ રીતે પ્રાણવિયોગ ઉપરાંત અન્યને કોઈપણ રીતે દુઃખ આપવું એ પણ અધર્મ કે હિંસા છે

❖ દ્રવ્ય કે ભાવ હિંસાનું સ્વરૂપ:-

આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો એ ભાવ પ્રાણ છે વિષય-કષાય આદિ પ્રમાદને કારણે આત્માનાં ગુણોનો ઘાત થાય છે આ ઘાત પણ હિંસા જ છે આત્માના ગુણોનો ઘાત એ ભાવ હિંસા છે

આત્માના ગુણોના ઘાતરૂપ ભાવ હિંસાની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય પ્રાણોના ઘાત એ દ્રવ્ય હિંસા છે આ દ્રવ્ય અને ભાવ એ બંને હિંસામાં ભાવ હિંસાની મુખ્યતા છે છતાં વ્યવહારમાં હિંસાના સ્વરૂપને રજૂ કરતી વખતે તથા અહિંસાના વ્રત સ્વરૂપનો સ્વીકાર કરતી વેળાએ તો દ્રવ્ય પ્રાણનાશ રૂપ હિંસાની જ વિચારણા કરવામાં આવે છે તે લક્ષમાં રાખવું

❖ દ્રવ્ય -ભાવ હિંસા સ્વ અને પર ભેદે

☆ પોતાના આત્માના ગુણોનો ઘાત એ સ્વ-ભાવ-હિંસા છે

☆ બીજાના આત્માના ગુણોની ઘાતમાં નિમિત્ત બનવું એ પર ભાવ હિંસા છે.

☆ ઝેર કે અન્ય દ્રવ્યથી પોતાના પ્રાણોનોવિયોગ કરવો એ સ્વ દ્રવ્ય હિંસા છે

☆ બીજાના દ્રવ્ય પ્રાણોનો વિયોગ કરાવવો તે પર-દ્રવ્ય હિંસા છે

❖ પર-દ્રવ્ય હિંસાના ત્રણ ભેદો :-

બીજાના દ્રવ્યપ્રાણના વિયોગ-રૂપ હિંસાને ત્રણ પ્રકારના ભેદોથી વિચારી શકાય છે
(૧)દ્રવ્ય હિંસા (૨)ભાવ હિંસા (૩)દ્રવ્ય ભાવ હિંસા

દ્રવ્ય હિંસા:- બીજા જીવના કેવળ પ્રાણ વ્યપરોપણ કે પ્રાણવધ એ શાસ્ત્રીય રીતે દ્રવ્ય હિંસા જ કહેવાય છે

ભાવ હિંસા:- કેવળ પ્રમત્ત યોગ કે અસાવધાનીને શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં ભાવ હિંસા કહેલી છે

દ્રવ્ય ભાવ હિંસા:- પ્રમત્ત યોગ અને પ્રાણ વિયોગ બંને નું જ્યાં સહઅસ્તિત્વ હોય તેને દ્રવ્ય ભાવ હિંસા કહેવામાં આવે છે

— આ રીતે પ્રમાદના યોગે પ્રાણ વિયોગ થાય છે તે દ્રવ્ય અને ભાવ એમ ઉભય હિંસા છે. જ્યાં પ્રમાદ નથી છતાં પ્રાણ વિયોગ થઈ જાય છે ત્યાં કેવળ દ્રવ્ય હિંસા છે જ્યાં પ્રાણ વિયોગ નથી પણ પ્રમાદ છે ત્યાં કેવળ ભાવ હિંસા છે.

❖ ઉક્ત ત્રણે પ્રકારની હિંસા કઈ રીતે?

-૧ જ્યારે કોઈ જીવ પ્રાણ લેવા પ્રયત્ન કરે પણ નિષ્ફળ જાય ત્યારે ફક્ત ભાવ હિંસા જેમ કે હરણને મારવા બાણછોડે પણ હરણ બચી જાય અહીં દ્રવ્ય પ્રાણોનો વિયોગ નથી માટે ફક્ત ભાવ હિંસા છે

-૨ અપ્રમત્ત એવા ત્યાગી મુનિઓ જીવરક્ષા અને જપણાના ભાવ સાથે જીવતા હોવા છતાં કદાચિત્ જે હિંસા થાય તે દ્રવ્ય હિંસા છે.

-૩ જે ગૃહસ્થ આદિને જયણાના પરિણામ પણ નથી અને સંસાર કાર્યમાં આરંભ-સમારંભ થકી કરે છે. હિંસા તેમને દ્રવ્ય અને ભાવ બંને પ્રકારે હિંસા સંભવે છે

□ [8]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-

(૧)તત્ત્વ ણં જં તે પમત્ત સંજયા તે અસુહં જોગં પડુચ્ચઆયારમ્મા પરારમ્મા જાવ ણો અણારમ્મા ❖ મગ. શ.૧,૩.૧,સૂ. ૧૬-૨

(૨)આરંભ સંરંભ સમારંભ...આરંભ એટલે ઉપદ્રવ, સમારંભ એટલે પરિતાપ આપવો, સંરંભ એટલે હિંસાનો સંકલ્પ જુઓ ❖ સ્થા.સ્થા. ૭-સૂ.૫૭૧-અમયદેવસૂરિ કૃત વૃત્તિ...આગમોદય સમિતિ- પ્રત પૃ ૪૦૪

સૂત્રપાઠ સંબંધ:- પ્રમત્ત સંયત ગુણઠાણા વાળા મુનિ પણ પ્રમાદ યોગથી હિંસામાં પડી શકે તો પછી સામાન્ય માનવીનું ગજું શુ. ?

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-

પ્રમાદમાટે -મિથ્યાદર્શનાઝવિરતિપ્રમાદકષાય. સૂત્ર. ૮:૧

યોગમાટે -કાયવાડમન:કર્મયોગ: સૂત્ર. ૬:૧

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧)પ્રમાદ - નવતત્ત્વ ગાથા-૭ મૂળ તથા વિવેચન

- (૨) પ્રાણ-ઈરિયાવહી સૂત્ર પ્રબોધટીકા ભા. ૧
 (૩) હિંસા - સંસાર દાવાનલ સ્તુતિ-પ્રબોધટીકા ભા. ૧
 (૪) હિંસા - વંદિતુ સૂત્ર ગાથા -૯ ઇત્યપ્પમાય પસંગેળં-પ્રબોધટીકા ભા. ૨
 (૫) હિંસા - અઢાર પાપ સ્થાનક સૂત્ર- પ્રબોધટીકા-૨

□ [9] પદ્ય:-

- (૧) પાંચ પ્રમાદે વશ પડીને જીવ પ્રાણ વિયોગ તે
 હિંસા તણું લક્ષણ કહ્યું તત્વાર્થ સૂત્ર સમજીએ
 (૨) હિંસા પ્રાણવધે થતી પણ તહીં મુખ્ય પ્રમાદે ખરી
 કિંવા દ્રવ્યજ ભાવ નિશ્ચય અને વહેવાર એ બે ગણી
 ભાવો દુષ્ટ થતાં જ એ બની જશે હિંસા ખરે નિશ્ચયે
 સદ્ભાવે વધ થાય તો પણ કદી થાયે અહિંસા ખરે

□ [10] નિષ્કર્ષ:- આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે હિંસાના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરેલ છે પ્રતી જીવો માટે મહત્વનો કોઈ નિષ્કર્ષ હોય તો એ છે કે દ્રવ્ય હિંસાતો તજવી જ જાઈએ પણ આત્મ વિકાસના માર્ગમાં આગળ વધતા પ્રતી જીવો માટે તેથી પણ મહત્વનું પગલું ભાવ હિંસા ને તજવાનું છે

જીવ જ્યાં સુધી પ્રમાદી રહે છે ત્યાં સુધીતો મન-વચન-કે કાયાનો યોગ જોડાઈ જતાં ભાવ હિંસા સતત ચાલું રહેવા સાથે દ્રવ્ય હિંસા પણ થવાનો પૂર્ણ સંભવ વર્તે જ છે. સમગ્ર વિશ્વ દ્રવ્ય હિંસાથી વિરમવાને અહિંસા કહે છે જ્યારે મૌઠ્ઠીકલક્ષી એવું જૈન દર્શન પ્રમત્ત યોગને હિંસા કહે છે. દ્રવ્ય હિંસાતો ગૌણ છે માટે અપ્રમત્તતા કેળવવી એ જ શ્રેયનો માર્ગ છે

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૯

- [1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્રની રચનાનો હેતુ (અસત્ય) અનૃતના સ્વરૂપને જણાવવાનો છે
 □ [2] સૂત્ર: મૂળ:- અસદ્ અભિધાનમનૃતમ્
 □ [3] સૂત્ર: પૃથક્:- અસદ્ અભિધાનમ્ અનૃતમ્
 □ [4] સૂત્ર સ્વાર:- [પ્રમાદથી] અસત્ [-અયથાર્થ] કહેવું તે અનૃત [-અર્થાત્ અસત્ય છે]
 □ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

અસત્-અયથાર્થ અભિધાનમ્- કહેવું, બોલવું
 અનૃત- અનૃત, અસત્ય જૂઠ

□ [6] અનુવૃત્તિ:- પ્રમત્તયોગાત્.....સૂત્ર ૭:૮

□ [7] અભિનવટીકા:- અહીં સૂત્રકાર અસત્ય દોષના સ્વરૂપ ને પ્રગટ કરે છે. જો કે સૂત્રમાં તો અસત્ કથનને જ અસત્ય કહેવામાં આવેલ છે પણ તેનો ભાવ વિશાળ હોવાથી અસત્ ચિંતન અને અસત્ આચરણ એવી મન અને કાયા બંનેની અસત્ પ્રવૃત્તિ નો પણ અહીં

સમાવેશ થાય છે.

પ્રમત્ત યોગ શબ્દથી અનુવૃત્તિ અહીં પણ લેવાની છે અર્થાત્ પ્રમાદથી મન-વચન-કાયાના યોગે અયથાર્થ કહેવું તે અસત્ય છે

❖ **અસત્:-** ન સત્ ઇતિ અસત્

☆ સત્ શબ્દ લોકમાં પ્રશંસા અર્થમાં પ્રસિદ્ધ છે

☆ જે સત્ નથી તે અસત્ - અપ્રશસ્ત અર્થ પણ થાય છે.

☆ જે પદાર્થ વિદ્યમાન નથી તેનું કથન કરવું તે અસત્ કથન છે

☆ સત્ શબ્દની ઉભાસ્વાતિજી કૃત્ સૂત્ર વ્યાખ્યા પૂર્વે કહેવાઈ છે તે મુજબ અ.૫-સૂ. ૨૧ ઉત્પાદવ્યયઘ્નૈવ્યમકતં સત્ તદનુસાર ઉત્પાદ-વ્યય-ઘ્નૈવ્ય લક્ષણ યુક્ત છે તે જ સત્ છે

આ સત્ ના ભાવનો પ્રતિષેધ તે અસત્

☆ સત્ નો અર્થ વિદ્યમાન પણ છે તેથી અસત્ એટલે અવિદ્યમાન

અભિધાન:-અભિધાનં ઇતિ વાગ્યોગવિષય:

અભિધાન એ વચનયોગ નો વિષય છે. અભિધાન એટલે બોલવું, કહેવું

—કાયા વડે, હાથ, આંખ, હોઠ, પગ વગેરે શરીર-અવયવો ની ક્રિયા થકી જૂઠ વડે છેતરવા તે પણ અસત્ અભિધાન

—વચન વડે અસત્ બોલવું તે અસત્ અભિધાન

—મન વડે અસત્ આલોચના કરવી તે અસત્ અભિધાન

❖ **અનૃત્:-**ન ઋતમ્ - અનૃતમ્

—ઋત એટલે સત્ય-અનૃત એટલે અસત્ય

❖ **અસત્ય શબ્દ બે અર્થમાં :-**

(૧)અસ્તિત્વ ધરાવતી વસ્તુનો તદ્દન નિષેધ કરવો અગર તો તદ્દન નિષેધ ન કરવા છતાં તે હોય તે કરતા જૂદા રૂપમાં કહેવી તે અસત્ય

(૨)ગર્હિત અસત્ અર્થાત્ જે સત્ય હોવા છતાં પરને પીડા કરે તેવા દુર્ભાવવાળું હોય તે અસત્ય પહેલા અર્થને સ્પષ્ટ કરવા એક દ્રષ્ટાન્ત લઈએ “ પોતાની પાસે મૂડી કે રોકડ રકમ પડી હોય છતાં જયારે લેણદાર માંગવા આવે ત્યારે ” ત્યારે મારી પાસે કાંઈ છેજ નહીં” એવું જે કથન કરવું તે

અથવા તો પાસે મૂડી કે રોકડ છે તેની કબુલાત કરવા છતાં પણ લેણદાર વ્યક્તિ લેવામાં સફળ ન થાય તે રીતે કથન કરવું તે

બીજા અર્થને સ્પષ્ટ કરવા એક દ્રષ્ટાન્ત:- કોઈ અભણ કે અણ સમજુ ને હલકો પાડવા ખાતર તેને દુઃખ થાય તેવી રીતે સાચું કથન હોવા છતાં જયારે તેને અભણ કે અણસમજુ કહીને બોલાવો તો તે ગર્હિત અસત્ય છે

❖ **સ્વોપણ ભાષ્યનુસાર અસત્ નો અર્થ:-**

અસદિતિ સદ્ભાવ પ્રતિષેધોઽર્થાન્તરં ગર્હાં ચ । તત્ર સદ્ભાવપ્રતિષેધો નામ સદ્ભૂતનિહ્વોઽભૂતોદ્ભાવનં ચ ।

(૧) સદ્ભુત પ્રતિષેધ:-

☆ વસ્તુના સ્વરૂપનો અપલાપ કરવો તેને સદ્ભાવ પ્રતિષેધ કહે છે

(ક) ભૂત નિહ્વન:- ભૂત એટલે બનેલ નિહ્વ એટલે છૂપાવવું - બની ગયેલ વસ્તુ સ્થિતિ નો અપલાપ કરવો તે કે સદ્ભુત પદાર્થોનો નિષેધ કરવો તે ભૂત નિહ્વનવ રૂપ અસત્ય છે જેમ કે આત્મા કોઈ સ્વતંત્ર પદાર્થ નથી અથવા પરલોક જેવું કંઈ નથી વગેરે ભૂત નિહ્વનવ કહેવાય છે, કેમ કે આત્મા અને પરલોક એ વાસ્તવિક સિદ્ધપદાર્થ છે, યુક્તિ યુક્ત, છે, અનુભવગમ્ય છે તેથી તેનો નિષેધ કરવો એ સદ્ભુત પદાર્થના અપલાપ રૂપ મિથ્યા વચન છે

(ઘ) અભૂતોદ્ભાવન:- અભૂત એટલે નહીં બનેલું.

- ઉદ્ભાવન એટલે ઉત્પન્ન કરવું.

અસદ્ભુત પદાર્થના નિરૂપણને અભૂતોદ્ભાવન કહે છે જેમ કે:-

શ્યામાક તણ્ડુલમાત્રોડયમાત્મા-આ આત્મા ચોખા જેટલો નાનો છે અથવા અંગુઠાના પર્વ જેવડો આત્મા છે તેમ કહેવું અથવા આત્માને અમુક વર્ષનો દેખાડવો, આત્માને નિષ્ક્રીય કહેવો વગેરે બધાં વચનો અભૂતોદ્ભાવન નામક અસત્ય વચન છે કેમ કે આ વચનો દ્વારા આત્માનું જે વાસ્તવિક સ્વરૂપ નથી તેનો ઉલ્લેખ કરાયો છે

(૨) અર્થાન્તર:- એટલે ફેરફાર

યો ગાં બ્રવીત્યર્થ - અર્થાન્તર ગૌરિતિ ।

☆ અર્થાન્તર એટલે વસ્તુ જે સ્વરૂપે હોય તે સ્વરૂપ થી ભિન્ન સ્વરૂપે-ફેરફાર કરીને કહેવી તે અર્થાન્તર અસત્ય

જેમ કે ગાયને ઘોડો કહેવો અને ઘોડોને ગાય કહેવી તે અથવા કોઈને રૂા. ૫૦૦ આપેલા હોય તો પણ મે ૧, ૫૦૦ આપેલા છે તેવું કથન કરવું અથવા નકલી વસ્તુને અસલી વસ્તુ કહેવી અને અસલી વસ્તુને નકલી વસ્તુ કહેવી તે

આ રીતે ફેરફાર સાથે કહેવું તેને અર્થાન્તર અસત્ય કહે છે

(૩) નિન્દા. નિન્દા વચન આદિ

☆ ગર્હાં ઇતિ હિંસાપારુષ્યપૈશુન્યાદિ યુક્તં વચ: સત્યમપિ ગર્હિતમનૃતમેવ ભવતિ ।

☆ સત્ય બોલવા છતાં હિંસા કઠોરતા વગેરેથી યુક્ત વચન બોલવું.

☆ જેટલા પણ નિન્દા વચન છે તે સર્વેને અસત્ય વચન સમજવા. જેમ કે-મરીજા, આને મારી નાખવો છે, નાલાયક છે, આવા-આવા વચનો અથવા કોઈને આંખ ન હોય ને બાડો કહેવો, પગન હોયને “એય લંગડા” એમ કહેવું. આ બધાં વચન સત્ય હોવા છતાં કે અસત્ય ન હોવા છતાં નિન્દા વચનો હોવાથી તે અસત્ય જ ગણાય છે

આ ઉપરાંત મર્મભેદી અપશબ્દ બોલવા, કઠોર વચનો કહેવા, ગાગ દેવી, રૂક્ષ શબ્દો કહેવા, ચાડી-ચુગલી કરવી, નિંદા કરવી વગેરે સર્વે ગર્હિત વચન હોવાથી સત્ય છતાં અસત્ય જ કહેવાય છે

❖ વિશેષ:- જે વચન હિંસાનું કારણ બને તે સત્ય હોય તો પણ અસત્ય

પાંચ વ્રતોમાં મુખ્ય વ્રત અહિંસા છે બીજા તેના રક્ષણ માટે છે એટલે અહિંસાદિ વ્રતોનું

બાહ્ય દ્રષ્ટિએ પાલન થવા છતાં જો તેનાથી અહિંસા પ્રતનું પાલન ન થતું હોય તો તે પ્રત વાસ્તવિક રીતે પ્રત ગણાતા નથી તેથી બાહ્ય દ્રષ્ટિએ સત્ય વચન હોય તો પણ જો તેના વડે હિંસા થાય તો તે વચન અસત્ય છે. જેમ કે સાધુએ રસ્તામાં હરણ જતું જોયું, શિકારી સામે મળે અને સાધુ ભગવંતને પૂછે કે હરણ કઈ દિશામાં ગયું છે? સાધુ હરણના જવાની સાચી દિશા બતાવે ત્યારે અહીં બાહ્ય દ્રષ્ટિએ એ વચન સત્ય છે છતાં તે વચનથી શિકારી તે દિશામાં જશે. જઈને હરણને મારશે. પરિણામે હિંસા થવાની જ છે આરીતે તેના પરિણામ માં હિંસા જોડાયેલી હોવાથી વચન સત્ય હોવા છતાં અસત્ય છે.

❖ **પ્રમત્તયોગાત્**:-આ શબ્દથી અત્રે અનુવૃત્તિ લીધેલી છે. તેનું કારણ એ છે કે હિંસાની જેમ મૃષામાં પણ પ્રમત્તયોગની મહત્તા સ્વીકારેલી છે. વંદિતા સૂત્રની ગાથા-૧૧ માં ભીષ અણુવ્યયમ્મી...ઇત્ય પમાયપ્પસંગેણં-એમ કહીને પ્રમાદવશાત્ શબ્દ બીજા પ્રતમાં પણ જોડી દીધેલ છે તેમ અહીં પણ પ્રમાદવશાત્ મૃષા કથન સમજી લેવું

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-અલિયં...અસચ્ચં સંગ્રત્તણં...અસભ્ભાવ...અલિયં

❖ પ્રશ્ન. આસવદ્વાર ૨-સૂ. ૬

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-પૂર્વ સૂત્ર ૮ મુજબ ઉત્પાદવ્યવધૌવ્યયુક્તં સત્ - અ.૫-સૂ.૨૧

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

— મૃષા-અસત્ય-વંદિતુ સૂત્ર-ગાથા-૧૧ ઇત્યપમાયપ્પસંગેણં પ્રબોધટીકા-૨

—મૃષા-અઢાર પાપ સ્થાનક સૂત્ર-પ્રબોધટીકા-૨

—મૃષા વચન કરે મિભંતે સૂત્ર -પ્રબોધટીકા-૧

□ [9] પદ:-

:-સૂત્ર ૮ તથા ૧૦ નું સંયુક્ત પદ:-

(૧) અસત્ય વચન બોલવાને દોષ અનૃત છે બીજો નહીં દીધેલ વસ્તુ લેવી ચોરી દોષ કહ્યો ત્રીજો

(૨) સૂત્ર ૮ તથા ૧૦ નું સંયુક્ત પદ:-

દુર્ભાવવાણું કથવું થતું તે અસત્ય

સદ્ભાવિ સત્ય અણદીધુ ગ્રહ્યે જ ચૌર્ય

□ [10] નિષ્કર્ષ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ આ સૂત્ર થકી અસત્યનામક બીજા દોષોનું નિરૂપણ કરે છે. પ્રતી જીવાત્માઓ એ પોતાની પ્રતની દ્રઢ સમજ અથવા સુસ્પષ્ટતા માટે આ પ્રતમાં કેટલીક વસ્તુ સમજવી આવશ્યક છે જેમ કે આ પ્રતના દેશથી કે સર્વથી યથાયોગ્ય પાલન કરવાને માટે:-

(૧) પ્રમત્ત (મન-વચન-કાયના) યોગનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

(૨) મન-વચન-કાયની પ્રવૃત્તિમાં એકરૂપતા લાવવી જોઈએ

(૩) સત્ય હોવા છતાં દુર્ભાવ થી અપ્રિય ન ચિંતવવું કે ન બોલવું કે ન કરવું જોઈએ.

(૪) અર્થાત્ હિતકારી-મિષ્ટ-પ્રિયલાગે તેવા-યથાયોગ્ય સત્ય વચનનું પ્રકાશન કરવું જોઈએ સૂત્રનો અંતિમ નિષ્કર્ષ તો એ જ છે કે આપ્રત-દોષને યોગ્ય રીતી સમજી -સ્વીકારી તેન ત્યાગ થકી તે પ્રતનું સર્વથા પાલન કરવા દ્વારા અંતે તે સર્વવિરતિ મોક્ષને અપાવનારી થાઓ

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૧૦

□ [1] સૂત્ર હેતુ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ ત્રીજા પ્રતની ભૂમિકાને સ્પષ્ટ કરવા હવે ચોરી - સ્તેય ના સ્વરૂપને જણાવે છે.

□ [2] સૂત્ર: મૂળ:- અદત્તાદાનંસ્તેયમ્

□ [3] સૂત્ર પૃથક્:- અદત્ત - આદાનં સ્તેયમ્

□ [4] સૂત્રસાર:- અણદીધેલું ગ્રહણ કરવું તે ચોરી, [અર્થાત્ પ્રમાદ થી અન્યની નહીં આવેલી વસ્તુ ગ્રહણ કરવી તે ચોરી-સ્તેય છે.]

□ [5] શબ્દ જ્ઞાન:-

અદત્ત-નહીં દીધેલું

આદાન-ગ્રહણ કરવું

સ્તેય-ચોરી

□ [6] અનુવૃત્તિ:- પ્રમત્તયોગાત્- સૂત્ર-૭:૮

□ [7] અભિનવ ટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિ આ સૂત્ર થકી ચોરીના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કરે છે. જો કે પાશ્વિક સૂત્ર-વૃત્તિમાં તો આ સ્વરૂપ ઘણાં વિસ્તારથી કહેવાયું છે. પણ અહીં તેનો મુખ્ય અને મધ્યવર્તી સૂર વ્યક્ત કરવામાં આવેલ છે.

જે વસ્તુ ઉપર કોઈ બીજાની માલિકી હોય, તે વસ્તુ ભલે તણખલા જેવી તદ્દન બિનકીંમતી હોય છતાં તેના માલિકની પરવાનગી સિવાય ચોર્ય બુધ્ધિથી લેવી તે સ્તેય કહેવાય છે.

❖ અદત્ત:- ન દત્ત ઇતિ અદત્ત

☆ નહીં દીધેલ, અણ દીધેલ તે અદત્ત.

☆ જે દેવાય તે દત્ત પોતાની માનીને ગ્રહણ કરાયેલી ચેતન-અચેતન વસ્તુને દેવેન્દ્ર-રાજા-ગૃહપતિ-શય્યાતર કે સાધર્મિક એ પાંચ માના કોઈ પણ એક દ્વારા જો દેવામાં-આપવામાં આવી હોય તો તે દત્ત કહેવાય છે. અને તેને જ [પરિગૃહીતમેવ] ગ્રહણ કરી શકાય છે. જો તે દેવેન્દ્રાદિ પાંચ માંના કોઈ થકી અપાયેલ ન હોય તો તે અદત્ત કહેવાય છે.

☆ દેવેન્દ્રાદિ પાંચ માના કોઈ એ આપેલી હોવા છતાં જો ભગવાને આગમમાં [શાસ્ત્રમાં] અનુજ્ઞા આપી ન હોય તો પણ તે અદત્ત જ કહેવાય છે. જેમકે અનેષણીય શય્યા, આહાર, ઉપવિ વગેરે.

અહીં સૂત્રમાં ન લખેલ હોવા છતાં શાસ્ત્રેણ અદત્તસ્ય આદાનં સ્તેયમ્ એ પ્રમાણે જ સમજી લેવું.

❖ ચાર ભેદે અદત્ત:-

સામિજીવાદત્તં તિથયરડદત્તં તદ્દેવ ય ગુરુહિં

एवमदत्तं चउहा पण्णत्ता वीयरएहिं

૧.સ્વામી અદત્ત:- જે વસ્તુનો જે માલિક હોય તે વસ્તુનો તે સ્વામી કહેવાય છે. વસ્તુના માલિકની રજા વિના જો વસ્તુ લે તો સ્વામી અદત્ત નામનો દોષ લાગે છે. એટલે સામાન્ય તણખલા જેવી વસ્તુ પણ ગ્રહણ કરતા પહેલાં તેના માલિકની રજા લેવી જોઈએ.

૨. જીવઅદત્ત:- માલિકે રજા આપી હોય તો પણ જો તે વસ્તુ સચિત્ અર્થાત્ જીવયુક્ત હોય તો ગ્રહણ કરી ન શકાય. તે વસ્તુનો માલિક તેમાં રહેલ જીવ છે. અને વસ્તુએ તે જીવની કાયા છે. કોઈપણ જીવને કાયાની પીડા ગમતી નથી. સચિત્ વસ્તુ ગ્રહણ કરવાથી તે જીવને પીડા, તે જીવની કાયાનો વિનાશ આદિ થાય છે. આપણને કંઈ તે સચિત્ વસ્તુમાં રહેલા જીવે આવો અધિકાર આપેલ નથી. માટે માલિકની રજા હોવા છતાં તે જીવની પરવાનગી ન હોવાથી સચિત્ વસ્તુના ગ્રહણમાં અદત્ત દોષ લાગે છે.

મહાવ્રતીઓને તો તેના ગ્રહણનો સર્વથા ત્યાગ જ હોય છે પણ વ્રતી જીવ માત્રને પણ તે દોષરૂપ ગણવું જોઈએ. [જોકે ગૃહસ્થોને માટે તે અશક્ય છે. માટે જ મહાવ્રતીનો ઉલ્લેખ અહીં કરાય છે.]

૩.તીર્થકર અદત્ત:-હવે માનો કે માલિકની પરવાનગી છે અને વસ્તુ અચિત્ પણ છે તેથી પૂર્વોક્ત બે અદત્ત તેને લાગતા નથી. પરંતુ તે વસ્તુના ગ્રહણ માટે તીર્થકર પરમાત્માની આજ્ઞા છે કે નહીં તે વાત પણ વિચારવી એટલી જ આવશ્યક છે.

જો તીર્થકર પરમાત્મા અર્થાત્ શાસ્ત્રની આજ્ઞા ન હોય અને જો વસ્તુને ગ્રહણ કરવામાં આવે તો તેને તીર્થકર અદત્તનો દોષ લાગે છે.

જેમકે સાધુના જ નિમિત્તે તૈયાર થયેલ આહાર પાણી હોય, કોઈ અપવાદ માર્ગના સેવનની આવશ્યકતા ન હોય તેવી સ્થિતિ પણ હોય અર્થાત્ સ્વાભાવિક પરિસ્થિતિ હોય ત્યારે-

(૧)દાતાએ પોતાની ઈચ્છાથી આહાર આપેલ છે માટે સ્વામી અદત્તનો દોષ તો લાગતો નથી.

(૨)તે વસ્તુ અચિત્ હોવાથી જીવ અદત્તનો દોષ પણ તેમાં અસ્તિત્વ ધરાવતો નથી.

(૩)પરંતુ આ આહાર સાધુના જ નિમિત્તે તૈયાર થયો હોવાથી નિષ્કારણ પણે સાધુએ લેવો તે તીર્થકર અદત્ત કહેવાય.

૪-ગુરુઅદત્ત:- ત્રણ અદત્તથી આગળ હવે વિચારણા કરી એતો-માનો કે સ્વામી અદત્ત-જીવ અદત્ત કે તીર્થકર અદત્ત-એ ત્રણમાંના એક પણ અદત્ત નથી અર્થાત્ માલિકે અનુજ્ઞા આપેલી છે, વસ્તુ અચિત્ પણ છે અને શાસ્ત્રમાં નિષેધ પણ નથી. છતાં જો ગ્રહણ કરે તો તેને ગુરુ અદત્ત લાગે છે.

જેમકે-ગુરુની અનુજ્ઞા વિના નિર્દોષ આહાર-પાણીનું ગ્રહણ કરે

-હંમેશા ગુરુની અનુજ્ઞાપૂર્વક જ નિર્દોષ આહાર-પાણી આદિનું ગ્રહણ કરવું જોઈએ-ન કરે તો ગુરુ અદત્ત થાય.

(૧)દાતાએ ભક્તિથી આપેલ છે. માટે સ્વામી અદત્ત નથી.

(૨)વસ્તુ અચિત્ વહોરાપેલ છે માટે જીવ અદત્ત નથી.

(૩)આહાર-પાણી નિર્દોષ છે માટે તીર્થકર અદત્ત પણ નથી.

(૪)પણ જો ગુરુની અનુજ્ઞાન લીધી હોય અથવા ગુરુની મનાઈ છતાં પણ ગ્રહણ કરેતો તેને ગુરુ અદત્ત લાગે છે.

❖ આદાન- અદત્ત ની સાથે સૂત્રકાર મહર્ષિ એ બીજો શબ્દ જોડેલ છે.

—આદાન- આદાન એટલે ગ્રહણ કરવું

—આદાનં ઇતિ પ્રહણં ધારણં

❖ સ્તેયમ્- સ્તેય એટલે ચોરી-જેની પ્રત્યક્ષ વ્યાખ્યા અહીં સૂત્ર માં જ અપાયેલી છે કે અદત્તાદાનં સ્તેયમ્ અર્થાત્ અદત્તનું આદાન તે જ સ્તેય કહેવાય છે.

❖ પ્રમત્તયોગાત્—સૂત્ર:૮થી પ્રમત્તયોગાત્ શબ્દની અનુવૃત્તિ અહીં ચાલે છે વંદિતા સૂત્રની ૧૩મી ગાથામાં તદ્દાઅણુવ્યયમ્મી...ઇત્ય પમાયપ્પસંગેણ તેનાથી સમગ્ર સૂત્રને ગોઠવવામાં કંઈક આવા શબ્દો પ્રયોજી શકાય કે પ્રમત્તયોગાત્ અદત્તાદાનં સ્તેયમ્

પ્રમાદપૂર્વક મન-વચન કે કાયાના યોગથી કોઈની ન અપાયેલી વસ્તુ ગ્રહણ કરવી તે ચોરી છે.

❖ ભાષ્યકૃત્ વ્યાખ્યા:-

સૂત્રકાર મહર્ષિ સ્વોપણ ભાષ્યમાં જરા જૂદી રીતે વ્યાખ્યા કરે છે

સ્તેયબુદ્ધ્યા પરૈરદત્તસ્ય પરિગૃહીતસ્ય વા તૃણાદેર્દ્રવ્યજાતસ્યા દાનં સ્તેયમ્

—ચોરીની બુદ્ધિ તે સ્તેય,

—હું આ હરી લઉં, લઈ લઉ તેવા જે પરિણામતે સ્તેય બુદ્ધિ

—પ્રમત્તના મન-વચન-કાયા એ ત્રણે યોગ અનુસારિણી આ બુદ્ધિ હોય તેને સ્તેયબુદ્ધિ કહી છે.

—આવી કષાયાદિ પ્રમાદથી કલુષિતમનિ પૂર્વકની સ્તેય બુદ્ધિ વડે ગ્રહણ કરવું - [શું ગ્રહણ કરવું?] - પરૈ: અદત્તસ્ય

—બીજા દ્વારા નહીં અપાયેલ અથવા બીજા દ્વારા ગ્રહણ કરાયેલ તણખલા જેવી નિ:સારકે અલ્પ વસ્તુથી માંડી કોઈપણ બીજી વસ્તુનું ગ્રહણ કે ધારણ કરવું તે ચોરી.

❖ આ વ્યાખ્યા પરથી વ્રતીએ રાખવા યોગ્ય સાવધાની

(૧)કોઈપણ ચીજ તરફ લલચાઈ જવાની વૃત્તિ દૂર કરવી.

(૨)જ્યાં સુધી લાલચુ પશું દૂર ન થઈ શકે ત્યાં સુધી પોતાની લાલચની વસ્તુ પોતે જ ન્યાયને માર્ગે મેળવવી.

(૩)તેવી બીજાની વસ્તુ વગર પરવાનગીએ લેવાનો વિચાર શુદ્ધા વ્રતીએ કરવો નહીં.

મહાવ્રતીઓએતો:-ગ્રહણ કરવા કે રાખવા યોગ્ય કોઈપણ દ્રવ્ય થોડુંકેઝાઝા, નાનુંકે મોટું, સજીવ કે નિજીવ ગામ-નગર કે અરણ્યમાં, રાત્રે કે દિવસે, રાગ અથવા દ્વેષ પૂર્વક ગ્રહણ કરવું તે અદત્તાદાન કહેલ છે એ પણ પ્રવર્તેલા મન-વચન કે કાયા થી આ દોષ લાગે છે.

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- અદત્તં.....તેણિક્કો ❖ પ્રશ્ન. [આસવ દ્વાર] ૩, સૂત્ર. ૧૦

☆ અન્ય સંદર્ભ:-

(૧)પાશ્ચિક અતિચાર-વિવેચન

(૨)પાક્ષિક સૂત્રવૃત્તિ

(૩)વંદિતુ સૂત્ર -ગાથા ૧૩ પ્રબોધટીકા-૨

(૪)અઢાર પાપ સ્થાનક સૂત્ર- પ્રબોધટીકા-૨

[9] પદ્ય:- આ બંને પદ્યો પૂર્વ સૂત્રમાં સમાવિષ્ટ થયા છે.

[10] નિષ્કર્ષ:- સૂત્રકાર મહર્ષિએ આ સૂત્રમાં ત્રીજા વ્રતને સ્પષ્ટ કરવા માટેની ભૂમિકા રજુ કરી છે. એ ચોરીને સ્તેય -દોષને સમજી સ્વીકારીને તેનું નિવારણ કરવામાં આવે તો આપોઆપ ત્રીજા વ્રતનું પ્રગટીકરણ થવાનું છે.

અહીં પણ ચોરી એટલે માત્ર ‘લઈલેવું’ એટલો જ મર્યાદિત અર્થ ન વિચારતા તેમાં પ્રમત્તયોગ શબ્દનું મહત્વ અવધારવું જોઈએ. કારણકે અપ્રમત્ત વ્યક્તિ પણ કર્મનું આદાન વગેરે કરે છે. તો શું તેને પણ ચોરી કહીશું?

ના. પ્રમત્તયોગ હોય અને ગ્રહણ કે ધારણને યોગ્ય વસ્તુ હોય ત્યારે જ આ અદત્તાદાનની વિચારણા કરવાની છે પણ જો આ વ્રત ને સમજીને અણદીધેલું એક તણખલું પણ કોઈ ગ્રહણ ન કરે તો આપોઆપ સમાજ વ્યવસ્થામાંથી ચોર-પોલીસ કે તત્સંબંધિ ન્યાયાલયોની આવશ્યકતાનો જ લોપ થઈ જાય છે. સુંદર અને શાંત સમાજ વ્યવસ્થાનું સર્જન થાય છે અને લોકો સંતોષ વૃત્તિ વાળા થઈ જાય છે. એ જ આ સૂત્રનો સામાજિક નિષ્કર્ષ છે. બાકી આન્મિક દ્રષ્ટિએ તો આ વ્રતના સર્વથાપાલન થકી આત્મા કર્મ પુદ્ગલને પણ ગ્રહણ ન કરે તે જ તેનો નિષ્કર્ષ છે અર્થાત્ તે જીવ મોક્ષને પામનારો થાય છે.

અધ્યાય:૭ સૂત્ર:૧૧

[1] સૂત્ર હેતુ:- આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ અબ્રહ્મના સ્વરૂપને કહે છે.

[2] સૂત્ર:મૂળ:- મૈથુનમબ્રહ્મ

[3] સૂત્ર:પૃથક્:-મૈથુન - અબ્રહ્મ

[4] સૂત્રસાર:- મૈથુનપ્રવૃત્તિ તે અબ્રહ્મ છે.

[5] શબ્દ જ્ઞાન:-

મૈથુનમ્ -સ્ત્રી પુરુષનું જે મિથુન કર્મ

અબ્રહ્મ-બ્રહ્મમયર્યનો અભાવ

[6] અનુવૃત્તિ:- [અહીં એકમત પ્રમાણે ચતુષ્ટયેઅણુવ્વયમ્મી....ઇત્યપ્પમાયપ્પસંગેણ વંદિતુ સૂત્ર ગાથા-૧૫ -પ્રમાદ વશાત્ સ્વીકારી એ તો] પ્રમત્તયોગાત્ સૂત્ર ૭:૮ અથવા તેના યોગાત્ શબ્દની અનુવૃત્તિ

[7] અભિનવ ટીકા:-સૂત્રકાર મહર્ષિ ચતુર્થવ્રતને સમજાવવા માટે પ્રથમ તેની ભૂમિકા બાંધે છે અને તે ભૂમિકા એ જ અબ્રહ્મ દોષની પ્રવૃત્તિ. જેનો અર્થ સૂત્રકાર પોતે સ્વોપજ્ઞભાષ્યમાં આ રીતે કરે છે. કે ‘સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેના મિથુનભાવ અથવા મિથુન કર્મને

મૈથુન કહેવામાં આવે છે અને એ મૈથુન એ જ અબ્રહ્મ છે.

—મૈથુન:- મૈથુન એટલે મિથુનની પ્રવૃત્તિ

☆ મિથુન શબ્દથી સામાન્ય રીતે સ્ત્રી-પુરુષ યુગલ અર્થ લેવાય છે.

☆ કામરાગના આવેશથી આવા જોડલાએ કરેલી મન-વચન-કે કાયાની કોઈપણ પ્રવૃત્તિ તે મૈથુન કહેવાય છે.

☆ ચારિત્ર મોહનીયના ઉદયથી સ્ત્રી પુરુષનું પરસ્પર શરીર સમ્મિલન થવાથી સુખપ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી થનાર રાગ પરિણામ તે મૈથુન છે.

☆ મિથુનનું જોડલું કે મિથુનના જોડલાની ક્રિયાને મૈથુન એવું કહેવાય છે. અર્થાત્ મિથુન શબ્દ ઉપર મૈથુન શબ્દ બનેલો છે.

☆ મિથુન શબ્દ દ્વારા વેદોદય જન્ય કામચેષ્ટા એવો અર્થ કરવાનું કારણ એ છે કે -પુરુષ-સ્ત્રીના યુગલ ઉપરાંત પુરુષ-પુરુષના કે સ્ત્રી-સ્ત્રીના સંબંધો, પુરુષની સ્વહસ્તાદિના સંયોગે થતી વેદોદય જન્ય ચેષ્ટા કે સ્ત્રીના સ્વહસ્તાદિના સ્વકાય ચેષ્ટા એ સર્વે કામચેષ્ટાને એક પ્રકારે મૈથુન પ્રવૃત્તિ જ કહી છે.

☆ આ મૈથુન પ્રવૃત્તિમાં યુગલ કહ્યું પણ તેમાં ક્યારેય બંને સચેતન હોય છે અને ક્યારેય એક સચેતન અને બીજું અચેતન પણ હોય છે.

મૈથુન ત્રણ પ્રકારે:-

દિવ્વં વા માણસં વા તિરિક્ખર્ભેણિયં વા

—દેવ અથવા દેવીના વૈક્રિય શરીર સાથે સંભોગ કે અન્ય કામ ચેષ્ટા

—મનુષ્ય સ્ત્રી કે પુરુષના શરીર સંબંધિ અનંગકીડા થી સંભોગ પર્યન્તની પ્રવૃત્તિ

—તિર્યચ જીવોમાં તિર્યચ સ્ત્રી-પુરુષ સાથેની સંભોગાદિ કામ ચેષ્ટા

એ ત્રણમાંના કોઈ પણ સાથેની કામરાગ જન્ય પ્રવૃત્તિને મૈથુન કહે છે.

અન્ય રીતે થતી પ્રવૃત્તિમાં મૈથુન કઈ રીતે ?

—પુરુષ કે સ્ત્રીના નપુસંક સાથે કામજન્ય સંબંધો પણ મૈથુન છે.

—પોતાના હાથથી કે ફળ વગેરે વિવૃત્તિ કરીને કૃત્રિમ સાધનોના ઉપયોગથી પુરુષ દ્વારા થતી કામચેષ્ટાદિ પ્રવૃત્તિ

—પોતાના હાથથી કે કંદ વગેરેથી કે બીજાના હાથ આદિ અવયવો વડે સ્ત્રી દ્વારા થતી કામચેષ્ટાદિ પ્રવૃત્તિ.

—વેદોદયના ઉદયથી અચિત્ત એવા દેવ-મનુષ્ય કે તિર્યચના ચિત્રો, તેમની પ્રતિમા, કાષ્ઠ, વગેરે સાથે જે કામચેષ્ટા કે મૈથુન કર્મ કે અનંગકીડા કરે તે પણ મૈથુન છે.

—અન્ય કોઈપણ અચિત્ત સ્રોત કે મૃત શરીર સાથે અથવા ઘણા પ્રકારના કૃત્રિમ ઉપકરણ વડે પોતાના શરીરની વીડમ્બના કરીને પોતાના વેદોદયને શાંત પાડવા જે ચેષ્ટા કરે તે સર્વે મૈથુન છે.

મૈથુનશબ્દની વ્યુત્પત્તિ:-

—મિથુનસ્ય ઇદં ભાવ - કર્મ વા મૈથુનમ્

—અહીં મિથુન શબ્દને તસ્યેદમ સૂત્રથી અળ્ લાગીને વ્યાકરણના નિયમાનુસાર મૈથુન

શબ્દ બનેલો છે.

મૈથુનના ચાર ભેદ —આગમનુસાર:-

(૧) દ્રવ્યથી:-રૂપ અર્થાત્ નિર્જીવ પ્રતિમાદિને વિશે અથવા રૂપ સહગતમાં એટલે સજીવ સ્ત્રી-પુરુષો શરીરોને વિશે.

(૨) ક્ષેત્રથી:-ઉર્ધ્વલોક-અધોલોક કે તિર્ચ્છલોક એ ત્રણેમાના કોઈપણ એક લોકને વિશે.

(૩) કાળથી:-દિવસના કે રાત્રીના અર્થાત્ કોઈપણ કાળને વિશે.

(૪) ભાવથી:-રાગ અથવા દ્વેષના પરિણામોથી.

પ્રમત્ત યોગ:- સામાન્યથી પ્રમત્તયોગ શબ્દની અનુવૃત્તિ ચાલુ છે

—વંદિતુ સૂત્રમાં તો ચોથા વ્રતની સાથે પમાયણસંગેણ શબ્દ મુકીને પ્રમાદવશાત્ શબ્દને સ્વીકારેલો પણ છે-પરંતુ-

—અહીં સિદ્ધસેનીય ટીકામાં જણાવે છે કે પ્રમાદયોગાત્ શબ્દ અહીં અનુવર્તે છે. પણ તેનું ઉપયોજન નથી. કેમ કે જ્યાં અપ્રમત્ત યોગથી તથા પ્રકાર ની પ્રવૃત્તિ થતી હોય અને કર્મબંધનો અભાવ અર્થાત્ ભાવ દોષ ગણેલ હોય ત્યાં પ્રમત્તયોગનું ગ્રહણ અર્થસભર ગણાય છે. કેમકે ત્યાં ‘‘પ્રમત્તયોગથી કર્મ બંધ છે પણ અપ્રમત્ત યોગથી કર્મ બંધ નથી.’’ તેવો નિયમ કહેવાયો છે. [જેમ હિંસાની વ્યાખ્યા માં પૂર્વે કહેવાયુ છે તેમ]

મૈથુન સર્વાવસ્થામાં રાગ દ્વેષ જનિત જ હોવાથી કર્મબન્ધ કહયો છે. તેથી અપ્રમત્તનું ગ્રહણ સાર્થક રહેતુ નથી. અથવા તો બીજા શબ્દોમાં એમ કહી શકાય કે અપ્રમત્ત દશામાં અબ્રહ્મચર્યનો દોષ સંભવતો જ નથી માટે બ્રહ્મચર્ય નિરપવાદ કહયુ છે તેથી તેમાં પ્રમત્ત વિશેષણ લગાડવાથી કંઈ વિશેષ અર્થ સરતો નથી.

❖ **અબ્રહ્મ**—અબ્રહ્મ શબ્દની સૂત્રગત વ્યાખ્યાતો સ્પષ્ટ જ છે કે ‘‘મૈથુનની પ્રવૃત્તિ એ જ અબ્રહ્મ’’

☆ જેના પાલનથી અહિંસા આદિ આધ્યાત્મિક ગુણોની વૃદ્ધિ થાય તે બ્રહ્મ

☆ જેના સેવનથી અહિંસા આદિ આધ્યાત્મિક ગુણોનો હાસ કે નાશ થાય તે અબ્રહ્મ.

☆ કોઈપણ પ્રકારની કામચેષ્ટારૂપ મૈથુનના સેવનથી અહિંસાદિ ગુણોનો અથવા આત્માના મૂળભૂત આજ્ઞાદિ ગુણોનો નાશ થાય છે. માટે તે કામ ચેષ્ટા અર્થાત્ અનંગકીડાદિ સર્વે સંયોગ પ્રવૃત્તિને અબ્રહ્મ કહયું છે.

☆ **બ્રહ્મ એટલે જેના પાલનથી:-**અનુસરણથી સદ્ગુણો વધે તે.

—પણ જે તરફ જવાથી સદ્ગુણો ન વધે પણ દોષો જ પોષાય તે અબ્રહ્મ.

—મૈથુનએ એવી પ્રવૃત્તિ છે કે તેમાં પડતાં જ બધા દોષોનું પોષણ અને સદ્ગુણોનો હાસ-ઘસારો શરૂ થાય છે તેથી મૈથુનને અબ્રહ્મ કહેવામાં આવેલ છે.

☆ **આગળ વધીને કહીએતો:-** બ્રહ્મ ચ કુશલાનુષ્ઠાનં, કુશલ અનુષ્ઠાન કે આત્મહિતકારી ક્રિયા તે બ્રહ્મ અને તેનો અભાવ તે અબ્રહ્મ અથવા આત્મવચરણ-આત્માની જ રમણતા તે બ્રહ્મ. બહિર્મુખ એવી કોઈપણ ચિત્તવૃત્તિ-સ્ત્ર્યાદિ વિષય સંબંધિ તે અબ્રહ્મ.

❖ **પ્રશ્ન:-** જ્યાં જોડલું ન હોય-માત્ર સ્ત્રી કે પુરુષ કોઈ એક જ વ્યક્તિ કામરાગના

આવેશ પૂર્વક જડ વસ્તુના આલંબનથી અગર પોતાના હસ્ત આદિ અવયવો વડે મિથ્યા આધાર સેવે તો શું તેને મૈથુન પ્રવૃત્તિ કહી શકાય ખરી?

સમાધાન:- હા. તેને મૈથુન પ્રવૃત્તિ જ કહેવાય. કેમકે કામરાગ જનિત કોઈપણ ચેષ્ટા તે મૈથુન જ કહ્યું છે આ અર્થ કોઈ એક વ્યક્તિની તેવી વ્યક્તિગત દુષ્ટચેષ્ટાને પણ લાગુ પડે જ છે તેથી તે મૈથુન દોષ છે.

❁ **વિશેષ:-** અબ્રહ્મ થી હિંસાદિક દોષ પુષ્ટ થાય છે. વળી તેમાં ત્રસ-સ્થાવર જીવો હણાય છે, મિથ્યા વચન બોલાય છે, વિના દીધેલી વસ્તુને ગ્રહણ કરવાનું બને છે. અને ચેતન તથા અચેતન પરિગ્રહનું ગ્રહણ થાય છે. -માટે તે અબ્રહ્મ છોડવા લાયક છે.

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમસંદર્ભ:- અવમ્મ મેહુણ ❁ પ્રમ્ન. (આસવદ્વાર) ૪, સૂ. ૧૪

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

- (૧) વંદિતુ સૂત્ર ગાથા-૧૫ પ્રબોધ ટીકા-૨
- (૨) અઢાર પાપ સ્થાનક સૂત્ર પ્રબોધ ટીકા-૨
- (૩) પાક્ષિક સૂત્ર વૃત્તિ -ચોથો આલાવો
- (૪) પંચિદિય સૂત્ર- પ્રબોધ ટીકા-૧

□ [9] પદ્ય:-

- (૧) સૂત્ર-૧૧-૧૨ નું સંયુક્ત પદ્ય-
મૈથુન તે અબ્રહ્મ ચોથો પરિગ્રહ મૂર્છા ઘટે
એ પાંચ દોષે દુઃખી જીવો અવિરતિમાં ભવ ફરે
- (૨) સૂત્ર-૧૧, ૧૨ નું સંયુક્ત પદ્ય-
અબ્રહ્મ તો કદી પ્રમાદ વિના ન થાય
મૂર્છા પરિગ્રહ ગણે સુજનો સદાય.

□ [10] નિષ્કર્ષ:- ચોથા વ્રતને દ્રઢ કરવા માટે વર્ણવાયેલા આ મૈથુન દોષનો નિષ્કર્ષ બે મહત્વની બાબતો રજૂ કરે છે.

(૧) આ દોષ નિરપવાદ કલ્પો છે. તેના કારણને જણાવતા ગ્રન્થકાર મહર્ષિઓ કહે છે કે અપ્રમત્ત ભાવે હિંસા-જૂઠ-ચોરી કે પરિગ્રહ હોઈ શકે છે અર્થાત્ આચારે દોષો અપ્રમત્તાની સ્થિતિમાં પણ સંભવે છે. જ્યારે મૈથુનદોષ કેવળ પ્રમાદ સ્થિતિમાં જ સેવી શકાય છે. સેવાય છે

અર્થાત્ જો આ દોષથી સર્વથા નિવૃત્ત થવું હોય તો જીવે અપ્રમત્ત સ્થિતિ ધારણ કરવા પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ વળી મોક્ષના ઈચ્છુક જીવોને તો આ દોષના નિવારણ વિના મોક્ષ પ્રાપ્તિ થવાની જ નથી, માટે આ સૂત્ર થકી એમ કહી શકાય કે જીવે વધુને વધુ અપ્રમત્ત રહેવા પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ.

(૨) આ દોષની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા એવી છે કે આત્મલીનતા કે સ્વભાવદશા જ બ્રહ્મચર્ય છે, અર્થાત્ જીવ જેટલી વખત પરભાવ દશામાં જાય છે તે અબ્રહ્મ છે વળી આ અબ્રહ્મ આવરણ-

શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ એ પાંચે ઈન્દ્રિયોના ૨૩ વિષયમાં સ્વીકારાયેલું છે. માટે સર્વથા વિષયવિમુખ બની સ્વરૂપલીનતા કે સ્વગુણ રમણતા થકી જ જીવ શીવ બની શકે તે આ સૂત્રનો નિષ્કર્ષ છે.

અધ્યાય: ૭ - સૂત્ર: ૧૨

□ [1] સૂત્ર હેતુ:- આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ પરિગ્રહના સ્વરૂપને જણાવી રહ્યા છે.

□ [2] સૂત્ર: મૂળ:- મૂર્છા - પરિગ્રહ:

□ [3] સૂત્ર: પૃથક્:- સ્પષ્ટ જ છે.

□ [4] સૂત્રસાર:- મૂર્છા પરિગ્રહ છે.

[અર્થાત્-સચેતન કે અચેતન કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર મમત્વ બુધ્ધિ. “મારું કરવાની-મારું માનવાની બુધ્ધિ તે પરિગ્રહ છે]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

-મૂર્છા-મૂર્છા, આસક્તિ, મમત્ત્વબુધ્ધિ

પરિગ્રહ--પરિગ્રહ-ધારણ કરવું, સ્વીકાર

□ [6] અનુવૃત્તિ:- પ્રમત્તયોગાત્ સૂત્ર. ૭:૮

□ [7] અભિનવ ટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિ પ્રથમ સૂત્રમાં વ્રતની વ્યાખ્યા આપતા હિંસાદિ પાંચ દોષથી વિરતિતે વ્રત એવી વ્યાખ્યા જણાવી ગયા પછી પાંચે દોષોની ક્રમાનુસાર વ્યાખ્યા કરતા આ સૂત્રમાં હવે પરિગ્રહ નામક પાંચમા દોષને જણાવે છે? “મૂર્છા તે પરિગ્રહ” પણ મૂર્છા એટલે શુ? મૂર્છા ની વ્યાખ્યા શુ?

❖ મૂર્છા:- મૂર્છા એટલે આસક્તિ.

☆ નાની, મોટી, જડ, ચેતન, બાહ્ય, કે આંતરિક, ગમે તે વસ્તુ હોય કે કદાચ ન પણ હોય, છતાં તેમાં બંધાઈ જવું કે તેની પાછળની તાણમાં વિવેકને ગુમાવી બેસવો તે મૂર્છા.

☆ લોકમાં મૂર્છા શબ્દ બેહોશીના અર્થમાં પ્રસિધ્ધ છે તેથી તેના અર્થની વિશેષ સ્પષ્ટતા કરવા માટે સૂત્રકાર મહર્ષિ સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમાં જણાવે છે કે-મૂર્છા, ઈચ્છા, પ્રાર્થના, કામ, અભિલાષા, કાંક્ષા, ગૃધ્ધિ વગેરે એકાર્થક અથવા પર્યાયવાચી શબ્દો છે.

☆ સચેતન કે અચેતન કોઈપણ પદાર્થ ઉપર મમત્ત્વ બુધ્ધિ અથવા મારું કરવાની કે માનવાની બુધ્ધિ તે જ મૂર્છા

☆ ગાય, ભેંસ, ઘન, ધાન્ય, આદિ ચેતન-અચેતન બાહ્ય ઉપધિ અને રાગાદિરૂપ અભ્યન્તર ઉપધિનું સંરક્ષણ-સર્જન અને સંસ્કાર આદિરૂપ વ્યાપાર જ મૂર્છા છે.

- મૂર્છા ધાતુનો અર્થ મોહ છે. અને અહીં બાહ્ય-અભ્યન્તર ઉપધિ વિષયક મમત્ત્વ એ પણ મોહનું સ્વરૂપ જ હોવાથી મૂર્છા શબ્દનો મોહ-મમત્ત્વાદિ અર્થ યોગ્ય જ છે. વાત-પિત્ત કફ આદિથી ઉત્પન્ન થતી, બેહોશીરૂપ અર્થ ધરાવતી મૂર્છા અહીં લેવાની નથી.

મૂર્છ્યતેજનયા આત્મા इति मूर्च्छा - लोभ परिणति: तया आत्म मोहम् उपनीनयते -
विवेकात् प्रच्याव्यते

❖ મૂર્છા શબ્દના પર્યાયો:-

☆ इच्छा:-લાખ રૂપીયાવાળો કરોડને ઇચ્છે છે, કરોડવાળો અબજને ઇચ્છે છે અને પરંપરાએ ત્રણ લોકની સંપત્તિથી પણ ન ધરાતો વધુને વધુ ઇચ્છા કર્યા જ કરે છે. તે મૂર્છા શબ્દનો इच्छા પર્યાય છે.

☆ प्रार्थना:-પ્રકર્ષ માંગણી તે પ્રાર્થના. તૃષ્ણાને વશ થયેલો એવો તે થોડુંક હોય તો પણ ઉત્કૃષ્ટની જ માંગણી કરે છે. તે મૂર્છા શબ્દનો પ્રાર્થના પર્યાય સમજવો.

☆ काम:- કમનં કામ :-એક પ્રકારની ઇચ્છા. જે જે કંઈ દ્રવ્ય હોય તે-તે સર્વનો અનુરોધ કે ઇચ્છા તે કામ એ પણ મૂર્છા નો જ પર્યાય છે.

☆ अभिलाष:-એ માનસિક વ્યાપાર છે. બીજાની ઋધ્ધિ જોઈને ઉત્પન્ન થયેલ વૃત્તિ વડે તે ઋધ્ધિની મનોમન અભિલાષા કરવી કે મને પણ આ સંપત્તિ મળે તે અભિલાષા-નામક મૂર્છા શબ્દનો પર્યાય છે.

☆ काङ्क्षा:-મેળવવાની વૃત્તિરૂપ ભાવ તે કાંક્ષા

☆ गृद्धि:-લાલસા. ગૃધ્યતિ इति गार्ध्यम् દૂરથી જ આંખ વડે જે સંપત્તિને જુએ તેની અતિ લોભકષાયપૂર્વક પ્રાપ્તિ માટેની ભાવના તે “લાલસા” નામક મૂર્છાશબ્દનો પર્યાય છે.

❖ પરિગ્રહ:- પરિગૃહ્યતે इति परिग्रह:

☆ લોભાનુરકત ચિત્તવૃત્તિ વડે સ્વીકાર કરવો તે પરિગ્રહ

☆ સૂત્રોકત રીતેતો-ઉક્ત મૂર્છા એ જ પરિગ્રહ છે.

☆ सामान्यथी परिग्रह એટલે સ્વીકાર. -જેનાથી આત્મા સંસારમાં જકડાય તે પરિગ્રહ છે. આત્મા આસક્તિ કે મૂર્છાથી સંસારમાં જકડાય છે માટે આસક્તિ કે મૂર્છાએ પરિગ્રહ છે.

-આ રીતે વસ્તુના સ્વીકાર છતાં તેને વિશે આસક્તિ નહોય તો તે વસ્તુનો સ્વીકારએ પરિગ્રહ બનતો નથી.

-જયારે વસ્તુનો સ્વીકાર ન કરવા છતાં જો તેમાં આસક્તિ હોય તો તે આસક્તિ વસ્તુ અભાવે પણ પરિગ્રહ જ છે.

-આ રીતે આસક્તિ વિના પણ વસ્તુનો સ્વીકાર કે ઉપભોગ એ પરિગ્રહ નથી. અને આસક્તિ હોય તો વસ્તુ ન મળવા કે ન ભોગવવા છતાં પણ પરિગ્રહ જ છે.

☆ એક પ્રશ્ન:-ઈષ્ટ વસ્તુમાં આસક્તિ હોવા છતાં લાભાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમના અભાવે વસ્તુન મેળવી શકે તેમ બને. પણ જેની આસક્તિ ન હોય તેવી અનિષ્ટ વસ્તુ ઇચ્છા ન હોવા છતાં સ્વીકાર કે ઉપભોગ કરે તે કેવી રીતે બને?

કેમકે વસ્તુનો સ્વીકાર કે ઉપભોગ જ કહી આપે છે કે વસ્તુ તેને ઇષ્ટ છે. જેમકે-કાંટો અનિષ્ટ છે તો આપણે એનાથી કેમ દૂર રહીએ છીએ?

સમાધાન:-આ પ્રશ્ન બરાબર નથી. કેમકે રોગી કડવાં ઔષધ પીએ છે તો શું તેને તે ઔષધ ગમે છે માટે પીએ છે. તેને ઇષ્ટ એવી રોગમુક્ત સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા અનિષ્ટ-એવા ઔષધોનું સેવન કરે છે. અનિચ્છાએ પણ સેવન કરે છે.

એજ રીતે ઓપરેશનમાં શરીર પર મુકાતા કાપ, ઈન્જેક્શન વગેરે કંઈ ઈષ્ટ છે માટે સહન કરે છે? તે તો શરીરની આપત્તિને ટાળવા માટે આ અનિચ્છનીય સ્થિતિનો સ્વીકાર કરે છે.

કાંટાથી દૂર રહેનારા આપણે પણ જ્યારે કાંટો વાગે છે ત્યારે વનસ્પતિ કે ધાતુજન્ય એવા બીજા કાંટાને જ શોધીએ છીએ ને?

તેથી અનિષ્ટ વસ્તુમાં આસક્તિ ન હોવા છતાં તેનો સ્વીકાર કે ઉપભોગ થાય છે. તે વાત સત્ય છે.

❖ પરિગ્રહના ભેદ:- પરિગ્રહનાં બાહ્ય અને અભ્યન્તર બે ભેદ છે

બાહ્યપરિગ્રહ:- વાસ્તુ, ક્ષેત્ર, ઘન, ધાન્ય, શય્યા, આસન, દ્વિપદ, ચતુષ્પદ, કુપ્ય આદિ.

અભ્યંતર પરિગ્રહ:- મિથ્યાત્વ, વેદ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, એ ચૌદ અભ્યંતર પરિગ્રહ છે.

બાહ્ય પદાર્થો પણ અંતરંગ મૂર્ચ્છાના કારણ હોવાથી તેને પરિગ્રહ જ કહ્યો છે.

❖ સંકલિત અર્થ:- ચેતનાયુક્ત કે અચેતન જે બાહ્ય તથા અભ્યન્તર દ્રવ્ય કે પદાર્થ છે તેના વિષયમાં જે મન-વચન-કાયાની જે ગાઢ આસક્તિ કે મૂર્ચ્છા તે પરિગ્રહ છે.

❖ પ્રમત્તયોગ પૂર્વ સૂત્રમાંથી પ્રમત્તયોગની અનુવૃત્તિ અહીં લેવાની છે તેથી પ્રમત્તયોગાત્ શબ્દ થકી આ સૂત્રનો અર્થ વિશેષ સ્પષ્ટ થશે. કેમકે જ્ઞાન. દર્શન, ચારિત્ર, અર્થાત્ રત્નત્રયના વિષયમાં, તત્સમ્બન્ધી ઉપકરણ વિષયક મમત્વભાવને મૂર્ચ્છા કે પરિગ્રહ કહેવામાં આવતો નથી.

જ્ઞાન-દર્શનાદિ યુક્ત મહાત્માઓને મોહ ન હોવાથી તેઓ અપ્રમત્ત છે માટે તેને પરિગ્રહી કહી શકાય નહીં.

વ્રતધારી મહાત્માઓને અમુક વસ્તુઓનો સ્વીકાર અને ઉપભોગ અનિવાર્ય બની જાય છે. કેમકે મહાવ્રતોનું પાલન કરવા દેહની મદદ લેવી જ પડે. અને દેહનું પોષણ-પાલન વગેરે આહાર, વસ્ત્ર, વસતિ આદિ વિના થઈ શકે નહીં. આથી સાધક આત્માઓને આસક્તિ રહિત ભાવે પણ વસ્ત્ર, પાત્ર, વસતિ વગેરેની આવશ્યકતાતો રહેવાની જ છે. પણ અપ્રમત્ત ભાવે અર્થાત્ મમત્વ કે આસક્તિરહિત મૂર્ચ્છારહિત પણ જે ઉપકરણોનો સ્વીકાર અને ઉપભોગતે-પરિગ્રહરૂપ દોષનું કારણ બની શકતો નથી.

[8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- મુચ્છા પરિગ્ગહો વૃત્તો ❖ દશ.અ. ૬, ગા. ૨૧

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) વંદિતુ સૂત્ર ગાથા ૧૭-પ્રબોધટીકા-૨

(૨) અઢાર પાપસ્થાનક -પ્રબોધટીકા-૨

(૩) પાશ્વિક સૂત્રવૃત્તિ

(૪) પાશ્વિક અતિચાર

□ [9] પદ્ય:- આ સૂત્ર ના બંને પદ્યો પૂર્વે સૂત્રમાં કહેવાઈ ગયાં છે.

□ [10] નિષ્કર્ષ- અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિએ જે પરિગ્રહ દોષનું વર્ણન કર્યું છે તે પ્રતી આત્માઓ માટે તો નિતાન્ત ઉપયોગી છે જ કેમકે આ દોષના સર્વથા ત્યાગ વિના વિશુદ્ધ ચારિત્ર અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ શકે જ નહીં.

રાગાદિ અભ્યંતરગ્રન્થિઓનો ત્યાગ થવાથી જ જીવ વીતરાગતાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સયોગી કેવળીરૂપી ગુણ સ્થાનકે પહોચી શકે છે. પણ સામાજિક દ્રષ્ટિએ પણ પરિગ્રહ દોષનો ત્યાગ આવશ્યક છે.

વસ્તુમાં આસક્ત બનેલો કે લાલસાથી પીડાતો જીવ હિંસા પણ કરે છે, જૂઠ પણ બોલે છે, ચોરી પણ કરે છે અને વિષયાદિથી પણ પીડાયા કરે છે. આ બધા દોષોની નિવૃત્તિ માટે પણ પરિગ્રહ દોષ નિવૃત્તિ આવશ્યક ગણવામા આવેલી છે. તદ્ઉપરાંત જો સમાજ આ દોષને દોષરૂપે સ્વીકારીને તેના નિવારણ માટે પ્રયત્નશીલ બને તો સંતોષનું સામ્રાજ્ય ફેલાય છે. “સંતથી નર સદા સુખી” એ ઉકિત અનુસાર સમગ્ર સમાજમાં પણ સુખ અને શાંતિનો ફેલાવો થાય છે અને પરિણામે અનેક ઈચ્છા-લાલસા તથા તજજન્ય અનિષ્ટ પરિણામાંથી સમાજ મુક્ત બને છે.

આ અધ્યાયના સૂત્ર-૮ થી ૧૨ ના વિવરણને અંતે એક પ્રશ્ન

- હિંસા-મૃષા-ચોરી-મૈથુન-પરિગ્રહ એ પાંચ દોષોનું સ્વરૂપ જોવું.
- આ બધાંનું સ્વરૂપ ઉપરઉપરથી જોતાં અલગ-અલગ જણાય છે.
- જો બારીકાઈથી જોવામાં આવે તો તેમાં કોઈ ખાસ ભેદ જણાતો નથી.
- કારણ કે આ પાંચે કહેવાતા દોષોના દોષ પણાનો આધારતો રાગદ્વેષ [અનેમોહ] જ છે.
- રાગ, દ્વેષ [અને મોહ] જ હિંસા આદિ વૃત્તિઓનું ઝેર છે.
- પાક્ષિક સૂત્રમાં પણ રાગેણવા દોષેણ વા એ બે પદો પાંચે મહત્વતોમાં નોંધાયેલા છે.
- આ રીતે રાગ દ્વેષાદિવૃત્તિ એ જ દોષ છે તેમ કહેવું જ પુરતું છે. તો પછી દોષના હિંસા આદિ પાંચ ભેદો વર્ણવાનું કારણ શું?

સમાધાન

આ પ્રશ્ન યુક્ત જ છે. કેમકે હિંસાદિ પ્રવૃત્તિઓ રાગ દ્વેષાદિને કારણે જ થાય છે તેથી ખરેખર રાગદ્વેષ આદિ જ મુખ્ય પણે દોષ છે. અને દોષથી વિરમવું એ એક જ મુખ્યવ્રત છે.

તેમ છતાં રાગદ્વેષ આદિનો ત્યાગ ઉપદેશવાનો હોય ત્યારે તેથી થતી પ્રવૃત્તિઓ સમજાવીને જ તે પ્રવૃત્તિઓ અને તેના પ્રેરક રાગદ્વેષાદિનો ત્યાગ કરવાનું કહી શકાય. સ્થૂળ દ્રષ્ટિવાળા લોકો માટે બીજો ક્રમ શક્ય નથી.

રાગદ્વેષથી થતી અસંખ્ય પ્રવૃત્તિઓ પૈકી હિંસા-જૂઠ-ચોરી- મૈથુન અને પરિગ્રહ એ પાંચ મુખ્ય પ્રવૃત્તિ અને આ જ પ્રવૃત્તિ મુખ્ય પણે આધ્યાત્મિક કે લૌકિક જીવનને કોતરી ખાય છે. તેથી પાંચ વિભાગ થકી આ હિંસાદિ પાંચ પ્રવૃત્તિ ગોઠવીને તે પાંચ દોષો વર્ણવાયેલા છે.

જો કે આ દોષોની સંખ્યામાં કાલાનુસાર પરિવર્તન પણ આવેલા જ છે. છતાં મુખ્યપણે સમજવા યોગ્ય વાત એટલી જ છે કે આ દોષોના નિવારણ પાછળનું પણ મુખ્ય ધ્યેયતો રાગ-

દ્વેષનું નિવારણ કરવું એજ છે.

આ જ કારણથી હિંસા આદિ પાંચ દોષોમાં કયો દોષ પ્રધાન અને કયો દોષ ગૌણ, કયો પહેલો ત્યાગ કરવાલાયક અને કયો પછી ત્યાગ કરવા લાયક છે એ સવાલ જ રહેતો નથી.

આમતો એક હિંસા દોષની વિશાળ વ્યાખ્યામાં બધાં દોષ સમાઈ જાય છે. છતાં અપેક્ષાએ વિવક્ષા કરવામાં આવે તો પાંચે દોષોમાં એક બીજા દોષોની વિવક્ષા થઈ શકે છે. પરંતુ પાંચે દોષો ના ત્યાગમાં પ્રમાદ ત્યાગ અથવા રાગ-દ્વેષ નો ત્યાગ એજ મુખ્ય લક્ષ્ય રાખી પ્રતી આત્માઓએ આત્મ વિકાસ સાધવો જોઈએ.

અધ્યાય:૭-સૂત્ર:૧૩

□ [1] સૂત્રહેતુ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ આ સૂત્ર થકી ખરો પ્રતી કોને કહેવાય તેની વ્યાખ્યા કે પ્રાથમિક લાયકાતને જણાવે છે

□ [2] સૂત્ર:મૂળ:-નિ:શલ્યો વ્રતી

□ [3] સૂત્ર:પૃથક્:-નિ: શલ્ય: વ્રતી

□ [4] સૂત્રસાર:- જે શલ્ય વિનાનો હોય તે પ્રતી
[શલ્ય રહિતનો વિરતિઘર આત્મા પ્રતી કહેવાય છે]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

નિ: શલ્ય- માયાદિ શલ્ય રહિત

વ્રતી-વ્રત વાળો, વ્રતથી યુક્ત

□ [6] અનુવૃત્તિ:- સ્પષ્ટ અનુવૃત્તિ કોઈ જ નથી.

□ [7] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિ એ આ અધ્યાયના પ્રથમ સૂત્રમાં વ્રતની વ્યાખ્યા કરેલી. તે મુજબ હિંસાદિ પાંચે દોષોથી વિરમવું તે વ્રત કહેવાય. હવે સામાન્ય જનમાનસ આટલી જાણકારી પરથી એમ જ સમજવાનો કે જે વ્રત પારણ કરે તે પ્રતી કહેવાય સૂત્રકારે પહેલા હિંસાદિ દોષોની વિસ્તૃત અને સ્પષ્ટ સમજ આ પૂર્વેના પાંચ સૂત્રો થકી આપી દીધી હવે વ્રતીનું લક્ષણ જણાવે છે તદનુસાર તો શલ્યરહિતતા ને પ્રતીનું લક્ષણ કહ્યું છે તો પછી ખરેખર વ્રતી કોણ? વ્રતધારી કે નિ:શલ્ય? આવો પ્રશ્ન થવો એ સ્વાભાવિક છે.

આ સૂત્રમાં તેનું સમાધાન કરતા જણાવે છે કે માત્ર અહિંસા-સત્ય-અસ્તેય-બ્રહ્મચર્ય કે નિષ્પરિગ્રહવ્રતને ધારણ કરવાથી કોઈ વાસ્તવીક રીતે વ્રતી બનતો નથી. ખરેખર વ્રતી બનવા માટેની પૂર્વશરત એ છે કે આવો વ્રતધારી જીવ નિ:શલ્ય હોવો જોઈએ અર્થાત્ શલ્યને ત્યાગ કરવો વ્રતીપણાની પૂર્વ શરત છે

—જો તેનામાં દંભ, ડોળ કે ઠગવાની વૃત્તિ પડેલી હોય

—જો તેનામાં હજી પણ ભોગોની લાલસા પડેલી હોય

—જો તેનામાં સત્ય પરની શ્રદ્ધા ન હોય કે અસત્યનો આગ્રહ હોય તો આ ત્રણે વસ્તુ

માનસિક દોષરૂપ છે જ્યાં સુધી જીવમાં આ ત્રણે શલ્યો હશે ત્યાં સુધી તે મન અને શરીર ને કોતરી ખાય છે અને આત્માને સ્વસ્થ-નિરોગી થવા દેતા નથી

આ રીતે શલ્ય વાળો આત્મા કોઈ કારણસર વ્રત લઈલે તો પણ તે તેના પાલનમાં એકાગ્ર થઈ શકતો નથી. જેમ શરીરના કોઈ ભાગમાં કાંટો કે બીજી તેવી તીક્ષ્ણ વસ્તુ ભોંકાઈ હોય, તો તે શરીર અને મનને અસ્વસ્થ કરી આત્માને કોઈપણ કાર્યમાં એકાગ્ર થવા દેતી નથી. તેમ ઉક્ત માનસિક દોષો પણ તેવાજ વ્યગ્રતા કારી હોવાથી તેમનો ત્યાગ એ વ્રતી બનવા માટેની પાયાની શરત રૂપે જણાવવામાં આવેલ છે.

❖ નિ: શલ્ય:- વ્રતી ની વ્યાખ્યા રૂપે મૂકાયેલો આ શબ્દ છે. જેનો સામાન્ય અર્થ થાય છે શલ્ય રહિત કે શલ્ય વગરનો

❖ શલ્કતીતિ શલ્યમ્ - શલ્ ને ઉણાદિનો ય પ્રત્યેય લાગી શલ્ +ય એ રીતે શલ્ય શબ્દ બનેલો

❖ શૃણાતિ હિનસ્તિ ઇતિ શલ્યમ્ એવી પણ વ્યુત્પત્તિ જોવા મળેલ છે

❖ શલ્ય એટલે પીડાદાયી વસ્તુ. જે રીતે શરીરમાં કાંટો વગેરે લાગે તો તેને શલ્ય કહેવાય છે તે રીતે આત્માના પીડાકાર ભાવને પણ શલ્ય કહેવામાં આવે છે

❖ જે રીતે કાંટો વગેરે શલ્ય શરીરમાં બેસી જાય તો પ્રાણિઓને પીડાકારી થાય છે તે જ રીતે શરીર અને મન સંબંધિ પીડાનું કારણ હોવાથી કર્મોદય જનિત વિકાર ને શલ્ય કહેવામાં આવે છે

❖ શલ્ય શબ્દનો શબ્દાર્થ કંટક થાય છે જેકાંટાની માફક હૃદયને ખુંચે છે તેને પણ શલ્ય કહ્યું છે

❖ માયા, નિદાન, મિથ્યાત્વ એ ત્રણ શલ્ય છે. શરીર ના કોઈ ભાગમાં જેમ કોઈ શલ્ય પ્રવેશ કરે તો તે શરીર અને મનને અસ્વસ્થ બનાવી દે તેમ માયાદિ ત્રણે શલ્યો આત્મામાં રહી જાય તો આત્માને અસ્વસ્થ બનાવી દે છે અને તેની પ્રગતિનો રોધ કરે છે

૧-માયાશલ્ય:- માયા એટલે કપટ અથવા માયાચાર

❖ માયા, નિકૃતિ, વંચના, ઠગવાની વૃત્તિ એ બધું માયા શલ્ય છે.

❖ કપટ પશું હોવું તે માયા શલ્ય

❖ માયા શાઠ્યમ્ ઉપધિ: છ્વઃ કષાય વિશેષ । મિમીતે પરન્ ઇતિ માયા । સ્વેન શાઠ્યેન પેરેણં સારાસારપ્રમાણમાદત્ત ઇતિ ઇચન્ત એતદ્ઙ્ઙિતિ સુખસાધ્યા ગૃહીતહૃદયાવષ્ટમ્બાનવષ્ટમ્બા:।

❖ કપટ એજ શલ્ય. જેમ કે જીવ અતિવાર સેવવા છતાં કપટથી ગુરુની સમક્ષ આલોચના ન કરે, કરે તો ખોટી રીતે કરે, કપટથી બીજાની ઉપર પોતાના દોષો ચઢાવે ત્યારે માયા થકી અશુભ કર્મનો બંધ કરીને પોતાના આત્માને દુ:ખી કરે છે આ માયા પ્રવૃત્તિ એ જ તેનું શલ્ય કહેવાય છે.

૨- નિયાણ શલ્ય - ભોગની ઈચ્છા, ભોગની લાલસા

❖ વ્રતસાધનાના ફળ રૂપે આલોક અને પરલોકનાં દુન્યવી સુખોની ઈચ્છા રાખવી.

❖ સંસારિક ભોગરૂપ ફળોની ઈચ્છા ન હોવી તે નિદાન.

❖ નિદાન એટલે દેવની, મનુષ્યની ઋદ્ધિ જોઈને કે સાંભળીને તેને મેળવવાની અભિલાષા પૂર્વક અનુષ્ઠાન કરવું એ પાપસાધનની અનુમોદના દ્વારા આત્માને કષ્ટ આપનાર

હોવાથી શલ્ય છે

☆ નિદાયતે-લૂયતેઽનેન ઇતિ નિદાનં-અધ્યવસાયવિશેષઃદેવેશ્વરચક્રવર્તિકેશવાદીનામ્
ઋદ્ધિર્વિલોક્ય તદીય યોષિતાં વા સૌભાગ્યગુણસમ્પદમ્ આર્તધ્યાનાભિમુખીકૃત
મહામોહપાશસંભૃતભૂરિતપાષ્ચિન્તાપરિચ્છેદિત માનસોઽધ્યવસ્યતિ । મમ અપિ અમુષ્ય તમસઃ
પ્રભાવાદેવં વિદ્ધા એવ ભોગા ભવેયુર્જન્માન્તરે સૌભાગ્યાદિ ગુણયોગૃચ્છ્વ ઇતિ એવં નિદાની લુનાતિ
ક્ષુદ્રત્વાચ્છિન્તિ મૌક્યં સુખમ્ ઇતિ ।

૩-મિથ્યાત્વ શલ્યઃ- મિથ્યાદર્શનનું અસ્તિત્વ તે જ મિથ્યાત્વ શલ્ય

☆ તાત્વિક પદાર્થો ઉપર અશ્રદ્ધા તે મિથ્યાત્વ

☆ અતત્વોનું શ્રદ્ધાનું એ મિથ્યાત્વ શલ્ય છે

☆ વિપરીત દર્શન અર્થાત્ ખોટી માન્યતા કે શ્રદ્ધા તેના દ્વારા પણ કર્મબંધ કરીને

આત્મા દુઃખી થાય છે માટે તેને શલ્ય કહ્યું છે

તત્ત્વાર્થ-અપ્રદ્ધાનં મિથ્યાદર્શનમ્ અભિગૃહીતાનભિગૃહીત સન્દેહભેદાત્ ત્રિધા । તદેવશલ્યં
વ્યાધ્રાગિનવિષયસમુદ્ર વ્યાધિ કૃપિતનૃપતિશક્રવર્ગાદ્ અપિ અધિકભયકારિ, જન્માન્તર શતસહસ્રવ્યાગામિષુ
અવિચ્છિન્ન દુઃખ સન્તાનકસંકુટપ્રપાતકારિત્વાત્, સંસાર સાગર પરિભ્રમણભૂલકારણમશેષાપાયપ્રભવ
માર્જવંજવીભાવવિધાયિ ગૂઢ કર્મગ્રન્થિવિજૃમ્ભમાણદુષ્ટિકિત્સકવિપાકમ્ આત્મસાત્કરોતિ
સર્વશલ્યાતિશાયિ મિથ્યાયદર્શશલ્યમ્

નિ:શલ્યઃ-આંમાયા નિયાણ અને મિથ્યાત્વ શલ્ય રહિત અથવા વિયુક્ત હોવું તે નિ:શલ્યતા

(૧) પ્રતોનું નિષ્કપટ ભાવે આચરણ તે માયાની નિ:શલ્યતા

(૨) સાંસારિક ભોગરૂપ ફળોની ઈચ્છા ન હોવી તે નિદાનની નિ:શલ્યતા

(૩) મિથ્યા દર્શનનો ત્યાગતે મિથ્યાદર્શનની નિ:શલ્યતા

❖ વ્રતી:-

☆ (૧) સૂત્રોક્ત રીતે માયા, નિદાન, મિથ્યા દર્શન શલ્ય થી રહિત એવો નિ:શલ્ય તે પ્રતી કહેવાય છે.

(૨) ભાષ્યોક્ત વિશેષાર્થ -અહિંસાદિ વ્રતને ધારણ કરતો હોય તે પ્રતી

માયાનિદાનમિથ્યાદર્શનશલ્યૈસ્ત્રિભિર્વિયુક્તો નિ:શલ્યો વ્રતી ભવતિ ।

—વ્રતાન્યસ્યસન્તી ઇતિ વ્રતિ ।

—તદેવં નિ:શલ્યો વ્રતવાન્ વ્રતી ભવતિ ।

☆ સામાન્ય રીતે પ્રતી શબ્દથી જ વ્રત જેને હોય તે પ્રતી કહેવાય, એમ સમજી શકાય છે છતાં અહીં પ્રતીની વ્યાખ્યા માટે વિશિષ્ટ સૂત્રની રચના એટલા માટે કરી કે કેવળ વ્રત હોવા માત્રથી પ્રતી ન કહેવાય પણ તે શલ્ય રહિત વ્રતધર હોયતો તેને પ્રતી કહેવાય છે.

❖ સંકલિત અર્થ:- માયા શલ્ય, નિયાણ શલ્ય અને મિથ્યાદર્શન શલ્ય એ ત્રણેને શલ્ય કહ્યા છે આ શલ્ય થી રહિતપણું તે નિ:શલ્ય છે અને જે નિ:શલ્ય છે તે પ્રતી છે.

—જે વ્રતને ધારણ કરે છે તે પણ પ્રતી છે

અર્થાત્ જે નિ:શલ્ય પણ છે અને વ્રતોનો ધારક પણ છે તે જ પ્રતી કહેવાય છે

❖ પ્રશ્ન:- તમે સૂત્રાર્થ માં કહો છો કે નિ:શલ્ય અને વ્રતધારી બંને સાથે હોય તે વ્રતી કહેવાય . પરંતુ નિ:શલ્યત્વ અને વ્રતિત્વ બંને પૃથક્પૃથક્ છે તેથી નિ:શલ્ય ને વ્રતી કઈરીતે કહેવાય? જેમ કોઈ પણ દંડનો સંબંધ હોવામાત્રથી કંઈ છત્રી નથી કહેવાતી તેમ વ્રતનો સંબંધ હોય તે વ્રતી કહેવાય અને શલ્ય વગરનો તે નિ:શલ્ય કહેવાય

જો નિ:શલ્ય હોવાથી વ્રતી થઈ જતો હોયતો પછી તમારે તેને કાંતો વ્રતી કહેવો જોઈએ અને કાં નિ:શલ્ય કહેવો જોઈએ?

નિ:શલ્ય હોય અથવા વ્રતી હોય એમ વિકલ્પ માનીને વિશેષણ વિશિષ્ટ ભાવ બનાવવો પણ ઉચિત નથી કેમ કે એવું કરવાથી કંઈ વિશેષ ફળ બેસતું નથી કેમ કે “નિ:શલ્ય કહો કે વ્રતી બંને વિશેષણો થી વિશિષ્ટ એવી વ્યકિત તો એકજ છે પછી નિ:શલ્ય કહો કે વ્રતી કહો ફેરશું પડે છે?

સમાધાન:- અહીં નિ:શલ્યત્વ અને વ્રતિત્વ માં અંગ-અંગી નો ભાવ વિવક્ષીત છે તેમાં નિ:શલ્યતા એ અંગ છે અને વ્રતી એ અંગી છે જેમ અંગ [અર્થાત્ અવયવ] વિના અંગી [અર્થાત્ અવયવી] હોઈ શકે નહીં તે રીતે નિ:શલ્યતા વિના વ્રતી હોઈ શકે નહીં

હા! શલ્યનો અભાવ સાથે વ્રતોનો સદ્ભાવ નિતાન્ત જરૂરી છે. જેમ કોઈ ગોવાળ પાસે ગાયો હોય તે ખૂબજ દુધ-આપતી હોય ધી પણ થતું હોય તો તેને “બહુ ધી દુધવાળો ગોવાળ” કહેવાય છે અહીં ધી અને દુધના અસ્તિત્વ થી તેનું ગોવાળપણાનું મહત્વ છે ફક્ત ગાય હોય અને ધી-દુધ ન હોયતો તેને કોઈ ગોવાળ-ગાયવાળા તરીકે ઓળખતું પણ નથી તેમ પ્રસ્તુત સૂત્રનો અર્થજ એ છેકે શલ્યની રહિતતા પણ હોય અને અહિંસાદિ વ્રત પણ ધારણ કર્યા હોય તો તેને વ્રતી કહેવામાં આવે છે પણ શલ્યવાળા વ્રતધારીને વ્રતી કહેવાતો નથી.

❖ પ્રશ્ન:- કોઘાદિ ચારે કષાયો આત્માને અસ્વસ્થ બનાવે છે , આત્મા ની પ્રગતિને રોકે છે માટે શલ્ય રૂપજ છે તો માયાને જ શલ્ય કેમ કહો છો?

સમાધાન:- શલ્યની વ્યાખ્યા માયામાં પૂર્ણરૂપે લાગુપડે છે. જ્યારે કોઘાદિ માં સંપૂર્ણ લાગુ પડતી નથી જે દોષો ગુપ્ત રહીને વિકારો પેદા કરે તે શલ્ય કાંટો વગેરે શલ્ય ગુપ્ત રહીને અસ્વસ્થતા આદિ વિકારો પેદા કરે છે કોઘાદિ પ્રગટ પણે વિકારો પેદા કરે છે અલબત્ત કોઘાદિ પણ ગુપ્ત હોઈ શકે છે છતાં માયાની તુલના એ તેનું અલ્પણું છે જ્યારે માયા વિશેષે કરીને ગુપ્ત પણે આપો આપ વિકાર પેદા કરે છે, તેનું પ્રગટ સ્વરૂપ માયા કરનારો પણ ઘણી વખત જાણતો હોતો નથી એવી માયા કષાયની બાહુલ્યતા હોવાથી તેને શલ્ય રૂપે સ્વીકારાયેલ છે.

વળી ક્રોધ-માન-લોભ કષાય તે જ ભવમાં છોડીને મોક્ષગમન ના જે દ્રષ્ટાન્તો મળે છે તેવા કોઈ દ્રષ્ટાન્ત માયા છોડીને તેજ ભવે મુકિતના સુલભ બનતા નથી આવા કારણો થી શાસ્ત્રકારે તેને શલ્ય કહેવું છે

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- [પડિક્કમમિમિ] તિહિં સલ્લેહિં માયાસલ્લેણં નિયાણસલ્લેણં મિચ્છાદંસણસલ્લેણં + ❖ સ્થા. સૂ. ૧૮૨, ❖ સમ.૩

સૂત્રપાઠ સંબંધ:- આ પ્રકારે પ્રતિક્રમણ એ જ પ્રતીનું લક્ષણ છે અને આ પાઠ પરોક્ષ રીતે તે સંપૂર્ણ બંધ બેસતો હોવાથી અહીં ગ્રહણ કરેલ છે તદ્દુપરાંત સ્થાનાંગ અને સમવાયાંગ ના પાઠાઠ મુજબ પણ તે શલ્ય જ છે

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-

માયા -સૂત્ર ૮:૧૦ દર્શનચારિત્ર...માયા...

નિદાન -સૂત્ર ૮:૩૪

મિથ્યાત્વ -૮:૧ મિથ્યાદર્શન.....

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

તસ્સ ઉત્તરી સૂત્ર- પ્રબોધટીકા -૧

શ્રમણ સૂત્ર- મૂળતથા વૃત્તિ

અઢાર પાપ સ્થાનક સૂત્ર- પ્રબોધટીકા -૨ [માયા માટે]

□ [9] પદ:-

(૧) એ પાંચ પાપો દૂર કરી નિ:શલ્યતા ભાવે ભજી

વિરતિ પણે રમીએ સદા જીવ અવિરતિ ને સંત્યજી

(૨) સૂત્ર:૧૩ અને ૧૪ નું સંયુક્ત પદ

ત્રિશલ્યથી વિહોણા તે પ્રતી એજ ગણાય છે

અણગારી ને ગૃહત્યાગી ને અગાત ગૃહસ્થ છે

□ [10] નિષ્કર્ષ:-સૂત્રકાર મહર્ષિ એ અતિ મનનીય વાત અહીં જણાવી છે કે

અહિંસાદિ બધા પ્રતો ધારણ કરે કદાચ સર્વથા વિરતિને પણ ગ્રહણ કરી હોય છતાં જો આ ત્રણ શલ્ય થી યુક્ત હોય તો તેને પ્રતી કહી શકાય નહીં. પણ પ્રતધારી ની સાથે નિ:શલ્ય હોય તો તેને પ્રતી કહેવાય છે.

આ વાત મોક્ષાર્થી જીવોને માટે તો નિતાન્ત આવશ્યક છે જ કેમ કે માયાદિ શલ્ય વાળો કદાપી મોક્ષે જતો નથી પણ તેની સામાજિક તા પણ વિચારણીય જ છે. જો જીવ માયા કષાયથી રહિત હશે તો આપોઆપ તેના બીજા-ત્રીજા-પાંચમાં પ્રતમાં વિશેષ શુદ્ધિ આવશે વળી સમાજમાં પણ પરસ્પર ઠગવા- છેતરવાથી વિમુક્ત થતા કોર્ટે કચેરી-પોલીસના ઝઘડાને લક્ષ્યામાંથી મુક્તિ મળશે, સમાજ શાંત અને સુખ્ય થશે

નિદાન શલ્યના અભાવે લોકો ખોટી ઈચ્છા લાલસાથી પીડાતા અટકશે અને મિથ્યાત્વના અભાવ વગરના જીવનો વિકાસક્રમ આરંભાવનો છે જ નહીં

□ □ □ □ □ □ □

અધ્યાય:૭-સૂત્ર:૧૪

□ [1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર થકી પ્રતીના ભેદોને જણાવે છે

□ [2] સૂત્ર:મૂળ:-અગાર્યનગાર્ષ્વ

□ [3] સૂત્ર: પૃથક્-અગારી- અનગાર: ચ

□ [4] સૂત્રસાર:- પ્રતીના અગારી [અર્થાત્ ગૃહસ્થ] અને અનગાર [અર્થાત્ ત્યાગી એમ બે ભેદ] છે

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

અગારી-ગૃહસ્થ, ઘરબારી

અનગાર- ત્યાગી, સાધુ

ચ -પ્રતી શબ્દની અનુવૃત્તિ માટે છે, વિશિષ્ટ ભેદ જણાવવા માટે છે.

□ [6] અનુવૃત્તિ:- નિ:શલ્યો વ્રતીસૂત્ર. ૭:૧૩ થી વ્રતી શબ્દ અનુવૃત્તિ આ સૂત્રમાં લેવી

□ [7] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિ એ પૂર્વ સૂત્રમાં પ્રતી કોને કહેવાય તે જણાવ્યું ત્યાર પછી આ સૂત્રમાં તેના ભેદોનું કથન કરે છે કેમ કે વ્રત ગ્રંહણ કરનાર દરેક જીવોની યોગ્યતા એક સમાન હોતી નથી તેથી તેઓની યોગ્યતાના અહીં બે વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે

(૧) અગારી-પ્રતી (૨) અનગારી-પ્રતી

❖ અગારી વ્રતી

☆ અગારી એટલે ઘર, જેને ઘર સાથે સંબંધ હોય તે અગારી

☆ અગારી એટલે ગૃહસ્થ, સંસારી કે ઘરમાં વસતો હોય તે

☆ અગારી નો તાત્પર્યર્થ એ છે કે જે વિષય તૃષ્ણા ધરાવતો હોય તે

☆ અગારી -પ્રતીને શ્રાવક, શ્રમણોપાસક, અણુવ્રતી, દેશ વિરતિ, શ્રાવક આદિ શબ્દોથી ઓળખવામાં આવે છે

☆ અગારં ગૃહમ્ તદસ્તિ યસ્યાસૌ અગારી - ગૃહીત્યર્થ:

☆ અહીં અગાર શબ્દથી “ચારિત્ર મોહના ઉદયથી ઘર તરફના અનિવૃત્ત પરિણામરૂપ ભાવ-અગાર” વિવક્ષિત છે તેથી ભાવ અગારી વ્યક્તિ ઘર છોડીને જંગલમાં જઈને બેસી જાય તો પણ તે અગારી જ કહેવાય છે.

☆ અગાર એટલે ઘર તેના ઉપલક્ષણથી આરંભ અને પરિગ્રહ થી યુક્ત હોવું તે- એ વાતનો સમાવેશ થઈ જ જાય છે

આરમ્ભ:- પૃથ્વીકાયાદિ જીવકાય ની હિંસાના હેતુભૂત હોવાથી.

પરિગ્રહ:- દ્વિપદ ચતુષ્પદાદિ ચેતન અને ધનધાન્યાદિ અચેતન વસ્તુ

અગાર શબ્દ થી આ બંનેને લક્ષમાં લેવા. અગાર -ઘર હોય ત્યાં આ આરંભ -પરિગ્રહ યથાસંભવ હોય છે અથવા થાય છે

— આ આરંભ, પરિગ્રહની સંભાવના હોવાથી, થતો હોવાથી કે તેના સંબંધનો પરિત્યાગ ન હોવાથી તે બધાં અગારી ગૃહસ્થજ કહેવાય છે

❖ અગારી ના બે ભેદ:-

(૧) સમ્યગ્દર્શન સહિત અણુવ્રત અને ઉત્તર ગુણ યુક્ત વ્રતી

(૨) માત્ર સમ્યગ્દર્શનની ભજના વાળા અપરે સમ્યગ્દર્શનમાત્રખાજો સિદ્ધસેનગણિજી આ બીજો ભેદ જણાવે છે પણ સૂત્રકાર મહર્ષિ હવે પછીના સૂત્રમાં જણાવે છે તે રીતે અણુવ્રત

ઘરને અગારી કહ્યા છે

— તેમાં પ્રથમ પ્રકારના અગારી પ્રતીના કુલ ૩૨ ભેદ કહેલા છે તે આ રીતે:

(૧)પાંચે અણુપ્રતના દ્વિવિધં ત્રિવિધેન ભેદ અર્થાત્ ૫X૬	૩૦
(૨)ઉત્તર ગુણને એક ભેદ રૂપ જ ગણાવેલ હોવાથી	૧
(૩)સમ્યગ્દર્શન ને એક ભેદ રૂપ જ ગણાવેલ હોવાથી	૧
એ રીતે અગારી પ્રતીના કુલ ભેદ	૩૨

દુવિહં તિવિહેષં રૂપ છ ભેદ-સિદ્ધસેનીય ટીકાનુસાર

- (૧)મન-વચન-કાયા એ ત્રણ યોગ અને કરવું-કરાવવું એ બે કરણ
- (૨)મન-વચન-કાયા માંના કોઈ પણ બે યોગ તથા કરવું-કરાવવું
- (૩)મન-વચન-કાયા માંના કોઈ પણ એક યોગ તથા કરવું-કરાવવું
- (૪)મન-વચન-કાયા એ ત્રણ યોગ અને કરવું-કરાવવું
- (૫)મન-વચન- કાયામાંના કોઈ પણ બે યોગ અનેકરવું કે કરાવવું
- (૬)મન-વચન-કાયા માંના કોઈ પણ એક યોગ અને કરવું કે કરાવવું

આ રીતે ન સમજાય તો

મન-વચન-કાયા એ ત્રણે યોગ અને કરવું-કરાવવું એ બે કરણ એમ $૩X૨=૬$ ભેદ થાય

પાંચે અણુપ્રતના આવા છ-છ ભેદ કરવાથી કુલ ૩૦ ભેદો થયા એટલે કે સમ્યક્ત્વ યુક્ત અણુપ્રત અને ગુણપ્રત સંપન્ન અગારી-પ્રતીના પેટા-૩૨ ભેદ અહીં સિદ્ધસેનીય ટીકામાં જણાવે છે

[નોંધ:- જો કે આ પેટા ભેદોની વ્યાખ્યાનો વિસ્તાર કરીએ તો હજી પણ તેના અન્ય ભેદો પાડી શકાય છે]

❖ અનગારવ્રતી:-

- ☆ જેનો ઘર સાથે સંબંધ ન હોય તે અણગાર
- ☆ અણગાર એટલે ગૃહવિરત, અસંસારી કે ઘર વગરના
- ☆ અણગારનો તાત્પર્યાર્થ એ છે કે - જે વિષય-તૃષ્ણા થી મુક્તથયા હોય તે
- ☆ અણગાર પ્રતીને સાધુ, શ્રમણ, સર્વ વિરતિઘર, નિર્ગન્થ મહાપ્રતી આદિ શબ્દોથી સંબોધવામાં આવે છે

☆ ન અગારમ્ - ગૃહમ્ यस્ય સઃ ગૃહવિરતો યતિઃ ઇત્યર્થઃ

☆ અહીં અનગાર શબ્દથી ચારિત્ર મોહના ક્ષયોપશમ કે ક્ષયથી ઘરથી નિવૃત્ત થયેલા પરિણામ વાળા કે વિષય તૃષ્ણા રહિત એવા મુનિઓ વિવક્ષીત છે આવા પ્રકારના મહાત્માઓ કદાચ યક્ષમંદિર કે શુન્ય ઘરમાં આવીને રહેલા હોયતો પણ તે અણગારજ કહેવાય છે

☆ અનગાર એટલે આરંભ અને પરિગ્રહનો-જેણે ત્યાગ કર્યો છે તે મૂળગુણ-ઉત્તરગુણ થી પ્રતિપન્ન એવા , તેને મહાપ્રતી પણ કહેવાય છે.

અણગાર-પ્રતીના ભેદ:- અગારી પ્રતીની માફક અણગાર-પ્રતીના ભેદો નો ઉલ્લેખ નથી કારણ કે અગારી પ્રતીને દેશવિરતિ કે આંશિક પ્રત હોવાથી તેના જે રીતના ભાંગા કે વિકલ્પો

થાય છે તેવા વિકલ્પો કે ભેદો મહા પ્રતી ઓને સંભવતા નથી છતાં ત્રિવિધં ત્રિવિધેન શબ્દની વ્યાખ્યા કરતા ૧૪૭ ભેદ થઈ શકે છે

જો કે અણગાર એટલે કે સાધુના, ગૃહસ્થોની માફક ભેદો થઈ શકે નહીં જેમ કે મનથી કરું નહીં એવું વ્રત શ્રાવક ને હોઈ શકે, વચનથી કરું નહીં એવું વ્રત શ્રાવકને હોઈ શકે, પણ સાધુને તો નવકોટીના પચ્ચકખાણ એક સાથે જ હોય છે તેથી આ ૧૪૭ ભેદ કહેવા છતાં પ્રત્યેક ભેદ એક સાથે જ એક અણગાર માં હોય છે

બીજી રીતે અણગારના ભેદ જણાવી શકાય છે

અણગાર (૧)ગચ્છવાસી (૨)ગચ્છ બહાર

(૧)આચાર્ય (૨)ઉપાધ્યાય (૩)ગંણિ (૪)ગણાવચ્છેદ (૫)સાધુ

(૧)જિનકલ્પી (૨)સ્થવીર કલ્પી

(૧)પ્રતિમા ધારી (૨)અપ્રતિમાધારી

(૧)સામાયિક (૨)છેદોપસ્પાય (૩)પરિહાર વિશુદ્ધિ

(૪)સૂક્ષ્મ સપરાય

(૫)યથાખ્યાત

❖ **ચ - ચ શબ્દથી બેફલિતાર્થો થઈ શકે છે**

(૧)ઉપરોક્ત સૂત્રમાં રહેલા શબ્દની અહીં અનુવૃત્તિ કરવી કેમ કે અગારી અને અણગાર એ બંને ભેદો પ્રતીના છે

(૨)અગારી-અણગાર ના ઉત્તર ભેદો બ્રહ્મણ કરવા-ચ શબ્દાદગારિણોઽનગારસ્ય ચ बहुभेदत्वं प्रति पादयिषितमिति ।

❖ **વિશેષ:-**

પ્રશ્ન: ૧ -અગારી અને અનગાર બંનેને પ્રતી કેમ કહ્યા?

સમાધાન:- જે રીતે ઘરના એક ખૂણામાં કે નગરના એક વિશાળ ભાગમાં રહેવા વાળો વ્યક્તિ-બંનેને વ્યવહારમાં નગરવાસી કહેવાય છે. એ જ રીતે વ્રતો ને સર્વથા ધારણ કરનારો કે વ્રતના એકદેશને ધારણ કરનારો બંનેને પ્રતી જ કહ્યા છે

જેમ ૩૨૦૦૦ દેશનો રાજા પણ રાજા જ કહેવાય છે અને એક દેશ કે અડધા દેશનો રાજવી પણ રાજા જ કહેવાય છે તે રીતે ૧૮૦૦૦ શીલાંગરથ નો ધારક પણ પ્રતી કહેવાય છે અને અણુવ્રત ધારી વ્યક્તિ પણ પ્રતીજ કહેવાય છે

પ્રશ્ન: ૨ જે વિષયતૃષ્ણા હોવાને લીધે અગારી (ગૃહસ્થ) છે તેને પછી પ્રતી કઈ રીતે કહી શકાય?

સમાધાન:- સ્થૂળ દ્રષ્ટિથી જેમ માણસ પોતાના ઘર વગેરે કોઈ નિયત સ્થાનમાં રહેતો હોય છે છતાં તેને પૂછો કે તું ક્યાં રહેશે? તો તે પોતાનું સરનામું અમુક શહેરને આધારે આપે છે જેમ કે હું અમદાવાદમાં રહું છું તે ઘરના એક નિયત સ્થાનમાં રહેતો હોવા છતાં એવો વ્યવહાર અપેક્ષા વિશેષ થી થાય છે. તે જ રીતે વિષય તૃષ્ણા હોવા છતાં અલ્પ અંશે, કિંચિત્, કે નાનકડા દેશ ભાગે પણ તેનો વ્રત સાથે સંબંધ જોડાયેલ હોવાથી તેને પ્રતી કહી શકાય છે તે વિષયમાં કોઈ દોષ નથી

પ્રશ્ન: ૩ “જે ઘરમાં વસે તે અગારી” એવી એક વ્યાખ્યાને જો સ્વીકારવામાં આવેતો જે મુનિ શૂન્યગૃહમાં ઉપાશ્રયમાં કે યજ્ઞ મંદિર આદિમાં વાસ કરે છે તે બધાં અગારી જ કહેવાશે અને જેઓની વિષય તૃષ્ણા ઘૂટી નથી છતાં કોઈને કોઈ કારણસર જેઓએ ઘર છોડી દીધેલ છે . એવા વનમાં રહેનારા ગૃહસ્થ પણ અનગારી કહેવાશે તેનું શું?

સમાધાન:- અહીં ઘર શબ્દનો અર્થ ભાવઘર લેવાનો છે. ચારિત્ર મોહનીયના ઉદયથી ઘર તરફની જે અભિલાષા કે મમતા તેને ભાવઘર કહેલું છે જે વ્યક્તિને આવા પ્રકારનું ભાવઘર વિદ્યમાન છે. તે વ્યક્તિ જંગલમાં જાય અને નગનતા ને ધારણ કરીને ત્યાં વૃક્ષોને આશરે જ જીવતો હોય તો પણ તે અગારી જ છે

જ્યારે ભાવ-ઘર થી નિવૃત્ત થયેલા મુનિ ભગવંતો ગમે ત્યાં રહેતો પણ તેમને તે સ્થળનું મમત્વ કે બંધન ન હોવાથી તેઓ અનગાર જ છે.

□ [8] સંદર્ભ:-

—આગમ સંદર્ભ:- ચરિત્તધમ્મે દુવિહે પન્તે તેં જહા - અગાર ચરિત્તધમ્મે ચેવ અણગાર ચરિત્ત ધમ્મે ચેવ ❀ સ્થા. સ્થા. ૨,૩.૧, સૂ. ૭૨ પ્રારંભે

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:- (૧) અણુવ્રતોગારી સૂત્ર. થી ૭:૧૫ અગારીની વ્યાખ્યા—

(૨) સામાયિક છેદોપસ્થાય્ય પરિહાર વિશુદ્ધિ સૂક્ષ્મસંપરાય યથારહ્યાતાનિ ચારિત્રમ્ સૂત્ર ૯:૧૮ અણગારના ભેદો

□ [9] પદ:-

(૧) વિરતિવાળા જીવના બે ભેદ સૂત્રે સંગ્રહ્યા અગારી એ છે પ્રથમ ભેદે અણગાર બીજે સાંભળ્યા

(૨) આ પદ પૂર્વ સૂત્ર: ૧૪માં કહેવાઈ ગયું છે

□ [10] નિષ્કર્ષ:- આ સૂત્રમાં મુખ્યત્વે પ્રતીના બે ભેદ જણાવવાનો હેતુ સ્પષ્ટ જ છે છતાં કેટલાંક મહત્વના નિષ્કર્ષ ત્યા તારવી શકાય છે, કેમકે ફક્ત પ્રતને આશ્રીને વિચારણા કરવામાં આવે તો અણુવ્રત ધારી પણ પ્રતી કહેવાશે અને મહાવ્રત ધારી પણ પ્રતીજ કહેવામાં આવશે બંને પ્રતીજ છે તો તેનો ભેદ શો?

(૧) અગારી પ્રતી અણુવ્રત ધારણ કરે છે જ્યારે અણગાર પ્રતીઓ મહાવ્રતને ધારણ કરનારા હોય છે

(૨) અગારી પ્રતીને છ કોટી પરચકખાણ છે જ્યારે અણગાર પ્રતીને નવ કોટી પરચકખાણ હોય છે

(૩) અગારી પ્રતીને હિંસાદિ પાંચે દોષોમાં અનુમોદનાનો ત્યાગ હોતો નથી જ્યારે અણગાર પ્રતીને સર્વથા વ્રત ધારણા હોવાથી અનુમોદનાના પણ પરચકખાણ કરેલા હોય છે

(૪) અગારી પ્રતી ઉત્કૃષ્ટ રીતે દેશ વિરતિ ધર્મ પાળે તો પણ તે વધુમાં વધુ બારમા દેવલોક સુધી જાય છે જ્યારે અણગાર પ્રતીને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર થી પાંચમાં અનુત્તર અને યાવત્ મોક્ષ સુધીની પણ ગતિ થઈ શકે છે

(પ) અગારી પ્રતી દેશ વિરતિઘર હોવાથી તેમને વિરતા વિરત કે સંયમાસંયમી કીઘા છે માટે વ્યવહાર ભાષામાં કહીએતો તેઓ દુઘ-દહીં બંનેમાં પગરાખનાર કહેવાય છે. જ્યારે સર્વ વિરતિઘરનો સંયમીજ હોવાથી તેઓ સંપૂર્ણ વિષય તૃષ્ણા ના ત્યાગી કહેવાય છે

(૬) પરમાત્મા સમવસરણમાં સર્વ પ્રથમ દેશના અણગાર ધર્મની જ આપે છે ત્યાર પછી જેઓ અણગાર ધર્મ પાળવા અસમર્થ હોય તેમને માટે જ અગાર ધર્મની દેશના અપાય છે

(૭) અગારી પ્રતી એ હંમેશા અણગાર પણાને લક્ષમાં રાખીને જ જીવન વ્યતીત કરવાનું હોય છે આ અને આવા અનેક ભેદે બંને પ્રતીઓમાં તફાવત છે અર્થાત્ પ્રતી શબ્દથી સમાનતા હોવા છતાં બંનેના આચાર ધર્માદિ માં અનેક તફાવત કે તરતમતા રહેલી છે માટે મોક્ષના અર્થી જીવોએ હંમેશા અનગાર ધર્મને આંખ સામે રાખીને જ ધર્મ આરાધના ને વિશે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ.

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૧૫

□ [1] સૂત્રહેતુ:- ઉપરોક્ત સૂત્રમાં પ્રતી ના જે બે ભેદ દર્શાવ્યા અગારી અને અણગારી તેમાંથી અગારી પ્રતીની વ્યાખ્યા જણાવે છે

□ [2] સૂત્ર: મૂળ:- અણુવતોઽગારી

□ [3] સૂત્ર: પૃથક્:- અણુવત: અગારી

□ [4] સૂત્રસાર:- જે અણુવત ધારી [હોય] તે અગારી [પ્રતી કહેવામાં આવે છે]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

અણુવત: નાનો કે અલ્પ વ્રતને ધારણ કરનાર

અગારી- ગૃહસ્થ, [સૂત્ર: ૧૪ માં કહેવાઈ ગયેલ છે]

□ [6] અનુવૃત્તિ:- નિ:શલ્યોવ્રતી સૂત્ર ૭:૧૩ થી વ્રતી શબ્દની અનુવૃત્તિ

□ [7] અભિનવટીકા:- જે ગૃહસ્થ અહિંસા આદિ વ્રતોને સંપૂર્ણ પણે સ્વીકારવા સમર્થ ન હોય છતાં ત્યાગવૃત્તિવાળો હોય, તે ગૃહસ્થ મર્યાદામાં રહીને પોતાની ત્યાગવૃત્તિ પ્રમાણે એ વ્રતો અલ્પાંશે પણ સ્વીકારે છે આવા ગૃહસ્થને અણુવ્રતધારી શ્રાવક કહેવાય છે

❖ અણુવ્રત:- વ્રત શબ્દની વ્યાખ્યાતો પ્રથમ સૂત્રમાં જ કહેવાઈ ગઈ છે સૂત્રોક્ત રીતે પણ હિંસાઽનૃતસ્તેયાબ્રહ્મપરિગ્રહેષ્યોવિરતિ: વ્રતમ્ એ પ્રમાણે વ્રત ની વ્યાખ્યા થઈ ચૂકી છે

—અણુ:- પૂર્વ સૂત્ર ૭:૧ માં અણુ શબ્દનો ઉલ્લેખ થયો જ છે તદનુસાર અણુ એટલે અલ્પ, સ્તોક, થોડું, દેશથી વગેરે અર્થો કે પર્યાયો કહેવાયા છે

—અણુવ્રત:- ઉપરોક્ત અણુ તથા વ્રત બંને શબ્દોની વ્યાખ્યા આધારે અણુવ્રતનો અર્થ એ છે કે જે પ્રતીને અલ્પઅંશે પણ હિંસાદિ પાંચદોષો માંના કોઈપણ એક કે તેથી વધુનો સ્વીકાર હોય તેને અણુવ્રતી કહેવાય

☆ જ્યારે વ્રતોને અલ્પાંશે સ્વીકારવામાં આવે છે ત્યારે તેની અલ્પતામાં વિવિધતા રહેલી હોય છે. સૂત્રકાર મહર્ષિ આ વિવિધતા માં ઉતરવાને બદલે સામાન્યથી ગૃહસ્થના

વ્રતોને અણુવ્રત રૂપે ઓળખાવે છે. ધારોકે મહાવ્રતને આપણે ૧૦૦ ટકા ગુણાંક આપીએ તો ૧ થી ૯૯ ની કક્ષમાં કોઈપણ કક્ષાએ વ્રત ગ્રહણ કરવા તે બધા અણુવ્રત જ કહેવાય છે

- આ રીતે એવોઅર્થ પણ કરી શકાય કે જે મહાવ્રત થી ઓછે કે વત્તે અંશે ન્યૂન છે તે અણુવ્રત છે

☆ અણુનિ અસ્ય વ્રતાનિ ઇતિ અણુવ્રતઃ ।

- જેમને ઉપરોક્ત અહિંસાદિ પાંચેવ્રતો અણુ અર્થાત્ સ્તોક, થોડા કેલઘુ પ્રમાણમાં ગ્રહણ કરેલા હોય તેને અણુવ્રતી કહેવાય છે અને તેમને ગ્રહણ કરેલા વ્રતને અણુવ્રત કહેવાય છે

- આવા અણુવ્રતો પાંચ છે જે મૂળભૂત અર્થાત્ ત્યાગના પ્રથમ પાયારૂપ હોવાથી આ વ્રતોને મૂળવ્રત પણ કહેવામાં આવે છે

☆ હિંસાદિક થી દેશથી કે અંશ થી વિરતિ તે અણુવ્રત અને આવા અણુવ્રતોનો ધારક હોય તે અણુવ્રતી કહેવાય છે

❁ અણુવ્રતના ભેદ:-

અણુવ્રત ના પાંચ ભેદો છે જેની સવિસ્તૃત વ્યાખ્યા આ પૂર્વ સૂત્ર ૭: ૨ દેશસર્વતોઽણુમહતી સૂત્રની અભિનવટીકામાં કરાયેલી છે તેની સામાન્ય પરિચય વિધિ અત્રે કરેલ છે

(૧) અહિંસા અણુવ્રત - જેને સ્થૂળ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રત પણ કહે છે

- પ્રમત્ત યોગથી થતી હિંસાનો દેશથી ત્યાગ તે અહિંસાણુ વ્રત

- સ્થૂળ જીવ હિંસા નહીં કરવી તે સ્થૂળ પ્રાણાતિપાત વિરમણવ્રત

(૨) સત્ય-અણુવ્રત:- જેને સ્થૂળ મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત પણ કહે છે

- પ્રમત્ત યોગથી થતાં અસત્યનો દેશથી ત્યાગ તે સત્યાણુ વ્રત

- સ્થૂળ જૂઠું નહિ બોલવાનું વ્રત તે સ્થૂળ મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત

(૩) સત્ય-અણુવ્રત:- જેને સ્થૂળ મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત કહે છે

- પ્રમત્ત યોગથી થતાં અસત્યનો દેશથી ત્યાગ તે સત્યાણું વ્રત

- સ્થૂળ અણદીધું ન લેવાનું વ્રત તે સ્થૂળ અદત્તાદાન વિરમણ વ્રત

(૪) બ્રહ્મચર્ય- અણુવ્રત:- જેને સ્વદારા કે પરદારા ગમન વિરમણ વ્રત અથવા સ્થૂળ મૈથુન વિરમણ વ્રત પણ કહે છે

- પ્રમત્ત યોગથી થતા મૈથુન નો દેશથી ત્યાગ તે બ્રહ્મચર્યાણુવ્રત

- સ્વસ્ત્રી થી સંતોષ રાખવો અને સ્વ સિવાયની [પર] સ્ત્રી સાથે ગમન કરવું નહીં તે સ્થૂળ મૈથુન વિરમણ વ્રત અથવા સ્વદારા સંતોષ વ્રત

(૫) અપરિગ્રહ-અણુવ્રત:- જેને સ્થૂળ પરિગ્રહ પરિમાણ વ્રત પણ કહે છે.

- પ્રમત્તયોગથી થતાં પરિગ્રહ- મૂર્છાનો દેશથી ત્યાગ તે પરિગ્રહાણુવ્રત

- સ્થૂળ પરિગ્રહને મર્યાદિત રાખવાનું વ્રત તે સ્થૂળ પરિમાણ વ્રત

વિસ્તારથી સૂત્ર ૭: ૨માં ચર્ચાયેલા આ પાંચે અણુવ્રતનો સંજ્ઞુકત અર્થ એટલો જ છે કે “નાના-મોટા દરેક જીવની માનસિક વાચિક, કાયિક દરેક પ્રકારની હિંસાનો ત્યાગ ન સચવવાથી તપોતે નક્કી કરેલ ગૃહસ્થ પણાની મર્યાદા સચવાય અર્થાત્ પ્રયોજનીભૂત હિંસા

થી વધારે હિંસાનો ત્યાગ તે અહિંસા અણુવ્રત

એ જે-રીતે પ્રયોજની ભૂત અથવા ગૃહસ્થ પણાની મર્યાદા થી વધારાના જૂઠ-ચોરી-મૈથુન-પરિગ્રહનો ત્યાગ તે અનુક્રમે સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહ-અણુવ્રતો છે.

અગારી :- સૂત્રોક્ત વ્યાખ્યાનુસાર તો અણુવ્રત ધારીને અગારી જ કહે છે

સ્વોપજ ભાષ્ય:- “તદેવમણુવ્રતધર: શ્રાવકો અગારવ્રતી ભવતિ ” અર્થાત્ એ પ્રમાણે અણુવ્રતને ધારણ કરતો શ્રાવક અગારી-અગારીવ્રતી કહેવાય છે.

☆ **एतानि पञ्चाणि अणुनि - स्वल्पविषयाणि न यथोक्त-समस्तविषयाणि व्रतानि यस्य सोऽणुव्रतोऽगारी व्रती भवतीति ।**

❁ **સૂત્ર ફલિતાર્થ:-** સમસ્ત સાવધની નિવૃત્તિ ન હોવાથી ઉક્તવ્રતોને અણુવ્રત કહેવામાં આવે છે તેનો ફલિતાર્થ એ કે જ્યાં સમસ્ત સાવધની નિવૃત્તિ હોય તેને મહાવ્રત કહેવા જાઈએ

☆ સંપૂર્ણ રીતે સ્વીકારાતા વ્રતો તે મહાવ્રતો છે અને તેમના સ્વીકારવાની પ્રતિજ્ઞામાં સંપૂર્ણતાને લીધે તારતમ્ય રાખવામાં આવતું નથી

☆ અગારી ની આ વ્યાખ્યા થી અર્થાપત્તિ થી સિદ્ધ થાય છે કે જેને મહાવ્રતો હોય તે અનગાર વ્રતી કહેવાય

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- આગારધમ્મં.....અણુવ્વયાદં... ❁ **ઓપ. સૂ. ૩૪/૭**

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-

(૧) હિંસાઝનૂતસ્તેયાબ્રહ્મપરિગ્રહોઘ્યો વિરતિવ્રતમ્-સૂત્ર: ૭:૧

(૨) દેશસર્વતોઽણુમહતી- સૂત્ર-૭:૨

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) વંદિતુ સૂત્ર- પ્રબોધટીકા ભા. ૨

(૨) શ્રમણ સૂત્ર - મૂળ તથા વૃત્તિ

□ [9] પદ્ય:-

(૧) સૂત્ર:૧૫ -સાથે સૂત્ર:૧૬ ના સંદર્ભ યુક્ત પદ્ય છે

અગારી ધરતાં અણુવ્રતોને ગુણવ્રતી શિક્ષાવ્રતી

એમ બાર વ્રત ગ્રાહક બનીને પામતાં સંયમ રતિ

(૨) આ સૂત્રનું બીજા પદ્ય હવે પછીના સૂત્ર:૧૬ ના પદ્ય સાથે છે.

□ [10] નિષ્કર્ષ:- અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિ અગારી કોને કહેવાય તે શબ્દ થકી અગારીવ્રતીના વ્રતનો ઉલ્લેખ કરે છે તે વ્રતના મૂળગુણ અને ઉત્તરરગુણ રૂપે બે પ્રકારો છે. વિશેષ નિષ્કર્ષ તો સૂત્ર:૧૬ ને અંતે છે. નોંધપાત્ર વાત એટલી જ કે સિદ્ધસેનીય વૃત્તિમાં અગારી ના બે ભેદ માં સમ્યક્ત્વની ભજનાવાળાને અણુવ્રતી તરીકે ઓળખાવ્યા છે જ્યારે અહીં સૂત્રકાર આ સૂત્ર થકી સ્પષ્ટ કરે છે કે અણુવ્રતધારી એ જ અગારી વ્રતી છે.

અધ્યાય:૭-સૂત્ર:૧૬

□ [1] સૂત્રહેતુ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ પૂર્વ સૂત્રમાં જે અગારી પ્રતીનો ઉલ્લેખ કર્યો તે અગારી પ્રતીના પાંચ અણુવ્રત ને મૂળગુણ રૂપ જણાવી આ સૂત્ર થકી ઉત્તર ગુણને જણાવે છે

□ [2] સૂત્ર:મૂળ:- *દિગ્દેશાનર્થદળ્ડવિરતિસામાયિકપૌષ્ઠોપવાસોપભોગ—પરિભોગ પરિમાણાતિથિ સંવિભાગ વ્રતસમ્પન્નશ્ચ

□ [3] સૂત્ર:પૃથક્-દિગ્ -દેશ - અનર્થદળ્ડ - સામાયિક - પૌષ્ઠોપવાસ - ઉપભોગ પરિભોગ પરિમાણ - અતિથિસંવિભાગ વ્રત સંપન્ન: ચ

□ [4] સૂત્રસાર:-[તિપ્રતી] દિગ્વિરતિ, દેશવિરતિ, અનર્થદંડવિરતિ, સામાયિક, પૌષ્ઠોપવાસ, ઉપભોગ પરિભોગ પરિમાણ અને અતિથિ સંવિભાગ એ (સાતે) પ્રતોથી સંપન્ન હોય છે

[અર્થાત્ શ્રાવકને પાંચ અણુવ્રત ઉપરાંત આ સાતે ઉત્તરગુણવ્રત મળીને કુલ બારવ્રત હોય છે]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

દિગ્વિરતિ - દશે દિશામાં અમુક હદ સુધીના ગમનાગમનનું પરિમાણ

દેશવિરતિ:- દિગ્વિરતિ વ્રતમાં નક્કી કરેલ મર્યાદાનો રોજે રોજ યથા યોગ્ય અમુક ભાગે સંક્ષેપ કરવો તે

અનર્થદળ્ડવિરતિ:- નિષ્કારણ પાપના સેવન રૂપ અનર્થ દંડ થી અટકવું

સામાયિક:- અમુક કાળસુધી આવધયોગના ત્યાગપૂર્વક સમભાવની સાધના

પૌષ્ઠોપવાસ:- પર્વતિથિ આદિમાં ઉપવાસ કરવા પૂર્વક રહેવું

ઉપભોગપરિભોગપરિમાણ:- ભોગ્ય કે ઉપભોગ્ય વસ્તુની મર્યાદા નક્કી કરવી

અતિથિસંવિભાગ:- શુદ્ધ ભક્તિભાવથી સુપાત્રદાન

વ્રતસંપન્ન:- વ્રતથી પરિવરેલો, વ્રતથી યુક્ત

ચ :- સમુચ્ચય અર્થને જણાવે છે

□ [6] અનુવૃત્તિ:-

(૧) નિ:શલ્યોવ્રતી સૂત્ર ૭:૧૩ થી વ્રતી શબ્દની અનુવૃત્તિ:

(૨) અણુવ્રતોગારી સૂત્ર ૭:૧૫ થી અગારી શબ્દની અનુવૃત્તિ

□ [7] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિએ અગારી પ્રતીની વ્યાખ્યાકરતા પૂર્વ સૂત્રમાં પાંચ અણુવ્રતોને જણાવ્યા. આ સૂત્ર થકી બીજા સાતવ્રતોનું કથન કરે છે

અણુવ્રતો એ ત્યાગના પ્રથમ પાયરૂપ હોવાથી મૂળગુણ કે મૂળવ્રત કહેવાય છે. એ મૂળ વ્રતોની રક્ષા, પુષ્ટિ અને શુદ્ધિ ને માટે ગૃહસ્થો બીજા પણ કેટલાંક વ્રતો સ્વીકારે છે જે ઉત્તરગુણ કે ઉત્તરવ્રત ના નામે પ્રસિદ્ધ છે. આવા ઉત્તરોવ્રતો અહીં સંક્ષિપ્તમાં સાત વર્ણવવામાં આવેલ છે

[૧] દિગ્વિરતિ વ્રત:-

સ્વરૂપ:- પોતાની ત્યાગ વૃત્તિ પ્રમાણે પૂર્વ -પશ્ચિમ આદિ દશે દિશાઓનું પરિમાણ

*દિગ્મ્બર આશ્રમ્ય મુજબ દિગ્દેશાનર્થદળ્ડવિરતિ સામાયિક પૌષ્ઠોપવાસોપભોગપરિમાણાતિથિસંવિભાગવ્રત સંપન્નશ્ચ એ પ્રમાણે સૂત્ર છે

નક્કી કરી તેની બહારના દરેક ધર્મ કાર્યમાંથી નિવૃત્તિ લેવી તે દિગ્ વિરતિ વ્રત
 ✨ પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઈશાન, અગ્નિ, નૈઋત્ય, વાયવ્ય, ઉર્ધ્વ અને અધો એ
 દશ દિશામાં અમુક હદથી બહાર જવું એ પ્રમાણે દરેક દિશામાં ગમન પરિણામનો નિયમ કરવો
 તે દિગ્વિરતિ

જેમ કે કોઈપણ દિશામાં ૧૦૦૦ કીલો મિટરથી બહાર ન જવું અથવા ભારતની બહાર
 ન જવું વગેરે પોતાના ત્યાગની ઈચ્છા-વૃત્તિ અનુસાર જે વિરમણ કરવામાં આવે પરિમાણ
 નક્કી કરવામાં આવે તે દિગ્વિરતિ

✨ આ વ્રતમાં દિશાનું પરિમાણ નક્કી થતું હોવાથી આ વ્રતને દિક્ પરિમાણ વ્રત
 કહેવાય છે અને તેના ધારક ને દિક્ પરિમાણ અગારી વ્રતી કહેવામાં આવે છે

एभिश्चदिग्रतादिभिः उत्तरव्रतैः सम्पन्नोऽगारीव्रती भवति । तत्र दिग्व्रतं नाम तिर्यगूर्ध्वमधो
 दशानां दिशां यथाशक्ति गमन परिमाणाभिग्रहः

ફળ:- દિગ્ વિરતિ વ્રતનું ગ્રહણ નું ફળ શું ?

કોઈપણ વ્રત ફળદાયી જ હોય અહીં આ વ્રતના મુખ્ય બે ફળ જણાવે છે

-૧- ધારેલી દિશાની બહાર થતી સર્વ પ્રકારની હિંસાનો ત્યાગ થાય છે,

અન્યથા પોતે ન જાય, પોતે હિંસા ન કરે, કોઈને પ્રેરણા ન કરે છતાં જો દિશાનું પરિમાણ
 નિશ્ચિત ન કર્યું હોય તો ત્યાં થતી સર્વ પ્રકારની હિંસાનું પાપ લાગે છે. કારણ કે નિયમ રહિતતા
 થી હિંસાના અનુમોદનનો દોષ ચાલુ રહે છે

-૨- દિગ્ વિરતિ વ્રતથી તે અગારી વ્રતીનો લોભ મર્યાદિત બને છે. હદનું નિયમન થયા
 પછી તે નિયત કરેલ પરિમાણની બહાર ગમે તેટલો આર્થિક લાભ થવાનો હોય તો પણ ત્યાં
 જવાનું હોતું જ નથી એટલે સંતોષની માત્રા વિનાનો અને લોભને મર્યાદિત બનાવ્યા સિવાયનો
 આત્મા આ નિયમ ગ્રહણ કરી શકતો નથી

-વળી એક વખત નિયમના ગ્રહણ બાદ તેનાં સમ્યેગ્ પાલન થી લોભ કષાયની માત્રામાં
 અધિકાધિક ઘટાડો થતો જાય છે અને અનેક આર્થિક પ્રલોભનો સમગ્ર ટકવાનું સાત્વિક બળ મળે છે

[૨]દેશ વિરતિ વ્રત:- (દેશવગ્નાશિક)

ક્રમભેદ હેતુ:- સામાન્યથી તથા આગમ પ્રાપ્ત ઉલ્લેખાનુસાર આ વ્રત નો ક્રમ
 ઉત્તરગુણોમાં પાંચમો આવે છે છતાં તત્વાર્થ સૂત્રકારે તેને જે બીજા ક્રમમાં મુકેલ છે તે ક્રમ ભેદ
 કરણનો હેતુ એ છે કે પૂર્વનું વ્રત જે દિશા પરિમાણ દર્શાવે છે તેનો સંકેપ કરવો

જેમ કે આપણે દ્રષ્ટાન્ત લીધું કે દશ દિશામાં ૧૦૦૦ કિલોમિટર જવું તેવું દિગ્ પરિમાણ
 લીધું પણ તે નિયમ તો વાર્ષિક કે આજીવન પર્યન્ત નો હોઈ શકે જયારે રોજેરોજ કંઈ તે અગારી
 વ્રતીને ૧૦૦૦ કિલોમીટરનું ગમનાગમન હોતું નથી તેથી દિવસ-દિવસના નિયમમાં આ દશ
 દિશાના પરિમાણનો સંકેપ થઈ શકે છે એટલે તે જ અગારી વ્રતી આ ૧૦૦૦ કિલોમીટરના
 નિયમને ૧૦ કે ૧૦૦ કિલોમીટર જેટલો પણ સંકેપિત કરી શકે છે

આ રીતે પૂર્વના વ્રતના સંકેપનું કારણ હોવાથી આર્ષ ક્રમ ભેદ કરીને અને આ વ્રતનું
 ગ્રહણ કર્યું હોય તે વાત સ્વીકૃત થઈ શકે છે

તદુપરાંત કોઈ અન્ય પરંપરાનું સૂત્રકારના કાળે વિદ્યમાન પણ હોવું તે પણ સંભવી શકે છે પણ તેનો કોઈ વર્તમાન કાલિન આગમ ગ્રન્થ માં કે ટીકા ગ્રન્થોમાં ઉલ્લેખ કરતા નથી વૃત્તિકારતો એક સુદર વાક્યથી અહી ખુલાસો કરે છે કે દેશે - ભાગેડવસ્થાનં પ્રતિદિનં પ્રતિપ્રહરં પ્રતિક્ષણમ્ ઇતિ દેશવ્રતમ્ ઇતિ સુખાવબોધાર્યમ્ અન્યથાક્રમઃ-ક્રમભેદ હેતુઃ

- સ્વરૂપ:- દિગ્વ્રતમાં હંમેશને માટે દિશા ઠરાવી મૂકેલ હોય છતાં તેના પરિમાણની મર્યાદામાંથી પણ વખતે વખતે પ્રયોજન અનુસાર ક્ષેત્રનું પરિમાણ નક્કી કરી તેની બહાર દરેક પ્રકારના અઘર્મ કાર્યમાંથી નિવૃત્તિ લેવી તે દેશવિરતિ વ્રત

★ દિગ્ વિરતિ વ્રતમાં ગમનની જે હદ નક્કી કરી હોય તેમાં પણ દરરોજ યથા યોગ્ય અમુક દેશનો -ભાગનો સંક્ષેપ કરવો તે દેશ વિરતિ.

-દેશ અર્થાત્ અમુક ભાગ સંબંધિ વિરતિ, તે દેશ વિરતિ. જેમ કે દશે દિશામાં ૧૦૦૦ કિલોમીટર જવા વિશેનો જે નિયમ છે તેમાં દરરોજ જેટલું જવાની સંભવના હોય તેટલા જ દેશથી વધારે હદ બહાર ન જવું તેવો નિયમ કરવો

અગર સખત માંદગી કે પ્લાસ્ટર આવેલું હોય ત્યારે ઘર કે હોસ્પિટલ બહાર ન જવાનો નિયમ કરવો. જે દિવસ પોતાના ગામ કે શહેરની સીમાન છોડવી હોય ત્યારે તે ગામ કે શહેર ની હદ સુધીનું પરિમાણ નક્કી કરવું તે દેશ વિરતિ વ્રત.

ફળ:- આ નિયમથી દિગ્ વિરતિમાં જે હદ છોડવામાં આવી છે તેનો પણ સંકોચ થવાથી તેના અગારીપ્રતીને દિગ્ વિરતિમાં જેલાભ થતો હતો તે લાભ તો થાય જ છે, તદુપરાંત તેવ્રતની અપેક્ષાએ અહીં વિરતિ વધારે હોવાથી, જેટલું વિરમણ વધુ તેટલો લાભ પણ વધારે જ મળે છે

- વર્તમાન પ્રજ્ઞાલિ:- આ વ્રત સંબંધે વર્તમાન કાળે એવી પ્રજ્ઞાલિ વર્તે છે કે ઓછામાં ઓછા એકાસણાના તપ સહિત સવાર-સાંજ બંને સમય પ્રતિક્રમણ કરવા ઉપરાંત બીજી આઠ (કે દશ) સામાયિક કરવી

આ વ્રતને ગ્રહણ કરતી વખતે વર્ષમાં હું અમુક સંખ્યામાં જેમ કે ચારવખત, છ વખત એ રીતે દેશાવકાસિક કરીશ એમ નિયમ કરવામાં આવે છે અને દશ-સામાયિક થકી પ્રતિક્રમણ કરવા પૂર્વક આ વ્રતનું પાલન કરવામાં આવે છે

શાસ્ત્રીય રીતે તો દિશા પરિમાણનો સંક્ષેપ કરવો એ જ દેશાવકાસિક કહેલું છે

— આ વ્રતનો શ્રાધ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર-ટીકા મુજબનો અર્થ:-

દેશ શબ્દથી દિગ્ વિરતિ વ્રત વડે મર્યાદિત કરેલો દિગ્ પરિમાણ નો એક ભાગ અથવા કોઈપણ વ્રત સંબંધિ કરવામાં આવેલો સંક્ષેપ સમજવાનો છે

અવકાશ એટલે અવસ્થાન અર્થાત્ કોઈપણ વ્રતમાં રાખેલી છૂટોને વિશેષ મર્યાદિત કરીને તેના એક ભાગમાં એટલે કે દેશમાં સ્થિર રહેવું તે- દેશાવકાસિક વ્રત

આ વ્રતનું પાલન દિગ્ વિરતિના સંક્ષેપ ઉપરાંત સચિત, દ્રવ્ય, વિગઈ, વાણહ, તંબોલ, વત્થ, કુસુમ, વાહણ, શયન, વિલેપન, બ્રહ્મચર્ય, દિશા, ન્હાણ, ભત્તેસુ એ ચૌદ નિયમોના ધારવાથી પણ થઈ શકે છે

જો કે અહીં સૂત્રકાર-તથા વૃત્તિકારને તો દિગ્ વિરતિ વ્રતનો સંક્ષેપ જ આ વ્રત થકી ઈષ્ટ છે, વિશેષ ભાષ્ય કે વૃત્તિ તત્સમ્બન્ધે જોવા મળતા નથી

[૩]અનર્થદંડ વિરતિ:-

સ્વરૂપ:- ✨ પોતાના ભોગરૂપ પ્રયોજન માટે થતા અઘર્મ વ્યાપાર સિવાય બધા અઘર્મવ્યાપારથી નિવૃત્તિ લેવી, અર્થાત્ નિરર્થક કોઈ પ્રવૃત્તિ ન કરવી તે અનર્થ દંડ વિરતિ વ્રત

✨ અનર્થદળ્ડોનામ ઉષ્ભોગપરિભોગાવસ્થાગારિણો વ્રતિનો અર્થ: તદ્વ્યતિરિક્તોઽનર્થ: । તદર્થોદળ્ડોઽનર્થદળ્ડ: તદ્ વિરમિ વ્રતમ્ ।

✨ અર્થ એટલે પ્રયોજન

-દંડ-જેનાથી આત્મા દંડાય-દુ:ખ પામે તે દંડ. પાપ સેવનથી આત્મા દંડાય છે દુ:ખ પામે છે માટે દંડ એટલે પાપ સેવન

-અર્થદંડ- પ્રયોજન વશાત્ સકારણ પાપનું સેવન તે અર્થદંડ

-અનર્થદંડ-પ્રયોજન વિના નિષ્કારણ પાપનું સેવન તે અનર્થદંડ

-ગૃહસ્થને પોતાનો તથા સ્વજન આદિનો નિર્વાહ કરવો પડે છે આથી ગૃહસ્થ પોતાના તથા સ્વજન આદિના નિર્વાહ માટે જે પાપ સેવન કરે તે સપ્રયોજન [-કારણ] હોવાથી અર્થ દંડ છે

જ્યારે જેમાં પોતાના કે સ્વજન આદિના નિર્વાહનો પ્રશ્ન જ ન હોય તેવું પાપ સેવન એ અનર્થ દંડ છે

-અર્થાત્ જેના વિના ગૃહસ્થવાસ ન ચલાવી શકાય તે પાપ સેવન એ અર્થ દંડ છે અને જેના વિના ગૃહસ્થવાસ ચાલી શકે તે પાપ સેવન એ અનર્થ દંડ છે.

❁ અનર્થ દંડના ચાર મુખ્ય ભેદો:-

૧-અપધ્યાન:-અપધ્યાન એટલે દુર્ધ્યાન, અશુભ વિચારો જેમ કે અમુક માણસ મરી જાયતો સારું, ચુંટણી ફલાણો હારી જાયતો સારું, હુંરાજા બનુંતો સારું આવા આવા વિચારો અપધ્યાન છે આવા વિચારો થી કાર્ય સિધ્ધી થતી નથી પણ નિરર્થક પાપ બંધાય છે માટે અનર્થદંડ છે.

-૨ પાપોદ્દેશ:-પાપ કર્મ થાય તેવો ઉપદેશ તે પાપો પદેશ કહેવાય. જેમ કે લડાઈ થવી જોઈએ, આયુગમાં કારખાના વિનાતો ન જ ચાલે, તમારી કન્યા વિવાહ યોગ્ય છે માટે પરણાવી દો. વગેરે વગેરે ઉપદેશ હિંસાદિ પાંચે દોષોના પોષક છે માટે તેવો ઉપદેશ એ અનર્થ દંડ છે.

-૩ હિંસક સાધનોનું પ્રદાન:-જે સાધનો વડે હિંસા થઈ શકે છે તેવા સાધનો કોઈને દેવા-જેમકે રીવોલ્વર, છરી આદિ ઉપકરણો, કોશ કોદાળી વગેરે અધિકરણો, ઝેર, અગ્નિ વગેરે તે હિંસાના સાધન હોવાથી અનર્થદંડ રૂપ છે

-૪ પ્રમાદાચરણ:-નાટક, સિનેમા, સરકસ જોવો, ગીતો સાંભળવા, હિંડોળે હિંચકવું, પશુ-પક્ષી લડાવવા, વિકથા કરવી, ખડખડાટ હસવું, વ્યસનોનું સેવન કરવું આવી-આવી અનેક પ્રવૃત્તિઓ ગૃહસ્થાવાસ માટે અનાવશ્યક હોવાથી પ્રમાદાચરણ રૂપ અનર્થદંડ કહેલ છે

આ ચારે પ્રકારના અનર્થદંડ વડે નિરર્થક પાપોનો બંધ થાય છે માટે તેનાથી નિવૃત્ત થવું તે અનર્થદંડ વિરમણ વ્રત છે

ફળ:- આ વ્રતને ગ્રહણ કરનારો અગારી વ્રતી અનેક ખોટા પાપો થી બચી જાય છે તેનું જીવન સંસ્કારિત બને છે સમાજ પણ સુખી સમૃદ્ધ અને શાંત બને છે

[૪] સામાયિક:-

સ્વરૂપ: કાળનો અભિગ્રહ લઈ અર્થાત્ અમુક સમય સુધી અધર્મ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરી ધર્મપ્રવૃત્તિમાં સ્થિર થવાનો અભ્યાસ કરવો સામાયિક વ્રત છે

☆ સામાયિક નામાભિગૃહ્ય કાલં અર્થસાવદ્યયોગનિક્ષેપ

☆ સમ એટલે રાગદ્વેષ વિરહિત પણે જે સર્વ જીવોને આત્મવત્ જુએ છે તે.

આય લાભ અથવા પ્રાપ્તિ.

આ સમનો આય એટલે સમાય તે ઉપરથી સામાયિક શબ્દ થયો છે

—સમ એટલે સમતા -શાંતિ, જેનાથી શાંતિ પ્રાપ્ત થાય તે સામાયિક.

—સર્વ સાવદ્યયોગ અર્થાત્ પાપ વ્યાપારનો ત્યાગ કર્યા વિના ઈષ્ટ શાંતિ નમળે તેથી આ વ્રતમાં સર્વ સાવદ્ય યોગોનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. અમુક નિયત કાળ પર્યન્ત મન-વચન-કાયાના યોગપૂર્વક ન કરવા ન કરાવવા રૂપ સર્વ સાવદ્યોનો ત્યાગ કરવા સાથે સમભાવની સાધના કરાવવા કરવી તે સામાયિક.

—વર્તમાન કાળે આ વ્રત બેઘડી અથવા ૪૮ મિનિટનું પ્રસિધ્ધ છે તેમજ “સામાઈય વયજુતો” સૂત્રમાં સૂચવ્યા મુજબ આ સામાયિક વારંવાર કરવું જોઈએ [બહુસો સામાઈયં કુજ્જા]

સામાયિક વ્રતને ગ્રહણ કરનાર અગારી વ્રતી એ નિત્ય અથવા વર્ષમાં અમુક સામાયિક કરવાનો નિયમ કરવો જોઈએ

ફળ:- આ વ્રત ગ્રહણ કરવાથી મોક્ષ સુખની વાનગી રૂપ શાંતિનો અને સમતાનો અનુભવ થાય છે. ગૃહસ્થ હોવા છતાં સાધુ જેવું જીવન જીવવાની તાલિમ મળે છે અનેક પ્રકારના પૂર્વ સંચિત પાપોનો નાશ થાય છે તેમજ મોક્ષમાર્ગની આરાધના થાય છે

પ્રતિક્ષણ અપૂર્વ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર પર્યાયો થી જીવ જોડાય છે. સાધુની પરિ ઉપાસના થાય છે મન-વચન-કાયાના પાપ વ્યાપારો થી અટકેલો જીવ અશુભ કર્મબંધ થી નિવૃત્ત થાય છે એ રીતે સામાયિક એ સંવર તથા નિર્જરાનું સાધન બને છે.

[૫] પૌષધોપવાસ:-

સ્વરૂપ:- આઠમ, ચૌદશ, પૂનમ કે અન્ય કોઈ વિશિષ્ટ તિથિમાં ઉપવાસ કરી બીજી બધી વરણાગી-આળ પંપાળનો ત્યાગ કરી ધર્મ જાગરણમાં તત્પર રહેવું તે પૌષધોપવાસ વ્રત

☆ પૌષધોપવાસો નામ પૌષધે ઉપવાસ: । પૌષધ: પર્વ ઇતિ અનર્થાન્તરમ્ ।

☆ પૌષધમાં ઉપવાસ કરવો તેનું નામ પૌષધોપવાસ છે.

પૌષધ એટલે પર્વતિથિ એવો રૂઢિગત અર્થ સિદ્ધસેનીય વૃત્તિ તથા ઉપાસક દશાંગ સૂત્ર વૃત્તિ માં કરવામાં આવેલો છે અને પર્વતિથિ એટલે આઠમ-ચૌદશ-પૂનમ અમાસ વગેરે પર્વતિથિઓ. આ પર્વતિથિઓને દિવસે ઉપવાસ કરવો તે પૌષધોપવાસ .

☆ હારિભદ્રીય પંચાશક અનુસાર “જે કુશલ ધર્મનું પોષણ કરે છે અને જેમાં જિનેશ્વર દેવોએ કહેલા આહાર ત્યાગ આદિનું વિધિ પૂર્વક અનુષ્ઠાન કરાય છે તે પૌષધ કહેવાય છે”

પૌષધના ચારભેદ:- પોસહોપવાસે ચર્કવિહે પન્તે તં જહા ૧-આહારપોસહે,

૨-સરીરસક્કાર પોસહે, ૩-બંધચેરપોસહે, ૪-અવ્વાવાર પોસહે.

- ૧ આહાર પૌષ્ઠ:- ઉપવાસ આદિ આહાર ત્યાગ રૂપ તપ કરવું તે
  - ૨ શરીર સત્કાર પૌષ્ઠ:-સ્નાન, ઉદ્વર્તન, વિલેપન, પુષ્પ, ગન્ધ વિશિષ્ટ વસ્ત્ર અને આભરણ આદિથી શરીરનો સત્કાર કરવાનું તજી દેવું તે શરીર સત્કાર પૌષ્ઠ
  - ૩ બ્રહ્મચર્ય પૌષ્ઠ:- બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું તે
  - ૪ અવ્યાપાર પૌષ્ઠ:- સાવધ વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો તે
- આ ચારે પૌષ્ઠ સર્વથી અને દેશથી બંને પ્રકારે હોઈ શકે પણ હાલ પૂર્વાચાર્યોની પરંપરાનુંસાર ફક્ત આહાર પૌષ્ઠ જ સર્વથી અને દેશથી કલ્પો છે બાકીના ત્રણે પૌષ્ઠ તો સર્વથી જ થાય છે

આહાર પૌષ્ઠમાં ચઉવિહાર ઉપવાસ એ સર્વ પૌષ્ઠ છે અને તિવિહાર ઉપવાસ, આયંબિલ, નિવિ, એકસણુ એદેશ પૌષ્ઠ છે

—આ વ્રતમાં અગારી વ્રતીઓએ પર્વતિથિએ પૌષ્ઠ લેવાનો નિયમ કરવો જોઈએ અને જો પર્વતિથિએ ન થઈ શકે તો વર્ષમાં અમુક પૌષ્ઠ કરવા તેવો નિયમ પ્રણય કરવો.

ફળ:- અન્ય વ્રતોની અપેક્ષાએ આ વ્રતમાં ત્યાગની વિશેષ તાલીમ મળે છે. સાધુ જીવનની પવિત્રતાનો આંશિક પરિચય મળે છે કષ્ટ સહન કરવાની શક્તિ વિકસે છે. શરીર પરનો મમત્વ ભાવ ઓછો થાય છે, ધર્મજાગરિકા થાય છે. જાપ સ્વાધ્યાયાદિ ધર્મ અનુષ્ઠાનો થાય છે

[૬]ઉપ ભોગ પરિભોગ પરિમાણ વ્રત:-

સ્વરૂપ:- જેમાં બહુજ અધર્મનો સંભવ હોય તેવાં ખાનપાન, ઘરેણા, કપડાં, વાસણ, કૂસણ વગેરેનો ત્યાગ કરી ઓછા અધર્મવાળી વસ્તુઓ નું પણ ભોગ માટે પરિમાણ બાંધવું તે ઉપભોગ-પરિભોગ પરિમાણ વ્રત

☆ ઉપભોગ પરિભોગ વ્રતં નામ અશનપાનખાદ્યસ્વાદ્યગન્ધમાલ્યાદીનાં પ્રાવરણાલ્કારશયના સનગૃહયાનવાહનાદીનાં બહુસાવદાનાં ચ વર્જનમલ્પસાવધાનામપિ પરિમાણકરણમિતિ ।

☆ ઉપભોગ:- જેનો ભોગ એકવાર થાય તે “ઉપભોગ” જેમ કે આહાર, પાન, સ્નાન, ઉદ્વર્તન, વિલેપન, કુસુમ વગેરે તે એક વખત ભોગવાઈ ગયા પછી બીજી વારના ભોગમાટે નકામા બને છે

પરિભોગ:- જેનો ભોગ વધારે વખત થઈ શકે તે પરિભોગ જેમ કે વસ્ત્ર, આભૂષણ, શયન, આસન, વાહન, સ્ત્રી વગેરે તે બધું એક કરતા વધુ વખત ભોગવી શકાય છે.

આવા ઉપભોગ અને પરિભોગનું પરિમાણ નક્કી કરવું તે ઉપભોગ પરિભોગ પરિમાણ વ્રત આ વ્રત ને ભોગોપભોગ પરિમાણ વ્રત પણ કહે છે પરંતુ તેનું તાત્પર્ય એ જ છે કે ભોગ્ય વસ્તુઓની મર્યાદા કરીને ભોગ લાલસા પર કાબૂ મેળવવો

જો કે આતો શબ્દાર્થ કલ્પો. ભાષ્યાનુસાર તેનો ભાવાર્થ કરીએ તો “અતિ સાવધ વસ્તુઓનો સર્વથા ત્યાગ અને અલ્પ સાવધવાળી વસ્તુઓનો ઉપભોગ પણ પરિમાણ થી કરવો તે ઉપભોગ-પરિભોગ પરિમાણ વ્રત

આ વ્રતનો નિયમ બે પ્રકારે કરવામાં આવે છે તત્ત્વ દ્વિવિધ વ્રતં ભોજન કર્મવિષયત્વાત્ ।

-૧ ભોજન સંબંધિ:-આહારમાં બત્રીશ અનંતકાય સહિતના બાવીશ અભક્ષ્યો [-જેમાં રાત્રિભોજન નો પણ સમાવેશ થાય છે કેમ કે રાત્રિભોજન એ અભક્ષ્ય છે. શ્રાવકનું કોઈ સ્વતંત્ર

વ્રત નથી] તથા સચિત વસ્તુઓનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આ બધી વસ્તુનો સર્વથા ત્યાગ ન થઈ શકે તો જેનો ઉપયોગ કર્યા વગર ન જ ચાલતું હોય તે સિવાયની વસ્તુઓનો તો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જ જોઈએ.

બીજું સચિત્ત-દલ્લ-વિવિદ ચૌદ નિયમ ધારવા પૂર્વક બિન ઉપયોગી વસ્તુઓનો રોજે રોજ ત્યાગ અને ઉપયોગી વસ્તુઓનું પરિમાણ સહેલાઈ થી થઈ શકે છે.

-૨ કર્મ સંબંધિ:- ધંધામાં પંદર પ્રકારના કર્મદાન ત્યાગ કરવો જોઈએ. કેમ કે અલ્પ સાવધ જીવનોપાય-અભાવે આ પ્રવૃત્તિમાં જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોના હેતુઓનું આદાન થતું હોવાથી તેને કર્મદાન કહેવામાં આવે છે

આ પંદર કર્મદાનના નામ - અંગાર, વન, શકટ, ભાટક, સ્ફોટક, એ પાંચકર્મ, દન્ત, લાક્ષ, રસ, વિષ, કેશ એ પાંચ વાણિજ્ય, યન્ત્રપીડન, નીર્લાઈન, દવદાન, સરોવરાદિનું શોષણ, અસતિપોષણ આ કર્મદાનોનો ત્યાગ કરવો. નથઈ શકે તો અમુક અમુકના પચ્ચક્રમાણ કરવા

ફળ:- આ વ્રતના પાલનથી તેના અગારી વ્રતીને જીવનમાં સાદાઈ આવે છે, આધ્યાત્મિક લાભ સાથે શારીરિક, માનસિક, સામાજિક, આર્થિક આદિ અનેક દ્રષ્ટિએ લાભદાયી છે.

[૭] અતિથિ સંવિભાગ વ્રત :-

☆ ન્યાયથી પેદા કરેલ અને છતાં ખપે તેવા જ ખાન પાનાદિ યોગ્ય વસ્તુઓનું ઉભય પક્ષને લાભ થાય તે રીતે શુદ્ધ ભક્તિ ભાવ પૂર્વક સુપાત્રને દાન કરવું તે અતિથિ સંવિભાગ વ્રત

☆ અતિથિ સંવિભાગો નામ ન્યાયગતાનાં કલ્પનીયાનામનપાનાદીનાં ચ દ્રવ્યાણાં દેશકાલશ્રદ્ધાસત્કાર ક્રમોપેતં પરયાડત્માનુગ્રહબુદ્ધયા સંયતેભ્યો દાનમ્ ઇતિ ।

☆ અતિથિ માટેનો સંવિભાગ તે અતિથિ સંવિભાગ

અતિથિ જે તિથિ રહિત છે તે 'અતિથિ'. જે મહાત્માએ તિથિ અને પર્વના સર્વ ઉત્સવ તજ્યા છે તેને અતિથિ જાણવા

સંવિભાગ શબ્દમાં સં અને વિભાગ એ બે પદો રહેલા છે

સં એટલે સંગતતા કે નિદોષતા. શાસ્ત્રનુસાર સમાચારી પૂર્વક નિર્દોષ ગોચરી-એષણીય અને પ્રાસુક ગોચરી

વિભાગ એટલે વિશિષ્ટ ભાગ પોતાના અર્થે તૈયાર કરેલા ખાન પાનમાંનો અમુક અંશ.

—સાધુને કલ્પે તેવા પ્રાસુક અને એષણીય ખાન પાન, વસ્ત્ર, ઔષધ વગેરે - દેશ, કાલ, શ્રદ્ધા સત્કાર ક્રમ, પાત્ર વગેરેને ધ્યાનમાં લઈને ઉચ્ચ પ્રકારની ભક્તિ વડે કેવળ આત્મ કલ્યાણની બુધ્ધિથી સુપાત્રને જે દાન દેવું તે અતિથિ સંવિભાગ.

વિધિ:- શ્રાવકે પૌષધના પારણે મુનિરાજને અવશ્ય દાન દેવું અને તે પછીજ ભોજન કરવું. અહીં મુનિરાજ અર્થાત્ સાધુને પ્રદણ કરવાનું કારણ એ છે કે અહીં શ્રાવક પ્રતાધિકાર ચાલે છે તેથી અતિથિ રૂપે વીતરાગ પ્રણીત ચારિત્ર ધર્મની આરાધના કરનાર સાધુજ સમજવા ઉક્ત દેશ કાલ આદિની વ્યાખ્યા:-

દેશ:- વસ્તુની તે દેશમાં સુલભતા કે દુર્લભતા વિચારી દુર્લભ વસ્તુનું વિશેષ દાન કરવું

કાળ:- સુકાળ કે દુષ્કાળ નો વિચાર કરી કાળાનુસાર વહોરાવવું

શ્રદ્ધા:- વિશુદ્ધ અધ્યવસાય પૂર્વક આપવું.

સત્કાર:-નિમંત્રણાકરીઘેર પઘરામણી કરાવી આદર પૂર્વકઆપવું

ક્રમ:- વસ્તુની શ્રેષ્ઠતા કે આવશ્યકતાના ક્રમે આપવું

વ્રતનુ ફળ:- આ વ્રતના સેવનથી દાન ધર્મની આરાધના થાય છે ચારિત્રતથા ચારીત્રીયા પ્રત્યેનો બહુમાન ભાવ વધે છે અને સંયમધર્મ ની અનુભોદના થાય છે.

❖ **વિરતિ-સૂત્રમાં** આવેલા વિરતિ-શબ્દનો અર્થ પૂર્વે સૂત્ર ૭:૧માં જણાવ્યા મુજબ-વિરમવું તે છે.

આ શબ્દ ને દિગ્,દેશ અને અનર્થદળ એ ત્રણે સાથે જોડવાનો છે તેથી દિગ્વિરતિ, દેશવિરતિ અને અનર્થદળવિરતિ શબ્દો બને છે

❖ **વ્રતસંપન્નઃ**- અહીં વ્રત શબ્દનો અર્થ પૂર્વે સૂત્ર ૭:૧ માં કહેવાઈ ગયો છે અને સંપન્ન નો અર્થ સંયુક્ત કે જોડાયેલો એવો થાય છે.

વ્રતસંપન્ન શબ્દ અહીં કહેવાયેલા સાતે વ્રતો સાથે જોડવાનો છે દિગ્વિરતિ વ્રતસંપન્ન, દેશવિરતિ વ્રતસંપન્ન, અનર્થદળ વિરતિ વ્રતસંપન્ન એ રીતે સાતેમાં સમજી લેવું

❖ **અગારીવ્રતી-પૂર્વ** સૂત્રમાંથી અગારી તથા વ્રતી શબ્દની અનુવૃત્તિ અહીં લીધેલી છે તેનો અર્થ એ કે આ સાતે વ્રતવાળા અગારી વ્રતી કહેવાય. કેમ કે અગારીવ્રતી ને આશ્રીને ૧૨ વ્રતો કહેવાય છે જેમાના પાંચ અણુવ્રત અને આ સાત શીલ વ્રત મળીને કુલ ૧૨ વ્રત થશે.

❖ **આ સાતેને શીલવ્રત કેમ કહ્યા?**

-૧ આજ અધ્યાયના સૂત્ર:૧૯ વ્રતશીલેષુ પઞ્ચ પઞ્ચ. માં વ્રત ની સાથે જોડાયેલો શીલ શબ્દ જ એ સૂચવે છે કે પાંચ અણુવ્રત સિવાયના બીજા શીલવ્રત કહેવાય.

-૨ સિદ્ધસેનીયા વૃત્તિમાં પણ જણાવે છે કે “અણુવ્રત ને ધારણ કરેલા ગૃહસ્થ ને તેમના અણુવ્રતોની દ્રઢતા ને માટે શીલ નો ઉપદેશ અપાય છે આ શીલ એટલે ગુણવ્રત અને શીક્ષાવ્રત” આ વિધાનથી પણ ફલિત થાય છે કે આ સાતેને શીલ વ્રત કહેવાય છે.

❖ **આ શીલવ્રતના ગુણવ્રત અને શીક્ષાવ્રત એવા બે ભેદ કઈ રીતે?**

આગમમાં વંદીતા સૂત્રમાં અને વ્યવહારમાં ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શીક્ષાવ્રત પ્રસિદ્ધ છે તે મુજબ દિગ્વિરતિ, ઉપભોગપરિભોગ પરિમાણ, અનર્થદળવિરતિ એ ત્રણે ગુણવ્રતો છે જ્યારે સામાયિક,દેશાવકાસિક,પૈસધોપવાસ,અતિથિસંવિભાગ એ ચારે શીક્ષાવ્રત કહેલા છે.

ગુણવ્રત:- ગુણ્યન્તે-સંખ્યાયન્તે-સંખ્યાની માફક ગણી શકાય છે માટે તેને ગુણ કહેવામાં આવે છે. જેમ કે દિશાપરિમાણનું, ભોગોપભોગના પરિમાણનું અને અનર્થદંડમાં ઉપભોગ્ય વસ્તુનું સંખ્યા પરિગણન થઈ શકે છે માટે તેને ગુણવ્રત કહ્યા છે. તેમજ આ વ્રતોથી અણુવ્રતોનું પાલન સરળબને છે માટે ગુણવ્રત કહ્યા.

શિક્ષા:- શિક્ષા એટલે અભ્યાસ,તેના સ્થાન હોવાથી અથવા તે જ વ્રતો અભ્યાસનો વિષય હોવાથી તેનેશિક્ષાપદ વ્રતો કહેલા છે. તેમજ આ વ્રતોના પાલનથી સંયમધર્મની શિક્ષા મળે છે માટે શિક્ષાવ્રતો કહ્યા છે.

પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં આ ક્રમ જોવા મળતો નથી કેમ કે સૂત્રકારે આ સાતે વ્રતો ને શીલવ્રત રૂપે જ ઉપદેશેલ છે

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- આગારધમ્મં દુવાલસવિહંઆઝક્રહૈ તં જહા પંચ અણુવ્વયાઈં તિણિણ ગુણવયાઈં ચતારિ સિક્કાવયાઈં

તિણિણ ગુણ વયાઈં અણત્ય દંડ વેરમણં દિસિવ્વયં ઉપભોગપરિભોગ પરિમાણં ચતારિ સિક્કાવયાઈં સામાઈયં દેસાવગાસિયં પોસહોવવાસે અતિથિ સંવિભાગે ।

❖ ઔપ. સૂ. ૩૪-૭ શ્રીવીરદેશના

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:- સૂત્ર. ૭:૧૯ વ્રતશીલેષુ પઞ્ચ પઞ્ચ યથાક્રમમ્

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) કરેમિ ભંતે તથા સામાઈય વયજુત્તો સૂત્ર- પ્રબોધટીકા

(૨) પૌષ્ઠ સુત્ર-તથા વંદિતુ સૂત્ર પ્રબોધટીકા

(૩) યોગશાસ્ત્ર

(૪) પંચાશક

□ [9] પદ:-

(૧) દિશાતણા પરિમાણ વ્રતને દેશ અવગાસિક ભણું અનર્થ વિરતિ વ્રત સામાયિક પોસહ વ્રત જ ગણું ઉપભોગને પરિભોગમાંહિ પરિમાણ જ મન ધરું અતિથિતણો સંવિભાગ ધારી રૂડો સંયમ આદરું

(૨) અણુવ્રત ધારી અગારી વ્રતીઓ દિશા દેશ ઉભય વિરમે અનર્થદંડ વિરતિ સામાયિક ભોગોપભોગે સીમિત રહે પૌષ્ઠપવાસ કરી પખવાડે અતિથિ ભાગે રાયે છે મૃત્યુ આવે મારણાંતિકી સંલખના વળી આવે છે

□ [10] નિષ્કર્ષ:- ઉક્ત બંને સૂત્રો શ્રાવકના બારવ્રતને જણાવે છે અગારી વ્રતી-શ્રાવક આ બારમાંના કોઈપણ વ્રતને શકિત અનુસાર ધારણ કરે તો પણ તે અગારી વ્રતી કહેવાય છે. છતાં ભાષ્યકાર એક મહત્વનું સૂચન અત્રે કરી જાય છે તત્ત્વ સર્વસાવધ નિષ્કેપ: ત્યાર પછી આ શ્રાવક સર્વસાવધ છોડી દે છે અર્થાત્ અગારી પણાથી નિવૃત્ત થઈને મહત્ ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ સર્વવિરતિ ને પામે છે

આ રીતે આ સૂત્રનો નિષ્કર્ષ એ જ છે કે અણુવ્રત ધારીનો પણ અંતિમ ઉદ્દેશ તો મહાવ્રત ધારણ કરવા એ જ હોવો જોઈએ

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૧૭

□ [1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર થકી સંલેખનાને જણાવે છે

□ [2] સૂત્ર: મૂળ:- મારણાન્તિકી સંલેખનાં જોષિતા

□ [3]સૂત્ર:પૃથક્- સૂત્ર સ્પષ્ટ પૃથક્ જ છે

□ [4]સૂત્રસાર:- [વળી તે વ્રતી] મારણાંતિક સંલેખનાનો આરાધક [અથવા સેવનારો હોય છે]

□ [5]શબ્દજ્ઞાન:-

મારણાન્તિકી- જન્મનું પર્યવસાન, આયુની પૂર્ણાહુતિ

સંલેખના-તપ વિશેષ

જોષિતા- કરનાર, સેવનાર

□ [6]અનુવૃત્તિ:-

(૧)અણુવ્રતોઽગારી સૂત્ર ૭:૧૫ થી અગારી શબ્દની અનુવૃત્તિ લેવી

(૨)નિ:શલ્યોવ્રતી સૂત્ર ૭:૧૩ થી વ્રતી ની અનુવૃત્તિ લેવી

□ [7]અભિનવટીકા:- કષાયનો અંત આણવા માટે તેમને નભવાનાં અને તેની પૃષ્ટિના કારણો ઘટાડવા પૂર્વક તેમને પાતળાં કરવા તે સંલેખના. આ સંલેખનાનું વ્રત ચાલુ શરીરનો અંત આવે ત્યાં સુધી લેવાતું હોવાથી તે 'મારણાંતિક સંલેખના' કહેવાય છે. એવું સંલેખના વ્રત ગૃહસ્થો પણ શ્રદ્ધા પૂર્વક સ્વીકારી તેને સંપર્શૂ પણે પામે છે તેથી જ ગૃહસ્થ ને એ વ્રતના આરાધક કહ્યા છે

શ્રાધ્ધ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર [-વંદિતા સૂત્ર] માં તથા શ્રાવકના અતિચારો માં પણ સંલેખનાનો વ્રત સ્વરૂપે ઉલ્લેખ થયેલો છે તેમજ તત્વાર્થ સૂત્રકારે પણ તેને અગારી વ્રતીની સાથે જ ગોઠવેલ છે. તેથી કરીને જ ગૃહસ્થને સંલેખના વ્રતના આરાધક કહ્યા છે

❁ મારણાન્તિક:-

☆ મરણ સમયે યોગ્ય સમાધિ, સ્થિરતા અને આરાધના જળવાઈ રહે તે માટે જ્યારે બળ, વીર્ય, સાહસ, પરાક્રમ, શ્રદ્ધા, ધૃતિ અને સંવેગ વિદ્યમાન હોય ત્યારે જ ખાવું-પીવું તથા દઈને મરણ-પર્યન્તનું અણસણ કરવું તે સંલેખનાનો મુખ્ય હેતું છે. શ્રી ઉપાશક દશાંગ સૂત્રમાં તેને [અપશ્ચિમ] મારણાંતિક સંલેખના કહી છે

☆ પોતાના પરિણામો થી ગ્રહણ કરાયેલ આયુષ્ય -ઈન્દ્રિય અને બળનું કારણ વશાત્ ક્ષય પામવું તે મરણ. આ મરણ બે પ્રકારે છે (૧)નિત્યમરણ (૨)તદ્ભાવ મરણ

પ્રતિક્ષણ આયુ વગેરેનો ક્ષય થવો તેને નિત્યમરણ કહે છે

☆ નૂતન શરીર પર્યાય ને ધારણ કરવા માટે પૂર્વ પર્યાય નો નાશ થવો તે તદ્ભાવ મરણ છે

☆ અહીં સૂત્રમાં જે મરણાન્ત શબ્દ કહેલ છે તે તદ્ભાવ મરણના અર્થમાં જ ગ્રહણ કરવાનો છે એટલે કે આયુષ્યની પરિસમાપ્તિ તે મરણાન્ત. અને મરણાન્ત શબ્દ પરથી હેતુના નિર્દેશ ને માટે વ્યાકરણના નિયમાનુસાર ફેરફાર થઈ મારણાન્તિક શબ્દ બન્યો છે

☆ સ્વ કર્માનુસાર પ્રાપ્ત આયુ, ઈન્દ્રિય અને મન-વચન-કાયએ ત્રણ બળનું કારણ વિશેષની પ્રાપ્તિ અનુસાર નાશ થવું તે મરણ છે આ મરણ તદ્ભાવનું જ ગ્રહણ કરવા માટે સૂત્રમાં મરણ શબ્દ સાથે અન્ત પદનું ગ્રહણ કરેલ છે

— “મરણ એ જ અન્ત” તે મરણાન્ત જેનું આમરણાન્ત જ પ્રયોજન છે તે મરણાન્તિક પદ સંલેખનાનું વિશેષણ હોવાથી “મરણાન્તિકી” એ પ્રમાણે પદ થયું છે

સર્વાયુષઃ ક્ષયો મરણં, મરણમેવાન્તો મરણાન્તઃમરણકાલઃપ્રત્યાસન્નં મરણમ્ ઇતિ યાવત્।
જન્મનઃ પર્યવસાનં તત્ર ભવા મારણાન્તિકી ।

❖ સંલેખના:-

☆ સારી લેખના તે સંલેખના. લિખ્ ધાતુનો અર્થ શોષણ છે તેથી જેનાવડે સારી રીતે શોષણ થાય તે સંલેખના તપ ક્રિયા કહેવાય

— શરીર અને કષાયો વગેરેનું શોષણ કરનાર તપ તેને સંલેખના કહેવામાં આવે છે.

☆ દેહ અને કષાય વગેરે નિયમથી પાતળા પાડી દે - કૃશ કરી નાખે, તેવી તપક્રિયાઓને જિનવરોએ અહીં ‘સંલેખના’ કહી છે

☆ બાહ્ય શરીર અને અભ્યંતર કષાયોનું, ઉત્તરોત્તર શરીર અને કષાયને પુષ્ટ કરવાવાળા કારણોને ઘટાડતા જતા, સારી રીતે કૃષ કરવું તે સંલેખના છે

સંલેખ્યતેજનયા શરીરકષાયત્ ઇતિ સંલેખના - તપોવિશેષઃ

❖ અગારીવ્રતી:- આ શબ્દોની ઉપરોક્ત સૂત્રથી અનુવૃત્તિ કરવામાં આવેલ છે કેમ કે અગારીવ્રતી અર્થાત્ ગૃહસ્થ શ્રાવક

આ મારણાન્તિકી સંલેખનાં કરવાવાળો ગૃહી શ્રાવક હોવાથી અહીં ગૃહસ્થના ૧૨- પ્રતોને અંતે તેનો ઉલ્લેખ કરેલ છે. વંદિતું સૂત્ર- શ્રાવક અતિયાર, ઉપાસક દશા વગેરેમાં પણ તેના ઉલ્લેખ આ રીતેજ મળે છે

❖ જોષિતા:- સૂત્રકાર મહર્ષિએ સૂત્રમાં આ શબ્દને મારણાન્તિકી સંલેખના સાથે જોડેલ છે તેનો અર્થ છે “પ્રીતિ પૂર્વક સેવન કરવું” અર્થાત્ શ્રાવકો મારણાન્તિક સંલેખનાનું પ્રિતિપૂર્વક સેવન કરનાર હોય છે

☆ જોષિતા-સેવિતા-કર્તા ઇતિ ।

❖ તાત્પર્યાર્થઃ- મરણના અંતે થનારી આ સંલેખનાનું પ્રીતિ પૂર્વક સેવન કરવાવાળા ગૃહસ્થો-શ્રાવકો હોય છે અથવા

મરણના અંત સમયની સંલેખનાનું પાલન કરનાર અગારી વ્રતી શ્રાવક હોય છે

❖ ભાષ્યાર્થઃ- ^૧કાળ, ^૨સંઘયણ, ^૩દુર્બળતા અને ^૪ઉપસર્ગ દોષ થકી ^૫ધર્માનુષ્ઠાન ની તથા ^૬આવશ્યક ની ^૭પરિહાણિ [-ક્ષય] કે મરણ નિકટતા જાણીને ઉણોદરી ઉપવાસ છઠ્ઠ અક્રમ આદિતપ વડે આત્માને ^૮સંલેખના પૂર્વક નિયમમાં લાવી, ^૯ઉત્તમ વ્રત સંપન્ન હોય તે- શ્રાવક ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી, જીવનપર્યન્ત ^{૧૦}ભાવના અને ^{૧૧}અનુપ્રેક્ષામાં તત્પર રહી, ^{૧૨}અમરણ અને ^{૧૩}સમાધિમાં બહુધા પરાયણ થઈ, મરણના અંત સમયની સંલેખનાને સેવનાર એવો તે મોક્ષમાર્ગનો આરાધક થાય છે,

☆ ભાષ્યના કેટલાંક વિશિષ્ટ શબ્દોની સમજૂતિ:-

^૧ કાળ:- દુષ્કાળ, કાળદોષ, દુર્ભિક્ષ, અન્ન-પાની દુલર્બતા થી ધર્માનુષ્ઠાન માં ક્ષતિ કે મંદઘૃત્તિત્વ પામવું તે

^૨સંઘયણ:-વજ્રઋષભ નારય, ઋષભ નારય, નારય, અર્ધનારય, કીલિકા, અને સેવાર્ત એ છ સંઘયણમાં ક્ષીણતા આવવાથી ધર્માનુષ્ઠાનમાં હાનિ પહોંચવી.

^૩દુર્બળતા:- શારીરિક શક્તિ, વીર્ય, બળ, પરાક્રમમાં દુર્બળતા થકી ધર્માનુષ્ઠાનમાં ક્ષતિ ઉત્પન્ન થવી

^૪ઉપસર્ગ:- દેવ-મનુષ્ય -તિર્યક કે સામુદ્રિક ઉપસર્ગો થકી ધર્માનુષ્ઠાનમાં ક્ષિણતા આવવી

^૫ધર્મકુશલ- અનુષ્ઠાન અથવા કામા, માર્દવ, આર્જવ, મુક્તિ, તપ સંયમ, સત્ય, શૌચ, આક્રિયન્ય અને બ્રહ્મચર્ય એ દશવિધ ધર્મ.

^૬આવશ્યક:- આવશ્ય કર્તવ્ય, ચૈત્યવંદન, પ્રતિક્રમણ, પૌષઘ, વૈયાવચ્ય વગેરે

^૭પરિહાણી:- ક્ષયથવો, ક્ષીણથવું, ઘટાડો થવો

^૮નિયમ:- સંયમ, સર્વસાવધ વિરતિ લક્ષણ

^૯ઉત્તમવ્રત સંપન્ન:- મહાવ્રત થી યુક્ત

^{૧૦}ભાવના:-આ અધ્યાયના સૂત્ર:૪ થી ૭માં જણાવેલી છે તે

^{૧૧}અનુપ્રેક્ષા :- વૈરાગ્યની બાર ભાવના અધ્યાય ૯ સૂત્ર-૭માં કહેલી છે

^{૧૨}સ્મરણ-પોતે ગ્રહણ કરેલા વ્રત-નિયમ કે પ્રતિજ્ઞાને સંભારવા તે

^{૧૩}સમાધિ:- ચિત્તની સ્વસ્થતા અને આર્તરોદ્ધિ ધ્યાન નો ત્યાગ

આ રીતે કાળાદિ ચારે દોષ થકી ધર્માનુષ્ઠાનાદિમાં ક્ષીણતા આવતી જાણીને, ઉત્તમ વ્રત-સંયમ ધારણ કરી, અનશન સ્વીકારી, શેષ જીવન-ભાવનાદિમાં તત્પર બની સમાધિ પરાયણતા પૂર્વક વ્યતીત કરતો, તે સંલેખના સેવી સાધક મોક્ષ માર્ગનો આરાધક થાય છે.

❖ સંલેખના તપવિધિ:-

સંલેખના તપના ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય એવા ત્રણ પ્રકારો છે તમાં ઉત્કૃષ્ટ તપ બારવર્ષનું છે મધ્યમ તપ બારમાસનું છે અને જઘન્ય તપ બાર પક્ષ [છ માસ] નું છે

— આ તપ ઉણોદરી, ઉપવાસ, છટ્ટ, અઠમ આદિ વિવિધ પ્રકારે થાય છે.

— વૃધ્ધાવસ્થા, રોગાદિક પ્રબળકારણ, વૈરાગ્યાદિથી સંલેખનાની ઈચ્છા થાય ત્યારે શક્તિ-સંયોગો જોઈને પ્રથમ તિવિહારો કે ચોવિહારો સંલેખના-તપ કરવામાં આવે છે આ તપ પૂર્વે શરીરની બધી ઘાતુઓ તથા ગારવ આદિ માનસિક ભાવોનું શોષણ કરેલું હોવું જોઈએ અને સંલેખના સ્વીકાર્યા પછી મનના ભાવોની નિર્મળતા રહેવી જોઈએ.

❖ વિશેષ:-

☆ પ્રશ્ન: ૧- સંલેખના વ્રત લેનાર અનશન આદિ દ્વારા શરીરનો અંતઆણે એ આત્મવધ થયો કહેવાય અને આત્મવધ એ સ્વહિંસા જ છે, તો પછી એને વ્રત તરીકે ત્યાગ ધર્મમાં સ્થાન આપવું કઈ રીતે યોગ્ય ગણાય?

સમાધાન:- દેખીતુ દુ:ખ કે દેખીતો પ્રાણનાશ હોવા માત્રથી તેનેહિંસા કહેવાતી નથી. યથાર્થ હિંસાનું સ્વરૂપ રાગ, દ્વેષ અને મોહની વૃત્તિથી ઘડાય છે, સંલેખના વ્રતમાં પ્રાણનો નાશ છે ખરો, પણ તે રાગ-દ્વેષ કે મોહથી ન થતો હોવાથી તે હિંસાની કોટિમાં આવતો નથી.

ઉલટું નિર્મોહપણું અને વીતરાગ પણું કેળવવાની ભાવનામાંથી એવ્રત જન્મે છે અને એ

ભાવનાની સિદ્ધિના પ્રયત્નને લીધે જ એ વ્રતપૂર્ણ થાય છે. તેથી તે હિંસા નથી પણ શુભધ્યાન કે શુદ્ધ ધ્યાનની કોટિમાં મુકી શકાય તેવું એક વ્રત છે.

— બ્રીજું સૂત્રકારે પ્રમત્ત યોગથી પ્રાણના ત્યાગને હિંસા કહેલી છે. જ્યારે શાસ્ત્રોકત વિધિ અનુસાર જાણી-સમજીને કરાયેલ સંલેખનામાં રાગદ્વેષાદિનો અભાવ હોવાથી પ્રમત્ત યોગ હોતો નથી તેથી પણ સંલેખના ને હિંસા કહી શકાય નહીં

ત્રીજું:- સંલેખનાને આત્મઘાત કે સ્વહિંસા ન કહેવાય કેમ કે જેમ એક વણિકને પોતાના ઘરનો વિનાશ ઈષ્ટ નથી તેમ કોઈપણ પ્રાણીને મરણ ઈષ્ટ હોતું નથી, છતાં કોઈ કારણથી ગૃહવિનાશની સંભાવના ઉત્પન્ન થાય તો તે વણિક ઘર છોડી દેશે, પણ તેમાં રહેલ દ્રવ્ય-સંપત્તિ આદિનો નાશ ન થાય તે માટે પ્રયત્નશીલ રહેશે

એ-જ-રી-તે વ્રત અને શીલનું પાલન કરનારો ગૃહસ્થ પણ, જો શરીરના વિનાશનું કારણ ઉપસ્થિત થશે તો સંયમ ઘાત ન થાય તે રીતે ધીમેધીમે શરીરને છોડશે અથવા તો શરીર નોવિનાશ અને આત્મગુણ નો વિનાશ બંને સાથે ઉદ્ભવશે તો એવો પ્રયત્ન જ કરશે જેથી આત્મ ગુણોનો વિનાશ ન થાય. આ રીતે સંલેખના કરવાવાળો આત્મઘાતિક કે સ્વહિંસક બનતો નથી.

✽ પ્રશ્ન: ૨ સૂત્રમાં જોષિતા શબ્દ મુક્યો તેના કરતા સેવિતા શબ્દ મુક્યો હોતતો શો વાંધો હતો? કેમ કે અર્થની સ્પષ્ટતા સેવિતા શબ્દથી વિશેષ થાય છે

—સમાધાન:- સૂત્રકાર મહર્ષિએ વિશેષ અર્થના પ્રતિપાદનને માટે જ અહીં જોષિતા શબ્દનો પ્રયોગ કરેલ છે કેમ કે સેવિતા નો અર્થ “સેવન કરવું” એવો થાય છે જ્યારે જોષિતા શબ્દનો અર્થ “પ્રીતિપૂર્વક સેવન કરવું” એવો થાય છે સંલેખના બળજબરીથી કરાવી શકાય નહીં પરંતુ તે અગારી વ્રતીને સંયમમાં- સન્યાસમાં પૂર્ણ પ્રીતિ હોય છે માટે જ તે સંલેખનાને કરે છે તેથી “પ્રીતિપૂર્વક સેવન કરવું” એ અર્થમાં વપરાયેલ જુષ્ ઘાતુનો પ્રયોગજ અહીં યોગ્ય છે જુષ્ ને કર્તા અર્થમાં ત્વન્ પ્રત્યય લાગીને જ જોષિતા શબ્દ બનેલો છે

✽ પ્રશ્ન: ૩- જૈને તરોમાં પણ કમળપૂજા, ભૈરવજપ, જળસમાધિ વગેરે અનેક પ્રાણનાશ કરવાની અને તેને ધર્મમાનવાની પ્રથા જોવા મળે છે તો પદ્મી તેમાં અને આ સંલેખનામાં ભેદશો છે?

સમાધાન:- પ્રાણનાશની સ્થૂલ દ્રષ્ટિએ તો બંને ક્રિયા સમાનજ લાગશે ફર્ક હોય તો તેની પાછળની ભાવનાઓમાં છે.

જૈન દર્શન અનુસાર આવી સંલેખના પ્રક્રિયા પાછળનું ધ્યેય કોઈ ભૌતિક લાભ, આવેશ, પ્રલોભન, પરાર્પણ કે પરપ્રસન્નતા નથી. પરંતુ આત્મશોધન, કર્મનિર્જરા, કષાયનો અંત આણવો તે છે

જ્યારે જીવનનો અંત ખાતરી પૂર્વક નિકટ દેખાય, ધર્મ અને આવશ્યક કર્તવ્યોનો નાશ આવી પડે, તેમજ કોઈપણ જાતનું દુર્ઘ્યાન ન હોય ત્યારે જ એ વ્રત વિધેય માનવામાં આવેલ છે.

સૂચન:- આ વ્રત અગારી વ્રતીની માફક અનગાર ને અર્થાત્ સાધુને પણ હોય છે. જો કે તેને વ્રત સ્વરૂપે વર્ણવવામાં આવેલ નથી પણ સંલેખના અંગે અનેક કથાનકો તથા સાધુઓને કરવાની સંલેખના વિધિના ઉલ્લેખો આગમોમાં પણ પ્રાપ્ત થાય છે. જેને સમાધિ મરણ ના નામે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

સિદ્ધસેનીય વૃત્તિમાં પણ કહ્યું છે કે-સંલેખનાડવશ્યં સમાધિમરણપર્યન્તે વિધેયાડનગારાગારિખ્યામ્

□ [8]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- અપચ્છિમા મારણંતિઆ સંલેહણા જૂસનારાહણા ।

❖ ઓપ. સૂ.૩૪/૭

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-

(૧)ઉત્તમ: ક્ષમામાર્દવાર્જવશૌચસત્યસંયમ.... સૂત્ર: ૯:૬ ઉત્તમધર્મ

(૨)અનિત્યાશરણસંસારૈકત્વાશુચિ....સૂત્ર ૯:૭અનુપેક્ષા

(૩)ગતિજાતિશરીર.....સંહનન...તીર્થકૃત્વંચ... સૂત્ર ૯:૧૨ સંધયણ

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧)વંદિતુ સૂત્ર-ગાથા ૩૩ -પ્રબોધટીકા ભાગ-૨

(૨)શ્રાધ્ધ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ

(૩)પંચવસ્તુ પ્રકરણ

(૪)વૈયાવચ્ચગરાણં સૂત્ર-પ્રબોધટીકા

□ [9]પદ્ય:-

(૧) આરાધનાની મરણ અંતે સેવના શાસ્ત્રે કહી

સુણી ધારી વિષય વારી હ્દયમાંહિ સદ્દહી

(૨) આ સૂત્રનું પદ્ય પૂર્વ સૂત્ર:૧૭ માં કહેવાઈ ગયું છે

□ [10]નિષ્કર્ષ:- પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સૂત્રકાર સમાધિમરણને આશ્રીને મારણાન્તિકા સંલેખનાને જણાવે છે તેમાં વિવિધ કારણો જણાવીને અને તે સંજોગોમાં સંલેખનાની આરાધના કરવાનું સૂચન કરેલ છે તેમાં એક મુદ્દો કાયાનો છે

જો કાયબળ, વીર્ય, પરાક્રમાદિ માં ક્ષીણતા આવી હોય અને તેને લીધે ધર્મ -આવશ્ય-કાદિમાં ઘટાડો થતો હોયતો સંલેખના તપકરવું એ વાતનો નિષ્કર્ષશો?

આ ઔદારિક કાયાને ખાવા-પીવા આપીએ લાલન-પાલન કરીએ, લાડલડાવીએ પણ આવું બધું ક્યાં સુધી? જ્યાં સુધી તે એક નોકર તરીકે આપણી સેવા કરે ત્યાં સુધી. પણ જ્યારે તે નોકર તરીકે કામ ન આપે ત્યારે શું કરવું? રજા જ દેવી પડે ને?

માટેજ સંલેખના તપ કહ્યો આ તપ થકી કાયાને શોષવી પણ સાથે કષાયોને પણ શોષવી નાખવા સમગ્ર સૂત્રમાં આ એક મહત્વનો સંદેશ છે કે આ કાયતો આપણી ગુલામ થઈને રહેવી જોઈએ જ્યાંસુધી તે ગુલામી કરે ત્યાં સુધી જ તેનું લાલન-પાલન કે આળ પંપાળ થાય પછી તે તેને ફાંસીને માંચળે જ લટકાવાય અર્થાત્ શાસ્ત્રોની વિધિ મુજબ સંલેખના તપ કરીને તે કાયાની રહી સહી શક્તિનો ઉપયોગ કરીને આત્માને સંસારમાંથી મુક્ત કરાવવાનો જ પુરુષાર્થ કરવાનો હોય

અધ્યાય:૭-સૂત્ર:૧૮

❑ [1] સૂત્રહેતુ:- સમ્યક્ત્વના અતિચારો ને જણાવાના હેતુથી આ સૂત્રની રચના થયેલી છે

❑ [2] સૂત્ર:મૂળ:-શઙ્કાકાઙ્ક્ષાવિચિકિત્સાઽન્યદ્દષ્ટિપ્રશંસાસંસ્તવા:
સમ્યગ્દ્દષ્ટેરતિચારા:

❑ [3] સૂત્ર:પૃથક્- શઙ્ક - કાઙ્ક્ષા - વિચિકિત્સા - અન્યદ્દષ્ટિ પ્રશંસા - સંસ્તવા:
સમ્યગ્ દષ્ટે:અતિચારા:

❑ [4] સૂત્રસાર:-શંકા,કાંક્ષા,વિચિકિત્સા,અન્યદ્દષ્ટિ પ્રશંસા અને અન્યદ્દષ્ટિ સંસ્તવ,
એ પાંચ સમ્યગ્દર્શનના અતિચારો છે

❑ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

શઙ્કા--શંકા, સંશય

કાઙ્ક્ષા- કાંક્ષા, ઇચ્છા

વિચિકિત્સા- વિચિકિત્સા, સંશય-સંદેહ

અન્યદ્દષ્ટિપ્રશંસા- ઇત્તર દર્શન ની પ્રશંસા

[અન્યદ્દષ્ટિ]સંસ્તવ- ઇત્તર દર્શનનીનો પરિચય

સમ્યગ્દ્દષ્ટિ- સમ્યગ્દ્દષ્ટિ, સમ્યક્ત્વ ધારી

અતિચાર- અતિચાર, સ્ખલન, દુષણ

❑ [6] અનુવૃત્તિ:-પૂર્વનું કોઈ સૂત્ર અહીં અનુવર્તતું નથી

❑ [7] અભિનવટીકા:- સમ્યક્ત્વ એ ચારિત્ર ધર્મનો મૂળ આધાર છે તેની શુદ્ધિ ઉપરજ ચારિત્રની શુદ્ધિ અવલંબિત છે. તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્ર થકી સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ માં ખલેલ પહોંચાડનાર દોષોને જણાવેલા છે.

નિ:શલ્યોવ્રતી ઇતિ વચનાદુકતં ભવતિ વ્રતી નિયતંસમ્યગ્દ્દષ્ટિ:

આ પૂર્વે સૂત્રકાર મહર્ષિ એ જણાવેલ છે કે જે નિ:શલ્ય હોય તેને જ વ્રતી કહેવાય. આ કથન થી એક વાત સ્પષ્ટ છે કે જે શલ્યરહિત હશે તે મિથ્યાત્વ શલ્ય થી પણ રહિત પણ હોવાનો. મિથ્યાત્વ રહિત હોવાથી તે નિયમા સમ્યગ્દ્દષ્ટિ હોવાનો. હવે જો આત્માને સમ્યક્ત્વનું સુવિશુદ્ધ પાલન કરવું હોય તો તેના દોષની જાણકારી અને નિવારણ બંને આવશ્યક છે

તીર્થંકર પ્રણિત જૈન શાસનને વિશે એક વાત સુનિશ્ચિત છે કે કોઈપણ જીવ સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય સમ્યક્જ્ઞાની હોતો નથી તેમજ સમ્યક્જ્ઞાન વિના સમ્યકચારિત્ર ગુણ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહીં આથી સમ્યક્દર્શન ગુણ સૌ પ્રથમ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ

સમ્યગ્દર્શન ગુણની નિશ્ચયથી પ્રાપ્તિ તો યથા પ્રવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ-અનિવૃત્તિકરણ એમ ત્રણ કરણથી થઈ શકે છે પણ વ્યવહારમાં સર્વ પ્રથમ તેનું આરોપણ વ્રત રૂપે થાય છે. આ રીતે સમ્યક્ત્વ વ્રત ગ્રહણ કર્યા પછી તેની વિશુદ્ધિ જળવાઈ રહેતે હેતુથી અહીં સૂત્રકારે પાંચ દોષોને જણાવેલા છે તેના નિવારણ થકી શુદ્ધ સમ્યક્ત્વવ્રત નું પાલન થઈ શકે છે

[૧] શંકા:- સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી કેવળી ભગવંતોએ પ્રરૂપેલ આત્મધર્મ સંબંધમાં કોઈ

નાની યા મોટી શંકા-અન્યથા વિચારણા કરવી, તે શંકા અતિચાર

☆ આર્હત પ્રવચનની દ્રષ્ટિ સ્વીકાર્યા પછી તેમાં વર્ણવાયેલા કેટલાંક સૂક્ષ્મ અને અતીન્દ્રિય પદાર્થો જે માત્ર કેવલજ્ઞાન કે આગમગમ્ય હોય તેમને વિશે શંકા કરવી કે “આમ હશે કે નહીં હોય” તે શંકા અતિચાર

સંશય અને તત્પૂર્વક પરીક્ષાનું જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનમાં સૂંપર્ણ સ્થાન હોવા છતાં અહીં શંકાને અતિચાર રૂપે વર્ણવેલ છે, તેનું કારણ એ છે કે તર્કવાદની પારના પ્રશ્નોને તર્કદ્રષ્ટિએ કસવાનો પ્રયત્ન ન કરવો જોઈએ. તેમ કરવા જતા સાધક માત્ર શ્રદ્ધાગમ્ય વસ્તુને બુદ્ધિગમ્ય ન કરી શકવાથી છેવટે બુદ્ધિગમ્ય તત્ત્વોને પણ છોડી દે છે

☆ પોતાની મતિમંદતા થી આગમોક્ત પદાર્થોને સમજી શકવાથી અમુક વસ્તુ અમુક રૂપે હશે કે નહીં? એવો સંશય તે શંકા

❖ શંકાના બે ભેદ:- (૧) સર્વ શંકા (૨) દેશ શંકા

(૧) સર્વ શંકા:- મૂળ વસ્તુની શંકા તે સર્વ શંકા, ધર્મ હશે કે નહીં?

(૨) દેશ શંકા:- મૂળ વસ્તુની શંકા ન હોય પણ તેના એક દેશની શંકા હોવી તે દેશ શંકા જેમ કે આત્માતો છે પણ તે આત્મા શરીર પ્રમાણ હશે કે નહીં? જીવતો છે પણ પૃથ્વીકાયાદિ જીવો હશે કે નહીં?

આવી શંકા જિજ્ઞાસા બુદ્ધિને બદલે અશ્રદ્ધાની બુદ્ધિ થી થાય તો તેને શંકા અતિચાર કહેવામા આવે છે

અધિગતજીવાજીવાદિતત્ત્વસ્યાપિ ભગવતઃ શાસનં ભાવતોઽભિપ્રપન્નસ્યાસંહાર્યમતેઃ સમ્યગ્દષ્ટેરર્હત્રોક્તેષુ અત્યન્તસૂક્ષ્મેષુ અતીન્દ્રિયેષુ કેવલાગમગ્રાહયેષ્વર્થેષુ યઃ સંદેહો ભવતિ એવં સ્યાત્ એવં ન સ્યાત્ ઇતિ શંકા ।

☆ જે શ્રદ્ધાથી અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાનનું દેવ તરીકે આલંબન લેવામાં આવે છે, પાંચ મહાવ્રતધારી આનું ગુરુ તરીકે આલંબન લેવામાં આવે છે અને વીતરાગ પ્રણીત ધર્મનું ધર્મ તરીકે આલંબન લેવામાં આવે છે તેની યથાથતા વિષે શંકા ઉઠાવવી એ સમ્યક્ત્વનો પહેલો અતિચાર કે દૂષણ છે.

[૨] કાંક્ષા:- શ્રી જૈનસંઘ શાસનની દેવ-ગુરુ-ધર્મ સંબંધિ આત્મ શુદ્ધિકારક પ્રવૃત્તિનો શંકાએ કરી અનાદર કરી અન્ય ધર્મ, મત, ગચ્છ સંબંધિ પ્રવૃત્તિ પ્રતિ સંસાર સુખની લાલસાએ આદર બુદ્ધિ કરવી તે કાંક્ષા

☆ ઐહિક અને પારલૌકિક વિષયોની અભિલાષા કરવી એ કાંક્ષા. જો આવી કાંક્ષા થવા લાગે તો ગુણ દોષના વિચાર વિનાજ સાધક ગમે ત્યારે પોતાના સિદ્ધાંતોને છોડી દે તેથી તેને અતિચાર દોષ કહેલ છે

☆ કાંક્ષા એટલે ઈચ્છા. ધર્મના ફળરૂપે સુખની ઈચ્છા રાખવી તે. સંસારનું સર્વ પ્રકારનું સુખ દુઃખ રૂપ હોવાથી પરમાત્મા એ તેને હોય કહ્યું છે. આથી ધર્મ કેવળ મોક્ષને આશ્રીને જ થાય. જો ધર્મના ફળરૂપે આલોકે પરલોકના સુખની ઈચ્છા રાખવામાં આવે તો તે પરમાત્માની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન છે અને સમ્યક્ત્વ નું દૂષણ છે.

☆ કાંક્ષાનો બીજો અર્થ પણ જોવા મળે છે:- વીતરાગ પ્રણીત દર્શન સિવાયના બીજા દર્શનની ઇચ્છા તે કાંક્ષા

આ બીજા અર્થમાં કાંક્ષાના બે ભેદ કહ્યા છે (૧)સર્વ કાંક્ષા (૨)દેશકાંક્ષા

સર્વકાંક્ષા:- સર્વદર્શનો સારા છે, સર્વ દર્શન આદરણીય છે એવું માનવા પૂર્વક સર્વદર્શનની આકાંક્ષા સેવવી તે સર્વકાંક્ષા

દેશકાંક્ષા:-સર્વદર્શનો ને બદલે કોઈ એક બે દર્શનોની ઇચ્છા રાખવી. જેમ કે બૌદ્ધ દર્શન શ્રેષ્ઠ છે કેમ કે તેમાં કષ્ટ સહન કર્યા વિના ધર્મ કરવાનો ઉપદેશ અપાયેલો છે

☆ ऐहलौकिकपारलौकिकेषु विषयेष्वाशंसा काङ्क्षा । सौचित्तचारःसम्यग्दृष्टेः । कृतः काङ्क्षितो ह्यविचारितगुणदोषः समयमतिक्रामति ।

☆ અરિહંત-સિદ્ધ જેવા દેવ, ત્યાગી ગુરુ, દયામય સાપેક્ષ ધર્મ ને પ્રાપ્ત કર્યા પછી અન્યમતની કે અન્યના દર્શનના આકાંક્ષા રાખવી કે ઇચ્છા કરવી તે સમ્યક્ત્વનો બીજો અતિયાર છે

[૩]વિચિકિત્સા:-

☆ ગુણ દોષની યથાર્થ વિચારણા સિવાય મતિમંદતાએ કે ગતાનુગતિએ સાધ્ય-સાધનની શુદ્ધિ વગર શૂન્ય મનસ્ક ભાવે તેમજ સંદેહ સહિત ધર્મનુષ્ઠાનો કરવા -કરાવવા તે વિચિકિત્સા અતિયાર

☆ જ્યાં મતભેદ કે વિચારભેદ નો પ્રસંગ હોય ત્યાં પોતે કંઈ પણ નિર્ણય કર્યા સિવાય માત્ર મતિમંદતાથી એમ વિચારે કે ‘એ વાત પણ ઠીક અને આ વાત પણ ઠીક’ એવી બુદ્ધિની અસ્થિરતા તે વિચિકિત્સા. આવી બુદ્ધિની અસ્થિરતા શ્રાવકને એક તત્વ ઉપર સ્થિર કદી જ ન રહેવા દે માટે તે અતિયાર છે.

☆ વિચિકિત્સા એટલે સંશય-સંદેહ. ધર્મના ફળનો સંદેહ રાખવો. મેં કરેલી તપ વગેરે સાધનાનું ફળ મળશે નહીં તેવો સંદેહ કરવો દાન ધર્માદિનું સેવન કરવાથી મને ફળ મળશે કે નહીં એવા-એવા સંશય કરવા તે [આ ગ્રન્થાન્તર થી લેવાયેલ વ્યાખ્યા છે તેમા તત્વાર્થભાષ્યની સંગતતા જણાતી નથી]

☆ विचिकित्सा नाम इदम् अपि अस्ति इदम् अपि अस्ति इति मति विप्लुतिः

☆ વિચિકિત્સા એટલે સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મના સ્વરૂપ સંબંધમાં પાયા વિનાના તર્ક કરવા, ખોટી વિચારણાઓ કરવી તે સંબંધિ પ્રાપ્ત થયેલી સ્થિર બુદ્ધિને બદલી નાખવી તે તેને એકજાતનો મતિ વિભ્રમ પણ કહી શકાય છે. સાધુ સાધ્વીના મલિન વસ્ત્ર કે શરીર જોઈને એમ વિચાર કરવો કે આ સાધુઓ અપવિત્ર છે એમનામાં કંઈ સાર નથી તો એ પણ એક પ્રકારની વિચિકિત્સા જ છે. તેનું આખરી પરિણામ સમ્યક્ત્વ ને શિથિલ કરવામાં જ આવે છે તેથી તે સમ્યક્ત્વ અતિયાર ગણાય છે

[૪]અન્ય દ્રષ્ટિ પ્રશંસા:-

☆ શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતભાષિત ધર્મથી વિરુદ્ધ વર્તન કરવાવાળાઓની તેઓના પુન્ય પ્રકર્ષથી આકર્ષાઈને પ્રશંસા કરવી તે .

☆ જેમની દ્રષ્ટિ ખોટી હોય તેમની પ્રશંસા કરવી તે મિથ્યા દ્રષ્ટિ પ્રશંસા. ભ્રાન્ત દ્રષ્ટિપણાના દોષવાળી વ્યક્તિઓમાં પણ ઘણીવાર વિચાર, ત્યાગ આદિ ગુણો હોય છે, આ ગુણોથી આકર્ષાઈને ગુણ-દોષ નો ભેદ કર્યા સિવાય જ તે વ્યક્તિની પ્રશંસા કરવામાં આવે તો અવિવેકી સાધકને સિદ્ધાન્ત થી સ્ખલિત થઈ જવાનો ભય રહે છે. તેથી જ અન્ય દ્રષ્ટિ પ્રશંસાને અતિચાર કહેલ છે. જો કે મધ્યસ્થ દ્રષ્ટિ સાધકને આવી પ્રશંસા હાનિકારક જ થાય તેવો એકાંત નિયમ નથી પણ આથી મિથ્યાદ્રષ્ટિ પ્રશંસા થી સ્ખલનાનો ભય રહેતો હોવાથી તેને સમ્યક્ત્વનો અતિચાર કહેવામાં આવેલ છે

☆ સર્વજ્ઞ પ્રણિત દર્શન સિવાયના દર્શનોની પ્રશંસા કરવી જેમ કે તેઓ પુન્યવાન છે. ગુણવાન છે, ધર્મી છે, ઉદાર છે, ખરા અર્થમાં સાધક છે આવી-આવી પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પ્રશંસા થકી અપરિપકવ બુધ્ધિવાળા જીવો તેમના ગુણોથી આકર્ષાઈને સમ્યગ્દર્શન પણ ગુમાવી દે એ સુસંભવિત છે આથી અન્યદ્રષ્ટિની પ્રશંસા એ અતિચાર છે.

અન્યદ્રષ્ટિ: इति अर्हत् शासन व्यतिरिक्ततां दृष्टिम् आह । सा च द्विविधा । अभिगृहीता अनभिगृहीता च ।

☆ અન્યદ્રષ્ટિ એટલે અરિહંત ભગવંતના શાસન સિવાયની દ્રષ્ટિ

(૧) અભિગૃહીત:- જગતમાં પ્રચલિત સાંખ્યાદિ કોઈપણ ધર્મના રૂપમાં હોય તે અભિગૃહીત અન્યદ્રષ્ટિ

(૨) અનભિગૃહીત:- કોઈપણ મત, પંથ કે ધર્મના સ્વીકાર વિનાજ મૂઢરૂપે જે માન્યતા માનવામાં મનનું વલણ હોય તે અનભિગૃહીત અન્યદ્રષ્ટિ

જગતમાં અભિગૃહીત અન્યદ્રષ્ટિઓ બધાં મળીને ૩૬૩ કહેલા છે: જેમાં ૧૮૦ ક્રિયાવાદીઓ, ૮૪ અક્રિયાવાદીઓ, ૬૭ અજ્ઞાનવાદીઓ અને ૩૨ વૈનયિકો કહેલા છે આ સિવાય સમયગૂઢદ્રષ્ટિ આત્મા-૧ અલગ, કેમ કે તેના ભેદ-પ્રભેદ ગણાવવામાં આવેલ નથી આ ૩૬૩ મતાવલંબીની પ્રશંસા તે અન્યદ્રષ્ટિ પ્રશંસા છે જેને સમ્યક્ત્વ વ્રતનો ચોથો અતિચાર કહેલો છે.

☆ જેમનો વેષ-ત્યાગી કે મુમુક્ષુનો હોવા છતાં ચર્ચાતેની વિરુદ્ધ ની દેખાય તે કુલિંગી કહેવાય છે. જેમ પંચાગ્નિતપ, અણગણ જળમાં સ્નાન, સ્ત્રી સ્પર્શ અનિષેધ વગેરે. આવાની પ્રશંસા કરવી નહીં અલબત્ત એવા નો તિરસ્કાર પણ કરવાનો નથી ત્યાં ઉદાસીન ભાવ રાખવાનો છે. તિરસ્કાર કરવાથી તો દ્વેષભાવ પોષાય છે, કુલિંગી પ્રશંસાનો ત્યાગ સમયગ્દર્શનમાં સ્થિરતા માટે જરૂરી છે

[૫] અન્યદ્રષ્ટિ સંસ્તવ:-

☆ શ્રી જીનેશ્વર ભગવંત પ્રરૂપિત અને પ્રવર્તાવેલ ધર્મથી વિરુદ્ધ પ્રવર્તન કરનારાઓનું આદર-બહુમાન કરવું તે સમ્યક્ત્વ ગુણનું ઘાતક હોવાથી સમ્યક્ત્વનો અતિચાર છે.

☆ જેમની દ્રષ્ટિ ખોટી હોય તેવા સાથે પરિચય કરવો તે અન્યદ્રષ્ટિ [મિથ્યાદ્રષ્ટિ] સંસ્તવ. ભ્રાન્ત દ્રષ્ટિપણાના દોષવાળી વ્યક્તિઓમાં પણ ઘણીવાર વિચાર, ત્યાગ આદિ ગુણો હોય છે આ ગુણોથી આકર્ષાઈ ગુણ-દોષનો ભેદ કર્યા સિવાય જ તેવી વ્યક્તિનો પરિચય

કરવામાં આવેતો અવિવેકી સાધકને સિધ્ધાંત થી સ્ખલિત થઈ જવાનો ભય રહે છે તેથી અન્યદ્રષ્ટિ સંસ્તવને અતિયાર કહેલ છે.

☆ સંસ્તવ એટલે પરિચય. અન્યદર્શની સાથે રહેવું, પરિચય રાખવો, તેમના દર્શનની ક્રિયા જોવાથી-સિધ્ધાંતો ના શ્રવણથી સમ્યક્ત્વ થી પતિત થવાનો સંભવ રહે છે માટે તેને સમ્યક્ત્વ વ્રતનો પાંચમો અતિયાર ગણેલો છે

અન્યદ્રષ્ટિ: इति अर्हत् शासनव्यतिरिक्तां दृष्टिमाह । तेषाम् संस्तवे सम्यग्दृष्टेरतिवार इति

☆ કુલિંગિઓનો પરિચય, સહવાસ, સંસર્ગ આદિથી અનેક આધ્યાત્મિક અનર્થો સંભવે છે તથા શુદ્ધ-શ્રદ્ધા-સમ્યક્ત્વ દૂષિત થાય છે. તેથી એને (પાંચમો) અતિયાર કહ્યો છે

❖ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ

☆ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ એટલે સમયગ્દર્શન ની ભજનાવાળા

☆ મોહનીય કર્મના વૈચિત્ર્યથી આત્માની પરિણતિ વિશેષ હોવી તે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ [અહીં સમ્યગ્દ્રષ્ટિ અને સમયગ્દર્શન બંને પર્યાય ગણેલ છે]

☆ અનંતાનુ બંધી કષાય તથા મિશ્રમોહનીય, મિથ્યાત્વ મોહનીય અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય એ સાતેના ક્ષય-ઉપશમ કે ક્ષયોપશમથી ઉદ્ભવેલ પરિણામ વિશેષ તે સમયગ્દર્શન

❖ અતિયાર:-

☆ અતિયાર એટલે સ્ખલના, દૂષણ, ઉલ્લંઘન, ભૂલ વગેરે

☆ જે જાતનાં સ્ખલનોથી કોઈ પણ સ્વીકારેલો ગુણ મલિન થાય અને ધીમે ધીમે હ્રાસ પામી ચાલ્યો જાય તેવા સ્ખલનોને અતિયાર કહે છે

☆ બાંધેલી હદ કે મર્યાદાનું અતિક્રમણ કરવું કે ઉલ્લંઘન કરવું.

☆ અતિચરણમતિચાર:

❖ વિશેષ:- આ પાંચે અતિયારો શ્રાવક અને સાધુ બંને માટે સમાન છે કારણકે સમ્યક્ત્વ એ બંનેનો સાધારણ ધર્મ છે અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ વ્રતના અતિયાર અગારીવ્રતી તથા અનગાર વ્રતી એમ ગૃહસ્થ તથા સાધુ બંનેને આશ્રીને જાણવા.

❖ પ્રશ્ન:- પ્રશંસા અને સંસ્તવ એ બંનેમાં શો ભેદ છે?

સમાધાન:- અન્યદ્રષ્ટિઓના જ્ઞાન, દર્શનાદિ ગુણનું ભાવથી કે મનથી જ પ્રકાશન કરવું તે પ્રશંસા છે . જ્યારે અભિગૃહીત અનભિગૃહીત સદ્ભૂત અથવા અસદ્ભૂત ગુણોનું વચન થી પ્રકાશન કરવું તે સંસ્તવ છે.

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- સમ્મત્તસ્સ પંચઅડ્યારા પેયાલા જાણિયવ્વા ન સમાયરિયવ્વા । તં જહા સંકા કંઘા વિતિગિચ્છા પરપાસંડપસંસા પરપાસંડસંથવો । ❖ ઉપા. અ.૧-સૂ. ૭-૧

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) વંદિતુ સૂત્ર-ગાથા: ૬-પ્રબોધટીકા ભા. ૨

(૨) શ્રાધ્ધ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ

[9]પદ્ય:-

- (૧) સમકિત મૂલે બારે વ્રતના અતિયારો હું કહું
મનથી ઘરતાં દોષતજતાં શ્રાવક ધર્મજ વહું
સમકિત ગુણના અતિયારો પંચ સુણો એકમના
શંકા કાંક્ષા વિતિગિચ્છા પ્રશંસા સંસ્તવતણાં
- (૨) શંકા આત્મમહી ભવે પરભવે ભૌતિકીકાંક્ષા તથા
બુદ્ધિ અસ્થિર થાય મંદમતિએ ત્રીજી વિચિકિત્સતા
મિથ્યાદ્રષ્ટિ પ્રશંસવી પરિચયો અઘાપિ હો તે બધા
સમયગદર્શન દોષ પાંચ તજવા શુદ્ધાત્મને સ્પર્શવા

[10]નિષ્કર્ષ:- અહીં પાંચ અતિયારો ને જણાવવા સાથે સૂત્રકારે પરોક્ષ રીતે સમ્યક્ત્વ ની વ્રત સ્વરૂપે પણ વિવક્ષા કરી દીધી છે. આગળ વધીને કહીએ તો આ સમ્યક્ત્વ એજ મહાવ્રત અને અણુવ્રત નો પાયો છે. જો સમ્યક્ત્વ નથી તો એક પણ વ્રત નો એક પણ ભાંગો શુદ્ધ ગણાતો નથી. માટે સર્વ પ્રથમ તો નિરતિ ચાર પણે સમ્યક્ત્વની પરિપાલના થાય તે જોઈ.

સુદેવ-ગુરુ-ધર્મને વિશે સુદેવાદિપણાની બુદ્ધિ રાખવી તદુપરાંત તેમાં પણ આલોક પરલોક સંબંધિ કોઈપણ અપેક્ષા રાખ્યા સિવાય કેવળ મોક્ષ દાતા પણાની બુદ્ધિ હોવીતે રૂપ સમ્યક્ત્વ એજ મોક્ષમાર્ગની નિસરણી છે માટે મોક્ષાર્થી જીવોએ સુવિશુદ્ધિ સમ્યક્ત્વનું પાલન કરવું જોઈએ

અધ્યયન:૭-સૂત્ર:૧૯

- [1]સૂત્રહેતુ:- બારેવ્રતના અતિયારો ને વિશે સૂચના રૂપ અધિકાર સૂત્રને જણાવે છે.
- [2]સૂત્ર:મૂળ:- વ્રતશીલેષુ પજ્વપજ્વયથાક્રમમ્
- [3]સૂત્ર:પૃથક્:-વ્રત - શીલેષુ પજ્વ પજ્વ યથાક્રમમ્
- [4]સૂત્રસાર:-વ્રત અને શીલને વિશે પાંચ પાંચ અતિયારો છે તે અનુક્રમે [આ પ્રમાણે છે] [અર્થાત્ પાંચ અણુવ્રત અને સાત શીલવ્રત દરેકના પાંચ પાંચ અતિયારો હવે પછીના સૂત્ર. ૨૦ થી ૩૧ માં અનુક્રમે વર્ણવાશે.
- [5]શબ્દજ્ઞાન:-
વ્રત-અહિંસાદિ પાંચ અણુવ્રત શીલ -દિગ્વિરતિ આદિ સાત
પજ્વ પજ્વ- પાંચ -પાંચ વીપ્સાઅર્થમાં પાંચ શબ્દનું દ્વીત્વ થયું છે
યથાક્રમમ્-અનુક્રમે, ક્રમાનુસાર
- [6]અનુવૃત્તિ:- શબ્દની અનુવૃત્તિ લેવી
- [7]અભિનવટીકા:- સામાન્ય રીતે શ્રદ્ધા અને સમજપૂર્વક સ્વીકારવામાં આવે તો નિયમ તેવ્રત કહેવાય છે. વ્રત શબ્દના આ અર્થ પ્રમાણે તો શ્રાવકના બારેવ્રતોવ્રત શબ્દમાં આવી જાય છે.

—પરંતુ સૂત્રકારે અહીં વ્રત અને શીલ બે શબ્દો મુકેલા છે. તે અણુવ્રત તથા શીલવ્રતને સૂચવવા માટે છે ચારિત્ર ધર્મના મૂળ નિયમો અહિંસા સત્ય આદિ પાંચ છે અને દિગ્વિરમણ આદિ બાકીના નિયમો તો એમૂળ નિયમોની પુષ્ટિ ખાતર જ લેવામાં આવે છે.

—અહીં મૂળ નિયમો ને વ્રત કહેલ છે અને તેની પુષ્ટિ માટેના બીજા સાત નિયમોને શીલ કહેવામાં આવેલ છે. તેના પાંચ-પાંચ અતિયારો સૂત્રકાર મહર્ષિ હવે પછીના સૂત્રોમાં જણાવવાના છે જો કે આ પાંચ ની સંખ્યા એ આર્ષ કે આગમ ક્રમાનુસાર લેવામાં આવી છે તેનો સંક્ષેપ અને વિસ્તાર બંને બાબતો શક્ય છે.

✧ સૂત્રકાર મહર્ષિ સ્વોપણ ભાષ્યમાં પણ જણાવે છે કે વ્રતેષુ પચ્ચસુ શીલેષુ ચ સપ્તસુ પચ્ચપચ્ચાતીચારા ભવન્તિ ।

વ્રત:- અગારીવ્રતી શ્રાવક ના અહિંસાદિ પાંચ અણુવ્રતો

શીલ:- અણુવ્રત કે મૂળગુણની પુષ્ટિ માટેના દિગ્વિરતિ આદિસાત વ્રતો ને શીલ વ્રત કહે છે.

પચ્ચપચ્ચ:- પાંચ-પાંચ, ઓછા પણ નહીં અને વધુ પણ નહીં તેવા પાંચ-પાંચ એવું વીપ્સા વાક્ય પ્રત્યેક વ્રતના પાંચ-પાંચ અતિયારો છે તેમ દર્શાવે છે.

અતીચાર:- પૂર્વ સૂત્ર માંથી આ શબ્દની અનુવૃત્તિ લેવામાં આવી છે તેનો સંબંધ પચ્ચ સંખ્યા સાથે જોડવામાં આવેલ છે

યયાક્રમમ્:- અનુક્રમે, ક્રમાનુસાર આ પદ ક્રમભંગના નિવારણ માટે વપરાયું છે તે એમ સૂચવે છે કે જે ક્રમમાં વ્રતોનું સ્વરૂપ જણાવવામાં આવેલ છે તે જ ક્રમમાં આ અતિયારો જણાવેલા છે અર્થાત્ એક પ્રકારે આ સૂત્રને અધિકાર સૂત્ર પણ કહી શકાય છે. જો એરીતે સ્વીકારવામાં ન આવેતો વધ, બંધ વગેરે મૃષાવાદ વિરમણ વ્રતના પણ અતિયારો ગણી શકાય તેવો સંભવ રહે છે.

❁ વિશેષ:- અહીં વ્રત શીલેષુ એવા શબ્દ થકી એમ સમજવું કે આ ગૃહસ્થ કે શ્રાવકના પ્રતાતિયારજ છે સાધુ કે શ્રમણના નહીં

□ [8] સંદર્ભ

✧ આગમ સંદર્ભ:- ઉપાસક દશાંગ સૂત્રના પ્રથમ અધ્યયન માં સાતમાં સૂત્રના પેટા સૂત્ર ૧ થી ૧૩ માં આ પ્રતાતિયાર જણાવેલા છે અને તેની સંખ્યા પાંચ-પાંચની જ છે

❁ ઉપા. અ.૧, સુ. ૭

✧ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-

અધ્યાય-૭ સૂત્ર. ૨૦ થી ૩૧ - ક્રમાનુસાર સૂત્રો

✧ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

—વંદિતુ સૂત્ર-ગાથા ૧૦, ૧૨, ૧૪, ૧૬, ૧૯, ૨૧, ૨૬ થી ૩૦

—યોગશાસ્ત્ર

□ [9] પદ:-

(૧) વ્રતશીલોના અતિયારો પંચ પંચ જ વર્ણવે
પ્રથમાદિવ્રતના અતિયારો તજ્જગુણને કેળવે

(૨) વ્રતોને શીલોમાં પાંચ, કહ્યા જે અતિયાર તે
અનુક્રમે હવે ત્યાજ્ય, તે દોષો વર્ણવાય છે

[10]નિષ્કર્ષ:- આ સૂત્ર નો નિષ્કર્ષ પ્રત્યેક વ્રતના અને શીલના અતિયારો ને અંતે તે-
તે સૂત્રોની સાથે સંયુક્ત પણે જ વર્ણવેલ છે માટે અત્રે તે વિષયક વિશેષ કંઈ નિષ્કર્ષ તારવેલ નથી.

અધ્યયન: ૭-સૂત્ર: ૨૦

[1] સૂત્રહેતુ:- સ્થૂળપ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રતના પાંચ અતિયારોને જણાવે છે.

[2] સૂત્ર: મૂળ:- *બન્ધવધચ્છવિચ્છેદાતિભારારોપણાન્નપાનનિરોધા:

[3] સૂત્ર: પૃથક્:- બન્ધ - વધ - છવિચ્છેદ - અતિભારારોપણ - અન્નપાનનિરોધા:

[4] સૂત્રસાર:- બંધ, વધ, છવિચ્છેદ, અતિભારારોપણ અને અન્નપાન નિરોધ
[એપાંચ પ્રથમ અહિંસા વ્રત-સ્થૂળ પ્રાણાતિ વ્રતના અતિયારો છે]

[5] શબ્દજ્ઞાન:-

બન્ધ-બંધ, બાંધવા

વધ-વધ, માર

છવિચ્છેદ-અંગ છેદન

અતિભારારોપણ- શકિત ઉપરાંત બોજો મુકવો તે

અન્નપાનનિરોધ- સમયસર ભોજન-પાણી ન આપવા

[6] અનુવૃત્તિ:- (૧) વ્રતશીલેષુ પચ્ચ પચ્ચ યથાક્રમમ્-સૂત્ર. ૭:૧૧

(૨) રાઢ્ઢા કાઢ્ઢા...સૂત્ર. ૭:૧૮ અતિચારા: શબ્દની અનુવૃત્તિ

[7] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિ એ પ્રારંભમાં પાંચે વ્રતોની ઓળખ આપી. આ સૂત્રથી તેના અતિયારોને જણાવે છે. સૂત્રના ક્રમના પ્રમાણ્યથી આ અતિયાર પ્રથમ એવા અહિંસા વ્રતના સમજવા કેમ કે સર્વ પ્રથમ વ્રત અહિંસા અર્થાત્ સ્થૂળ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રત છે તેથી પૂર્વ સૂત્ર ૭:૧૮ ના અધિકાર મુજબ આ પાંચે અતિયારો પણ પ્રથમવ્રતના કહ્યા છે

[૧] બન્ધ:- ✨ ત્રસ કે સ્થાવર જીવને બાંધવા, બંધન કે સંકડામણમાં નાખવા

✨ કોઈપણ પ્રાણીને તેના ઈષ્ટ સ્થળમાં જતા અટકાવવું અને બાંધવું તે બંધ.

✨ બન્ધ એટલે બંધન, કોઈપણ માણસ કે પ્રાણીને નિર્દયપણે બાંધવું તે બંધન છે તે પહેલા અણુવ્રત નો પહેલો અતિયાર છે.

✨ કોઈથી બળદ આદિ પશુઓને કે અવિનીત પુત્ર આદિને અત્યંત મજબુતાઈ થી બાંધવા -શ્રાવકે નિષ્કારણ કોઈ પ્રાણીને બાંધવા જોઈએ નહીં કારણવશાત્ પશુ કે પુત્રાદિને શીક્ષા કરવાની આવશ્યકતા હોય તો પણ નિર્દયતા કે કુરતા પૂર્વક બાંધવા જોઈએ નહીં

✨ સંયમનં રજ્જુદામકાદિભિ:

[૨] વધ:- ✨ પરોણા, ચાબખા આદિ વડે ફટકા મારવા તે વધ

* દિગમ્બર આમ્નાયમાં બન્ધવધચ્છેદાતિભારારોપણાન્નપાનનિરોધા: એ પ્રમાણે સૂત્ર રચના છે.

☆ તે જીવોને મારીનાખવાની હટે માર મારવો.

☆ વધ શબ્દ સામાન્ય થી તો જાનથી મારવું કે કાપીને મારી નાખવું એવા અર્થમાં પ્રયોજાય છે તો પણ અહીં ચાબુક થી ફટકારવાના કે પરોણાની અણીથી મારવાના અર્થમાં છે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના અધ્યયન:૧ ની ગાથા-૧૬ માં શ્રી શાન્ત્યાર્યે તેની વૃત્તિમાં વધૈશ્ચ લતાલકુટાદિતાડનૈ: એવો અર્થ કરેલો છે આ અતિચાર પહેલા અણુવ્રતનો બીજો અતિચાર છે

☆ વધ એટલે માર. શ્રાવકે નિષ્કારણ કોઈને મારવું જોઈએ નહીં શ્રાવકે એવા બનવું જોઈએ કે જેથી તેનો દાબ રહેવાના કારણે કોઈ અવિનય આદિ ગુનો કરે નહીં તેમ છતાં પણ જો કોઈ અવિનયાદિ ગુનો કરે કે પશુ વગેરે યોગ્ય રીતે કામ ન આપે અને તેથી મારવાની જરૂરિયાત લાગેતો પણ ગુસ્સો બતાવવો પડે ત્યારે હૃદયમાં તો ક્ષમાજ ધારણ કરવી જોઈએ

☆ હનનં વધ: તાડનં કશાદિભિ:

[૩] છવિચ્છેદ:- ☆ કાન, નાક, ચામડી આદિ અવયવોને ભેદવા કે છેદવા તે છવિચ્છેદ

☆ ઝાડ વગેરેની છાલ ઉખેડવી-કાપવી પશુઓને દુ:ખી કરવા આર ભોંકવી, કોઈ પણ શારીરિક ઉપદ્રવ કરવો, ખસી કરવી, શરીરના અવયવો કાપવા.

☆ છવિચ્છેદ એટલે શરીરના અંગો પાંગોનો છેદ કરવો. છવિ એટલે અંગ, છેદ એટલે કાપવું તે. અંગો પાંગ નું છેદન-ભેદન કાપવા વગેરે પહેલા અણુવ્રતનો ત્રીજો અતિચાર છે

☆ છવિ એટલે ચામડી. ચામડીનું છેદન તે છવિચ્છેદ.

-નિષ્કારણ કોઈ પણ પ્રાણીની ચામડીનો છેદ કરવો તે. જો જરૂર પડેતો પણ ગુસ્સે થઈ નિર્દયતા પૂર્વક છેદ કરવો જોઈએ નહીં. ફક્ત ભય બતાવવા પૂરતું કરવું

☆ શરીરં ત્વગ્ વા તચ્છેદ: પાટનં દ્વિધાકરણં

[૪] અતિભારારોપણ:-

☆ મનુષ્ય કે પશુ ઉપર તેના ગજા કરતા વધારે ભાર લાદવો તે અતિભારનું આરોપણ

☆ માનવ, હાથી, ઘોડા, પોઠીયા, પાડા, ઉંટ, ગધેડા, વગેરે ભારવહન કરનારા ઉપર વધારે પડતો ભારનાંખી તે વહન કરાવવો

☆ બહુ ભાર ભરવો તે, કોઈ પણ માણસ કે પશુની ભાર વહનની શક્તિની એક મર્યાદા હોય છે આ મર્યાદા કરતાં વિશેષ ભાર ઉપડાવવો તે પહેલા અણુવ્રતનો ચોથો અતિચાર છે

☆ બળદ કે મજૂર આદિ ઉપર શક્તિ ઉપરાંત ભાર-બોજો મૂકવો. યદ્યપિ શ્રાવકે ગાડા ચલાવવા આદિ ઘંઘો કરવો જોઈએ નહીં છતાં અન્ય ઉપાયના અભાવે તેવો ઘંઘો કરવો પડે તો પણ બળદ વગેરે જેટલો ભાર ખુશીથી વહન કરી શકે તેનાથી કંઈક ઓછો ભાર મૂકવો જોઈએ. મજૂરને પણ તે જાતે જેટલો ભાર ઉંચકી શકે તેટલો જ ભાર આપવો જોઈએ

☆ ભરણં ભાર: પૂરણં અતીવ બાઢં - સુષ્ટુ ભારો અતિભાર: તસ્ય આરોપણં - સ્કન્ધપૃષ્ઠાદિસ્થાનમ્ અતિભારારોપણમ્ ।

[૫] અન્ન પાન નિરોધ:- ☆ કોઈના ખાન પાનમાં અટકાયત કરવી તે અન્ન પાન નિરોધ

☆ તેઓના ખાન પાન રોકવા, તેમની કાળજી ન રાખવી, ભુખે તરસે મારવા વગેરે સર્વે અન્ન પાન નિરોધ છે.

✳ ભક્ત પાનનો વિચ્છેદ અહીં ભક્ત એટલે આહાર, પાન એટલે પાણી. તેનો વિયોગ કરાવવો તે. અર્થાત્ આશ્રિત મનુષ્ય કે પશુ અને પ્રાણીને ભૂખ્યા-તરસ્યા રાખવા તેને ભક્તપાન-વિચ્છેદ પણ કહે છે

✳ સમયસર અર્થાત્ ભોજનનો અવસર થવા છતાં ગાય-બળદ આદિ પશુને, પોપટ વગેરે પક્ષીને, નોકર-ચાકરઆદિ મનુષ્યને અન્ન પાન ન આપવા, આપવાની કાળજી ન લેવી કે અંતરાય ઉભો કરવો

✳ અન્ન અંશનાદિ, પાનં પેયમુદકાદિ તયો: અદાનં નિરોધ: ।

❁ સંકલિત અર્થ:- ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનો બંધ તથા વધ કરવો, ત્વયાનું છેદન, પુરુષ હાથી, ઘોડા -બળદ ઉપર અતિ ભાર આરોપણ કરવું તેઓને અન્ન પાન નિરોધ કરવો એ પાંચ અહિંસા વ્રતના અતિચાર જાણવા - આ અતિચાર ગૃહસ્થોએ સેવવા જોઈએ નહીં ગૃહસ્થ પણાની ફરજ અનુસાર સેવવા પડે તો કોમળ વૃત્તિથી કામ લેવું

❁ પ્રશ્ન:- પ્રતીએ -ગૃહસ્થે માત્ર પ્રાણ વિયોગ રૂપ હિંસાનો નિયમ કર્યો છે તેને બંધ આદિનો નિયમ ન હોવા છતાં દોષ કઈ રીતે લાગે? કેમ કે ત્યાં નિયમબંધ તો થતો નથી અને જો બંધ આદિને પણ પ્રાણવ્યપરોપણ ના ભાગરૂપ ગણે તો પછી હિંસા જ થઈ જશે તો તેને અતિચાર કઈ રીતે કહેશે?

સમાધાન:- જો કે અહીં પ્રત્યાખ્યાન તો પ્રાણ વિયોગ રૂપ હિંસાનું જ છે. બંધ આદિ પાંચનું પ્રત્યાખ્યાન છે જ નહીં છતાં પરમાર્થ થી બંધ આદિ પાંચે હિંસાના કારણભૂત હોવાથી તેનો અહીં હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન સાથે પ્રત્યક્ સંબંધ જોડાયેલો રહે છે

જેમ વ્યવહારમાં કોઈને કહેવામાં આવે કે અવાજ કરશો નહીં, તો મોઢેથી અવાજ કરવાની સાથે અન્ય જે-જે કારણે અવાજ થતો હોય તે સર્વેની મનાઈ છે તેમ સમજી શકાય છે, તે રીતે અહીં પણ હિંસાના પ્રત્યાખ્યાનથી તેની સાથે સંકડાયેલા કારણોનું પણ પ્રત્યાખ્યાન થઈ જશે

બીજીવાત- એ કે વ્રત બે રીતે છે (૧) અંતવૃત્તિથી (૨) બાહ્યવૃત્તિ થી

– અંતવૃત્તિ-એટલે હૃદયમાં વ્રતના પરિણામ

– બાહ્યવૃત્તિ - એટલે બાહ્ય થી પ્રાણ વિયોગ આદિનો અભાવ

અંતરમાં દયા કે કરુણાનો ભાવ વગર વધ-બંધાદિ થાય ત્યારે બાહ્યવૃત્તિની હિંસા ભલે ન હોય પણ અંતવૃત્તિ થી હિંસા છે. આમ આંશિક હિંસા સાથે વ્રતપાલન થતું હોવાથી તે અતિચરણમ્ છે માટે તેને અતિચાર કહ્યો છે

□ [8] સંદર્ભ:-

✳ આગમ સંદર્ભ:- શૂલગ પાળાઈવાયસ્સ સમણેવાસણં પંચઅઙ્ગારા...વહ બંધચ્છવિચ્છેણ અઙ્ગારે ભક્તપાણવોચ્છણ

❁ ઉપા. અ.૧-સૂ. ૭-૧

✳ તત્વાર્થ સંદર્ભ:- પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા અ.૭-સૂ. ૮

✳ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) વંદિતુ સૂત્ર-ગાથા -૨૦ પ્રબોધટીકા-૨

(૨) શ્રાધ્ધ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ

(૩) યોગશાસ્ત્ર

[9] પદ્ય:-

(૧) બંધ વધને છવિચ્છેદ અતિભાર આરોપણ
અન્નપાન નિરોધ પાંચે અતિચાર વિટંબણા
અતિચાર તજતા પ્રથમ વ્રતના શુદ્ધિ ભાષે મુનિવરા
વ્રત બીજાને સાંભળી ને દોષ તજશે ગુણધરા

(૨) વધ બન્ધ છવિચ્છેદ નિરોધ ખાન પાનનો
અતિચાર વ્રતે પેલે છે અતિચાર પાંચતો

[10] નિષ્કર્ષ:- સૂત્રમાં અહિંસા વ્રતમાં દોષ લાગે તેવા પાંચ ભયસ્થાનો અત્રે જણાવે છે અગારી વ્રતી ને અહિંસા વ્રતના શુદ્ધ પાલનની જો અભીપ્સા હોયતો આ દોષો ટાળવા જોઈએ પણ આ તો થઈ વ્રતીને માટેની વાત સામાજિક નિષ્કર્ષ ની દ્રષ્ટિ એ પણ જીવમાં કરુણા અને દયાળુતા લાવવામાં આ પાંચે સૂચનાઓ એટલીજ ઉપયોગી થઈ શકે તેમ છે જો બીજા જીવને બાંધવાકે મારવાની પ્રવૃત્તિ નહોય તેમને ભારોપણ કે અન્નપાન નિષેધ થકી ત્રાસ આપવાની પ્રવૃત્તિ ન હોય તો સ્વભાવિક છે કે ઉભય પક્ષે જીવો સુખી થશે શાંતિ પામશે અને કરુણાર્દ બનશે ક્રમે ક્રમે સમગ્ર સમાજમાં પણ લાગલી ભીના સંબંધો આકરા બનશે.

અધ્યયન: ૭-સૂત્ર: ૨૧

[1] સૂત્રહેતુ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ આ સૂત્ર થકી બીજા વ્રતના અતિચારોને જણાવે છે.

[2] સૂત્ર: મૂળ:- મિથ્યો પદેશરહસ્યાખ્યાખ્યાનકૂટલેખક્રિયાન્યાસાપહારસાકારમંત્રભેદા:

[3] સૂત્ર: પૃથક્ક:- મિથ્યા ઉપદેશ - રહસ્ય અખ્યાખ્યાન - કૂટલેખ ક્રિયા - ન્યાસ અપહાર - સાકારમંત્રયભેદા:

[4] સૂત્રસાર:- મિથ્યાઉપદેશ, રહસ્યઅભ્યાખ્યાન, કૂટલેખક્રિયા ન્યાસ અપહાર, સાકાર મંત્ર ભેદ [એ પાંચ બીજા સત્યવ્રત અર્થાત્ સ્થૂળ મૃષાવાદ વિરમણ વ્રતના અતિચારો છે]

[5] શબ્દજ્ઞાન:-

મિથ્યોપદેશ- ઉંઘી કે વિપરીત સલાહ

રહસ્યાખ્યાખ્યાન- એકાંતમાં બનેલ વાત ને કહેવી

કૂટલેખવક્રિયા-ખોટા દસ્તાવેજાદિ કરવા તે

ન્યાસાપહાર-ખોતાને ત્યાં મુકેલ થાપણ -ઓળવવી

સાકારમંત્રભેદ- કોઈની ખાનગી વાત પ્રગટ કરી દેવી

[6] અનુવૃત્તિ:- (૧) વ્રતશીલેષુ પજ્વ પજ્વ યથાક્રમમ્ સૂત્ર. ૭:૧૯

(૨) શઙ્કાકાઙ્કા...સૂત્ર. ૭:૧૮ થી અતિચારા શબ્દની અનુવૃત્તિ

□ [7] અભિનવટીકા:- બીજું સત્ય વ્રત અથવા સ્થૂળ મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત, તેના પાંચ અતિચારો ને આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર જણાવે છે—સૂત્રમાં બીજા વ્રત કે અતિચારનું સ્પષ્ટ કથન ન હોવા છતાં પૂર્વ સૂત્રની અનુવૃત્તિથી આ પાંચ અતિચારો છે તે વાત સ્પષ્ટ થાય છે

વળી સૂત્ર:૧૮ માં જણાવેલ યથાક્રમમ્ ના અધિકાર મુજબ સૂત્ર ક્રમના પ્રામાણ્ય થી અહીં બીજું વ્રત જ ક્રમાનુસાર આવે છે તેથી આ પાંચને બીજા વ્રતના અતિચારો કહ્યા છે.

[૧] મિથ્યા ઉપદેશ:- ✨સાયું ખોટું સમજાવી કોઈને આડે રસ્તે દોરવો તે મિથ્યા ઉપદેશ.

✨ ખોટી સલાહ આપવી, ભૂલ ભરેલું કહેવું, ખોટા માર્ગે દોરવણી આપવી એકબીજાને યડાવી મારી કજીયો કરાવવો વગેરે

✨ આ અતિચારને અન્યત્ર મોસુવેસ મૃષા ઉપદેશ કહેલો છે કોઈને મૃષા ઉપદેશ આપવો કે જાણી બુઝને ઉશ્કેરણી કરવી તે

તદુપરાંત મંત્ર, ઔષધિ વગેરે જે વસ્તુઓનું પોતાને સમ્યગ્જ્ઞાન નથી તેનો ઉપદેશ આપવો અથવા વંચનાદિ શીખવનારા શાસ્ત્રો ભણાવવા તે પણ મૃષા ઉપદેશ જ છે. જેને બીજા સત્ય વ્રતનો પહેલો અતિચાર કહ્યો છે

✨ મિથ્યા ઉપદેશ એટલે પરપીડાકારી વચન, અસત્ય ઉપદેશ, અતિસંધાન ઉપદેશ વગેરે મિથ્યા ઉપદેશ છે. ચોર ને મારી નાંખવો જોઈએ, વાંદરાઓને પૂરી દો, વગેરે પરપીડાકારી વચનો છે, ખોટી સલાહ આપી ઉંઘા માર્ગે યડાવવો એ અસત્ય ઉપદેશ છે. વિવાદમાં અન્યને છેતરવાનો ઉપાય બતાવવો તે અતિસંધાન ઉપદેશ છે

અહીં પર પીડાકારી વચનથી બાહ્ય દ્રષ્ટિએ વ્રતભંગ ન હોવા છતાં અંતર્દ્રષ્ટિએ વ્રતભંગ છે. એ જ રીતે જે વિષયમાં પોતાને પૂરો અનુભવ ન હોય તે વિષયમાં પોતે સલાહ આપે અને વ્યકિત વિપરીત માર્ગે ચડે તેમાં પણ પોતાની દ્રષ્ટિએ અસત્ય ન હોવા છતાં અનુભવીના દ્રષ્ટિએ અસત્ય છે એટલે બાહ્યથી સત્ય હોવા છતાં તાત્વિક દ્રષ્ટિએ અસત્ય છે

✨ અસદુપદેશ: પરેણાન્યસ્યાતિસન્ધાનં સ્વયં વાઝતિસન્ધાનમન્યસ્યઙ્કિતિ ।

✨ મિથ્યોપદેશો નામ પ્રમત્ત વચનમ્ અયથાર્થ વચનોપદેશો વિવાદેષ્વતિસન્ધાનોપદેશ ઇતિ।

[૨] રહસ્ય અભ્યાખ્યાન:-

✨ રાગથી પ્રેરાઈને, વિનોદખાતર કોઈ પત્ની-પત્ની કે બીજા સ્નેહી ઓને છૂટાં પાડવા કે કોઈ એકની સામે બીજા ઉપર આરોપ મુકવો તે

✨ કોઈની ગુપ્ત વાત જાહેર કરી દેવી અથવા સ્ત્રી અને પુરુષની મિથુન ક્રિયાને લગતી ગુપ્ત વાત રાગાદિ યુક્ત મશ્કરીમાં કે રમતમાં કે બેકાળજી થી જાહેર કરી દેવી કે કોઈના ઉપર ખોટું આળ ચળાવવું .

✨ રહસ્ એટલે નિર્જન સ્થળ અથવા એકાન્ત. ત્યાં ઉભા રહી કોઈ બે માણસો વાત કે મસલત કરતા હોય તો અનુમાન માત્રથી એમ કહી દેવું કે તેઓ અમુક પ્રકારની વાત કરતા હતા, કોઈની નિંદા કરતા હતા, કોઈ છૂપું કાવતરું કરતા હતા તો તે પણ રહસ્યાભ્યાન જ

કહેલું છે અને તેબીજા સત્યવ્રત અર્થાત્ સ્થૂળ મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત નો બીજો અતિયાર છે

☆ રહસ્ય એટલે એકાંતમાં બનેલ, અભ્યાખ્યાન એટલે કહેવું.

વિરુદ્ધ રાજયો, મિત્ર-મિત્ર, પતિ-પત્નિ વગેરેની એકાંતમાં થયેલ ક્રિયા કે વાત વગેરેને હાસ્યાદિપૂર્વક બહાર પાડવી

આ ગુપ્ત વાત બહાર આવવાથી પતિ-પત્ની વગેરેને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય, ક્લેશ-કંકાસ થાય અહીં હકીકત સત્ય હોવાથી બાહ્ય દ્રષ્ટિએ વ્રતભંગ નપણ થાય છતાં તાત્વિક દ્રષ્ટિએ તો વ્રતભંગ ગણાય તેથી રહસ્યાભ્યાન એ અતિયાર કહ્યો છે -અન્યત્ર આ અતિયારને ગુહ્ય ભાષણ પણ કહેલ છે

☆ રહઃ એકાન્તસ્તત્રભવં રહસ્યં । રહસ્યેનાભ્યાખ્યાનમ્ અભિસંસનમસદધ્યારોપણં રહસ્યાભ્યાખ્યાનમ્ ।

☆ રહસ્યાભ્યાખ્યાનં નામ સ્ત્રીપુંસયોઃ પરસ્પરેણ અન્યસ્ય વા રાગ સંયુક્તં હાસ્યક્રીડાસજ્ઞાદિભિઃ રહસ્યેન અભિશંસનમ્ ।

[૩]કુટલેખન ક્રિયા:-

☆ મહોર, દસ્તાવેજ આદિ વડે ખોટા દસ્તાવેજો કરવા, ખોટો સિક્કો ચલાવવો વગેરે.

☆ ખોટા દસ્તાવેજ લખવા, સાચાલેખ ફેરવવા, ખોટી હકીકતો જાહેર કરવી, ખોટી સાક્ષી પૂરવી વગેરે કુટલેખ ક્રિયા છે.

☆ કૂટલેખ એટલે જૂઠું બનાવટી. લેખ એટલે લખાણ. જે લખાણ જઠું હોય તે કુટલેખ કહેવાય કોઈ માણસનું ખાતુ ચાલતું હોય અને તે અમુક કિંમતનો માલ લઈ ગયો હોય તેમાં રકમ વધારી દેવી કે તેણે આપેલા રૂપિયા ઓછા જમા કરવા એ સર્વે કુટલેખ છે.

એવી જ રીતે કોઈ કરાર, દસ્તાવેજ કે અગત્યના કાગળમાંથી કોઈ કામનો અક્ષર છેકી નાખવો અથવા અર્થ કે હકીકત ફરિ જાય તે રીતે કોઈ અક્ષર કે ચિહ્નનો ઉમેરો કે ઘટાડો કરવો તે પણ કુટલેખ છે

☆ સાચા લેખને ખોટામાં ફેરવવા, ચોપડામાં ખોટી સહીઓ કરવી, ખોટા જમા-ખર્ચ કરવા, ખોટા લેખો લખવા, ખોટી બિના છાપવી વગેરે

— અહીં અસત્ય બોલવાનો નિયમ છે, અસત્ય લખવાનો નિયમ નથી. આથી બાહ્ય દ્રષ્ટિએ વ્રતનો ભંગ નથી, પણ તાત્વિક દ્રષ્ટિએ વ્રતભંગ હોવાથી કુટલેખ ક્રિયા છે માટે બીજા સત્ય વ્રતને ત્રીજો અતિયાર કહ્યો છે

☆ કૂટં અસદ્ભૂતં લિખ્યતે ઇતિ લેખઃ કરણં ક્રિયા । કૂટલેખ ક્રિયા - અન્યમુદ્રાક્ષરબિમ્બસ્વરૂપલેખકરણમ્ ઇતિ ।

[૪]ન્યાસપહાર:-

☆ થાપણ મુકનાર કંઈ ભૂલી જાયતો તેની ભૂલનો લાભ લઈ ઓછી વત્તી થાપણ ઓળવવી તે ન્યાસપહાર

☆ કોઈની થાપણ ઓળવવી, મિલકત પચાવવી, કોઈને થાપ ખવડાવવી, કોઈનો હક્ક ડુબાડવો વગેરે સત્યવ્રતનો ચોથો અતિયાર છે

☆ કોઈ વ્યકિત એ થાપણ રૂપે ૮૦ તોલા સોનું મુકયુ હોય તે વ્યકિત લેવા આવે ત્યારે

લાંબો સમય ગાળો ગયો હોવાથી ભૂલી જાય અને ૮૦ ને બદલે ૭૦તોલા સોનું માંગે ત્યારે તેટલું સોનું આપી બાકીનું હજમ કરી જવું

જો કે ન્યાસપહારએ એક જાતની ચોરી છે, છતાં તેમાં ચોરીને છુપાવવા તેવાં અસત્ય મિશ્રિત વાક્યો બોલવાનો પ્રસંગ આવે એ દ્રષ્ટિએ એને સત્યવ્રતના અતિચાર તરીકે ગણવામાં આવેલ છે

☆ ન્યસ્યતે-નિક્ષિપ્યત ઇતિ ન્યાસ: રૂપકાઘર્ષણં તસ્યાપહાર: અપલાપ: યોઽત્રદ્રવ્યાપહાર: પરસ્વસ્વીકરણલક્ષણ: સ ન વિવક્ષિત: તસ્યાદત્તાદાન વિષયત્વાત્ યત્ તત્ર વચનમપલાપકં યેન કરણભૂતેન ન્યાસોઽપહૃયતે-અપલપ્યતે તદ્ વચનં ન્યાસાપહાર:

☆ ન્યાસાપહારો વિસ્તરણકૃતપર નિક્ષેપ પ્રહણમ્ ।

☆ વંદિતુસૂત્રાદિ અન્યત્ર ન્યાસપહારને બદલે સહસાભ્યાખ્યાન અતિચાર કહેલો છે.

સહસાભ્યાન:- [વૈકલ્પિક ચોથો અતિચાર]

☆ વગર વિચાર્યે કે ઉંડાણમાં ઉતર્યા વિના એકાએક બોલવામાં આવે તે સહસા અને કોઈના પર દોષોરોપણ કરવું જેમ કે “તુ જુઠો છે” “તુ બ્યભિચારી છે” તે અભ્યાખ્યાન એટલે આવેશ થી, બેદરકારી થી કે વગર વિચાર્યે કોઈને દોષિત કહેવો તે સહસાભ્યાખ્યાન નામક બીજા વ્રતનો અતિચાર છે.

☆ સહસા એટલે વિચાર કર્યા વિના ઓચિંતુ અને અભ્યાખ્યાન એટલે આરોપ વળી ક્યારેક આરોપ નો ઈરાદો ન હોય છતાં ઉતાવળથી હકીકત બરોબર જાણ્યા વિના અસત્ય હકીકતને સત્ય હકીકત સમજીને અનાભોગથી કહીદે છે. અહીં અંતરમાં વ્રતભંગ ના પરિણામો ન હોવાથી અતિચાર કહેલ છે.

[૫] સાકાર મંત્રભેદ:-

☆ અંદરો અંદર પ્રીતિ તુટે તે માટે એકબીજાની યાડી ખાવી અગર કોઈની ખાનગી વાત પ્રગટ કરી દેવીતે સાકારમંત્ર ભેદ

☆ કોઈની ગુપ્ત વાત જાહેર થાય તેવી યુક્તિઓ કરવી વિશ્વાસ ભંગકરવો વગેરે

☆ આકાર એટલે શરીરની આકૃતિ-ચેષ્ટા વિશેષ. આકારથી સહિત તે સાકાર અને મંત્ર એટલે અભિપ્રાય -અન્યની તેવા પ્રકારની શરીર ની ચેષ્ટા થી જાણેલ અભિપ્રાય તે સાકાર મંત્ર. તેનો ભેદ એટલે બહાર પ્રકાશન કરવું તે આકાર મંત્ર ભેદ આતો સાકારમંત્ર ભેદનો શબ્દાર્થ છે.

-ભાવાર્થ મુજબ - વિશ્વાસપાત્ર બનીને તેવા પ્રકારની શરીર ચેષ્ટાથી અથવા તેવા પ્રકારના પ્રસંગ ઉપરથી કે આજુબાજુના વાતવરણ વગેરેના આધારે અન્યની ગુપ્ત વાતો એકબીજાને કહીને પરસ્પર પ્રીતિનો વિચ્છેદ કરાવે તેને સાકારમંત્ર ભેદનામે સત્ય વ્રતનો-સ્થૂળ મૂષાવાદ વિરમણ વ્રતનો પાંચમો અતિચાર કહ્યો છે કેમ કે અહીં હકીકત સત્ય હોવા છતાં તે હકીકતના પ્રકાશનથી સ્વપરને દ્વેષ, આપઘાત, લડાઈ, કલેશ, કંકાસ વગેરે મહાન અનર્થ થવાનો સંભવ છે

☆ આકારોઽહુગુલિહસ્તભૂનેત્રક્રિયાશિર:કમ્પાદિ: અનેકરૂપ: પરશરીરવર્તી, તેન તાદશા આકારેણ સહાવિનાશૂતો યો મન્ત્રો-ગૂઢ: પરાભિપ્રાય: તમુપલભ્ય સહાકારં મન્ત્રમસૂયાઽવિષ્કરોતિ।

- [વિકલ્પે-૫] સ્વદારા મંત્ર ભેદ- સાકાર મંત્ર ભેદને સ્થાને ગ્રન્થાન્તરમાં “સ્વદારામંત્ર

ભેદ” એવો અતિચાર જણાવેલ છે

☆ સ્વાદારા એટલે પોતાની પત્ની. મંત્ર એટલે છૂપી વાત. તેનો ભેદ કરવો અર્થાત્ તે વાતને ખુલ્લી પાડી દેવી અર્થાત્ પોતાની સ્ત્રી [કિ પુરુષ] ની કોઈ છૂપી વાત કે ગુપ્ત રહસ્ય ને ખૂલ્લા કરી દેવા, બહાર પાડવા તે સ્વદાર-મંત્રભેદ. ઉપલક્ષણ થી મિત્રો વગેરેના ગુપ્ત રહસ્યો ખુલ્લા કરીદેવા તે -સ્વદાર મંત્રભેદ નામક અતિચાર કહ્યો છે.

♣ સાકાર મંત્ર ભેદ અને સ્વદારા મંત્ર ભેદ બંને વચ્ચે શો તફાવત છે?

સાકાર મંત્ર ભેદ અને સ્વદારા મંત્ર ભેદ બંનેમાં વિશ્વાસુની ગુપ્ત હકીકતનું બહાર પ્રકાશન કરવું એ અર્થ સમાન છે પણ ગુપ્ત હકીકતને જાણવામાં ભેદ છે

- સાકારમંત્રભેદમાં શરીરચેષ્ટા, પ્રસંગ, વાતાવરણ વગેરે દ્વારા ગુપ્ત હકીકતને જાણે છે, જ્યારે સ્વદારા મંત્ર ભેદમાં વિશ્વાસુ વ્યક્તિજ તેને પોતાની હકીકત જણાવે છે

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- યૂલગમુસાવાયસ્સ પંચ અડ્યારા...સહસાભક્ષણે રહસ્સાભક્ષણે સદારમંત્રભેદ મોસોવણે ક્કડલેહકરણે ય ♣ ઉપા. અ.૧, સૂ. ૭-૨

સૂત્રપાઠ સંબંધ:- અત્રે પ્રસ્તુત આગમપાઠમાં વૈકલ્પિક અતિચાર મુજબનો પાઠ રજૂ થયેલ છે.

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:- અસદભિધાનમનૃતમ્ સૂત્ર ૭:૯

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) વંદિતુ સૂત્ર-ગાથા -૧૨- પ્રબોધટીકા-૨

(૩) યોગશાસ્ત્ર

(૨) શ્રાધ્ધ પ્રતિકમણ સૂત્ર વૃત્તિ

(૪) ધર્મરત્ન પ્રકરણ

□ [9] પદ્ય:-

(૧) ઉપદેશ ખોટો આળ દેતાં, કૂટલેખો લેખતા
થાપણો વળી ઓળવીને ગુપ્ત વાતપ્રકાશતા
અતિચાર ત્યાગી ધર્મરાગી વ્રત બીજાને આદરે
સત્યવાદી સત્યવદતા વિશ્વમાં યશ વિસ્તરે

(૨) મિથ્યોપદેશ કરવા વિખૂટા સુસ્નેહી કૂટિલ લેખ વળી થાપણ ઓળવવી
ને ખાઈ ચાડી પ્રીતિ તોડવી એકમેક બીજા અસત્ય વ્રતના અતિચાર પાંચ

□ [10] નિષ્કર્ષ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ અહીં સત્યવ્રતના દોષોના સ્વરૂપને પ્રગટ કરે છે તદનુસાર આ દોષ જાણવા, જાણીને, તેને નિવારવા પ્રયત્ન કરવો જેથી નિરતિચાર વ્રત સાધના થઈ શકે

આ અતિચારો ની વર્તમાન યુગમાં પણ ઘણીજ મહત્તા છે કેમ કે આ મંત્ર ભેદની પ્રવૃત્તિ જ ન હોયતો પરસ્પર કલેશ-કંકાસના જે બીજો વવાય છે તેનો નાશ થશે અને બે રાષ્ટ્રો વચ્ચે આવી મોટા પાયે ચલાવાતી જાસુસી સંસ્થાની આવશ્યકતા જ રહેશે નહીં ખોટા લેખ કે સાક્ષી આદિ નહીં હોય તો કોર્ટ-કચેરી-વકીલ પોલીસ આદિ સર્વ પક્ષકારોની આવશ્યકતા જ રહેશે નહીં આ અને આવી અનેક સામાજિક લાભ કારકતાને વિચારી બીજા વ્રતનું નિરતિચાર પાલન કરવું જોઈએ

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૨૨

□ [1] સૂત્રહેતુ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ આ સૂત્ર થકી ત્રીજા અસ્તેય વ્રતના અતિચારોને જણાવે છે

□ [2] સૂત્ર: મૂળ:- સ્તેન પ્રયોગ તદાહતાદાન વિરુદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ હીનાધિક માનોન્માન પ્રતિરૂપક વ્યવહારા:

□ [3] સૂત્ર: પૃથક્:- સ્તેન પ્રયોગ - તદ્ આહત આદાન - વિરુદ્ધ રાજ્ય અતિક્રમ- હીન અધિક માન ઉન્માન - પ્રતિ રૂપક વ્યવહારા:

□ [4] સૂત્ર સાર:- સ્તેન પ્રયોગ,, તદ્ [-સ્તેન] આહત આદાન, વિરુદ્ધ રાજ્યનો અતક્રમ, હીન અધિક માન ઉન્માન, પ્રતિરૂપક વ્યવહાર [એપાંચે ત્રીજા અસ્તેય વ્રતના અર્થાત્ સ્થૂલ અદત્તદાન વિરમણ વ્રત ના અતિચારો છે]

□ [5] શબ્દ જ્ઞાન:-

સ્તેન પ્રયોગ- ચોરને પ્રેરણા

તદાહતાદાન-ચોરે ચોરી લાવેલી વસ્તુનું ગ્રહણ

વિરુદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ-રાજ્ય વિરુદ્ધ કર્મ, રાજ્યે મુકેલ અંકુશનું ઉલ્લંઘન

હીનાધિક માનોન્માન-ઓછા વતાં માપ, કાટલાં રાખવા

પ્રતિરૂપક વ્યવહાર-નકલી માલની ભેળસેળ

□ [6] અનુવૃત્તિ:- (૧) વ્રતશીલેષુ પઞ્ચ પઞ્ચ યથાક્રમમ્ સૂત્ર ૭:૮

(૨) શઙ્કાકાઙ્ક્ષા....સૂત્ર ૭:૧૮ થી અતિચારા: શબ્દની અનુવૃત્તિ

□ [7] અભિનવટીકા:- આ સૂત્રમાં કમાનુસાર ત્રીજા વ્રત સંબંધિ પાંચ અતિચાર ને જણાવવામાં આવેલ છે. સૂત્રકારે અહીંતો ફક્ત પાંચ નામો નું જ કથન કરેલ છે પણ પૂર્વસૂત્રની અનુવૃત્તિ થકી તે અતિચાર છે તેવું સ્પષ્ટ થાય છે તેમજ સૂત્રક્રમના પ્રામાણ્ય અનુસાર [આ ત્રીજું સૂત્ર હોવાથી] ત્રીજા- અસ્તેય વ્રતના આ અતિચારો છે તેમ પણ સમજી લેવું

[૧] સ્તેન પ્રયોગ:- ☆ ચોરને સહાય આપી તેના કામને ઉત્તેજન આપવું

☆ કોઈને ચોરી કરવા માટે જાતે પ્રેરણા કરવી કે બીજા દ્વારા પ્રેરણા અપાવવી અથવા તેવા કાર્યમાં સંમત થવું તે સ્તેન પ્રયોગ

☆ સ્તેન એટલે ચોર. ચોરને ઘનની, ખાનખાનની મદદ કરવી ચોરીમાં સહાયક થવું,

☆ સ્તેન પર કરવામાં આવેલો પ્રયોગ તે સ્તેન પ્રયોગ. કોઈચોરી નો ઘંઘો કરતા હોય તેને એમ કહેવું આજકાલ નવરા કેમ બેસી રહો છો? તમારો માલ ખપતો ન હોયતો હું વેચાતો રાખીશ અથવા તમારે કંઈ સાધનની જરૂર હોય તો લઈ જાઓ, વગેરે. તો એ વચન-પ્રયોગ ચોર લોકોને પોતાનો કસબ અજમાવવામાં ઉત્તેજન આપનારો હોવાથી તેને ત્રીજા વ્રતનો પહેલો અતિચાર કહ્યો છે.

☆ સ્તેન એટલે ચોર પ્રયોગ , એટલે પ્રેરણા કે ઉત્તેજન

ચોર ને ચોરી કરવામાં ઉત્તેજન આપવું તે સ્તેન પ્રયોગ. ચોરની સાથે લેવડ-દેવડનો વ્યવહાર રાખવો ચોરી કર્યાબાદ તેની પ્રશંસા કરવી,, ચોરી માટે જોઈતા ઉપકરણો આપવા

અન્ન-પાણી આપવાં. વગેરે રીતે ચોરને ચોરી કરવાનું ઉત્તેજન આપવું તે અતિચાર છે

☆ સ્તેના: ચૌરા: તાન્ પ્રયુક્તે હરત યૂયંઙિતિ હરણક્રિયાયાં પ્રેરણમભ્યનુજ્ઞાનં વા પ્રયોગ: અથવા પરસ્વાદાનોપકરણાનિ કર્તરી ધર્ધરકાદીનિ ।

[૨]તદહ્તાદાન:- ☆ તેની લાવેલી વસ્તુ મૂલ્યઆપી ખરીદ કરવી

☆ પોતાની પ્રેરણા વિના કે સંમતિ વિના કોઈ ચોરી કરી કંઈપણ વસ્તુ લાવેલ હોય, તે વસ્તુ લેવી તે સ્તેનાહત આદાન નામક અતિચાર છે

☆ તદ્ એટલે ચોર, તેણે આણેલી વસ્તુઓનું આદાન કરવું અર્થાત્ લેવી. ચોરીનો માલ સંઘરવો, ઓછી કિંમતે લેવો વગેરે

☆ સ્તેન એટલે ચોર, આહત્ એટલે લાવેલું. ચોરે લાવેલી મોઢી વસ્તુ સસ્તી જાણીને ખરીદવી તે સ્તેનાહત. આ જાતનો વ્યવહાર ચોરીને ઉત્તેજન આપનારો હોય સ્થૂલ પરદ્રવ્યહરણ વિરતિને અર્થાત્ ત્રીજા પ્રતને દૂષણ લગાડનારો છે તેથી તેને અસ્તેય અતિચારનો બીજો અતિચાર કહેલો છે

☆ ચોરે ચોરી લાવેલી વસ્તુ મફત કે વેચાતી લેવી. અહીં પોતે ચોરી કરી નથી, પણ ચોરને ઉત્તેજન આપતો હોવાથી પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ આંશિક પ્રતભંગ ગણાય માટે તેને અતિચાર કહ્યો છે.

☆ તચ્છબ્દેનસ્તેનપરામર્શ: તૈરાહતમ્ - આનીતં કનકવસ્ત્રાદિ તસ્યાદાનં - પ્રહણં અલ્પમૂલ્યેન (ઙિતિ) તદાહતાદાન ।

[૩] વિરુદ્ધ રાજયાતિકમ:- ☆ રાજ્ય વિરુદ્ધ નું કાર્ય કરવું તે

☆ જુદાજુદા રાજ્યો માલની આયાત-નિકાસ ઉપર જે અંકુશ મુકે છે અથવા માલ ઉપર દાણ-જકાત વગેરેની વ્યવસ્થા બાંધે છે તેનું ઉલ્લંઘન કરવું તે વિરુદ્ધ રાજયાતિકમ

☆ રાજ્યના કાયદા વિરુદ્ધ ની લેવડ-દેવડ કરવી, જકાતની ચોરી કરવી, રાજ્યોના પારસ્પારિક વ્યવહારોનું પાલન ન કરવું

☆ રાજ્યના નિયમોથી વિરુદ્ધ જવાની કે વિરુદ્ધ વર્તવાની ક્રિયા તે રાજ્ય વિરુદ્ધ ગમન. આ વિરુદ્ધ ગમન બે રીતે કહ્યું છે સ્થાનને આશ્રીને અને કાનુન ને આશ્રીને.

રાજ્યે નિષિધ્ય કરેલા પ્રદેશમાં કે સ્થાનમાં જવું તે સ્થાન આશ્રીત વિરુદ્ધ રાજયાતિકમ કહેવાય અને રાજ્ય તરફથી ઘડાયેલા કાયદા વિરુદ્ધનું વર્તન તે કાનુન આશ્રીત વિરુદ્ધ રાજયાતિકમ કહેવાય.

☆ રાજ્યના નિષેધ છતાં છૂપી રીતે અન્ય રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવો, દાચોરી કે જકાત ચોરી કરવી. વગેરે ને ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાઓમાં વિરુદ્ધ રાજયાતિકમ કહેલો છે અહીં રાજ્યવિરુદ્ધ કર્મ કરનારને ચોરીનો દંડ થતો હોવાથી અદત્તાદાન પ્રતનો ભંગ છે, પરંતુ અહીં તેને પોતાને “હું તો વેપાર કરું છું” ઇત્યાદિ બુધ્ધિ થી પ્રત સાપેક્ષ હોવાથી તેમજ લોકમાં પણ આ ચોર છે એવું ન કહેવાતું હોવાથી આંશિક પ્રતભંગ ગણાય. માટે તેને અતિચાર રૂપે સૂત્રકારે જણાવેલ છે.

[૪] હીનાધિક માનોન્માન:- ☆ તોલ-માપ ઓછું વતું આપવું -લેવું

☆ ઓછા વત્તા માપ, કાટલા, ત્રાજવા આદિ વડે લેવડ દેવડ કરવી તે હિનાધિક માનોન્માન.

☆ લેવાના તોલ માપ વધારે રાખવા અને વેચવાના તોલ અને માપ ઓછા રાખવા તે.

☆ ખોટા તોલ અને ખોટા માપ રાખવા. પવાલું, પાલી, કળશી, જોખ વગેરેમાં લેતી

વખતે વધારે આવે અને વેચતી વખતે ઓછું જાય તેવી બુદ્ધિ અને પ્રવૃત્તિ તેમજ ત્રાજવા તોલા પણ ખોટાં રાખવા. વ્યવહારું ભાષામાં કહીએતો લેવા-દેવાના કાટલા નોખા રાખવા તે હીનાધિક માનોન્માન એ ત્રીજા અસ્તેય વ્રતનો ચોથો અતિયાર કહેલો છે

☆ હીનં-ન્યૂનં, અધિકં-અતિરિક્તં માનં ઉન્માનં વા । તત્ર માનં કુડ્વાદિ । ઉન્માનં તુલાદિ। હીનં માનમુન્માનં વા અન્યદાનકાલે કરોતિ । સ્વયં પુનર્ગૃહણન્નધિકં કરોતિ ।

[૫]પ્રતિરૂપક વ્યવહાર:-☆ સારી-ખોટી વસ્તુના ભેળ-સંભેળ કરવા

☆ અસલને બદલે બનાવટી વસ્તુ ચલાવવી તે પ્રતિરૂપક વ્યવહાર છે.

☆ જુના-નવા, અસલી નકલી, ઉંચા-હલકા વગેરે માલમાં ભેળસેળ કરવી, સરખે સરખી ચીજથી છેતરવું, એકને બદલે બીજું આપીદેવું વગેરે પ્રતિરૂપક વ્યવહાર છે

☆ પ્રતિરૂપ એટલે સર્દશરૂપ, સરખું કે નકલ. કોઈપણ વસ્તુમાં તેના જેવીજ હલકી વસ્તુ ભેળવવી, તેને જ મળતી નકલ બનાવીને સાચા માલ તરીકે વેચવી. તે ત્રીજા અણુવ્રતને દુષિત કરતો એવો પાંચમો અતિયાર છે

☆ ઉપર કહ્યા મુજબ માલમાં ભેળ-સેળ, નકલીમાલ, બનાવટી વસ્તુ અસલરૂપે વેચવી વગેરે પ્રતિરૂપક વ્યવહારમાં ઠગબાજી થી પરધન પડાવી લેવાતું હોવાથી વ્રતભંગ છે. છતાં તે પોતે જાતે એવું માને કે આ તો વ્યપાર છે, વણિકકલા છે, કહીને લઈએ છીએ, થોડું કંઈ કોઈના ખીસામાંથી ચોરી કરીએ છીએ, એમ અંતવૃત્તિ અને બહિર્વૃત્તિ માં ફરક છે તેથી તેને ત્રીજા અસ્તેયવ્રત અર્થાત્ સ્થૂલ અદત્તા દાન વિરમણવ્રતનો અતિયાર કહ્યો છે

☆ પ્રતિરૂપક: તાદશ: તસ્ય વિવિધમ્ અવહરણં વ્યવહાર: પ્રક્ષેપ: ।

□ [8]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-થૂલગ અદિણ્ણાદાણસ્સ પંચ અઙ્ગારા...તેનાહડે તક્કરખ્ખગ્ગે વિરુદ્ધરજ્જાઙ્ગકમ્મે કૂડતુલ્લકૂડમાણે તપ્પઙ્ગિરૂવગવહારે ❁ ઉપા. અ.૧-સૂ.૭-૩

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-અદત્તાદાનં સ્તેયમ્ સૂત્ર ૭:૧૦

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧)વંદિતુસૂત્ર ગાથા:૧૪-પ્રબોધટીકાભા.૨ (૩)યોગશાસ્ત્ર

(૨)શ્રાધ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ (૪) ધર્મ રત્ન પ્રકરણ

□ [9]પદ્ય:-

(૧) ચોરને વળી મદદ દેતા અદત્તવસ્તુ લાવતા દાણચોરી ફૂટતોલા ફૂટમાપા રાખતા વસ્તુમાંહિ ભેળસેળો કરે મૂર્ખ શિરોમણી અતિયાર સેવે ગુણ ન રહેવે વ્રતત્રીજાને અવગણી

(૨) ચોરી પ્રયોગવળી ચૌર્યખરીદનાર કાનૂનભંગ કરવાં ફૂટતોલા માપ કૃત્રિમ વસ્તુ વ્યવહારજ દોષપાંચ અસ્તેયવ્રતતાણા અતિયાર ખાસ

□ [10]સૂત્રકાર મહર્ષિ અહીં અસ્તેય વ્રતના અતિયારોનુ વર્ણન કરે છે વ્રતી શ્રાવકોને નિરતિયાર વ્રતના પાલન માટે ઉક્ત દોષોનું નિવારણ કરવું જોઈએ સામાજિક

દ્રષ્ટિએ નિષ્કર્ષ વિચારીએ તો -ઉક્ત દોષોના નિવારણ સમાજમાં દાણચોરી-કરચોરી આદિ દૂષણો દૂરથશે, માલકે વસ્તુમાં ભેળસેળ અને બનાવટો તથા છેતરપીંડી દૂર થશે સમાજ સ્વસ્થ બનશે, વસ્તુ ચોખ્ખી મળશે, પ્રમાણિકતાનો ગુણ વિકસશે અને સમગ્ર રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ થશે

અધ્યાય:૭-સૂત્ર:૨૩

□ [1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ ચોથા- બ્રહ્મચર્યવ્રતના અતિચારોને જણાવે છે
□ [2] સૂત્ર:મૂળ:-*પરિવાહકરણેત્વરપરિગૃહીતાગમનાઝનઙ્ગ ક્રીડા તીવ્રકામાભિનિવેશા:

□ [3] સૂત્ર:પૃથક્:-પરિવાહકરણ - ઇત્વરપરિગૃહીતા - અપરીગૃહીતા ગમન - અનઙ્ગક્રીડા - તીવ્રકામાભિનિવેશ

□ [4] સૂત્રસાર:-પરિવાહ કરણ, ઇત્વરપરિગૃહીતાગમન, અપરિગૃહીતા ગમન, અનઙ્ગક્રીડા, તીવ્રકામાભિનિવેશ [એ પાંચ ચોથા અશુવ્રતના -બ્રહ્મચર્યવ્રતના ના અતિચારો છે]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

પરિવાહકરણ-અન્યના સંતાનોના વિવાહ કરાવવા

ઇત્વરપરિગૃહીતાગમન- બીજાએ અમુક સમય માટે ગ્રહણ કરેલ સ્ત્રીનો ઉપભોગ

અપરિગૃહીતાગમન-જે-તે કાળેકોઈની સ્ત્રી ન હોય તેનોઉપભોગ

અનઙ્ગક્રીડા- અંગ ક્રીડા સિવાયના અંગોમાં ક્રીડા કરવી

તીવ્રકામાભિનિવેશ- તીવ્ર મોહથી અતિ ઉદ્દીપન થકીકામ ક્રીડા કરવી

□ [6] અનુવૃત્તિ:-

(૧)વ્રતશીલેષુ પઞ્ચ પઞ્ચ યથાક્રમમ્ સૂત્ર ૭:૧૮

(૨)શઙ્કા કાઢક્ષા...સૂત્ર ૭:૧૮ થી અતિચારા:

□ [7] અભિનવટીકા:-સૂત્રકાર મહર્ષિ અત્રે ચોથાવ્રતના અતિચારોને જણાવે છે. જો કે અહીં સૂત્રમાંતો પરિવાહ કરણ આદિ પાંચ નામો જ જણાવેલા છે. પણ પૂર્વના સૂત્રની અનુવૃત્તિ થી આ પાંચ અતિચારો છે તેમ નક્કી થાય છે. વળી સૂત્ર:૧૮ માં યથાક્રમમ્ થકી જે અધિકાર જણાવાયો છે તે મુજબ પૂર્વના સૂત્રક્રમના પ્રામાણ્ય થી આ ચોથા અશુવ્રતના અતિચારો છે તે વાત સુનિશ્ચિત થાય છે કેમકે અતિચારોના ક્રમમાં આ ચોથું સૂત્ર છે અને ચોથું અશુવ્રત બ્રહ્મચર્ય વ્રત છે માટે આ બ્રહ્મચર્ય વ્રત ના અતિચારો છે.

[૧] પરિવાહ કરણ:- ☆ પારકા વિવાહ કરાવવા

☆ પોતાની સંતિતિ ઉપરાંત કન્યાદાનના ફળની ઇચ્છા થી કે સ્નેહ સંબંધથી બીજાની સંતિતિના વિવાહ કરી દેવા તે પર વિવાહ કરણ

☆ પોતાનું કુટુંબ કે જેના વિવાહ કરવાની જવાબદારી પોતાને માથે હોય તે

*દિગમ્બરમાં અહીં પરિવાહકરણેત્વરિકા પરીગૃહીતાપરીગૃહીતાગમનાઙ્ગક્રીડાકામાભિનિવેશા: એ પ્રમાણે સૂત્ર છે

સિવાયના ઓના પણ વિવાહ કરવા. તે કરવા આગળ થવું.

★ પોતાના છોકરા-છોકરી કે આશ્રીત સિવાયના તે પર. તેમના વિવાહ સંબંધિ જે પ્રવૃત્તિ તે પર વિવાહ કરણ.

★ ઉપર કહ્યા મુજબ કન્યાદાનના ફળની ઈચ્છાથી કે સ્નેહ સંબંધોથી અન્ય સંતાનોના વિવાહ કરાવવામાં આવે. હવે અહીં પરદારા સાથે મૈથુન કરુનહીં, કરાવું નહીં એવો નિયમ છે. જ્યારે વિવાહ કરાવવામાં પરમાર્થ થી મૈથુન કરાવ્યુ કહેવાય એટલે અહીં પરમાર્થ થી પ્રત ભંગ છે.

છતાં તે વ્યક્તિના માનસિક પરિણામ અહીં એવા હોય છે કે હું વિવાહ કરાવું છું અર્થાત્ તે મૈથુન કરાવી રહ્યો છે એવા પરિણામ અહીં હોતા નથી. પરિણામે આંશિક પ્રત ભંગ હોવા છતાં તેના પરિણામ પ્રતના ભંગવાના ન હોવાથી તેને અતિચાર કહ્યો છે

હવે જેમ પારકાના સંતાનોના વિવાહ કરણથી અતિચાર લાગે તેમ પોતાના સંતાનોના વિવાહથી પણ અતિચારનો લાગે છે પણ પોતાના સંતાનોના વિવાહ કરવા એ ફરજ છે તેમ ન કરવાથી સંતાનો સ્વેચ્છાચારી બનવા સંભવ છે શાસનની હિલના થાય છે માટે ગૃહસ્થની આવશ્યકતા સમજી પોતાના સંતાનોનો નિષેધ અત્રે કરેલ નથી. છતાં ધરની અન્ય વ્યક્તિ આ કાર્ય સંભાળી લઈ શકે તેમ હોયતો પોતાના સંતાનના વિવાહ કરણમાં રસ ન લેવો

સ્વ અપત્યસ્યાગરિણોઽવશ્યંતયૈવ વિવાહઃ કાર્યઃ પર વિવાહકરણાત્ તુ નિવર્તતિ । પર શબ્દેન અન્યઅપત્યં ઉચ્યતે તસ્ય વિવાહ કરણં - વિવાહક્રિયા કન્યાફલ્લિપ્સયા વા સ્નેહ સમ્બન્ધેન વા ।

[૨] ઈત્વર પરિગૃહીતા ગમનઃ- ★ થોડા કાળ માટે કોઈએ સ્ત્રી કરીને રાખેલી સ્ત્રી સાથે સંગ કરવો

★ કોઈ બીજાએ અમુક વખત માટે વેશ્યા કે તેવી સાધારણ સ્ત્રી ને સ્વીકારી હોય ત્યારે તેજ વખતમાં તે સ્ત્રીનો ઉપભોગ કરવો તે ઈત્વર પરિગૃહીતા ગમન

★ થોડા વખત માટે કોઈએ ભાડાથી નક્કી કરેલી એવી સ્ત્રી સાથે ગમન કરવું.

★ ઈત્વર એટલે થોડા કાળ તે માટે. ગ્રહણ કરવામાં આવેલી સ્ત્રી તે ઈત્વરગૃહીતા એટલે કે લગ્ન કરવાને બદલે અમુક સમય માટે પગારે યા બીજા કોઈ પણ કારણે જે સ્ત્રીઓ બીજા સાથે રહેતી હોય તે ઈત્વર પરિગૃહીતા. તેની સાથેનું જે ગમન તે ઈત્વર પરિગૃહીતા ગમન

★ ઉપર જણાવ્યા મુજબ ઈત્વર એટલે થોડો સમય. પરિગૃહીતા એટલે સ્વીકારેલી માનો કે રૂપિયા આપીને કોઈ વેશ્યા કે સ્ત્રીને સ્વીકારી છે, તે સમયમાં થતા વેશ્યાગમનને ચોથા અણુવ્રતનો અતિચાર કહ્યો કેમકે બીજાએ રૂપિયા આપી ભાડે રાખેલી હોવાથી તે તેટલા સમય માટે બીજા દ્વારા ગ્રહણ કરાયેલી કહેવાય અર્થાત્ તે પરદારા કહેવાય અલબત્ત અહીં પરદારા ગમન હોવા છતાં તેને પ્રત ભંગન કહેતા અતિચાર કહ્યો તેનું કારણ એ છે કે આવી સ્ત્રીને ભોગવતો વ્યક્તિ મનમાં એમજ માને છે કે હું તો વેશ્યા અથવા ગમે તે સાધારણ સ્ત્રી ભોગવું છું કંઈ કોઈને સ્ત્રીને નથી ભોગવતો અથવા આગળ વધીને તેમ પણ કહે કે કોઈની બાપડી તો નથી ઉપાડી લાવ્યો ને માટે તેને અતિચાર કહ્યો છે.

★ પ્રતિપુરુષગમનશીલા ઇત્વરા વેશ્યાઽનેકપુરુષગામિનીભવતિતસ્યૈચયદાઽન્યેન કષ્ચિત્ કાલમભિગૃહ્ય ભાટી દન્તા ભવતિ તાવન્તંકાલં અગમ્યાઽસૈનિવૃત્ત પરરદાસ્ય ભવતિ । ઇત્વરા ચ અસૌ પરિગૃહીતા ચ ઇતિ ઇત્વરપરિગૃહીતા । ગમનમ્ અભિગમો મૈથુનાસેવનમ્ । અથવા ઇત્વરં સ્તોકં અપિ ઉચ્યતે । ઇત્વરં સ્તોકમત્યં પરિગૃહીતા ઇત્વરપરિગૃહીતા । અથવા ઇત્વર કાલં પરિગૃહીતા

[૩] અપરિગૃહીતા:- ☆ અપરિણીત, વેશ્યા વગેરે સ્ત્રી સાથે નો સંગ

☆ વેશ્યા, પરદેશ ઘણી ગયો હોય તેવી, અનાથ સ્ત્રી કે જે અત્યારે કોઈ પુરુષના કબ્જામાં નથી તેનો ઉપભોગ કરવો તે અપરિગૃહીતાગમન.

☆ કન્યા, વેશ્યા, ભટકતી સ્ત્રી વગેરે કોઈ ની પણ પત્ની તરીકે ઠરાવાયેલી હોતી નથી તેમજ ભોગવનારની પોતાની પણ સ્ત્રી હોતી નથી તેથી આવી કોઈ પણ સ્ત્રી સાથે ગમન કરવું અપરિગૃહીતાગમન કહેવાય .

☆ જે સ્ત્રી પરણેલી છે તે પરિગૃહીતા અને જે પરણેલી ન હોયતે અપરિગૃહીતા એટલે કન્યા તથા લગ્ન ન કરનારી સ્ત્રી અપરિગૃહીતા કહેવાય છે. વિધવા પરિગૃહીતા હતી પણ હવે પતિન હોવાથી વર્તમાન કાળે તો તે પણ અપરિગૃહીતા જ હોય છે. આવી કોઈ પણ અપરિગૃહીતા સ્ત્રી સાથે ગમન કરવું તે અપરિગૃહીતાગમન

☆ જેનો કોઈએ સ્ત્રી તરીકે સ્વીકાર ન કર્યો હોયતે અપરિગૃહીતા. તે અંગેની વિશદ્ વ્યાખ્યાઓ ઉપર કહેવાય છે અહીં પ્રતભંગ કહ્યો નહીં કેમ કે આવી સ્ત્રી ને ભોગવનાર પુરુષ એમજ માને છે કે આતો પર-સ્ત્રી છે જ નહીં જો પારકાની સ્ત્રી હોય તો મારે ત્યાગ છે આવી ભ્રાન્તીને લીધે તેને ચોથા અણુવ્રતનો ત્રીજો અતિચાર કહ્યો છે

નોંધ:- ઈત્વર પરિગૃહીતા ગમન અને અપરિગૃહીતા ગમન બંને અતિચારો પરદારા ગમન કે પરસ્ત્રી ત્યાગની અપેક્ષાએ જ કહ્યા છે. સ્વદારા સંતોષ રૂપ પ્રત બ્રહ્મણ કરનાર ને માટે તો આ બંને અતિચારો પ્રતભંગ સમાનજ ગણાશે કારણકે તેણે તો સ્વસ્ત્રી સિવાયની બધી જ સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરેલો છે.

☆ અપરિગૃહીતાગમનમ્ - વેશ્યા, સ્વૈરિણી, પ્રોષિતભત્તૃકાદિરનાથા અપરિગૃહીતા તદભિગમમાચરતઃ પરદારનિવૃત્તસ્યાતિચારઃ

[૪] અનંગક્રીડા:- ☆ નિયમ વિરુદ્ધ ના અંગો વડે ક્રિયા કરવી

☆ અસ્વાભાવિક રીતે-સૃષ્ટિ વિરુદ્ધનું કામ આસેવન તે અનંગક્રીડા.

☆ સ્ત્રી કે પુરુષના જનન અંગો સિવાય બીજા અંગોમાં બીજા અંગો વડે કામ ચેષ્ટાઓ કરવી. અનંગ એટલે કામ, તેને લગતી કોઈ પણ વિના પ્રયોજને ચેષ્ટાઓ તે અનંગ ક્રીડા

☆ અનંગ એટલે કામ અને તેને ઉદ્દીપ્ત કરનારી વિવિધ ચેષ્ટાઓ તે અનંગક્રીડારૂપ ચોથા અણુવ્રત-બ્રહ્મચર્ય વ્રતનો ચોથો અતિચાર છે

☆ મૈથુન સેવન માટેના જે અંગો-યોનિ અને લિંગ. તે સિવાયના શરીરના હસ્તાદિ અવયવોથી ક્રીડા કરવી-કામ સેવન કરવું. અસ્વાભાવિક કે સૃષ્ટિ વિરુદ્ધનું કર્મ કરવું અથવા અનંગ એટલે કામરાગ. અતિશય કામ રાગ ઉત્પન્ન થાયતે માટે અધર ચુંબન, સ્તન મર્દન, ગાઢ આલીંગન, વિવિધ આસનો, શરીરના વિવિધ ભાગો કે અંગ ઉપાંગોને સ્પર્શ, નખક્ષત, દંતક્ષત આદિ દ્વારા કામને પ્રદીપ્ત કરવો તે અનંગ ક્રીડા છે

☆ અનન્ગ-કામઃ કર્મોદયાત્ પુંસઃ સ્ત્રીનપુંસક પુરુષાસેવનેચ્છા હસ્તકર્માદીચ્છા વા યોષિતોઽપિ યોષિનપુંસકપુરુષ આસેવનેચ્છા હસ્તકર્માદીચ્છા વા । एवंવિદ્યોઽધિલાષોભિપ્રાયો મોહોદયાદુદ્ભૂતઃ કામ ઉચ્ચેતે । તેન તત્તત્ક્રીડા-રમણમ્ અનન્ગ ક્રીડા આહાર્યૈ

કાષ્ટપુસ્તફલમૃતિકાચર્માદિ ઘટિતપ્રજનનૈઃ કૃત કૃત્યોઽપિ ચ સ્વલિઙ્ગેન ધૂયો મૃદનાત્યેવાવાચ્યપ્રદેશં યોષિતાં તથા કેશકર્ષણ પ્રહાર દાન દન્તનચકકર્ધના પ્રકારૈ મોહનીયકર્મવશાત્ કિલ ક્રિઙ્કિતિ તથા પ્રકારા સર્વેષામનઙ્ગક્રીડા બલવતી રાગે પ્રસૂયતે -

[૫]તીવ્ર કામાભિનિવેશ:- ☆ કામથી અત્યંત વિહ્વળ થવું

☆ વારંવાર ઉદ્દીપન દ્વારા વિવિધ પ્રકારે કામક્રીડા કરવી તે તીવ્ર કામાભિલાષ રૂપ યોથા અણુવ્રતનો બીજો અતિચાર કલ્પો છે

☆ છાકટાપણું, તીવ્રકામીપણું, કામભોગોમાં અત્યંત આસકિત, ટાપટીપ, કામોત્તેજક ઔષધો વાપરવા તેવી પ્રવૃત્તિ ઓ કરવી

☆ વિષય ભોગની અત્યંત આસકિત તે તીવ્ર કામાભિનિવેશ છે.

☆ તીવ્રમોહનીય કર્મના ઉદયથી તીવ્ર મૈથુન આસેવન ઇચ્છા.

નોંધ:- યોથું અણુવ્રત પરસ્ત્રી વિરમણ રૂપે સ્વીકારે કે સ્વદારા સંતોષરૂપે પણ તે અગારી પ્રતીને યોથા બ્રહ્મચર્યાવ્રતના સ્વીકારથી ફક્ત મૈથુન સેવનનો જ ત્યાગ થાય છે. અનંગ ક્રીડા કરવાનો ત્યાગ થતો નથી. તેજ રીતે તીવ્રકામ કે આસકિતથી મૈથુન સેવનનો પણ સાક્ષાત્ ત્યાગ થતો નથી આ દ્રષ્ટિએ અનંગ ક્રીડા અને તીવ્ર કામાભિનિવેશ એ બંને થી વ્રતભંગ થતો નથી.

-પરંતુ બ્રહ્મચર્યનું ધ્યેય કામની ઇચ્છાને ઘટાડવાનું છે એ ધ્યેયનું પાલન ઉક્ત બેમાંથી એક દોષના સેવનમાં થતુ નથી, કારણ કે યોથો-પાંચમો બંને અતિચાર કામભોગની વૃદ્ધિને કરનારા છે તેથી અપેક્ષાએતો આ બંને દોષો પણ વ્રતના ભંગ સમાન બની જાય છે કેમ કે જેનો ત્યાગ કરવાનો છે તે કામ સેવન નીજ અહીં વૃદ્ધિ થાય છે

આ રીતે અપેક્ષાએ વ્રતભંગ અને બીજી અપેક્ષાએ વ્રતના અભંગપણાને લીધે આ બંને દોષો અતિચાર રૂપ જ છે

☆ તીવ્રકામાભિનિવેશ-તીવ્ર: પ્રકર્ષપ્રાપ્ત: કામેઽભિનિવેશ સ્તીવ્રકામાભિનિવેશસ્તાવત્ પર્યન્ત ચિત્તતા પરિત્યક્તાન્યંસકલવ્યાપારસ્ય તદધ્યવસાયિતા મુખપોષોપસ્થકશ્ચાન્તરેષ્વવિતૃપ્તતાયા પ્રક્ષિપ્ય લિઙ્ગમાસ્તે મૃત ઇવ મહતી વેલા નિચ્ચલ ચાટકૈર ઇવ મુહુર્મુહુચ્ચટકાયામારોહતિ યોષિતિ । વાજીકરણાનિ ચોપયુંકતે જાતકલમલક: । અનેખલુઔષધપ્રયોગે ગજપ્રસેકીતુરઙ્ગવર્દી ચ ભવતિ આ રીતે યોથા બ્રહ્મચર્યાણું વ્રતના પાંચ અતિચારો સૂત્રકારે જણાવેલા છે અગારી પ્રતી એ વ્રતના સુવિશુદ્ધ પાલનને માટે આ અતિચારોથી -દોષ સેવનથી સંભવત: નિવૃત્ત રહેવું જોઈએ.

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમસંદર્ભ:- સદારસંતોષિણ પંચ અહ્યારા... ઇત્તરિય પરિગ્ગહિયાગમણે, અપરિગ્ગહિયાગમણે અંગક્રીડા પરિવાહકરણે કામભોણસુ તિવ્વાભિલાસો ❁ ઉપા. અ.૧-સૂ. ૭/૪

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-મૈથુનમબ્રહ્મ - ૭:૧૧

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) વદિતુ સૂત્ર ગાથા: ૧૬ અભિનવટીકા: ૨ (૨) શ્રાધ્ધ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ

(૩) યોગશાસ્ત્ર (૪) ધર્મરત્ન પ્રકરણ

[9] પદ્ય:-

- (૧) પરવિવાહે દોષ મોટો પરિગૃહીતા ભાવમાં
અપરિગૃહીતા સ્થાનામાંહિ દોષ છે પરભાવમાં
અનંગકીડા તીવ્રકામ દોષ પંચક સેવતા
વ્રત જ ચોથું મલિન થતાં ગુણ યશ તે ચૂકતાં
- (૨) પર વિવાહ કરી દેવો મોહે અણહક્કની સ્ત્રી ભોગવવી
વેશ્યા વા તત્સમ નારીથી વ્યભિચાર જો થાયવળી
સૃષ્ટી વિરુદ્ધ જે કામ સેવના કામકીડા ઉદ્દીપનતે
ચતુર્થ વ્રત અતિચાર પાંચ એ નડે ઉભય નરનારીને

[10] નિષ્કર્ષ:- ચતુર્થ અણુવ્રતના અતિચારો થકી નિષ્કર્ષ રૂપે વિચારણા કરીએ તો ત્રણ ભાગમાં આ પાંચ અતિચાર વિચારી શકાય

(૧) બીજો અને ત્રીજો અતિચાર એ અપેક્ષાએ વ્રત ભંગ જ છે

(૨) પ્રથમ અતિચારમાં પરોક્ષ રીતે મૈથુન કરાવવા રૂપ પ્રવૃત્તિ જ છે છતાં તેમાં બીજા ચારની તુલના એ વ્રતીની પરિણમતી ઘણી નિર્દોષ કે સ્વાભાવિક હોય છે પણ વ્રત ભંગ વૃત્તિ નથી.

(૩) છેલ્લા બે અતિચાર માં મોહનીય કર્મના બંધનની દ્રષ્ટિએ અતિ અગત્યના છે તેમાં મૈથુન સેવન ન હોવા છતાં તે માટે ના જબરજસ્ત આવેગ અને ભાવ થી તો તીવ્ર મૈથુન સેવન રહે છે

સમગ્ર સમાજની દ્રષ્ટિએ પણ બીજો-ત્રીજો અતિચાર તો અનૈતિક પણાને જ પોષે છે અને ચોથો-પાંચમો અતિચાર પરંપરાએ અનેક રોગનો જનક છે. વળી સામાજિક ધોરણે અન્ય દુષણો ઉત્પન્ન કરાવવામાં પણ આ અતિચારો અતિ મહત્વના નિમિત્તો પુરા પાડે છે. માટે આ દોષોના વર્જનથી સામાજિક લાભ પણ થશે અને અગારી વ્રતી એ અનગાર પણા ના આદર્શને લક્ષમાં રાખી ને પણ આદોષો સર્વથા ત્યાજ્ય ગણવા જોઈએ

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૨૪

[1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ પાંચમા અણુવ્રત ના અતિચારોનું કથન કરે છે

[2] સૂત્ર: મૂળ:- ક્ષેત્રવાસ્તુહિરણ્યસુવર્ણધનધાન્યદાસીદાસકુપ્યપ્રમાણાતિક્રમા:

[3] સૂત્ર: પૃથક્ ક્ષેત્ર - વાસ્તુ - હિરણ્યસુવર્ણ - ધનધાન્ય - દાસીદાસ - કૃત્ય પ્રમાણ અતિક્રમ

[4] સૂત્રસાર:- ક્ષેત્ર અને વાસ્તુના પ્રમાણનો અતિક્રમ, હિરણ્ય અને સુવર્ણના પ્રમાણનો અતિક્રમ, ધન અને ધાન્યના પ્રમાણનો અતિક્રમ, દાસી અને દાસના પ્રમાણનો અતિક્રમ તેમજ કૃત્યના પ્રમાણનો અતિક્રમ [એ પાંચ અતિચાર પાંચમા પરિગ્રહ પરિમાણ વ્રતના છે]

[5] શબ્દજ્ઞાન:-

ક્ષેત્ર-ખેતર

વાસ્તુ-ઘર

હિરણ્ય- રજત

સુવર્ણ-સોનું

ઘન- ચતુષ્પદ

ઘાન્ય-મગ, અળદ વગેરે

દાસીદાસ-નોકર ચાકર કે પક્ષી

કુપ્ય- લોહું વગેરે ધાતુ

- [6] અનુવૃત્તિ:- (૧) વ્રતશીલેષુ પ્વ્વ પ્વ્વ યથાક્રમમ્ સૂત્ર ૭:૧૯
(૨) શઙ્ગા કાઙ્ક્ષા.....સૂત્ર ૭:૧૯ થી અતિચારા:

□ [7] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિએ આ સૂત્રમાં અણુવ્રત ના અતિચારોને જણાવેલા છે. અહીં સૂત્રમાં તો ક્ષેત્ર-વાસ્તુ આદિના પ્રમાણનો અતિક્રમ જ જણાવેલો છે પણ પૂર્વસૂત્ર થકી અતિચાર શબ્દની અનુવૃત્તિ કરવામાં આવી છે. વળી સૂત્ર:૧૯ના અધિકાર મુજબ સૂત્રક્રમના પ્રામાણ્ય અનુસાર પાંચમાં પરિબ્રહ પરિણામ વ્રતના અતિચારો જ લેવા.

[૧] ક્ષેત્ર-વાસ્તુ પ્રામાણ્યતિક્રમ:-

-ક્ષેત્ર:- જે જમીન ખેતી વાડી લાયક હોય તે ક્ષેત્ર. તેના ત્રણ પ્રકાર છે

- (૧) સેતુક્ષેત્ર:- રેંટ, કોષ વગેરે થી પાણી કાઢીને જ્યાં ઘાન્યાદિ નિપજાવી શકાય તે સેતુક્ષેત્ર
(૨) કેતુક્ષેત્ર:- જ્યાં વરસાદ થી જ ઘન-ઘાન્યાદિ નિપજાવી શકાય તે કેતુ ક્ષેત્ર
(૩) સેતુ-કેતુ ક્ષેત્ર:- જ્યાં ઉક્ત બંને રીતે ઘન-ઘાન્યાદિ નિપજાવી શકાય તે સેતુ કેતુ ક્ષેત્ર

☆ ક્ષેત્રં સસ્યોત્પત્તિ ભૂમિ: । તચ્ચ સેતુકેતુભેદાદ્ દ્વિવિધમ્ ।

-વાસ્તુ:- રહેવા લાયક મકાન તે વાસ્તુ

☆ રહેવા માટેના ઘર, નિવાસ સ્થાન, હાટ, હવેલી આદિ બાંધકામ વાળી જગ્યાઓ તે વાસ્તુ

☆ આ વાસ્તુના ત્રણ પ્રકારો કહેલા છે

(૧) ખાતગૃહ:- ભૂમિની અંદર જે બાંધકામ કરવામાં આવ્યું હોય તે ખાતગૃહ.

(૨) ઉચ્ચિત્ર ગૃહ:- ભૂમિ ઉપર જે બાંધકામ કરવામાં આવ્યું હોય તે ઉચ્ચિત્ર ગૃહ

(૩) ખાતોઉચ્ચિત્ર ગૃહ:- નીચે ભૂમિમાં તથા ઉપર બાંધકામ કરવામાં આવ્યું હોય તે.

ઉક્ત ત્રણે પ્રકારના ક્ષેત્ર અને ત્રણે પ્રકારના વાસ્તુ (મકાન) માંથી પોતાના થકી અમુક રાખવા અને બાકીનાનો ત્યાગ કરવો અથવા ક્ષેત્ર-વાસ્તુનું પરિમાણ નક્કી કરવું તે ક્ષેત્ર-વાસ્તુ પરિબ્રહ પરિમાણ. આ પરિણામ- સરહદો ભુંસવાથી, વચ્ચેની દીવાલ પડી જવાથી કે એવા અન્ય કોઈ પણ લોભાદિ કારણોસર ધારેલી સંખ્યાની મર્યાદા ઓળંગાય અથવા પરિબ્રહ પ્રમાણમાં ધારેલ ક્ષેત્ર-વાસ્તુ થી વધુ ક્ષેત્ર કે વાસ્તુનો સ્વીકાર કરવો તે ક્ષેત્ર-વાસ્તુ પ્રમાણતિક્રમ તેને પરિબ્રહ પરિમાણ વ્રત અથવા અપરિબ્રહાણુ વ્રતનો પહેલો અતિચાર કહ્યો છે

[૨] હિરણ્ય-સુવર્ણ પ્રમાણતિક્રમ:-

હિરણ્ય:- ઘડાયેલ કે નહીં ઘડાયેલ રજત-રૂપું

☆ રજતં ઘટિતમઘટિતં વાઙ્નેકપ્રકારં પત્રાદિકમ્ ।

સુવર્ણ:- સોનું.

શ્રાવક અતિચાર અંગેનો વિભિન્ન ગ્રન્થોમાં કોઈક હિરણ્ય એટલે કાચું સોનું અથવા નહિ ઘડેલું સોનું અને સુવર્ણ એટલે ઘડેલું સોનું એવો અર્થ પણ કરે છે

પરિબ્રહ પરિમાણ વ્રત બ્રહ્મણ કરતી વખતે આ રૂપુ અને સોનું એ બંનેનું જે પરિમાણ

જે ઉલ્લંઘન કરેલ હોય તેને હિરણ્યસુવર્ણપ્રમાણાતિક્રમ નામનો અપરિગ્રહાણુવ્રત નો બીજો અતિચાર કહ્યો છે

નોંધ:-અહીં ચાંદી-સોનાના ઉપલક્ષણ થી ઉચ્ચ પ્રકારની અન્ય ધાતુઓ, રત્ન, ઇન્દ્રમણી વગેરે કિંમતી પત્થર, રોકડ આદિ બહુમૂલ્યી સર્વેનું ગ્રહણ કરવું

[एतद्ग्रहणाच्चइन्द्रनीलमरकतादि उपलक परिग्रहः]

[૩] ધન-ધાન્ય પ્રમાણાતિક્રમ:-

ધન:-ગાય, ભેંસ, બળદ, આદિ ચારપગા પશુરૂપ ધન

☆ ઘોડા, હાથી, પાડા, ઘેટા, બકરા, ગાય વગેરે ચતુષ્પદ તે ધન

☆ ધનં ગો-માહિષ્ય - અજાવિકા - કરમ - તુરગ - કરિપ્રભૃતિ ચતુષ્પદ પરિગ્રહ: ।

ધાન્ય:- ઘઉં, બાજરી, ચોખા આદિ ધાન્ય

☆ વ્રીહિ-કોદ્રવ-મુદ્ગ-માષ-તિલ-ગોધૂમ-ચવ પ્રમૃતિ

-ધન ચાર પ્રકારે પણ કહ્યું છે [ગ્રન્થાન્તરથી ધનનું સ્વરૂપ]

(૧) ગણિમ:- જે વસ્તુઓ ગણીને લેવાય જેમ કે શ્રીફળ-સોપારી વગેરે

(૨) ધરિમ:- જે વસ્તુઓ ધારીને-તોલીને લેવાય તે ધરિમ. જેમ કે ગોળ સાકર

(૩) મેય:- જે વસ્તુઓ માપીને કે ભરીને લેવાય જેમ કે ઘી, તેલ, કાપડ વગેરે.

(૪) પરિચ્છેદ:- જે વસ્તુ કસીને કે છેદીને લેવાય જેમ કે સુવર્ણ રત્ન વગેરે.

[નોંધ:-તત્ત્વાર્થ સૂત્ર વૃત્તિ અનુસાર તો ધન માં ચતુષ્પદ નો જ સમાવેશ કરાયેલો છે

-ધાન્ય ચોવીસ પ્રકારે ગણાવાય છે

જવ, ઘઉં, શાલિ, ડાંગર, સાઠી, કોદરા, જુવાર, કાંગ, રાલક, તલ, મગ, અડદ, અળસી, ચણા, મકાઈ, વાલ, મઠ, ચોળા, બંટી, મસૂર, તુવેર, કળથી, ઘાણા, વટાણા

આ રીતે વિવિધ પ્રકારના ધન-ધાન્યમાંથી અમુક જ ધન ધાન્ય પોતાના ઉપયોગ માટે છુટું રાખવું પણ તેથી વધારેનો ત્યાગ કરવો તે ધન-ધાન્ય પરિગ્રહ પરિમાણ કહેવાય છે.

કોઈ પણ પ્રકારની ભૂલ-ચૂકથી આ મર્યાદાનો ભંગ થાય અર્થાત્ ધારેલ પ્રમાણથી અધિક ધન-ધાન્યનો સ્વીકાર કરવો તે ધન-ધાન્ય પરિગ્રહ પરિમાણ અતિક્રમ નામનો અપરિગ્રહવ્રત નામનો ત્રીજો અતિચાર કહ્યો છે.

[૪] દાસી-દાસ પ્રમાણાતિક્રમ:-

☆ નોકર ચાકર વગેરેના પ્રમાણનો અતિક્રમ કરવો તે દાસ દાસી પ્રમાણાતિક્રમ

☆ અહીં દાસ-દાસી શબ્દથી બે પગા નોકર-ચાકર-ચાકરડી વગેરે ઉપરાંત મોર-પોપટી-મેના વગેરે પક્ષીઓ પણ ગ્રહણ કરવાના છે

ધારેલ પ્રમાણ થી વધુ નોકર-ચાકર નોકરે મેના-પોપટ આદિ પક્ષીનો સંગ્રહ કરવો અર્થાત્ નિયત કરેલા પ્રમાણનું ઉલ્લંઘન કરવું તે દાસી-દાસ પ્રમાણાતિક્રમ નામક ચોથો અતિચાર સમજવો.

☆ નોંધ:- વંદિતુસૂત્ર-ધર્મરત્ન પ્રકકરણ આદિ ગ્રન્થો માં દ્વિપદ ચતુષ્પદ પ્રમાણાતિક્રમ એવો અતિચાર કહે છે

દાસીદાસા: કર્મકરા: ઉપરુધિકા વા પરિણયનાદિવિધિના સ્વીકૃતા વા પત્નીત્યાદિ સકલ્કલ્પદાભિગૃહીતપરિમાણાતિક્રમોઽતિચાર: । તત્ત્વ્ચ હંસ-મયૂર-કુર્કુટ-સારીકાદિનાં ચ

પ્રમાણાતિક્રમે અતિચાર: ।

[૫] કુપ્ય પ્રમાણાતિક્રમ:-

☆ અનેક પ્રકારના વાસણો અને કપડાંઓનું પ્રમાણ નક્કી કર્યા બાદ તેનો અતિક્રમ કરવો તે કુપ્ય પ્રમાણાતિક્રમ

☆ રાચરચીલામાં જે-જે વસ્તુઓનું જેટલું પ્રમાણ રાખ્યું હોય તેના કરતા વધારે પરિગ્રહ કરવો

☆ અલ્પ કિંમત વાળી લોહું વગેરે ધાતુઓની વસ્તુઓ, ધરઉપયોગી રાચરચીલું, કાષ્ટ-ધાસ વગેરેનો કુપ્યમાં સમાવશ થાય છે. નક્કી કરેલ કુપ્ય પરિગ્રહ પરિમાણની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું તે કુપ્ય પ્રમાણાતિક્રમ સમજવો

☆ કુપ્ય એટલે સોનારૂપા સિવાયની સર્વધાતુઓ તેમજ ઉપલક્ષણથી ધરનું તમામ ફર્નિચર આદિ ધરવખરીઓ, તેનું જે પ્રમાણ નક્કી કરવું તે કુપ્ય પરિણામ આ મર્યાદાનું ભૂલ ચૂક કે લોભાદિ વશ ઉલ્લંઘન તે કુપ્ય પ્રમાણાતિક્રમ

કુપ્યં કાંસ્ય-લોહ-તામ્ર-સીસક-ત્રપુ-મૃદ્ભાણ્ડક-ત્વચિસાર-વિકારોદન્તિકા-રોદન્તિકા-કાષ્ઠ-કુણ્ડક-પારી-મઞ્ચક-મઞ્ચિકાદિપ્રમાણાતિરેકપ્રહણમત્તિચાર ઇતિ ।

આ પ્રમાણે ઈચ્છા પરિમાણ વ્રત અથવા અપરિગ્રહાણુવ્રતના પાંચ અતિચારો કહ્યા છે.

❁ વિશેષ:- અપરિગ્રહાણુવ્રત ના પાંચ અતિચારો કહ્યા છે તેમાં ધારેલ મર્યાદાથી વધુ ક્ષેત્ર-વાસ્તુઆદિનો સ્વીકાર કરવો તે સાક્ષાત્ રીતે વ્રત ભંગ જ થતો હોવા છતાં કેટલાંક કારણોથી તે વ્રત ભંગ ગણાતો નથી

-૧ યોજન:- યોજન એટલે જોડવું. એક ધરના પ્રમાણ વાળાને અધિકની જરૂર પડે ત્યારે કે અન્યકારણે બીજું ધર લેવું હોય ત્યારે પોતાના ધરને અડીને જ બીજું ધર લઈ વચ્ચેની દીવાલ પાડી દઈ સળંગ ધર બનાવી દે . આ રીતે એક જ ધર ગણે ત્યારે તેના મનમાં વ્રત ભંગ ન થાય માટે આવું કરવું એવો ભાવ હોવાથી અપેક્ષાએ તેને ભંગ ન ગણતા અતિચાર કહ્યો છે.

-૨ પ્રદાન:- એટલે આપવું. સુવર્ણ આદિનું પ્રમાણ કર્યા પછી કોઈની પાસેથી બીજું મળે ત્યારે વ્રતભંગની ભીતિથી હમણાં તમારી પાસે રાખો એમ કહી બીજાને આપી દે . વ્રતની અવધિ પૂરી થતા લઈ લે

-૩ બંધન:- બંધન એટલે ઠરાવ. પરિમાણ નક્કી કર્યા બાદ બીજા પાસે થી અધિક મળે ત્યારે વ્રત ભંગના ડરથી એમ કહે કે હમણાં તમારી પાસે રાખો અમુક સમય પછી થી હું લઈ જઈશ આવો કરાર કરી પોતાની સમયમર્યાદા પૂર્ણ થયેથી તે વસ્તુ મેળવી લે

-૪ કારણ:- જેમ કે તે અગારી વ્રતીએ ગાય કે બળદનું પરિમાણ નક્કી કરેલ છે, હવે તે ગાયને ગર્ભ રહે અને વાછરડાદિનો જન્મ થાય ત્યારે એમ વિચારે કે મારે તો ગાય કે બળદ નો નિયમ છે. વાછરડા-વાછરડી નો અભિગ્રહ નથી તે તો મોટા થશે ત્યારે ગાય કે બળદ થશે માટે કોઈ વ્રતભંગ નથી આ રીતે આ વાછરડાદિને ગાય કે બળદ ન માનતા તેના કારણ માનો.

[૫] ભાવ:- ભાવ એટલે પરિવર્તન. માનો કે દશથી વધુ ચાંદીના પ્યાલાનો નિયમ છે ભેટ કે અન્ય કારણોસર બીજા પાંચ પ્યાલા મળે, ત્યારે વ્રતનો ભંગ કરવો નથી અને પ્યાલાનો લોભ પણ છોડવો નથી, તેથી પ્યાલા ભંગવીને નાનામાંથી મોટા પ્યાલા કરાવી દે અને વ્રત ની સંખ્યા જેમ ને તેમ જ રાખે, આ પાંચ બાબત માં સાક્ષાત્ નિયમ ભંગ હોવા છતાં હૃદયમાં

વ્રતભંગનો ભય છે. વ્રત સાપેક્ષતાથી તે અપેક્ષાએ અનાચાર નથી માટે તેને અતિચાર કહેવાય છે.

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમસંદર્ભ:- ઇચ્છા પરિમાણસ્સ...પજ્વઅદ્યારા...ધ્વજનપમાણાઇકમે છેતવત્યુપમાણાઇકમે હિરણ્ણસુવણ્ણપરિમાણાઇકમે દુપયચઉપ્પયપરિમાણાઇકમે કુવિયપમાણાઇકમે

❖ ઉપા. અ.૧-સૂ ૭-૫

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:- મૂર્છાપરિગ્રહ સૂત્ર ૭:૧૧

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

- (૧) વંદિતુ સૂત્ર ગાથા:૧૮ પ્રબોધટીકા:૨ (૩) ધર્મરત્ન પ્રકરણ
(૨) શ્રાધ્ધ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ (૪) યોગશાસ્ત્ર

□ [9] પદ:-

- (૧) ક્ષેત્ર વાસ્તું રૂપું સોનું ધન ધાન્ય જ ધારણા
દાસ દાસી ધાતુ હલકી પંચ દોષજ વારણા
સંખ્યા થકી નવિ દોષ સેવે મિશ્ર દોષો દાખવે
વ્રત પંચમ મલિન થાતાં શ્રાદ્ધગુણ ન સાચવે
- (૨) ખેતર મકાન ચાંદી સોનું પ્રમાણ ઓળંગી જાવું
પશુ ધન ધાન્ય તણુંયે તેમજ પ્રમાણ છોડી લલચાવું
નોકર ચાકર વાસણ કપડાં કુપ્ય પ્રમાણો વટી જવું
પંચમ આશુવ્રત ના એ પાંચ અતિચારો થી રહિત થવું

□ [10] નિષ્કર્ષ:- પાંચમા અપરિગ્રહાણુંવ્રતના અતિચારોને અત્રે જણાવતા સૂત્રકાર મહર્ષિ અગારી વ્રતને નિરતિચાર વ્રત પાલન માટે ના દિશા સુચનો કરે છે. સામાજિક રીતે વિચારીએ તો પણ આ વ્રતના યથાયોગ્ય પાલનથી સંતુષ્ટ સમાજ ઉભો થાય છે. ખોટી લાલસા, પટારા ભરવાની વૃત્તિ, તદ્જન્ય કલહ-કંકાસ-કોર્ટ-કચેરીથી સમાજ મુક્ત બને છે તેમ આ વ્રતને ધારણ કરેલો અગારી વ્રતી લોભ કષાય નો કમશ: કે પરંપરાએ નિગ્રહ કરનારો બને છે. લોભનો નિગ્રહ થાય ત્યારે ક્રોધાદિ ત્રણનો નિગ્રહ તો અવશ્ય થયેલોજ હોય છે જવ બારમાગુણઠાણાને વટાવી સયોગી અયોગી કેવળી થઈ મોક્ષને પામે છે.

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૨૫

- [1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર થકી છઠ્ઠા વ્રતના અર્થાત્ પહેલા શીલવ્રતના અતિચારો જણાવે છે
- [2] સૂત્ર: મૂળ:- *ઉર્ધ્વાધસ્તિર્યગ્વ્યતિક્રમક્ષેત્રવૃદ્ધિસ્મૃત્યન્તર્ધાનાનિ
- [3] સૂત્ર: પૃથક્:- ઉર્ધ્વ - અધસ્ - તિર્યગ્ વ્યતિક્રમ - ક્ષેત્રવૃદ્ધિ - સ્મૃતિ અન્તર્ધાનાનિ
- [4] સૂત્રસાર:- ઉર્ધ્વવ્યતિક્રમ, અધોવ્યતિક્રમ, તિર્યગ્વ્યતિક્રમ, ક્ષેત્રવૃદ્ધિ અને સ્મૃતિ-

*દિગ્બર આમ્નાયમાં આ સૂત્ર ઉર્ધ્વાધસ્તિર્યગ્વ્યતિક્રમ ક્ષેત્રવૃદ્ધિસ્મૃત્યન્તરાધાનાનિ એ પ્રમાણે છે.

અંતર્ધાન [એ પાંચ છટ્ટાવ્રતના અર્થાત્ પહેલાદિગ્વિરતિ નામે શીલવ્રતના અતિચારો છે]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

ઉર્ધ્વ-ઉપર

અધો-નીચે

તિર્યગ્-તિર્ણ

વ્યતિક્રમ-ઉલ્લંઘન

ક્ષેત્રવૃદ્ધિ- એક દિશામાંથી ઘટાડી બીજી દિશામાં વૃદ્ધિ કરવી

સ્મૃતિ-અંતર્ધાન- લીધેલા નિયમની સ્મૃતિ ભૂલાઈજવી

□ [6] અનુવૃત્તિ:- (૧)વ્રતશીલેષુ પચ્ચ પચ્ચ યથાક્રમમ્ સૂત્ર ૭:૧૯

(૨)શાઙ્ગા કાઙ્ક્ષા...સૂત્ર ૭:૧૮ થી અતિચારા:

□ [7]અભિનવટીકા:-આ સૂત્ર થકી શીલવ્રતમાં ના પ્રથમ શીલવ્રત એવા દિગ્વિરતિ

વ્રતના પાંચ અતિચાર જણાવે છે. અહીં અતિચાર શબ્દની અનુવૃત્તિ પૂર્વ સૂત્ર થી કરવામાં આવી છે અને વ્રતશીલેષુ. સૂત્ર ૭:૧૮ મુજબ શીલવ્રતમાં પ્રથમ દિગ્વિરતિ વ્રત હોવાથી આપાંચે અતિચારો પણ દિગ્વિરતિ વ્રતના કલ્યા છે.

[૧]ઉર્ધ્વ વ્યતિક્રમ:-☆ વ્રતમાં ઉંચી દિશામાં જવાની મર્યાદા ઓળંગવી તે.

☆ ઝાડ, પર્વત વગેરે ઉપર ચડવામાં ઉંચાઈનું પ્રમાણ નક્કી કર્યા પછી લોભ આદિ વિકારથી તે પ્રમાણની મર્યાદા તોડવી એ ઉર્ધ્વ વ્યતિક્રમ.

☆ ઉપરની દિશામાં પહાડ આદિ ઉપર ભૂલથી ધારેલ પ્રમાણ કરતા અધિક ઉંચે જવું તે દિગ્વિરતિ શીલવ્રત નો પ્રથમ અતિચાર કલ્યા છે.

☆ ઉપરની દિશાતે ઉર્ધ્વદિશા, તેના પ્રમાણનું અતિક્રમ તે ઉર્ધ્વદિક્ પ્રમાણાતિક્રમ.

☆ ઉર્ધ્વ પર્વતતરુશિખરારોહણાદિપરિણામમ્ તસ્ય વ્યતિક્રમમ્

[૨]અધોવ્યતિક્રમ:-☆ વ્રતમાં નિચે જવાની રાખેલી મર્યાદા ઓળંગવી

☆ નીચે જવાનું જે પરિમાણ તેનો મોહવશ ભંગ કરવો તે અધો વ્યતિક્રમ.

☆ નિચેની દિશામાં કૂવા-ભોયરા-ખાણ-દરીયામાં નીચાઈ આદિએ જતા ધારેલ

પ્રમાણથી વિશેષ નીચે જવું તે પ્રથમ શીલવ્રતનો બીજો અતિચાર - "અધો વ્યતિક્રમ"

☆ અધ્ચ્ચાધોલૌકિકગ્રામભૂમિગૃહકૂપાદિપરિમાણમ્ । તસ્ય વ્યતિક્રમમ્ ।

[૩] તિર્યગ્ વ્યતિક્રમ:-

☆ વ્રત લેતા પોતાની આજુબાજુ બધી દિશામાં જવાની મર્યાદા રાખી હોય તે ઓળંગવી

☆ તીર્ણ જવાના નક્કી કરેલા પ્રમાણનો મોહવશ ભંગ કરવા તે તિર્યગ્ વ્યતિક્રમ નામે ત્રીજો અતિચાર કલ્યા છે

☆ તિચ્ચૂ પૂર્વાદિ આઠ દિશામાં ધારેલ પ્રમાણથી ભૂલ-પ્રમાદ કે અન્ય કારણે આગળ જવું તેને પ્રથમ શીલવ્રત દિગ્વિરમણ વ્રતનો ત્રીજો અતિચાર કલ્યા છે

☆ તિર્યગપિ યોજનમર્યાદાભિગ્રહવ્યતિક્રમ: ।

[૪]ક્ષેત્રવૃદ્ધિ:-

☆ વધુ જવાની ઈચ્છા થી એક તરફની મર્યાદા ઘટાડીને બીજી તરફની મર્યાદા વધારી નાંખવી

☆ પૂર્વાદિ જુદી જુદી દિશામાં જુદું જુદું પ્રમાણ સ્વીકાર્યા બાદ ઓછા પ્રમાણ વાળી

દિશામાં ખાસ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે બીજી દિશામાંના સ્વીકારેલા પ્રમાણમાં અમુક ભાગ ઘટાડી ઈષ્ટ દિશાના પ્રમાણમાં વધારો કરવો તે ક્ષેત્રવૃદ્ધિ

☆ ક્ષેત્રવૃદ્ધિ-જેમ કે પૂર્વ દિશામાં ૫૦ કિલોમિટર મર્યાદા પ્રમાણ છે, પશ્ચિમ માં પણ ૫૦ કિલોમિટર ની મર્યાદા નક્કી કરે છે માનો કે તેને પૂર્વ દિશામાં ૬૦ કિલોમિટર જવું છે તો પશ્ચિમ માં ૪૦ કિલોમિટર હદમર્યાદા નક્કી કરી પૂર્વ માં ૬૦ કિલોમિટર મર્યાદા કરવી તે ક્ષેત્રવૃદ્ધિ

☆ ઉપર, નીચે તથા ચારે દિશામાં અમુક અંતરેથી વધારે દૂર ન જવાની મર્યાદા નક્કી કરી હોય, તેમાં એક દિશાનું માપ ઘટાડીને બીજી દિશાનું માપ વધારવું તે ક્ષેત્ર-વૃદ્ધિ નામક ચોથો અતિચાર છે

[૫]સ્મૃતિ-અંતર્ધાન:-

☆ વ્રતમાં રાખેલા દિશાના માપો ભૂલી જવા અથવા દિશા ભૂલી જવી અથવા માપ કરતાં ભૂલથી વધારે જવાઈ જાય તેનો ખ્યાલ ન રહેવો એ સ્મૃતિ અંતર્ધાન નામક અતિચાર છે

☆ દરેક નિયમના પાલનનો આધાર સ્મૃતિ ઉપર છે એમ જાણવા છતાં, પ્રમાદ કે મોહવશ નિયમનું સ્વરૂપ તેની મર્યાદા ભૂલી જવા તે સ્મૃત્યંતર્ધાન.

☆ લીધેલા નિયમને ભૂલી જવું અને ભૂલીગયા પછી ધારેલ પ્રમાણથી દૂર નીકળી જવું તે. જેમ કે ૫૦ કિલોમિટર ધાર્યા પછી ભૂલાઈ જાય કે ૫૦ ધાર્યા હશે કે ૧૦૦કિલોમિટર. ત્યારે સ્મૃતિ દોષ થવાથી આગળ વધવું તેને અતિચાર કહ્યો છે. નિયમનું યાદ રહેવું જરૂરી છે. ભૂલીજવું તે અતિચાર છે. જો કે શ્રાવકે ૫૦ ધાર્યા કે ૧૦૦ તેવી શંકા જાય ત્યારે ૫૦થી આગળ જવું ન જોઈએ છતાં જાય ત્યારે વ્રતભંગનો ભાવ ન હોવાથી અતિચાર કહ્યો છે.

❁ પ્રશ્ન:- સ્મૃતિ અંતર્ધાન તો બધા વ્રતને લાગુ પડે છે પછી માત્ર આ વ્રતનો અતિચાર જ કેમ કહ્યો ?

સમાધાન:- શ્રાધ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિમાં જણાવે છે કે અયં ચાતિચાર: સર્વવ્રતસાધારણોઽપિ પચ્ચ સદ્ધ્યા પૂરણાર્થમ્ અત્ર ઉપાત્ત: અર્થાત્ પાંચની સંખ્યાની ગણતરી માટે આ અતિચારને અહીં સ્વીકારવામાં આવેલ છે બાકી આ અતિચાર સર્વ વ્રતો માટે છે

□ [8]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- દિસિવ્વયસ્સ પચ્ચઅદ્યારા...૩૬૬દિસિપરિમાણાઈક્કમે અહોદિસિપરિમાણાઈક્કમે તિરિયદિસિપરિમાણાઈક્કમે ખેતુવુદ્ધિહસ્સ સૂઙ અંતરહ્હા

❁ ઉપા. અ.૧, સૂ. ૭-૬

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:- દિગ્...વિરતિ.....સંપન્નચ્ચ સૂ. ૭:૧૬

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧)વંદિતુ સૂત્ર-ગાથા:૧૯ પ્રબોધટીકા- ૨ (૩)યોગશાસ્ત્ર

(૨)શ્રાધ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ (૪)ધર્મરત્ન પ્રકરણ

□ [9]પદ્ય:-

(૧) ઉંચી દિશી, અધો દિશી વળી તિછાં સ્થાનમાં ધારણાથી અધિક જાતાં દોષ ત્રણે માનવા

- ક્ષેત્રવૃદ્ધિ દોષ ચોથો પાંચમો હું હવે ભણું
સ્મૃતિ ચૂકે વ્રત દિશાની દોષ પંચકને હણું
(૨) મોહે થાય દિશા ભંગ તીરછો ઉંચ નીચ જે
ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ સ્મૃતિ ભૂલ દિગ્વ્રતે અતિચાર તે

□ [10]નિષ્કર્ષ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ શીલવ્રત ની શુદ્ધિ માટે દોષોની ગણના કરાવતા અત્રે પાંચ દોષોને જણાવે છે. તે દોષોના નિવારણ થકી શીલવ્રતની શુદ્ધિ થાય છે. તદુપરાંત સ્મૃતિ અંતર્ધાન અતિચાર એક મહત્વની વાત કહીજાય છે કે જીવને કોઈપણ નિયમમાં સ્મૃતિ ભ્રેશ થવો જોઈએ નહીં. સ્મૃતિ ભ્રંશ એ એક પ્રકારનો પ્રમાદ છે અને જીવ અપ્રમત થયા સિવાય કદાપી મોક્ષગમન કરી શકતો નથી માટે સર્વ વ્રતમાં લાગુ પાડતા એવા અતિચારને ધ્યાનમાં લઈને અપ્રમતતા કેળવવા પ્રયત્ન શીલ થવું એજ આ સૂત્રનો નિષ્કર્ષ છે.

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૨૬

- [1] સૂત્રહેતુ:- પ્રસ્તુત સૂત્ર થકી સૂત્રકાર દેશવિરતિ વ્રતના અતિચારોને જણાવે છે.
□ [2] સૂત્ર: મૂળ:- આનયનપ્રેષ્યપ્રયોગશબ્દરૂપાનુપાતપુદ્ગલક્ષેપા:
□ [3] સૂત્ર: પૃથક્:- આનયન - પ્રેષ્યપ્રયોગ - શબ્દ - રૂપાનુપાત-પુદ્ગલક્ષેપા:
□ [4] સૂત્રસાર:- આનયનપ્રયોગ, પ્રેષ્યપ્રયોગ, શબ્દાનુપાત, રૂપાનુપાત, અને પુદ્ગલ ક્ષેપ [એ પાંચ બીજા શીલવ્રત અર્થાત્ સાતમા વિરતિ વ્રતના અતિચારો છે]

- [5] શબ્દજ્ઞાન:-

આનયન-નિયત મર્યાદા બહાર ના દેશ થી દ્રવ્યનું મંગાવવું.

પ્રેષ્ય-નિયત મર્યાદા થી અધિક દેશમાં વસ્તુ મોકલવી.

પ્રયોગ- ક્રિયા, પ્રવૃત્તિ-[આ શબ્દ પૂર્વના બંને શબ્દો સાથે જોડવો]

શબ્દ-ખાંસી, ખોખારા વગેરે અવાજ [થકી બોલાવવું].

રૂપ-શરીર, શરીરના અંગો કે કાચિક ચેષ્ટા [થકી બોલાવવું]

અનુપાત - ફેંકવું શબ્દ અને રૂપ બંને સાથે જોડાયેલ શબ્દ છે

પુદ્ગલક્ષેપ- કાંકરી કે ઢેકું વગેરે નાંખીને [કોઈ ને બોલાવવું]

- [6] અનુવૃત્તિ:- (૧) વ્રતશીલેષુ પઞ્ચ પઞ્ચ યથાક્રમમ્ સૂત્ર ૭:૧૮

(૨) શઙ્કા કાઢક્ષા... સૂત્ર ૭:૧૮ થી અતિચારા: શબ્દ ની અનુવૃત્તિ

□ [7] અભિનવટીકા:- બીજું શીલવ્રત કે જે દેશાવકાસિક અથવા દેશ વિરતિ નામ થી ઓળખાય છે તેમાં વિશુદ્ધિ લાવવાના હેતુથી અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિ પાંચ દોષોને જણાવે છે પૂર્વના સૂત્રોમાં કહ્યું છે તેમ અહીં પણ અતિચાર શબ્દની અનુવૃત્તિ ચાલે છે અને વ્રત શીલેષુ... યથાક્રમમ્ માં જણાવેલ યથાક્રમ ના અધિકાર મુજબ આ બીજા શીલવ્રતના અતિચારો છે

[૧] આનયન પ્રયોગ:- ✳ નિયત ભૂમિ થકી બહારથી ઈચ્છિત વસ્તુ મંગાવવી

☆ અગારી પ્રતીએ જેટલા પ્રદેશનો નિયમ કર્યો હોય, તેની બહાર રહેલી વસ્તુની જરૂરિયાત પડે ત્યારે પોતે ન જતાં સંદેશા આદિ થકી બીજા પાસે વસ્તુ મંગાવવી તે આનયન પ્રયોગ.

☆ પ્રતની મર્યાદા બાંધતી વખતે ધારેલ પ્રમાણથી અધિક દેશમાં રહેલ વસ્તુને કાગળ, ચિકી, તાર, ટેલીફોન આદિ દ્વારા અન્ય પાસેથી મંગાવવી, આ અતિચાર ને આનયન પ્રયોગ કહેવાય છે

☆ આનયન એટલે લાવવું, પ્રયોગ એટલે ક્રિયા.

પોતે જે સ્થળમાં પ્રત લઈને બેઠો હોય તેની બહારની જગ્યામાંથી કોઈની મારફત કાંઈપણ મંગાવવું તે આનયન પ્રયોગ નામનો દેશ વિરતિ પ્રતનો પહેલો અતિચાર છે

વિશિષ્ટાવધિકે ભૂપ્રદેશાભિગ્રહે પરતો ગમનાસમ્મવાત્ સતો યદન્યોઽવધિકૃતદેશાદ્ બહિર્વિર્તિનઃ સનિત્તાદિદ્રવ્યસ્થાનયાનાયપ્રયુજ્યતે ત્વયા ઇદમ્ આનેયં સન્દેશકપ્રદાનાદિનાઽઽનયનપ્રયોગઃ ।

[૨] પ્રેષ્ય પ્રયોગઃ- ☆ નિયમિત ભૂમિ થકી બહાર ઇચ્છિત વસ્તુ મોકલવી.

☆ જેટલા પ્રદેશનો નિયમ કર્યો હોય તેની નિયત કરેલી જગ્યાની મર્યાદા બહાર કામ પડે ત્યારે જાતે ન જતાં નોકર આદિને હુકમ કરી બહાર મોકલીને કામ પતાવવું

☆ ધારેલ પ્રમાણ થી અધિક દેશમાં કોઈ વસ્તુ મોકલવાની હોય યા અન્ય કોઈ કાર્ય કરવું હોય તો નોકર આદિને મોકલીને કરાવે

☆ પ્રેષ્ય એટલે મોકલવું અને પ્રયોગ એટલે ક્રિયા

પોતે જે સ્થાનમાં પ્રત લઈને બેઠો હોય, ત્યાંથી કોઈપણ કારણે નોકર વગેરેને કામકાજ માટે બહાર મોકલવો તે પ્રેષ્ય પ્રયોગ. આ બીજા શીલપ્રત નો બીજો અતિચાર છે

☆ યત્રાભિગૃહિતપ્રવિચાર દેશવ્યતિક્રમભયાત્ પ્રેષ્યં પ્રહિણોતિત્વયાઽવશ્યમેવ ગત્વામમ ગવાદિ આનેયં ઇદં વા કર્તવ્ય તત્ર ઇતિ પ્રેષ્યપ્રયોગઃ

❖ આનયન પ્રયોગ અને પ્રેષ્ય પ્રયોગ વચ્ચેનો ભેદઃ-

(૧) આનયન પ્રયોગમાં નિયત મર્યાદા બહારના દેશમાંથી વસ્તુને પોતાની પાસે મંગાવવાની હોય છે જ્યારે પ્રેષ્ય પ્રયોગ માં ધારેલ દેશથી અધિક દેશમાં સમાચાર કે વસ્તુ મોકલવાની હોય છે.

(૨) આનયન પ્રયોગમાં જેને સંદેશો મોકલેલ હોય તે વસ્તુ લઈને આવે છે. જ્યારે પ્રેષ્ય પ્રયોગમાં ખાસનોકર આદિને મોકલવામાં આવે છે .

[૩] શબ્દાનુપાતઃ- ☆ શબ્દ કરીને કોઈને બોલાવવો

☆ સ્વીકારેલી મર્યાદા બહાર રહેલા કોઈને બોલાવી કામ કરાવવું હોય ત્યારે ખાંસી, ઠસકું આદિ શબ્દ દ્વારા તેને પાસે આવવા માટે સાવધાન કરવો તે શબ્દાનુપાત.

☆ નજીકમાં ખોખારો, ઉધરસ વગેરે થકી, દૂર તાર, ટેલીફોન વગેરે થી શબ્દોનો અનુપાત કરવા વડે-ફંકવા વડે પ્રતમાં નિયત કરેલ મર્યાદા બહારના દેશમાં રહેલ વ્યક્તિને બોલાવવી તે દેશ વિરતિ પ્રતનો શબ્દાનુપાત નામે ત્રીજો અતિચાર કહ્યો છે.

☆ પોતે જે સ્થાનમાં પ્રત લઈને બેઠો હોય ત્યાંથી ખોખારો ખાઈને કે ઉંચેથી અવાજ કરીને પોતાની હાજરી જણાવનારી ચેષ્ટા કરવી તે શબ્દાનુપાત છે.

☆ શબ્દમનુપતતિ ઇતિ શબ્દાનુપાતઃ । અથવા શબ્દસ્થાનુપતનમ્ - ઉચ્ચારણં તાદ્ગ્ યેન

પરકીયશ્રવણવિવરમનુપતતિ શબ્દ:

[૪]રૂપાનુપાત:- ☆ પોતાનું રૂપ દેખાડીને બોલાવવો

☆ કોઈપણ જાતનો શબ્દ કર્યા વિના માત્ર આકૃતિ બતાવી બીજા ને પોતાની નજીક આવવા સાવધાન કરવો તે રૂપાનુપાત.

☆ વ્રત મર્યાદામાં નિઘરિલ દેશથી અધિક દેશમાં રહેલ વ્યક્તિ ને બોલાવવા ધારેલ દેશમાં ઉભા રહીને પોતાનું શરીર, શરીરના અંગો, આકૃતિ કે તેવા પ્રકારની કાપિક ચેષ્ટા બતાવવી તે રૂપાનુપાત નામે દેશવિરતિ વ્રતનો ચોથો અતિચાર જાણવો.

☆ પોતે જે સ્થાનમાં બેઠો છે ત્યાંથી ઉંચો-નીચો થઈને કે મકાનાદિની જાળીએ-બારીએ આવીને પોતાની હાજરી દર્શાવનારી ચેષ્ટા કરે તે રૂપાનુપાત.

☆ શબ્દમનુચ્ચારયનુત્પન્નપ્રયોજન: સ્વશરીરરૂપં પેરેષાં દર્શયતિ, તદ્દર્શનાચ્ચ તત્સમીપમાગચ્છન્તિ તે દષ્ટાર: इति રૂપાનુપાત:

[૫]પુદ્ગલક્ષેપ:- ☆ માટી, પત્થર વગેરે પુદ્ગલ ફેંકવા દ્વારા સંકેત કરવો.

☆ તે અગારી વ્રતીએ જે પ્રમાણે ધારેલ હોય તે મર્યાદા થી અધિક દૂર, દેશમાં રહેલી વ્યક્તિનું કામ પડતાં તેને બોલાવવા ધારેલ દેશની નજીક જઈને કાંકરો ફેંકીને જણાવે અથવા કોઈપણ રીતે પુદ્ગલ પ્રક્ષેપ દ્વારા પોતાના અસ્તિત્વને જણાવે

☆ પુદ્ગલ એટલે કાંકરો, ઢેકું, પત્થર, લાકડું વગેરે નિર્જીવ પદાર્થો તેનો ક્ષેપ અર્થાત્ ફેંકવું તે પુદ્ગલ ક્ષેપ, એ દેશવિરતિ નામક બીજા શીલવ્રતનો પાંચમો અતિચાર છે.

☆ પુદ્ગલા: પરમાણ્વાદય: । તત્સંયોગાદ્ દ્વયણુકાદય: સ્કન્ધા: સૂક્ષ્મસૂથલભેદા: । તત્ર યે બાદરાકાર પરિણતા લોષ્ટેષ્ટકાષ્ટશકલાદય: તેષાં ક્ષેપ: પ્રેરણમ્ । કાર્યાર્થીં હિ વિશિષ્ટદેશાભિગ્રહે સતિ પરતો ગમનાભાવાત્ લોષ્ટાદીન્ પેરેષાં પ્રતિબોધનાય ક્ષિપતિ ।

આ રીતે બીજા શીલવ્રતના જે પાંચ અતિચારો જણાવાયા છે તેમાં પોતે પોતાના શરીર થી નિયમિત દેશથી બહાર જતો નથી, એટલે એ દ્રષ્ટિએ વ્રત ભંગ નથી પણ બીજા દ્વારા વસ્તુ મંગાવવી, બીજાને મોકલવો, શબ્દાનુપાત, રૂપાનુપાત, પુદ્ગલક્ષેપ આદિથી બોલાવવા વગેરેમાં નિયમનું ધ્યેય સચવાતું નથી નિયત મર્યાદા વાળા દેશથી બહાર હિંસાદિ અટકાવવા માટે દિશાનું નિયમન કર્યું છે, હવે પોતે ન જવા છતાં ઉકત પાંચમાંના કોઈપણ દોષના આસેવનથી હિંસાદિનો સંભવ તો છે જ આ રીતે પરમાર્થ થી વ્રત ભંગ હોવા છતાં વાસ્તવમાં બીજી અપેક્ષાએ તે વ્રતભંગ ન હોવાથી તેને અતિચાર કહ્યા છે

□ [૮]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-દેશાવગાસિય...પઞ્ચ અઙ્ગારા...આણવણપયોગે પેસવણપયોગે સદાણુવણ બહિયાપોગ્ગલાપકૂંચવો ❀ ઉપા. અ.૧, સૂ. ૭:૧૦

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-[દિગ્] દેશ...વિરતિ...વ્રતસંપન્નૈષ્વ ૭:૧૬

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧)વંદિતુ સૂત્ર-ગાથા:૨૮ પ્રબોધટીકા- ૨ (૩)યોગશાસ્ત્ર

(૨)શ્રાધ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ

(૪)ધર્મરત્ન પ્રકરણ

[9]પદ્ય:-

- (૧) ધારેલી દિશી માનથી વળી અધિક દિશી સ્થાનની વસ્તુ અણાવે મોકલે વળી યાદ ચૂકે પ્રતતણી શબ્દરૂપે દોષ સાથે પુદ્ગલોને ફેંકતા દેશાવકાસિક પ્રત તણા એ દોષ પંચક સેવતા
- (૨) દિશાવકાશ પ્રત ભંગ કરેબીજાથી કાં મોકલી વચન આકૃતિને બનાવી શબ્દોથી ચીજ મગાવે અથવા અશબ્દે કે ફેંકી પુદ્ગલ થી પાંચ જ દોષ યાશે

[10]નિષ્કર્ષ:- આ અતિચારો બીજા શીલવ્રતના છે. વ્રતની શુદ્ધિ ઉપરાંત બીજો મહત્વનો મુદ્દો એ છે કે જો આ અગારી વ્રતી પોતાના દોષોનું યથાયોગ્ય નિવારણ કરે તો તેના નિયમમાં દ્રઢતા આવવાની સાથે સંતોષ નું જયણાનું, ગૃધ્ધિ રહિતતાનું યથાયોગ્ય પાલન થાય છે. જો કે આ વ્રત દિગ્વિરતિનો અને વિશેષે કહીએતો બધાં વ્રતના સંક્ષેપરૂપ હોવાથી સાચો નિષ્કર્ષ તો એટલો જ કહી શકાય કે જેમ આ વ્રત થકી અન્યવ્રતનો સંક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે. તેમ વિશેષે વિશેષે સંક્ષેપ કરવા વડે છેલ્લે સર્વથા વિરમણ થકી મહાવ્રતી બનીને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે.

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૨૭

- [1] સૂત્રહેતુ:- અનર્થદંડ વિરતિ નામના શીલવ્રતના અતિચારો ને આ સૂત્ર થકી જણાવે છે
- [2] સૂત્ર: મૂળ:- *કન્દર્પકૌત્કુચ્યમૌર્ખ્યાસમીક્ષ્યાધિકરણોપભોગાધિકત્વાનિ
- [3] સૂત્ર: પૃથક્:- કન્દર્પ - કૌત્કુચ્ય-મૌર્ખ્ય - અસમીક્ષ્યાધિકરણ-ઉપભોગઅધિકત્વાનિ
- [4] સૂત્રસાર:- કંદર્પ, કૌત્કુચ્ય, મૌખ્ય, અસમીક્ષ્ય અધિકરણ, અને ઉપભોગનું અધિકત્વ [એ ત્રીજા શીલવ્રત અર્થાત્ અનર્થદંડ વિરમણ વ્રત નામે આઠમા વ્રત ના પાંચ અતિચારો છે]

[5] શબ્દજ્ઞાન:-

કન્દર્પ-રાગવશ થતું અસત્ય ભાષણ.

કૌત્કુચ્ય-અસત્ય ભાષણ સહભાંડ જેવી શારીરિક દુષ્યેષ્ટા.

મૌર્ખ્ય- અસંબધ્ધ બકવાસ

અસમીક્ષ્યાધિકરણ-અવિચારી પણે પાપાધિકરણો ને આપવા.

ઉપભોગાધિકત્વાનિ- આવશ્યકતા થી અધિક ઉપભોગ્ય વસ્તુ રાખવી.

[6] અનુવૃત્તિ:- (૧) વ્રતશીલેષુ પઞ્ચ પઞ્ચ યથાક્રમમ્ સૂત્ર ૭:૧૯

(૨) શઙ્કા કાઢ્યા.....સૂત્ર ૭:૧૯ થી અતિચારા: શબ્દ ની અનુવૃત્તિ

[7] અભિનવટીકા:- કમાનુસાર વ્રત તથા શીલોના અતિચારો ને વર્ણવતા એવા સૂત્રકારે અહીં પણ પૂર્વસૂત્રની અનુવૃત્તિ ગ્રહણ કરીને કંદર્પાદિ પાંચ અતિચારો અહીં જણાવેલા

* દિગમ્બર આમાયમાં કન્દર્પકૌત્કુચ્યમૌર્ખ્યાસમીક્ષ્યાધિકરણોપભોગઅધિકત્વાનિ એ પ્રમાણે સૂત્ર છે.

છે. સૂત્રક્રમના પ્રામાણ્ય અનુસાર ત્રીજા શીલવ્રતના અર્થાત્ આઠમા અનર્થદંડ વિરમણ વ્રતના આ પાંચે ઘોષો સમજવા

[૧]કંદર્પ:- ☆ રાગયુક્ત અસભ્ય વચન બોલવાં, હાસ્ય કરવું

☆ રાગવશ અસભ્ય ભાષણ અને પરિહાસ આદિ કરવા તે કંદર્પ.

☆ રાગસહિત, હાસ્યપૂર્વક કામોત્તેજક વાક્યો બોલવાં જેનાથી મોહપ્રગટે અર્થાત્ તે તે ઈન્દ્રિયોના વિષયોપભોગની ઈચ્છા જાગૃત થાય તેવા વચનો બોલવા તથા પેટભરીને ખડખડાટ જોરથી હસવું તેને ત્રીજા શીલવ્રતનો કંદર્પ નામે પહેલો અતિચાર કહ્યો છે

☆ કંદર્પ એટલે મદન કે કામવિકાર તે સંબંધિ જે અતિચાર ઉત્પન્ન થયો હોય તે. જેમ કે કામવિકાર ઉત્પન્ન વાણી પ્રયોગ, અશ્લીલ મશ્કરી, બિભત્સ શબ્દો, અટ્ટહાસ્ય વગેરે. તેને અનર્થદંડ વિરતિ વ્રતનો પ્રથમ અતિચાર કહ્યો છે

☆ કામ: તદ્દેહુ: વિશિષ્ટ વાક્યપ્રયોગ કંદર્પ: ઉચ્યતે ।

☆ કન્દર્પોનામ રાગસંયુક્તોઽસમ્યો વાક્યોગ: હાસ્યં ચ

[૨]કૌતુચ્ય:-

☆ દુષ્ટ કાચપ્રચાર સહ રાગયુક્ત અસભ્ય ભાષણ અને હાસ્ય,

☆ પરિહાસ અને અશિષ્ટ ભાષણ ઉપરાંત ભાંડ જેવી શારીરિક દુશ્વેષ્ટાઓ કરવી તે કૌતુચ્ય

☆ રાગ સહિત, હાસ્યપૂર્વક કામોત્તેજક અસભ્ય વાક્યો બોલવા સાથે અસભ્ય કાચિક ચેષ્ટા કરવી અર્થાત્ કંદર્પમાં થતા હાસ્ય તથા વાણી પ્રયોગ ઉપરાંત કાચિક પ્રયોગ કરવા રૂપ કૌતુચ્ય નામે આઠમા અનર્થદંડ વિરમણ વ્રતનો આ બીજો અતિચાર છે.

☆ કૌતુચ્ય નો સામાન્ય અર્થ નેત્રાદિકના વિકાર પૂર્વકની હાસ્યને ઉત્પન્ન કરનારી વિકૃત ચેષ્ટા છે. પણ સામાચારી થી તેમાં નીચેની પ્રવૃત્તિનો સમાવેશ થાય છે

-૧ લોકોને હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય તેવી ચેષ્ટા પૂર્વક બોલવું

-૨ લોકોને હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય તેવી ચેષ્ટા થી ચાલવું

-૩ લોકોને હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય તે રીતે બેસવું

-૪ હલકાઈ જણાવવા ગમે તે પ્રકારના ચેનચાળા કરવા

ઉપયોગ શુન્યતા થી થતી આવી પ્રવૃત્તિ તે કૌતુચ્ય નામક અતિચાર છે

☆ મુખનયનોષ્ઠચરણપ્રવિકારપૂર્વક: પરિહાસાદિજનકો ભાણ્ડાવકરસ્યેવ કાચિકો વ્યાપાર: ।

☆ કૌતુચ્યમ્ નામ કન્દર્ય દુષ્ટકાચપ્રચારસંયુક્તમ્

[૩]મૌખ્ય:- ☆ અસંબધ્ધ, હદ વિનાનું બોલવું તે

☆ નિર્લજ્જપણે, સંબધ્ધ વિનાનું તેમજ બહુ બકબક કરવું તે

☆ વાચાળતા, ઉચિત કે અનુચિતના વિવેક વિના બોલ્યાજ કરવું તે મુખરતા કે મૌખ્ય-જેમાં મુખનો અતિશય વ્યાપાર હોય છે તે આ અતિચાર ને ત્રીજા શીલવ્રત અનર્થદંડ વિરતિ વ્રતનો ત્રીજો અતિચાર કહેલો છે

મૌખ્યમસમ્બન્ધબહુપ્રલાપિત્વમ્ ।

ઘાષ્ટ્યપ્રાયમસમ્બન્ધબહુપ્રલાપિત્વં મૌખ્યમ્ ।

[૪] અસમીક્ષ્ય-અધિકરણ:- ☆ વગર વિચાર્યે અધિકરણો એકઠાં કરવા

☆ પોતાની જરૂરિયાતનો વિચાર કર્યાવિના જ જાતજાતના સાવધ ઉપકરણો બીજાને તેના કામ માટે આપ્યા કરવા તે અસમીક્ષ્યધિકરણ

☆ અસમીક્ષ્ય એટલે વિચાર્યા વિના. અધિકરણ એટલે પાપનું સાધન. મારે જરૂર છે કે નહીં તેવા કોઈપણ વિચાર કર્યા સિવાય શસ્ત્ર આદિ અધિકરણો કે પાપના સાધનો તૈયાર રાખવા [જેથી માગવા આવે તો આપી શકાય] અહીં નિરર્થક પાપ બંધ થતો હોવાથી તેને અસમીક્ષ્ય અધિકરણ કહેલું છે.

☆ અધિકરણ શબ્દ સામાન્ય થી આશ્રય અર્થમાં પ્રયોજાય છે પણ અહીં તે હિંસાના આશ્રયરૂપ ઉપકરણના વિશિષ્ટ અર્થમાં વપરાયેલો છે તેથી અધિકરણ શબ્દ થકી સાંબેલું, ખાંડણિયો, કોશ, કોદાળી, કુહાડી, તરવાર વગેરે હિંસક સાધનો સમજવાના છે

અધિકરણ શબ્દની વ્યાખ્યા જ ગ્રન્થકારો આ રીતે કરે છે “અધિક્રિયતે નરકાદિષુ આત્માઝનેન ઇતિ અધિરણમ્ । જેના વડે આત્મા નરકાદિ ગતિનો અધિકારી થાય તે અધિકરણ. આવા અધિકરણો વગર વિચાર્યે ભેગા કરવા તે અસમીક્ષ્યાધિકરણ નામે ત્રીજા શીલવ્રત નો ચોથો અતિચાર કહેલો છે.

નોંધ:- ગ્રન્થાન્તરમાં આ અતિચાર સંયુક્તા ધિકરણ નામે ઓળખાય છે

☆ અસમીક્ષ્ય-અનાલોચ્ય પ્રયોજનમાત્મનોઽર્થમધિકરણં ઊચિતાદુપભોગાત્ અતિરેક કરણમસમીક્ષ્યાધિકરણં મુસલદાત્રશિલાપુત્રકશસ્ત્રગોધૂમયન્ત્રકશિલાગન્યાદિદાનલક્ષણમ્ ।

[૫] ઉપભોગાધિકત્વ:- ☆ ઉપભોગ કરતાં વસ્તુ એકત્ર કરવી

☆ પોતાના માટે આવશ્યક હોય તે ઉપરાંત કપડાં, ઘરેણા, તેલ, ચંદનઆદિ રાખવા તે.

☆ પોતાની જરૂરિયાત હોય તેનાથી અધિક વસ્તુ પોતાની પાસે રાખવી. જેમ કે-ઘરમાં એક જાતના સાબુથી ચાલતું હોયતો પણ ચાર જાતના સાબુ રાખવા બે-ત્રણ જોડી ચપ્પલ વગેરે પહેરતા હોવા છતાં વીસ-પચીસ જોડી ચપ્પલો રાખવા અર્થાત્ ઉપભોગની આવશ્યકતા કરતાં પણ અધિક ચીજ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવો તે ઉપભોગાધિકત્વ નામે ત્રીજા- શીલવ્રતનો અતિચાર છે.

☆ આવશ્યકતા થી અધિક સાધનો રાખવાથી બીજાને પણ તેનો ભોગ વટો કરવાની ઈચ્છા થાય છે અને અજયણા થાય છે માટે તેને અનર્થદંડ વિરતિ વ્રતનો પાંચમો અતિચાર કહ્યો છે

☆ ઉપભોગ આત્મનઃ પાન-ભોજન-ચન્દન-કહકુમ્ કસ્તુરિકાવિલેપનાદિ । અતિરિકતોઽન્યાર્થો ।

ઉક્ત કંદર્પ-આદિ દોષો સહસ્રા કે અનાભોગથી થઈ જાય તો તે અતિચાર રૂપ છે પણ જો ઈરાદાપૂર્વક કરેતો વ્રત ભંગ ગણાય.

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- અણદ્વાદંડવેરમણસ્સ...પજ્વ અડયારા...કન્દપે કુક્કુડે મોહરિણે સંજુતાહિરણે ઉપભોગપરિભોગાઈરિતે ❖ ઉપા. અ.૧, સુ. ૭-૧૦

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:- [દિગ્દેશ] અન્નર્થ દળવિરતિ...વ્રતસંપન્નશ્ચ સૂત્ર. ૭:૧૬

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) વંદિતુ સૂત્ર-ગાથા: ૨૬ પ્રબોધટીકા- ૨ (૨) શ્રાધ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ

(૩)યોગશાસ્ત્ર (૪)ધર્મરત્ન પ્રકરણ

□ [9]પદ:-

- (૧) કંદર્પ કેરો દોષ પહેલો, સૂત્રમાંહિ સાંભળ્યો
ચેષ્ટા તણો છે દોષ બીજો, વાચાળ ત્રીજો મેં સુણ્યો
અધિકરણો સજૂજ કરતાં, વસ્તુ ભોગે અધિકતા
અનર્થ વિરતિ ભાવમાંહિ દોષ પંચક દેખતા
- (૨) કંદર્પ ચેષ્ટા વળી ભાંડ જેમ મૌખ્ય પાપિષ્ઠજ સાધનેય
દેવા બીજાનેય અનર્થદંડ ભોગો વધુ તે અતિચાર પાંચ

□ [10]નિષ્કર્ષ:- અનર્થદંડ વિરતિના પાંચે દોષો નું નિવારણ તે અગારીવ્રતી ને શીલવ્રતની શુદ્ધિમાંતો ઉપયોગી જ છે. તદુપરાંત બીજાપણ અનેક દુષણોનું નિવારણ થાય છે જેમ કે કંદર્પ અનેકૌતુક્ય નિગ્રહ થી સમાજમાં અનાચાર - વ્યભિચારમાં અંકુશીતતા આવે છે, સ્ત્રી જન્ય કલહ -કંકાસાદિ ઘટે છે, મૌખ્ય નિવારણ થી ઝઘડા અને ફોગટ બકવાદ બંધ થાય છે. ઉપભોગાતિરિકત ને દોષ સમજવાથી વ્યર્થ પરિગ્રહ અને સંગ્રહ વૃત્તિથી બચી જવાય છે, સંતોષ અને સુખમય જીવન જીવાય છે તેમજ હિંસક અધિકરણો ને દોષ માનતા સમાજ હિંસામુક્ત બને છે એ રીતે આ અનર્થદંડ વિરમણ વ્રતના અતિચારો નિવારવા થી વ્રતીને તથા સમાજને બધાં ને લાભ થાય છે.

□ □ □ □ □ □ □

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૨૮

- [1] સૂત્ર હેતુ:- આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ સામાયિક વ્રતના અતિચારોને જણાવે છે.
- [2] સૂત્ર:મૂળ:- *યોગદુષ્પ્રણિધાનાનાદરસ્મૃત્યનુપસ્થાપનાનિ
- [3] સૂત્ર પૃથક્:-યોગ - દુષ્પ્રણિધાન, અનાદર, સ્મૃતિ-અનુપસ્થાપનાનિ
- [4] સૂત્રસાર:- કાયયોગદુષ્પ્રણિધાન, વચન-યોગદુષ્પ્રણિધાન, મનોયોગ દુષ્પ્રણિધાન, અનાદર અને સ્મૃતિનું અનુપસ્થાપન [એ યોથાશીલવ્રત અર્થાત્ આઠમાં સામાયિક વ્રતના પાંચ અતિચારો છે.]
- [5] શબ્દજ્ઞાન:-
યોગ -જે જોડાય તે યોગ. આ યોગ ત્રણ છે કાયા, વચન, મન.
પ્રણિધાન-પ્રયોગ, દુષ્પ્રણિધાન-દુષ્ટપ્રયોગ
અનાદર-સામાયિક પરત્વે અબહુમાન
સ્મૃતિ-અનુપસ્થાપન -સામાયિક દરમ્યાન સ્મૃતિ ભંશ થવો તે.
- [6] અનુવૃત્તિ:-(૧)વ્રતશીલેષુ પઞ્ચ પઞ્ચ યથાક્રમમ્ સૂત્ર ૭:૧૯
(૨)શક્લા કાઠક્ષા.....સૂત્ર ૭:૧૮ થી અતિચારા: શબ્દ ની અનુવૃત્તિ

* દિગમ્બર આમ્ના મુજબ -યોગદુષ્પ્રણિધાનાનાદરસ્મૃત્યનુપસ્થાપનાનિ એ પ્રમાણે સૂત્ર છે.

□ [7] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિ અહીં ત્રણ વાક્યો થકી પાંચ દોષોને જણાવે છે. ત્યાં અતિચાર શબ્દ ની અનુવૃત્તિ કરી લેવી. તેમજ વ્રત શીલેષુ-સૂત્રપાઠ મુજબ આ ચોથાશીલવ્રત અર્થાત્ સામાયિક વ્રતના અતિચારો છે તે સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેવું છે.

અહીં યોગ શબ્દ છે તેનો અર્થ આ પૂર્વે અ.૬-સૂ-૧ માં જણાવ્યા મુજબ કાયવાહ્મન: કર્મ યોગ: અર્થાત કાયા-વચન કે મનનું કર્મને યોગ કહેલો છે.

દુષ્પ્રણિધાન શબ્દ નો અર્થ દુરુપયોગ અથવા દૂષિતરૂપથી પ્રવર્તાવવા એવો થયો છે. અર્થાત્ ત્રણે યોગનો દુષ્ટપ્રયોગ કે યથાયોગ્ય પ્રયોગનો અભાવ તે જ દુષ્પ્રણિધાન.

[૧] કાય-દુષ્પ્રણિધાન:- કાયારૂપ ઉપયોગને સંયમમાં ન રાખતા તેનો છૂટથી ઉપયોગ કે દુરુપયોગ થવા દેવો તે.

☆ સાવધ કે પાપની પ્રવૃત્તિ કરવી.

☆ હાથ પગ વગેરેનું નકામું અને ખોટી રીતે સંચાલન કરવું તે કાય દુષ્પ્રણિધાન.

☆ સામાયિક લેતી વખતે ભૂમિ પ્રમાજર્યા વિના બેસવું અથવા સામાયિક લીધા પછી હાથ-પગ લાંબા-ટૂંકા કર્યા કરવા કે કુતુહુલવશાત્ ઉભા થવું, હાથ-પગ વગેરેની નિશાનીઓ કરવી. આદિને કાયદુષ્પ્રણિધાન નામનો-ચોથાશીલવ્રતનો પ્રથમ અતિચાર કહ્યો છે.

કાય-યોગના દુષ્પ્રણિધાન જન્ય ૧૨ દોષો:-

(૧) અયોગ્ય આસન:- સામાયિકમાં પગ ઉપર પગ ચઢાવીને બેસવું.

(૨) અસ્થિર આસન:- ડગમગ આસને બેસવું.

(૩) ચલ દ્રષ્ટિદોષ:- સામાયિકમાં બેઠાબેઠા ચારે તરફ નજર ફેરવ્યા કરવી.

(૪) સાવધ ક્રિયા:- સામાયિકમાં હોવા છતાં ઘરકામ કે વેપાર-વણજની વાતોની સંજ્ઞાથી ઈશારો કરવો તે.

(૫) આલંબનદોષ:- સામાયિક વખતે કોઈ ભીંત કે થાંભલાનું આલંબન લઈને બેસવું તે.

(૬) આળસદોષ:- સામાયિકમાં આળસ મરડવી તે આળસદોષ.

(૭) મોટનદોષ:- સામાયિક દરમિયાન હાથ-પગની આંગળીનાટયાકાફોડવા શરીર મરડવું તે.

(૮) મળદોષ:- સામાયિક દરમિયાન શરીરનો મળ ઉતારવો તે.

(૧૦) નિદ્રાદોષ:- સામાયિકમાં ઉંઘવું તે.

(૧૧) વસ્ત્ર સંકોચનદોષ:- સામાયિકમાં ટાઢ વગેરેને કારણે વસ્ત્ર સંકોચવા

(૧૨) આકુંચન પ્રસારણ દોષ:- સામાયિક ચાલુ છતાં હાથ-પગને લાંબા ટૂંકા કરવા તે.

☆ શરીરાવચવા: પાણિપાદાદયસ્તેષામનિભૃતતાવસ્થાપનં કાય દુષ્પ્રણિધાનમ્ ।

[૨] વચન-દુષ્પ્રણિધાન:-

☆ વચન યોગને બરાબર સંયમમાં ન રાખતા છૂટથી ઉપયોગ કે દુરુપયોગ થવા દેવો તે.

☆ શબ્દ સંસ્કાર વિનાની અને અર્થ વિનાની તેમજ હાનિકારક ભાષા બોલવી તે વચન-દુષ્પ્રણિધાન નામક ચોથાશીલવ્રતનો અતિચાર છે.

☆ સામાયિક લઈને કર્કશ અથવા તેવા પ્રકારના દોષવાળા સાવધ વચનો બોલવા.

☆ નિરર્થક કે પાપના વચનો બોલવા તે વચન-દુષ્પ્રણિધાન.

☆ વર્ણસંસ્કારાભાવાર્થનવગમચાપલ્યાનિવાકક્રિયા વાગદષ્પ્રણિધાનમ

વાગ્યોગ દુષ્પ્રણિધાન જન્ય ૧૦ દોષો:-

(૧)કુવચનદોષ:- કડવું, અપ્રિય કે અસત્ય વચન બોલવું તે.

(૨)સહસાકાર દોષ:-વગર વિચાર્યે એકાએક વચન કહેવું તે.

(૩)સ્વછંદ દોષ:-શાસ્ત્રની દરકાર રાખ્યા વિના કોઈપણ વચન બોલવું તે.

(૪)સંક્ષેપ દોષ:-સામાયિક લેતી વખતે તેની વિધિના પાઠ તથા સ્વાધ્યાય દરમિયાન અન્ય કોઈ સૂત્ર સિધ્ધાંતના પાઠ ટૂંકાણમાં બોલી જવા.

(૫)કલહ દોષ:- સામાયિક દરમિયાન કોઈ સાથે કલહકારી વચન બોલવું

(૬)વિકથાદોષ:- સામાયિક દરમિયાન સ્ત્રીના રૂપ લાવણ્ય સંબંધિ, ખાનપાનના સ્વાદ સંબંધિ, લોકાચાર સંબંધિ, કોઈની શોભા કે સૌંદર્ય સંબંધિ આદિ અથવા જેને સ્ત્રી કથા, ભક્ત કથા, દેશ કથા, રાજકથા કહેવાય છે. તે ચાર વિકથાદોષ છે.

(૭)હાસ્યદોષ:- સામાયિકમાં કોઈની હાંસી કરવી કે હસવું.

(૮)અશુદ્ધદોષ:- સામાયિકના સૂત્ર પાઠમાં કાનો માત્ર કે મીંડું ન્યૂનાધિક બોલવા અથવા હ્રસ્વનો દીર્ઘ અને દીર્ઘનો હ્રસ્વ ઉચ્ચાર કરવો સંયુક્તાક્ષર તોડીને બોલવા અને છૂટા અક્ષરોને સંયુક્ત બોલવા તે અશુદ્ધ દોષ છે.

(૯)નિરપેક્ષદોષ:-અપેક્ષા રહીત વચન બોલવું એટલે કે નિશ્ચયકારી ભાષાનો ઉપયોગ કરવો તે નિરપેક્ષ દોષ છે.

(૧૦)મુણમુણદોષ:- સામાયિકના સમય દરમિયાન ગણ-ગણ કર્યા કરવું અથવા સૂત્ર-પાઠમાં ગોટાળા વાળવા તે મુણમુણ દોષ છે.

[૩] મનોદુષ્પ્રણિધાન:-

☆ મનોયોગને બરાબર સંયમમાં ન રાખતા તેનો છૂટથી ઉપયોગ કે દૂરપયોગ થવા દેવો તે.

☆ ક્રોધ, દ્રોહ આદિ વિકારને વશ થઈ ચિંતન આદિ મનોવ્યાપાર કરવો તે

☆ નિરર્થક કે પાપના વિચારો કરવા.

☆ સામાયિક કરીને ઘરની ચિંતા કરવી, સંકલ્પ-વિકલ્પો કરવા તે ચોથાશીલવ્રત-અર્થાત્ નવમા સામાયિક વ્રતનો ‘‘મનોદુષ્પ્રણિધાન’’ નામે ત્રીજો અતિચાર છે.

મનોદુષ્પ્રણિધાન જન્ય દોષો:-

(૧)અવિવેક દોષ:- સામાયિકના સમય દરમિયાન આત્મહિત સિવાય અન્ય વિચારો કરવા તે.

(૨)યશ:કીર્તિ દોષ:-લોકો વાહવાહ બોલે એવી ઈચ્છાથી સામાયિક કરવું તે.

(૩)લાભ-વાંછા દોષ:-સામાયિક દ્વારા કોઈપણ જાતના ધન-લાભની ઈચ્છા રાખવી તે.

(૪)ગર્વ દોષ:-અન્ય લોકો કરતાં હું સારું સામાયિક કરું છું અને તેથી હું બધા કરતાં ચડિયાતો છું એવો વિચાર કરવો તે.

(૫)ભયદોષ:-હું સામાયિક નહીં કરું તો અન્ય લોકો શું કહેશે? એવા ભયથી સામાયિક કરવું તે.

(૬)નિદાન દોષ:-સામાયિક કરીને તેના ફલ તરીકે ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર કે ઋધ્ધિ આદિની ઈચ્છા કરવી તે.

(૭)સંશય દોષ:-સામાયિકનું ફળ મળશે કે નહીં તેવો સંશય રાખવો તે.

(૮)રોષ દોષ:-કોઈપણ કારણથી ઉત્પન્ન થયેલો રોષમાં ને રોષમાં સામાયિક કરવી
(૯)અવિનય દોષ:-જ્ઞાન,દર્શન,ચારિત્ર અને તેના ધારક સાધુ પ્રત્યે શ્રદ્ધા,વિનય

વગર સામાયિક કરવું

(૧૦)અબહુમાન દોષ:- ભકિતભાવ,બહુમાન કે ઉમંગ સિવાય સામાયિક કરવું.

[૪]અનાદર:-

☆ સામાયિકમાં ઉત્સાહ ન રાખવો અર્થાત્ વખત થવા છતાં પ્રવૃત્ત નથવું અથવાતો જેમ તેમ પ્રવૃત્તિ કરવી,તે અનાદર છે

☆ સામાયિકનો બેઘડીનો સમય પૂરો ન થવા દેવો, જેમ તેમ સામાયિક પૂરું કરવું, સામાયિકનો નિયત સમય આજસ થી વીતાવી દેવો આદિ ચોથા શીલવ્રત-સામાયિક વ્રતનો અનાદર નામે અતિચાર છે.

☆ સામાયિકની વિધિ-મુદ્રા-આસનાદિન સાચવવા, હૃદયમાં ઉચિત બહુમાન ભાવ ન હોવો, જેમ-તેમ વિધિ કરવી વગેરે અનાદર છે.

☆ અનાદરોઽનુત્સાહ: પ્રતિનિયતવેલાયામ્ અકરણં સામાયિકસ્ય, યથાકથંચિત્ પ્રવૃત્તિ: અનાદર: અનૈકાગ્રયં ।

નોંધ:- આ અતિચાર ને અનવસ્થાન અતિચાર પણ કહે છે

[૫]સ્મૃતિ-અનુપસ્થાપન:-

☆ પોતે સામાયિકવ્રતમાં છે તે વાત, તથા સામાયિક લેવા પાળવાનો સમય ભૂલાઈ જવો તે.

☆ એકાગ્રતાનો અભાવ અથવા ચિત્તના અવ્યવસ્થિતપણાને લીધે સામાયિક વિશેની સ્મૃતિનો ભ્રંશ તે સ્મૃતિ અનુપસ્થાપન નામે સામાયિક વ્રતનો પાંચમો અતિચાર છે

☆ સર્વે ધર્મનુષ્ઠાનો ઉપયોગ કે સાવધાની પૂર્વક થાય ત્યારે શુદ્ધગણાય છે તેમાં પ્રમાદની અધિકતાથી કે વિસ્મરણાદિ થવાથી ઉપયોગ શૂન્યતા પ્રવર્તે ત્યારે અતિચાર લાગે છે જેમ કે સામાયિક ક્યારે લીધું તે સમયની વિસ્મૃતિ,તે પુરુ થયું કે નહીં? અથવા લેવાનું જ ભૂલાઈ જવું આ બધાં સ્મૃતિ અનુપસ્થાપન નામના અતિચારો છે

☆ ઉદ્ભ્રાન્તચિત્તતા, સ્મૃતે: અનુપસ્થાનં સ્મૃત્યભાવ: ।

—સામાયિકં મયા કર્તવ્યં ન કર્તવ્યમ્ ઇતિ વા કૃતં ન કૃતમ્ ઇતિ વા સ્મૃતિ ભ્રંશ: । સ્મૃતિ મૂલત્વાચ્ચ મોક્ષ સાધનાનુષ્ઠાનસ્યેતિ ।

આ પાંચ નવમા સામાયિકવ્રતના અતિચારો છે. આ પાંચે સહસ્રા કે અનાભોગ-અનુપયોગાદિ દોષોથી થાય તો તે અતિચાર રૂપ છે પણ જો ઈરાદા પૂર્વક થાય તો તે વ્રતભંગ છે

□ [૮]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- સામાયિકસ્ય પંચઅઙ્ગારા...મણ્ણદુષ્ણિહાણે વણ્ણદુષ્ણિહાણે કાયદુષ્ણિહાણે સામાયિકસ્ય સતિ અકરણયાણ સામાયિકસ્ય અણવદ્દિહયસ્ય કરણયા

♣ ઉપા. અ.૧-સૂ. ૭-૧

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-

(૧)કાયવાડ્મન:કર્મ યોગ: અ.૬-સૂ.૧

(૨) [દિગ્દેશવિરતિ] સામાયિક...વ્રતસંપન્નચ સૂત્ર. ૭:૧૬

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) વંદિતુ સૂત્ર ગાથા-૨૭ પ્રબોધટીકા ભા. ૨

(૩) યોગશાસ્ત્ર

(૨) શ્રાધ્ધ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ

(૪) ધર્મરત્ન પ્રકરણ

□ [9] પદ:-

- (૧) મન વચનને કાય કેરા અશુભ વ્યપારો ભજે સામાયિકોના ભાવમાંહિ આદર ભાવ નહિં સજે વિસ્મૃતિ થી ભાન ભૂલે દોષ બત્રીશ સેવતા સામાયિકના દોષ તજતાં થાય સંવર ભાવના
- (૨) ત્રિયોગ દુષ્પ્રણિધાન સામાયિકે અનાદર છે પાંચમો અનાચાર સ્મૃતિ અનુપસ્થાપન

□ [10] નિષ્કર્ષ:- સામાયિક એક અતિ મહત્વનું વ્રત છે. તેની સાધના વિના કોઈ જીવ કદાપી મોક્ષે ગયો નથી-જશે પણ નહીં. આનું વ્રત નિરતિચાર ન પળાય ત્યાં સુધી ઉત્કૃષ્ટ ફળ આપી શકે નહીં અગારી વ્રતીને દોષ રહિત વ્રત પાલન માટે તો આ દોષ-જાણકારી ઉપયોગી છે જ. તદુપરાંત મન-વચન-કાયાનો યોગ એ આસ્રવ પણ કલ્હો છે. જો સામાયિક વ્રત થકી આ યોગ દુષ્પ્રણિધાન ને અંકુશીત કરી શકાશે તો તેટલે અંશે આસ્રવ નો પણ નિરોધ થશે. અનાદર દોષને દૂર કરવાથી ક્રિયા-વિધિ આદિનું બહુમાન વધશે તો તેટલે અંશે ક્રિયા વધુ શુદ્ધ થશે ભાવપૂર્વકની થશે અને સ્મૃતિ ભ્રંશતા નો અભાવ તો જીવનમાં પણ આવશ્યકજ છે માટે તે દોષનું નિવારણ ફક્ત આ વ્રત માટે જ નહીં પણ સર્વ વ્રત-નિયમોમાં આવશ્યક છે

□ □ □ □ □ □ □

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૨૯

□ [1] સૂત્ર હેતુ:- આ સૂત્ર થકી સૂત્રકર મહર્ષિ દશમા વ્રતના અતિચારોને રજૂ કરે છે.

□ [2] સૂત્ર: મૂળ:- *અપ્રત્યવેક્ષિતાપ્રમાર્જિતોત્સર્ગાડ્ડાનનિક્ષેપ સંસ્તારો પક્રમણાડનાદરસ્મૃત્યનુપસ્થાપનાનિ

□ [3] સૂત્ર પૃથક્:- અપ્રત્યવેક્ષિત, અપ્રમાર્જિત - ઉત્સર્ગ:- આદાનનિક્ષેપ, સંસ્તાર ઉપક્રમણ, અનાદર, સ્મૃતિ અનુપસ્થાપનાનિ

□ [4] સૂત્રસાર:- અપ્રત્યવેક્ષિત અને અપ્રમાર્જિતમાં ઉત્સર્ગ, અપ્રત્યવેક્ષિત અને અપ્રમાર્જિતનું આદાન અને નિક્ષેપ, અપ્રત્યવેક્ષિત અને અપ્રમાર્જિત સંસ્તારનો ઉપક્રમ, અનાદર અને સ્મૃતિનું અનુપસ્થાપન [એ દશમાં પૌષ્ઠવ્રતના અર્થાત્ શીલવ્રતના પાંચ અતિચારો છે.]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

અપ્રત્યવેક્ષિત- દ્રષ્ટિ પડિલેહણ, ચક્ષુ પરિપ્રેક્ષણ થી રહિત

*દિગમ્બર આમ્નાય મુજબ આ સૂત્ર અપ્રત્યવેક્ષિતાપ્રમાર્જિતોત્સર્ગાદાનસંસ્તરોપક્રમણનાદર સ્મૃત્યનુપસ્થાપનાનિ એવું સૂત્ર છે.

અપ્રમાર્જિત- ચરવળા આદિથી પ્રમાર્જના કર્યા સિવાય

ઉત્સર્ગ-પરસેવો, મળ આદિ વસ્તુનો ત્યાગ

આદાનનિક્ષેપ- વસ્તુ-ઉપધિ વગેરે લેવા કે મૂકવા

સંસ્તાર-ઉપક્રમણ-સંધારો પાથરવો તે

અનાદર -પૌષધવ્રતમાં ઉત્સાહનો અભાવ હોવો

સ્મૃત્યનુપસ્થાપન-પૌષધમાં હોવાનું કે વિધિનું ભૂલી જવું તે

□ [6] અનુવૃત્તિ:- (૧) વ્રતશીલેષુ પઞ્ચ પઞ્ચ યથાક્રમમ્ સૂત્ર ૭:૧૯

(૨) શઙ્કા કાઙ્ક્ષા.....સૂત્ર ૭:૧૮ થી અતિચારાઃ શબ્દ ની અનુવૃત્તિ

□ [7] અભિનવ ટીકા:- શીલવ્રતોમાંના એવા પૌષધવ્રતના દોષો ને અતિચારોને

અહીં સૂત્રકાર જણાવી રહ્યા છે. જેમાં મૂળ સૂત્ર માં તો દોષોનું કથન છે. પણ અનુવૃત્તિ થકી સ્વોપણ ભાષ્યમાં જણાવે છે કે આ પાંચ પૌષધવ્રતના જ અતિચારો છે.

[૧] અપ્રત્યવેક્ષિત અને અપ્રમાર્જિત ઉત્સર્ગ:-

☆ નજરથી તપાસ્યા વિના અને ચરવળાદિક થી પ્રમાર્જન કર્યા સિવાય સ્થાન ઉપર મળ-મૂત્રાદિક નાંખવા, ફેંકવા કે છોડવા

☆ કોઈ જીવ-જંતુ છે કે નહીં એ આંખે જોયા વિના તેમજ કોમળ ઉપકરણ વડે પ્રમાર્જન કર્યા વિના કયાંય મળ, મૂત્ર, લીંટિ આદિ ત્યાગવા તે અપ્રત્યવેક્ષિત અને અપ્રમાર્જિત ઉત્સર્ગ.

☆ દ્રષ્ટિ થી ભૂમિને બિલકૂલ જોયા વિના કે બરાબર તપાસ્યા વિના અને ચરવળા આદિથી પ્રમાર્જન કર્યા વિના અથવા યોગ્ય પ્રમાર્જન કર્યા સિવાય મળ, મૂત્ર આદિનો ત્યાગ કરવો તેને દશમાં પૌષધવ્રતનો અપ્રત્યવેક્ષિત-અપ્રમાર્જિત ઉત્સર્ગ નામે પ્રથમ અતિચાર.

☆ વડીનીતિ, લઘુનીતિ આદિ પરઠવવાની જગ્યા અર્થાત્ સ્થંડિલ ભૂમિ તેને લગતી પ્રતિલેખના કે પ્રમાર્જના રૂપ ખાસ ક્રિયા વિધિ ન કરવી કે તેમાં ભૂલચૂક કરવી.

અપ્રત્યવેક્ષિતાપ્રમાર્જિતિ ઉત્સર્ગ કરોતિ તતઃ પૌષધોપવાસવ્રતમતિચરતિ ઇતિ ।

[૨] અપ્રત્યવેક્ષિત-અપ્રમાર્જિત આદાન નિક્ષેપ:-

☆ ઉપર જણાવ્યા મુજબ પ્રત્યુપેક્ષણ કે પ્રમાર્જના કર્યા સિવાય કોઈપણ વસ્ત્રાદિક ચીજો લેવી કે મૂકવી.

☆ એ જ પ્રમાણે પ્રત્યુપેક્ષણ અને પ્રમાર્જન કર્યા વિના જ લાકડા, બાજોઠ વગેરે ચીજો લેવી અને મૂકવી તે અપ્રત્યવેક્ષિત - અપ્રમાર્જિત ચીજ-વસ્તુનો આદાન નિક્ષેપ નામે પૌષધ પવાસ વ્રતનો બીજો અતિચાર જાણવો.

☆ દ્રષ્ટિથી સંપૂર્ણ જોયા વિના કે બરાબર તપાસ્યા સિવાય તથા ચરવળા થી પ્રમાર્જન કર્યા સિવાય કે બરાબર પ્રમાર્જન કર્યા સિવાય કોઈપણ ચીજ-વસ્તુ ઉપધિ આદિ લેવા કે મૂકવા તે

☆ આદાનં પ્રહણં યષ્ટિપીઠફલકાદીનામ્ । તદપિ પ્રત્યવેક્ષ્યપ્રમૂઙ્ય ચ કાર્યમ્ । અન્યથાઽપ્રત્યવેક્ષિતા પ્રમાર્જિતસ્યાદાનમતિચારઃ

નોંધ:- ગ્રન્થાન્તરમાં આ અતિચારનું અલગ સ્થાન જોવા મળેલ નથી ત્યાં હવે પછીના અતિચારના બે ભાગ અલગ કરવામાં આવેલ છે

[૩] અપ્રત્યવેક્ષિત -અપ્રમાર્જિત સંસ્તારનું ઉપક્રમણ:-

☆ એ જ પ્રમાણે પ્રત્યુપેક્ષણ અને પ્રમાર્જના કર્યા સિવાય સંથારો પાથરવો ઉપાડવો વગેરે

☆ પ્રત્યુપેક્ષણ અને પ્રમાર્જના કર્યા વિના જ સંથારો અર્થાત્ બિછાનું કરવું કે આસન નાખવું તે અપ્રત્યવેક્ષિત -અપ્રમાર્જિત સંથારાનો ઉપક્રમ નામે પૌષધોપવાસ વ્રતનો ત્રીજો અતિયાર કહ્યો છે

☆ સંસ્તાર એટલે સંથારો આસન વગેરે સુવાનાં અને પાથરવાના સાધનો.

ઉપક્રમણ એટલે પાથરવું- દ્રષ્ટિથી જોયા વિના કે બરાબર તપાસ્યાવિના તથા ચરવળા વગેરેથી પ્રમાર્જના કર્યા વિના કે યોગ્ય રીતે પ્રમાર્જ્યા વિના સંથારો -આસન વગેરે પાથરવું.

☆ સંસ્તાર એટલે સૂવા ઈચ્છતા પૌષધવ્રતીઓ વડે જમીન ઉપર જે બિછાવાય તે સંસ્તાર. અથવા જેમાં સાધુઓ સૂઈ રહે છે તે સંથારો. વિશિષ્ટ અર્થમાં જે દર્ભ, ઘાસ, કાંબલ કે પાથરણાદિનું સૂચન કરે છે. ઉપલક્ષણ થી સૂવાના પાટ-પાટીયા પણ 'સંસ્તાર' કહેવાય છે આ સંથારાની પ્રતિલેખના ન કરવી કે ખરાબ રીતે કરવી તેમજ પ્રમાર્જના ન કરવી કે જેમ તેમ કરવી

☆ સંસ્તાર: સંસ્તીર્યતે ય: પ્રતિપન્નપૌષધોપવાસેન દર્ભકુશકમ્બલીવસ્ત્રાદિસ્તસ્યોપક્રમ: કરણમનુષ્ઠાનં ભૂપ્રદેશે, યદ્વા દર્ભાદિ સંસ્તીર્યતે તત્ પ્રત્યવેક્ષ્ય પ્રમૃજ્ય ચેતિ, અન્યાથાઽતીવાર: ।

[૪] અનાદર:-

☆ પૌષધવ્રત અને તેના નાના-મોટા સર્વ અંગો ઉપર અનાદર, ઉપેક્ષા સૂત્રોચ્ચારણ, આસન, મુદ્રા, પ્રણિધાનાદિમાં વિધિ ન સાચવવી, પૌષધમાં ઊંધવું, પ્રમાદાસને બેસવું એ સર્વે અનાદર સૂચક દોષો છે

☆ પૌષધમાં ઉત્સાહ વિના જ ગમેતેમ પ્રવૃત્તિ કરવી તે અનાદર

☆ આ અતિયારને "અનુનાપાલના" પણ કહે છે. પૌષધ બરાબર વિધિ પૂર્વક ન કરવો તે અનાદર કે અનનુપાલના નામક, પાંચમા શીલવ્રત અર્થાત્ દશમાં પૌષધવ્રતનો ચોથો અતિયાર સમજવો

☆ અનાદર: પોષધોપવાસપ્રતિપત્તિકર્તવ્યતાક્રિયા યાં ।

[૫] સ્મૃત્યનુપસ્થાપન:-

☆ પૌષધ ની દરેક ક્રિયા વિધિમાં ભૂલો કરવી. પૌષધ લીધો છે કે નહીં તે પણ ભૂલી જવું

☆ પૌષધ ક્યારે અને કેમ કરવો કે ન કરવો તેમજ ક્યાં છે કે નહીં વગેરેનું સ્મરણ ન રહેવું. તે સ્મૃત્યનુપસ્થાપન નામનો પાંચમો અતિયાર કહ્યો છે.

☆ નોંધ:- વંદિતાસૂત્રાદિમાં આ અતિયાર નો ઉલ્લેખ જોવા મળતો નથી કેમ કે ત્યાં ઉચ્ચાર અર્થાત્ ઉત્સર્ગ શબ્દ ના જ અતિયારના બે અલગ અલગ ભાગ કર્યા છે

આ પ્રમાણે દશમાં પૌષધવ્રતના પાંચ અતિયારો કહેલા છે

પૌષધની શુદ્ધિ માટે નીચેના અઢાર દોષ પણ નિવારવા જોઈએ

(૧) અવિરતિ શ્રાવકના લાવેલા આહાર પાણી વાપરવા.

(૨) પૌષધ નિમિત્તે સરસ આહાર લેવો.

(૩) ઉત્તર ઘારણાને દિવસે વિવિધ પ્રકારની સામગ્રી વાપરવી

- (૪) પૌષઘ નિમિત્તે આગલા દિવસે દેહ વિભૂષા કરવી.
- (૫) પૌષઘ નિમિત્તે વસ્ત્રો ધોવડાવવા.
- (૬) પૌષઘ નિમિત્તે આભુષણો ઘડાવીને ધારણ કરવા.
- (૭) પૌષઘ નિમિત્તે વસ્ત્રો રંગાવવા.
- (૮) પૌષઘ વખતે શરીરનો મેલ ઉતારવો.
- (૯) પૌષઘમાં અકાળે શયન કરવું કે નિદ્રાલેવી.
- (૧૦) પૌષઘમાં સ્ત્રી સંબંધિ કથાઓ કરવી.
- (૧૧) પૌષઘમાં આહાર સંબંધિ કથાઓ કરવી.
- (૧૨) પૌષઘમાં સારી કે નહારી રાજકથાઓ કરવી.
- (૧૩) પૌષઘમાં દેશ સંબંધિ કથાઓ કરવી.
- (૧૪) પૌષઘમાં-પડિલેહ્યા સિવાય લઘુનિતિ-વડીનીતિ પરઠવવી.
- (૧૫) પૌષઘમાં કોઈની નિંદા કરવી.
- (૧૬) અવિરતિ સંબંધિઓ સાથે વાર્તાલાપ કરવો.
- (૧૭) પૌષઘમાં ચોર-સંબંધિ વાર્તાકરવી.
- (૧૮) સ્ત્રીઓના અંગોપાંગ નિરમવા.

□ [૮] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- પોસહોવવાસસ્સ.....પંચઅડ્યારા....અપ્પડિલેહિય દુપ્પડિલેહિય સિજ્જાસંથારે, અપ્પમજ્જિપદુપ્પમજ્જિય સિજ્જાસંથારે, અપ્પડિલેહિય દુપ્પડિલેહિયઉચ્ચાર પાસવળ ભૂમિ, અપ્પમજ્જિપદુપ્પમજ્જિય ઉચ્ચાર પાસવળભૂમિ પોસહોવવાસસ્સ સમ્મંઅણુપાલળયા ।

✿ ઉપા. અ.૧, સૂ. ૭-૧૧

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-

[દિગ્દેશ] ....પૌષઘોપવાસેન...વ્રત સંપન્નશ્ચ - સૂત્ર ૭:૧૬

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) વંદિતુ સૂત્ર ગાથા-૨૯ પ્રબોધટીકા ભા. ૨	(૩) યોગશાસ્ત્ર
(૨) શ્રાધ્ધ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ	(૪) ધર્મરત્ન પ્રકરણ

□ [૯] પદ:-

- (૧) ઉત્સર્ગ વસ્તુ ગ્રહણ સ્થાપના વળી સંથારા તણી દ્રષ્ટિ ની પ્રતિલેખના વળી પ્રમાર્જના સૂત્રે ભણી દોષ ત્રણને એમ સેવે પોસહે આદર નહીં સ્મૃતિ ચૂકે દોષ પંચક પોસહે થાયે સહી
- (૨) વિના દીઠે કે વિના પ્રમાર્જ્યે મૂળ મૂત્રાદિ પરઠવવા પાત્રો આસન ને સંથારો તે રીતે લેવા મૂકવા આદર કે ઉત્સાહ વિના પૌષઘોપવાસિત આચારો સ્મરણન રહેવું તે છે તેવા પ્રતના પાંચ અતિચારો

□ [10] નિષ્કર્ષ:-પ્રત્યેક વ્રતની માફક અહીં પણ આ દોષોનું નિવારણ વ્રતની શુદ્ધિ માટે તો અગારી વ્રતી ને આવશ્યક છે જ તદુપરાંત પ્રથમના ત્રણે અતિચારો જયણા પાલનની દ્રષ્ટિએ પણ ઉપયોગી છે. જયણા એ ધર્મની માતા છે પાંચ સમિતિ તથા ત્રણ ગુપ્તિનું પાલન પણ જયણા થકી જ સવિશેષ થઈ શકે છે વ્યવહાર થી કઢીએતો આ રીતે પૂંજવા પ્રમાર્જવા થકી સફાઈ પણ રહે છે જોકે આપણું ઘ્યેય સફાઈ નથી પણ વ્રતની શુદ્ધ પરિપાલના છે અને તે પરિપાલના માટે જ અનાદર તથા સ્મૃતિ ભ્રંશતાનું નિવારણ પણ જરૂરી ગણેલ છે.

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૩૦

- [1] સૂત્ર હેતુ:- આ સૂત્ર થકી ઉપભોગ-પરિભોગ વ્રતના અતિચારો સૂત્રકાર જણાવે છે.
- [2] સૂત્ર: મૂળ:- સચિત્તસંબદ્ધસંમિત્રાઽભિષવદુષ્પક્વાહારઃ
- [3] સૂત્ર પૃથક્:- સચિત્ત - સંબદ્ધ - સંમિત્ર - અભિષવ- દુષ્પક્વ આહારઃ
- [4] સૂત્ર સાર:- સચિત્ત આહાર, સચિત્ત સંબંધહાર, સચિત્ત સંમિત્ર આહાર, અભિષવ આહાર, દુષ્પક્વ આહાર [એ છઠ્ઠા શીલવ્રત અર્થાત્ અગીયારમાં ઉપભોગ-પરિભોગવ્રતના પાંચ અતિચારો છે.]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

સચિત્ત-સચિત્ત, ચેતના યુક્ત

(સચિત્ત)સંબદ્ધ-સચિત્ત, ચેતના યુક્ત પદાર્થ સાથે જોડાયેલ

(સચિત્ત) સંમિત્ર-થોડો ભાગ સચિત્ત હોય અને થોડો ભાગ સચિત્ત હોય તે

અભિષવ-માદક દ્રવ્યનું સેવન

દુષ્પક્વ-બરાબર નહીં પાકેલા, કાચાપાકા

આહાર-આહાર, અશનાદિ ખોરાક-આ શબ્દ પૂર્વના પાંચે શબ્દો સાથે અહીં જોડાયેલો સમજવો.

□ [6] અનુવૃત્તિ:- (૧) વ્રતશીલેષુ પ્વ્વ પ્વ્વ યથાક્રમમ્ સૂત્ર ૭:૧૯

(૨) શઙ્કા કાઢક્ષા.....સૂત્ર ૭:૧૯ થી અતિચારાઃ શબ્દ ની અનુવૃત્તિ

□ [7] અભિનવ ટીકા:- છઠ્ઠા શીલવ્રતોમાંના એવા ઉપભોગ-પરિભોગ પરિમાણ વ્રતના પાંચ અતિચારોને જણાવવા માટે સૂત્રકારે ઉક્ત સચિત્ત આહારાદિ પાંચ દોષનું અત્રે કથન કરેલ છે. તેમાં અતિચારાઃ શબ્દ ની અનુવૃત્તિ ઉપરોક્ત સૂત્ર ૭:૧૯ થી ચાલું છે તેમજ યથાક્રમમ્ શબ્દની અનુવૃત્તિ મુજબ સૂત્રક્રમના પ્રામાણ્ય અનુસાર અહીં છઠ્ઠું શીલવ્રત છે તેમ સુનિશ્ચિત થયેલું છે

[૧] સચિત્ત આહાર:-

☆ સચેતન, સપ્રાણ કે જીવતા પદાર્થોનો ખોરાક તરીકે ઉપયોગ કરવો. તે સચિત્તા આહાર તેનું સેવન કરવું એ ઉપભોગ-પરિભોગ પરિમાણ વ્રતનો પ્રથમ અતિચાર કહ્યો છે

☆ સચિત્ત ફળ, શાકભાજી આદિનો ઉપયોગ કરવો અહીં સચિત્તનો ત્યાગ છે

એમ ખ્યાલમાં ન રહેવું અથવા આ વસ્તુ સચિત્ત છે એમ ખ્યાલ માં ન રહેવાથી સચિત્ત આહાર વાપરે તો અતિચાર લાગે અને જાણીજોઈને વાપરે તો વ્રતભંગ કહેવાય

✽ જે દ્રવ્ય જીવથી યુક્ત હોય તે સચેતન કે સચિત્ત કહેવાય છે જીવજુત્તં દવ્વં સચેયણં આવા સચિત્ત દ્રવ્યોને ધારેલ પરિમાણ કરતાં અધિક સંખ્યામાં ઉપયોગ કરે અથવા સર્વથા ત્યાગ હોય અને ઉપયોગ કરે તેને સચિત્તાહાર નામે અતિચાર કહ્યો છે.

[૨] સચિત્ત સંબંધ આહાર:-

✽ સચિત્ત આહાર સાથે સ્પર્શેલી ચીજનો ખોરાક તરીકે ઉપયોગ કરવો તે

✽ ઠળિયાં, ગોટલી આદિ સચેતન પદાર્થથી યુક્ત એવાં બોર, કેરી વગેરે પાકાં ફળોનો આહાર કરવો તે સચિત્ત સંબંધ આહાર નામનો છઠ્ઠા શીલવ્રત ઉપભોગ-પરિભોગ પરિમાણ વ્રતનો બીજો અતિચાર છે

✽ ઠળિયા ગોટલી આદિ યુક્ત આહારમાં તે વ્રતી ઠળિયા-ગોટલી આદિ છોડી દે છે અર્થાત્ ખાઈ જતાં નથી પરંતુ તે-તે ફળનો સચિત્ત એવા બાકીના સારભૂત પદાર્થ ને જ બ્રહ્મણ કરે છે આ દ્રષ્ટિએ વ્રત ભંગ થતો નથી છતાં વ્રતની પાછળ રહેલું જીવ રક્ષાનું ધ્યેય સચવાતું ન હોવાથી ત્યાં પરમાર્થથી તો વ્રતભંગ જ કહેવાય આ રીતે અહીં આંશિક વ્રતભંગ અને આંશિક વ્રતપાલન હોવાથી તેને અતિચાર કહેવામાં આવે છે.

✽ સચિત્ત સંબંધ એટલે સચિત્ત સાથે જોડાયેલ જે વસ્તુ સામાન્ય રીતે નિર્જીવ થયેલી હોય પણ તેમાંનો કોઈ ભાગ સચિત્ત સાથે જોડાયેલો હોય તે સચિત્ત પ્રતિબંધ કહેવાય છે. જેમ કે વૃક્ષનો ગુંદર, બીજ સાથે પાકેલું ફળ વગેરે આવી સચિત્તના સંબંધવાળી વસ્તુઓ મૂખમાં મૂકી દે તો તેને સચિત્ત સંબંધ આહાર નામનો અતિચાર કહે છે.

[૩] સચિત્ત સંમિશ્ર આહાર:-

✽ સચિત્ત પદાર્થ સાથે મિશ્ર-ભેજસેજ થયેલી ચીજોનો ખોરાક તરીકે ઉપયોગ કરવો

✽ તલ ખસખસ વગેરે સચિત્ત વસ્તુથી મિશ્રિત લાડવા આદિનું ભોજન તે સચિત્ત સંમિશ્ર આહાર, જે છઠ્ઠા શીલવ્રત ઉપભોગ પરિભોગ વ્રતનો ત્રીજો અતિચાર કહ્યો છે

✽ થોડો ભાગ સચિત્ત હોય અને થોડો અચિત્ત હોય તેવી મીશ્ર વસ્તુનો આહાર કરવો તે નોંધ:- વંદિતુસૂત્ર આદિમાં આ અતિચાર જોવા મળેલ નથી પરંતુ યોગ શાસ્ત્ર તથા ધર્મબિંદુમાં આ અતિચાર નોંધેલ છે

[૪] અભિષવ આહાર:-

✽ વાસી, જંતુ યુક્ત, હિંસાપ્રેરક ખોરાક-ચીજોનો ખોરાક તરીકે ઉપયોગ કરવો

✽ કોઈ પણ જાતનું એક માદક દ્રવ્ય સેવવું કે વિવિધ દ્રવ્યોના મિશ્રણથી પેદા થયેલ દારુ આદિ રસનું સેવન કરવું તે અભિષવ આહાર જેને છઠ્ઠા શીલવ્રતનો ચોથો અતિચાર કહ્યો છે

✽ મધ આદિ માદક આહાર કરવો [સિધ્ધસેનીય ટીકામાં] કીડી, કુંથા વગેરે સૂક્ષ્મ જીવોથી યુક્ત આહાર ને પણ અભિષવ આહાર જ કહ્યો છે.

✽ નોંધ:- આ અતિચાર પણ યોગશાસ્ત્ર તથા ધર્મબિંદુમાં છે જ્યારે વંદિતુસૂત્ર તથા

ધર્મરત્ન પ્રકરણમાં નથી

[૫]દુષ્કવ આહાર:-

☆ કાચી કે વધારે પડતી શેકાઈ ગઈ હોય તેવી યોગ્ય પાક વગરની ખોરાકાદિ ચીજોનો ઉપયોગ કરવો

☆ અધકચરું રાંધેલું કે બરાબર નહીં રાંધેલું તેને દુષ્કવ આહાર કહે છે. આ આહારનું ગ્રહણ તે છટ્ટા શીલવ્રતનો પાંચમો અતિચાર છે

☆ બરાબર ચૂલે ન ચડવાને લીધે કંઈક પકવ અને કંઈક અપકવ એવો આહાર. જેમ કે કાકડીનું કાચુ-પાકુ શાક તેનો આહાર કરવો તે.

☆ જે કાચુ-પાકુ રંધાયુ હોય તે દુષ્કવ. જેમ કે પૌક પાપડી વગેરે તથા કાચા-પાકા શાક વગેરે [અને જે રંધાયુન હોય તે અપકવ જેમ કે ચાખ્યા વગરનો લોટ]

☆ વંદિતુસૂત્ર તથા ધર્મરત્ન પ્રકરણમાં (૧) સચિત્ત સંમિશ્ર આહાર અને (૨) અભિષવ આહારનો ધાયા નથી તેને સ્થાને (૧) અપકવ આહાર અને (૨) તુચ્છૌષધિ આહારને અતિચાર કહેલો છે

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- ધોળગણઓ પઞ્ચ અઙ્ગારા... સચિત્તાહારે સચિત્ત પઙ્કિબદ્ધાહારે ઉપ્પત્તિઓસહિભક્ષણયા દુષ્પોલિતોસહિભક્ષણયા તુચ્છોસહિભક્ષણયા ❀ ઉપા.અ.૧-સૂ.૭-૭ [સૂત્રપાઠ:- ભિન્ન મંતવ્ય આશ્રિત છે]

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:- [દિગ્દેશ] .....ઉપભોગપરિભોગ....વ્રતસંપન્નજ્વ- સૂત્ર ૭:૧૬

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) વંદિતુ સૂત્ર ગાથા-૨૧ પ્રબોધટીકા ભા. ૨

(૨) શ્રાધ્ધ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ

(૩) યોગશાસ્ત્ર

(૪) ધર્મરત્ન પ્રકરણ

(૫) ધર્મબિંદુ-શ્રાવક અધિકાર

□ [9] પદ:-

(૧) સચિત્ત દ્રવ્યે સચિત્ત બધ્ધે સચિત્તની વળી મિશ્રતા કાચી વસ્તુ કાચી પાકી દોષ આહારે થતાં ભોગને પરિભોગ વસ્તુ ઉલ્લંઘે પરિમાણમાં ગુણધરો તે દોષ સેવે વ્રતતણાંતે સ્થાનમાં

(૨) સચિત્ત કે સચિત્ત યુક્ત ખાણું કે મિશ્રતે ભોજન સચિત્તાણું દુષ્કવને માદક ખાધ પેચ પાંચેય જેના અતિચાર થાય

□ [10]નિષ્કર્ષ:-અગારી વ્રતને છઠ્ઠા શીલવ્રતની શુધ્ધિ માટે અહીં પાંચ દોષોનું રેડ સિગ્નલ દેખાડેલ છે. આ અતિચાર નિવારણથી વ્રત શુધ્ધિ ઉપરાંત આરોગ્યની દ્રષ્ટિએ પણ લાભદાયક છે જેમ કે અભિષવ આહાર, દુધ્યકવ આહાર એ આરોગ્યને માટે પણ અહિતકારી છે. આત્માર્થિ જીવને તો ભવ અને ભાવ બંને આરોગ્યની સુધારણા કરવાની છે. તેથી વ્રત શુધ્ધિ થકી સર્વથા ત્યાગ અર્થાત્ અજાહારી પદને પામીને સર્વરોગનું હરહંમેશ માટે નિવારણ કરવું

અધ્યાય:૭-સૂત્ર:૩૧

□ [1] સૂત્રહેતુ:- સાતમા અને છેલ્લા શીલવ્રત એવા અતિથિ સંવિભાગ વ્રતના અતિચારોને આ સૂત્ર થકી જણાવે છે

□ [2] સૂત્ર:મૂળ:-*સચિત્તનિક્ષેપપિષ્ઠાનપરવ્યપદેશમાત્સર્યકાલાતિક્રમા:

□ [3] સૂત્ર:પૃથક્:-સચિત્ત નિક્ષેપ -પિષ્ઠાન- પરવ્યપદેશ- માત્સર્ય- કાલ અતિક્રમા:

□ [4] સૂત્રસાર:- સચિત્તમાં નિક્ષેપ, સચિત્તપિષ્ઠાન, પરવ્યપદેશ, માત્સર્ય અને કાલાતિક્રમ [એ સાતમાં શીલવ્રત અર્થાત્ અતિથિ સંવિભાગ વ્રત ના પાંચ અતિચારો છે]

□ [૫] શબ્દજ્ઞાન:-

સચિત્તનિક્ષેપ-સચિત્ત વસ્તુમાં દેવાયોગ્ય વસ્તુને મૂકીદેવી

સચિત્તપિષ્ઠાન-દેવાયોગ્ય વસ્તુને સચિત્ત વસ્તુથી ઢાંકવી

પરવ્યપદેશ-પોતાની દેવાયોગ્ય વસ્તુને પારકાની કહેવી

માત્સર્ય-અદેખાઈ થી દાન દેવું

કાલાતિક્રમ- ન દેવા ના આશયથી વહેલા મોડું ખાઈલેવું

□ [6] અનુવૃત્તિ:- (૧) વ્રતશીલેષુ પઞ્ચ પઞ્ચ યથાક્રમમ્ સૂત્ર ૭:૧૮

(૨) શઙ્કા કાઢક્ષા.....સૂત્ર ૭:૧૮ થી અતિચારા: શબ્દ ની અનુવૃત્તિ

□ [7] અભિનવટીકા:-સૂત્રકાર મહર્ષિ એ સૂત્ર:૧૮ માં જણાવેલ યથાક્રમ અધિકાર મુજબ ક્રમશઃ પાંચ અણુવ્રત અને સાત શીલવ્રત ના અતિચારોને જણાવતા આ સૂત્રમાં સાતમાં શીલવ્રત અથવા બારમાં વ્રત એવા અતિથિસંવિભાગ વ્રતના અતિચારોનું કથન કરેલ છે તે પાંચે અતિચારો ની ક્રમશઃ તથા વિવિધ વ્યાખ્યા અહીં ટીકામાં રજૂ કરી છે

[૧] સચિત્ત નિક્ષેપ:-

☆ પ્રાસુક આહારાદિને સચિત્ત વસ્તુમાં મુકવા

☆ ખાનપાનની દેવા યોગ્ય વસ્તુને ન ખપે તેવી બનાવી દેવાની બુધ્ધિથી કોઈ સચેતન વસ્તુમાં મૂકી દેવી તે “સચિત્ત નિક્ષેપ”

✧ વહોરાવવા યોગ્ય વસ્તુને સચિત્ત ઉપર મુકી દેવી

✧ અતિથિ સંવિભાગ પ્રત હોય, સાધુ-મુનિરાજ ને દાન આપવા યોગ્ય વસ્તુ હોય તેમાં સચિત્ત વસ્તુનાખી દેવી.

અન્નમોદનખાધિકાદિ ચતુર્વિધ આહારો વાઝણનાદિ: તસ્ય સચિત્તેષુ વ્રીહિ-યવ-ગોધૂમ-શાલ્યાદિષુ નિક્ષેપ: । તત્ત્વ અદાનબુધ્ધ્યા નિક્ષિપતિ । એતત્ત્વ જાનાત્યસૌ-સચિત્તે નિક્ષિપ્તં સત્ ન ગૃહ્ણન્તિ સાધવ ।

[૨] સચિત્તપિધાન:-

✧ પ્રાસુક આહાર આદિને સચિત્ત વસ્તુ વડે ઢાંકી દેવા

✧ સચિત્ત એટલે ચેતનયુક્ત.-પિધાન એટલે ઢાંકી દેવી. વહોરાવવા યોગ્ય વસ્તુ ઉપર સચિત્ત વસ્તુ ઢાંકી દેવી

✧ ખાનપાન ની દેવા યોગ્ય વસ્તુને અકલ્પ્ય બનાવી દેવાની બુધ્ધિથી સચિત્ત વસ્તુ વડે ઢાંકવી તે સચિત્તપિધાન નામક અતિથિ સંવિભાગ પ્રતનો બીજો અતિચાર કહ્યો છે.

✧ અતિથિ સંવિભાગ પ્રત હોય અને સાધુ-મુનિરાજ ને કલ્પે તેવી એષણીય અને પ્રાસુક વસ્તુહોય તે ન વહોરાવવાની ઈચ્છાથી તેના ઉપર સચિત્ત વસ્તુ ઢાંકી દઈ નખપે તેવી બનાવી દેવી

✧ સચિત્તેનપિધાનં-સ્થાનં સૂરણકન્દપત્રપુષ્પાદિના તત્રાપિ તથાવિધૈવ બુધ્ધ્યા સચિત્તેન સ્યગયતિ । તથાવિદ્યાબુધ્ધ્યા અર્થાત્-અદાન-બુધ્ધ્યા એવ ।

[૩] પરવ્યપદેશ:-

✧ ન આપવાની બુધ્ધિએ પોતાની વસ્તુ પરની છે તેમ કહેવું

✧ વહોરાવવા યોગ્ય પોતાની વસ્તુને ન દેવા માટે “બીજાની છે” એમ કહેવું તે પરવ્યપદેશ, નામનો અતિચાર કહ્યો છે.

✧ પોતાની દેય વસ્તુને “એ પારકાની છે” એમ કહી તેના દાનથી પોતાની જાતને માનપૂર્વક છૂટી કરી લેવી તે પરવ્યપદેશ

✧ મુનિરાજને દાન આપવા યોગ્ય વસ્તુ પોતાની હોય છતાં પારકી કહેવી. જેથી આ વસ્તુનો સ્વામી અન્ય છે તેમ માનીને મુનિ તેને ગ્રહણ ન કરે તે જ રીતે પારકી વસ્તુને પોતાની જણાવી દઈ મુનિને વહોરાવવી. આ બંને વસ્તુ શ્રાવકને માટે અતિચાર રૂપ છે

✧ પરવ્યપદેશ ઇતિ સાધો: પૌષ્ઠોપવાસપારણાકાલે ભિક્ષાયૈ સમુપસ્થિતતસ્ય પ્રકટમન્નાદિ પશ્યત: શ્રાવકોઽભિધત્તે પરકીયમ્ ઇતિ ન અસ્માકીનં અતો ન દદામિ ઇતિ ।

[૪] માત્સર્ય:-

✧ અભિમાન પૂર્વક અદેખાઈ થી દાન દેવું

✧ દાન કરવા છતાં આદર ન રાખવો અગર બીજાના દાનગુણની અદેખાઈ થી દાન કરવા પ્રેરાવું તે માત્સર્ય

✧ મુનિરાજ કોઈ વસ્તુ ની યાચના કરે ત્યારે કોપ કરવો, વસ્તુ હોવા છતાં ન આપવી અથવા શું હું બીજા કરતા ઉતરતો છું એમ વિચારી ઈર્ષ્યાથી આપવું તે સાતમા શીલવ્રતનો

માત્સર્યરૂપ અતિચાર છે.

☆ માર્ગિત: સન્ કુપ્યતિ, સદપિ માર્ગિતં ન દદાતિ । અથવા તેન તાવત્ દ્રુમકેણ દત્તં કિમહં તતોઽપિન્યૂન ઇતિ માત્સર્યાદ્ દદાતિ । કષાયરૂષિતેનવા ચિત્તેન દદાતિ ઇતિ માત્સર્યમ્ ।

[૫]કાલાતિક્રમ:-

☆ ભોજન કાળ વીત્યાબાદ નિમંત્રણ કરવું

☆ દાન આપવાનો વખત વીતિગયા પછી દાન દેવાના પ્રયાસો કરવા

☆ કોઈને કંઈન દેવું પડે તે માટે ભિક્ષાનો વખત ન હોય ત્યારે ખાઈ પી લેવું તે કાલાતિક્રમ નામે પાંચમો અતિચાર કહ્યો છે

☆ મુનિરાજ ને ભિક્ષા આપવાનો જે કાલ છે તે વીતી ગયા પછી નિમંત્રણ કરવી એ કાલાતિક્રમ નામક અતિચાર છે.

☆ ઊચિતો યો ભિક્ષાકાલ: સાધૂનાં તમતિક્રમચ્યાનાગતં વા ભૂઙ્કતે પૌષ્ઠોપવાસી, સ ચ કાલાતિક્રમ:

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-અહાસંવિભાગસ્સ પંચઅઙ્કારા સચિત નિક્ખેવણયા સચિત્તપેહણયા કાલાઙ્કમદાણે પરોવણે મચ્છરિયા ❁ ઉપા. અ.૧-સૂ.૭-૧૨

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-

[દિગ્દેશ].....અતિથિસંવિભાગવ્રતસંપન્નચ

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧)વંદિતુ સૂત્ર-ગાથા:૩૦ પ્રબોધટીકા-ભાગ-૨

(૨)શ્રાધ્ધ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ

(૩)યોગશાસ્ત્ર

(૪)ધર્મબિંદુ-શ્રાવકાધિકાર

(૫)ધર્મ રત્ન પ્રકરણ

[9]પદ્ય:-

(૧) સચિત વસ્તુ હેઠ રાખે ઉપર સચિત મૂકતાં
અચિત વસ્તુ હેઠ રાખે ઉપર સચિત ઢાંકતા
વ્યપદેશને મત્સરપશું વળી કાળને ઉલ્લંઘતા
અતિથિતણો સંવિભાગ સાથે દોષ પંચક મૂકતા

(૨) અજીવ વસ્તુ સજીવ કરવી ઢાંકવી સજીવ કિંવા
સ્વની છતાંયે પરની કેવી અણદેવા કાજે અથવા
મત્સર રાખીને દેવું કે કાળ ઉલ્લંઘી ખાઈ જવું
તે અતિથિ સંવિભાગ વ્રતના પાંચ અતિચાર થી બચવું

□ [10] નિષ્કર્ષ:- સાતમાં શીલવ્રત એવા અતિથિ સંવિભાગ વ્રતના અતિયારો વ્રત શુદ્ધિ કરતાંયે ભાવશુદ્ધિ માટે વિશેષ આવશ્યક છે. આ પાંચે અતિયારોમાં મુખ્ય હકીકત એક માત્ર હોયતો તે અણદેવાની બુદ્ધિ જ છે, પાંચે દોષોને આ એક વાક્યમાં જ ઓળખાવી શકાય છે, કેમ કે ન વહોરાવવા માટેજ આ સર્વે પ્રવૃત્તિઓ થાય છે

દાન કરતા પણ દાનવૃત્તિનો અભાવ એ ખૂબજ નીંદનીય વસ્તુ છે. આવી દાનવૃત્તિ ના અભાવનું નિવારણ કરી ભાવ વિશુદ્ધિ થકી દાનનો ત્યાગ અર્થ સમજી સર્વે વસ્તુ અને છેલ્લે દેહને પણ ત્યાજ્ય ગણી મોક્ષના એકમાત્ર આશયથી સાધના કરવા આ બારે વ્રતના પરિપાલનથી છેલ્લે અગારમાંથી અણગાર પ્રતી બનવું એ જ નિષ્કર્ષ છે.

અધ્યાય: ૭-સૂત્ર: ૩૨

□ [1] સૂત્રહેતુ:- મારણાન્તિક સંલેખના ના અતિયારો ને જણાવવા માટે આ સૂત્રની રચના થયેલી છે.

□ [2] સૂત્ર:મૂળ:- *જીવિતમરણાશંસામિત્રાનુરાગસુખાનુબન્ધનિદાનકરણાનિ

□ [3] સૂત્ર:પૃથક્:- જીવિત, -મરણ આશંસા, મિત્ર અનુરાગ, સુખ અનુબન્ધ, નિદાનકરણાનિ

□ [4] સૂત્રસાર:- જીવિત આશંસા, મરણ આશંસા, મિત્ર અનુરાગ, સુખ અનુબંધ અને નિદાન કરણ [એ મારણાન્તિક સંલેખના વ્રતના પાંચ અતિયારો છે]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

જીવિત- એટલે જીવવું

મરણ- મરણ એટલે મરવું- મૃત્યુ, જીવનનો અંત

આશંસા- ઈચ્છા, વિચારણા, અભિલાષ

મિત્રાનુરાગ-મિત્રાદિ પરત્વે મમત્વ

સુખાનુબન્ધ-પૂર્વાનુભૂત સુખોનું સ્મરણ

નિદાનકરણ- પરલોકના સુખની ઈચ્છા

□ [6] અનુવૃત્તિ:- (૧) વ્રતશીલેષુ પ્વ્વ પ્વ્વ યથાક્રમમ્ સૂત્ર ૭:૧૮

(૨) શઙ્કા કાઢક્ષા.....સૂત્ર ૭:૧૮ થી અતિચારા: શબ્દ ની અનુવૃત્તિ

□ [7] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિ એ વ્રતના અને શીલના અતિયારો ને જણાવ્યા આ સૂત્ર થકી સંલેખના વ્રતના અતિયારને જણાવે છે.

—અહીં અતિયાર શબ્દ પૂર્વ સૂત્રની અનુવૃત્તિ થી લાવેલ છે.

— વ્રતશીલેષુ. સૂત્ર ૭:૧૮ જે અનુવૃત્તિ માં નોંધેલ છે. તેની ખરેખર કોઈ અનુવૃત્તિ આ સૂત્રમાં વર્તતી નથી પણ સૂત્રકારે અગારી પ્રતીના વ્રતોને જણાવતી વખતે બાર વ્રતના વર્ણન પછી તુરંતજ મારણાન્તિક સંલેખનાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. શ્રાવકના વંદિતુસૂત્ર તથા

પાશ્વિક અતિચારમાં પણ વ્રતોની સાથે અનન્તર એવા આ સંલેખના વ્રતનો ઉલ્લેખ જોવા મળે છે તેથી અહીં વ્રતશીલેષુ ને આધારે તેરમાં ક્રમમાં સંલેખના

વ્રત જ આવે તેમ સમજી ને આ અતિચારને સંલેખના વ્રતના અતિચારો કહ્યા છે.

[૧] જીવિતશંસા:-

☆ ખાનપાન, સુખ-સગવડ, ભકિત-બહુમાન, સત્કાર, આદિ જોઈને જીવવાની લાલસા થવી તે જીવિતશંસા

☆ પૂજા સત્કાર આદિ વિભૂતિ જોઈ તેથી લલચાઈને જીવનને ચાહવું તે જીવિતશંસા

☆ જીવવાની જે ઈચ્છા તે જીવિતશંસા-સંલેખના ગ્રહણ કર્યા પછી થતો સત્કાર, સન્માન, પૂજા આદિ જોઈને હું વધુ જીવુંતો સારું એમ જીવવાની જે ઈચ્છા કરવી તેને સંલેખના વ્રતનો પ્રથમ અતિચાર કહ્યો છે

[૨] મરણશંસા:-

☆ કષ્ટ, દુઃખ વગેરે જોઈને મરણની લાલસા કરવી

☆ સેવા, સત્કાર આદિ માટે કોઈને પાસે ન આવતો જોઈ, કંટાળાથી મરણને ચાહવું તે મરણશંસા

☆ પૂજા, સત્કાર, સન્માન, કીર્તિ, વૈયાવચ્ચ આદિ ન થવાથી કંટાળી ને હું જલ્દી મરી જાઉં તો સારું એ પ્રમાણે મરણની ઈચ્છા રાખવી

☆ સંલેખના તપનો સ્વીકાર કર્યા પછી ક્ષેત્રની કર્કશતાના કારણે તેમજ પૂજા-સન્માનાદિના અભાવે એવી વિચારણા કરવી કે હવે મારું મરણ થાયતો સારું એ મરણશંસા નામનો સંલેખના વ્રતનો બીજો અતિચાર કહેલો છે.

[૩] મિત્રાનુરાગ:-

☆ સ્નેહ સંબંધિઓ ઉપર મમતા રાખવી

☆ મિત્રો ઉપર અને મિત્રોની પેઠે પુત્રાદિ ઉપર સ્નેહ બંધન રાખવું તી મિત્રાનુરાગ.

☆ મિત્ર, પુત્ર, સગા, સ્નેહીજન આદિ ઉપરનું જે મમત્વ તે મિત્રાનુરાગ, આ સંલેખણા વ્રતનો ત્રીજો અતિચાર છે

☆ મેઘાન્તિ ઇતિ મિત્રાણિ । સ્નેહમત્યન્તં કુર્વન્તિ સહજીવિતમરણાનિ તેષુ મિત્રેષુ અનુરાગઃ । સ્નેહો યસ્તં તાદૃશ્યામપ્યવસ્થાનાં ન જહાતીતિ મિત્રાનુરાગોઽતિચારઃ । તથા પુત્રાદિષુ અપિ યોજ્યમ્ ।

નોંધ:- આ અતિચાર ગ્રન્થાન્તરમાં કહેવાયેલ નથી

[૪] સુખાનુરાગ:-

☆ મરણ પછી આ સુખ મળે તેવી લાલસા થી પૂર્વના સૂખોનું સતત સ્મરણ

☆ અનુભવેલા સુખો યાદ લાવી મનમાં તાજાં કરવા તે સુખાનુબંધ

☆ અનુભૂત પ્રીતિવિશેષસ્મૃતિ સમાહરણં ચેતસિ સુખાનુબન્ધઃ

—નોંધ:- સંલેખણા વ્રતનો આ ચોથો અતિચાર પણ વંદિતુ સૂત્ર ઉપાસક દશાંગ સૂત્રાદિ માં જોવા મળેલ નથી.

[૫]નિદાન કરણ:-

☆ સાંસારિક ફળની ઇચ્છાથી વ્રત,સંયમ તપ વગેરે કરવા અને વ્રતના ફળરૂપે સાંસારિક સુખ મેળવવા સંકલ્પ કરવો.

☆ તપ કે ત્યાગ નો બદલો કોઈપણ જાતના ભોગરૂપે માગી લેવો તે નિદાનકરણ જે સંલેખણાવ્રતનો પાંચમો અતિયાર છે.

☆ તપઅને સંયમ ના પ્રભાવથી હું ચક્રવર્તી બનું,રાજા બનું ,વાસુદેવ બનું, રૂપવાન બનું, માન-સન્માન પામું ઇત્યાદિ ઇચ્છાઓ રાખવી

☆ નોંધ:-વંદિતુ સૂત્ર કે ઉપાદક દશાંગ સૂત્રમાં કહેવાયેલા ત્રણ અતિયારો અહીં સમાવિષ્ટ થઈ શકે છે

(૧) ઈહલોક આશંસા:- સંલેખના વ્રત સ્વીકાર્યા પછી હું આલોકમાં જ ઉત્પન્ન થાઉં મનુષ્ય બનું, રાજા બનું, ચક્રી બનું એવી જે ઇચ્છા તેને ઈહલોક આશંસા અતિયાર કહેવાય છે.

(૨)પરલોક આશંસા:-સંલેખના વ્રત સ્વીકાર્યા પછી મનમાં એવી ઇચ્છા રાખવી કે હું અહીંથી મરણ પામીને દેવ બનું, ઇન્દ્ર બનું, વિમાનોનો અધિપતિબનું, આવી આવી ઇચ્છા તે પરલોક આશંસા નામનો બીજો અતિયાર છે.

(૩)કામભોગાશંસા:- સંલેખના વ્રત સ્વીકાર્યા પછી યોગ્ય પૂજા સન્માનાદિકના અભાવ કે ભૂખના દુઃખથી પીડિત થઈને એવી ઇચ્છા રાખવી કે વહેલો કે મોડો હું દેવલોક કે મનુષ્યલોકમાં ગમે ત્યાં ઉત્પન્ન થાઉં પણ મને ત્યાં ઇચ્છિત કામભોગની પ્રાપ્તિ થાઓ તે કામભોગ આશંસા અતિયાર છે

સંલેખના વ્રતમાં મરણ સમયે આ પાંચે દોષોની ઉત્પત્તિ ન થાય તેવી પ્રાર્થના કરવી તે આ દોષોના નિવારણનો પુરુષાર્થ છે

❁ સારાંશ:-આ રીતે કુલ ૭૦ અતિયારોનું અહીં વર્ણન કરાયું છે કેમ કે સમ્યક્ત્વના-૫, ૧૨ વ્રતના ૫-૫ એટલે ૬૦, સંલેખના વ્રતના -૫ એમ ૭૦ અતિયાર સૂત્ર:૧૮ થી ૩૨માં કહેવાયા છે. જો કે સિદ્ધસેનીયવૃત્તિ માં જણાવે છેકે આ અતિયારો ની સંખ્યા ૬૫ ની ગણવી જોઈએ કેમ કે સમ્યક્ત્વ એ તો પાયો છે. તેનીશુદ્ધિ વિનાવ્રત શુદ્ધિ સંભવતિ નથી.

આ ૭૦ અતિયાર જાણવા યોગ્ય છે, પરિહરવા યોગ્ય પણ છે જ વળી આ ભૂલો અજાણતા કે પ્રમાદ વશ થાય તો અતિયાર છે પણ જો જાણી જોઈને -ઈરાદપૂર્વક તેનું સેવન કરવામાં આવે તો અનાયાર અર્થાત્ વ્રતભંગ સ્વરૂપજ છે.

❁ વિશેષવાત:- પાશ્ચિકાદિ અતિયાર ગુજરાતી ભાષામાં હોવાથી કેટલાંક તેને માનતા નથી, કેટલાંક કલ્પિત પણ ગણે છે આપણે આ ૭૦ અતિયાર ને અહીં જોયા-તેમજ ઉપાસક દશાંગ નામના આગમમાં પણ આ અતિયારો નું વર્ણન છે, વંદિતુસૂત્રમાં પણ વર્ણન છે માટે આ અતિયારો કપોળ કલ્પિત નથી પણ આગમિક છે, શાસ્ત્રીય છે. અને પ્રાચીન પણ છે તે વાત સ્મરણસ્થ હોવી જોઈએ

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-અપચ્છિમ મારણંતિયસંલેખહણા ઝૂસણારાહણા પંચ અઙયારા....ઇહલોગા સંસપ્પઓગે પરલોગા સંસાપ્પઓગે જીવિયાસંસપ્પઓગે મરણાસંસપ્પઓગે કામભોગાસંસપ્પઓગે

❁ ઉપા. અ.૧-સૂ. ૭-૧૩

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-મારણાન્તિકી સલ્લેખનાં જોષિતા સૂત્ર. ૭:૧૭

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) વંદિતુ સૂત્ર-ગાથા:૩૩ પ્રબોધટીકા-ભાગ-૨

(૨) શ્રાધ્ધ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ

(૩) યોગશાસ્ત્ર

(૪) ધર્મબિંદુ-શ્રાવકાધિકાર

(૫) ધર્મ રત્ન પ્રકરણ

□ [9] પદ્ય:-

- (૧) જીવિત ઈચ્છા મરણઈચ્છા મિત્રની અનુરાગતા
સુખતણા અનુબંધ ઈચ્છે કરે વળી નિદાનતા
સંલેખણાના પાંચ દોષો ટાળતાં ભલીવાસના
વિરતિ અંગે ધર્મરંગે થાય સુંદર ભાવના
- (૨) મૃત્યુ જીવિત ચાહવું ન ચહવું કંટાળી કે લાલચે
મોહે જે મમતા સંગાં સુહૃદમાં મિત્રાનુરાગો થયે
વેદ્યા તે સુખને વળી સમરવાં સુખનું બંધેય જે
નિયાણું અતિચાર પાચ જ ગણ્યા સંલેખના દોષને

□ [10] નિષ્કર્ષ:- અતિચારોમાં છેલ્લે સંલેખના પ્રતના જે અતિચાર કહ્યા છે તે અન્ય પ્રતાતિચાર ની તુલના એ સવિશેષ મહત્વના છે. કેમ કે અપ્રતના દોષોના સેવનથી અત્યન્ત અધમ અનંતાનુબંધી સંસારનું ઉપાર્જન થાય છે. જે પ્રતનું ગ્રહણ મોક્ષને માટે કર્યું શરીર ની સાથે વિષય-કષાયની પણ કૃષતા નુદ્યેય હતું તે સ્થાને ફરી એ જ વિષય કષાયના દોષો સેવવાથી અનંતો સંસાર વૃદ્ધિ પામે છે માટે મોક્ષના અર્થી એવા અગારી પ્રતી જીવે આં પાંચે દોષને સર્વથા ટાળવા થકી પોતાના પ્રત-તપના ઉત્કૃષ્ટ ફળને પ્રાપ્ત કરવું.

અધ્યાય:૭-સૂત્ર:૩૩

- [1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર થકી દાનની વ્યાખ્યાને જણાવે છે.
- [2] સૂત્ર:મૂળ:-અનુગ્રહાર્થ સ્વસ્યાતિસર્ગો દાનમ્
- [3] સૂત્ર:પૃથક્:-અનુગ્રહાર્થ સ્વસ્ય - અતિસર્ગ: દાનમ્
- [4] સૂત્રસાર:-[સ્વ અને પરના] અનુગ્રહ ને માટે પોતાની વસ્તુનો ત્યાગ કરવો તે દાન છે.

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

અનુગ્રહાર્થ- -ઉપકાર ને માટે, [સ્વ પરના]

સ્વસ્યઅતિસર્ગ- પોતાનો -પોતાની વસ્તુનો, ત્યાગ

દાનમ્- દાન દેવું [અર્હદ્ ભકિત કે સાધર્મિકોને].

□ [6] અનુવૃત્તિ:- કોઈ અનુવૃત્તિ નથી

□ [7] અભિનવટીકા:-દાનધર્મ એ જીવનના બધા સદ્ગુણોનું મૂળ છે તેથી એનો

વિકાસ એ પારમાર્થિક દ્રષ્ટિએ અન્ય સદ્ગુણોના ઉત્કર્ષનો આધાર છે અને વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ માનવી વ્યવસ્થાના સામંજસ્યનો આધાર છે.

-“દાન નો અર્થ ન્યાયપૂર્વક પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી વસ્તુનું બીજા માટે અર્પણ કરવું”

એવો કરેલ છે- પરંતુ

(૧) એ અર્પણ તેના કરનારને અને તેના સ્વીકારનારને ઉપકારક હોવું જોઈએ

(૨) અર્પણ કરનારનો મુખ્ય ઉપકાર એ જ કે એ વસ્તુ ઉપરીતેની મમતા ટળે અને તે રીતે તેનો સંતોષ અને સમત્વાવ કેળવાય

(૩) સ્વીકાર કરનારનો ઉપકાર એ કે તે વસ્તુથી તેની જીવનયાત્રામાં મદદ મળે અને પરિણામે તેનો સદ્ગુણો ખીલે

❖ અનુગ્રહાર્થ:-

☆ અનુગ્રહ એટલે અન્ન વગેરે ઉપકાર

અનુગૃહ્યતેજને इति अनुग्रहः अन्नादिः उपकारकः प्रतिग्रहीतुः दातुं च प्रधानानुषङ्गिफलं प्रधानं मुक्तिः, आनुषङ्गिकं स्वर्गादिप्राप्तिः

☆ આ ઉપકાર બે પ્રકારે થાય છે સ્વ ઉપકાર અને પર ઉપકાર

☆ સ્વ ઉપકાર પણ બે ભેદે છે (૧) પ્રધાન-મુખ્ય (૨) આનુસંગિક-ગૌણ

(૨) પ્રધાન સ્વ અનુગ્રહ:-

-સ્વનો મુખ્ય અનુગ્રહ [અર્થાત્ ઉપકાર] તો દાનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ જ છે

-દાનધર્મનું મુખ્ય ફળ તે કર્મનિજરા થકી આત્માની સંસાર થી મુક્તિ થવી તે.

(૨) આનુસંગિક સ્વ અનુગ્રહ:- મુખ્ય ઉપકાર ની સાથે સાથે અનાયાસે આનુસંગિક કે ગૌણ ઉપકાર પણ થઈ જ જાય છે જેના બે ભેદ છે.

☆ આલોક સંબંધિ:- સંતોષ, વૈભવ આદિની પ્રાપ્તિ થવી, આત્મામાં સંતોષ ગુણની ઉત્પત્તિ થતા રાગાદિ દોષોની હાનિ થવી અને વિશિષ્ટ નિર્જરા થકી બાહ્ય સુખ સામગ્રી પણ પ્રાપ્ત થવી તે ગૌણ ઉપકાર

☆ પરલોક સંબંધિ:- પરલોકમાં વિશિષ્ટ પ્રકારના સ્વર્ગાદિ સુખની પ્રાપ્તિ થવી તે પરલોક સંબંધિ આનુસંગિક સ્વ અનુગ્રહ.

☆ પ્રચ્યુતસ્યેહ સુકુલપ્રત્યાતિ વિભવબોધિ લાભાદિ:

પર ઉપકાર [-અનુગ્રહ] પણ બે ભેદે છે (૧) પ્રધાન (૨) આનુસંગિક

(૩) પ્રધાન પર અનુગ્રહઃ કર્મનિર્જરા થી દાન લેનાર આત્માની સંસાથી મુક્તિ તે પ્રધાન પર અનુગ્રહ કહેવાય છે.

(૪) આનુષંગિક પર અનુગ્રહઃ- પર ઉપર થતો ગૌણ અનુગ્રહ પણ બે ભેદ છે.

✳ આલોક સંબંધિઃ- સંયમનું પાલન કે મોક્ષમાર્ગ આરાધના એ દાન લેનારને આલોક સંબંધિ ઉપકાર છે

✳ પરલોક સંબંધિઃ- વિશિષ્ટ પ્રકારના સર્વગાદિ સુખની પ્રાપ્તિ એ પરલોક સંબંધિ ઉપકાર છે.

✳ અર્થ-એટલે પ્રયોજન

✳ અનુગ્રહાર્થ એટલે ઉપકાર ના પ્રયોજનથી અર્થાત્ દાનદેવામાં ઉપકારનું પ્રયોજન કે ઉપકાર ની બુદ્ધિ જ હોવી જોઈએ

✳ આત્મા ચ પરસ્વ આત્મપરૌ તયોઃ અનુગ્રહઃ આત્મપરાનુગ્રહઃ । સોઽર્થો યસ્ય તદાત્મપરાનુગ્રહાર્થમ્ ।

✳ અનુગ્રહ ની પૂર્વશરતઃ-

— તે વિશુદ્ધ બુદ્ધિપૂર્વક કરાયેલ હોવો જોઈએ.

— કર્મનિર્જરાદિ ફળ મને પ્રાપ્ત થાય એ પ્રકારે અનુગ્રહ -ઉપકાર કરવાથી વિશુદ્ધિ બુદ્ધિત્વ પ્રાપ્ત થાય છે

— આ વિશુદ્ધિ બુદ્ધિ કે કર્મનિર્જરાદિ ફળની વિચારણા સિવાયનો અનુગ્રહ-અનુગ્રહજ નથી.

— અથા તુ અનુગ્રહાભાવ એવ સ્યાત્

✳ ભાષ્યમાં અનુગ્રહના આત્મા અને પર બે ભેદ કહ્યા છે, તેનું સ્વરૂપ આત્મા- [સ્વ] શ્રદ્ધા, શક્તિ, સત્વ, ક્ષમા, વિનય, વિતૃષ્ણતા ગુણથી સમ્પન્ન એવો દેવાની ભાવ પરિણતિ વાળો દાતા તે સ્વ પર-જ્ઞાનક્રિયાન્વિત, કષાય વિજેતા, સ્વાધ્યાય, તપ, ધ્યાન, સમાધિ ભજનાર મૂલ ઉત્તર ગુણની સંપદાને ધારણ કરેલા.

✳ સ્વસ્ય-પોતાનો

સ્વ શબ્દ આત્મીય જ્ઞાતિ-ધન વગેરે વગેરે અર્થમાં વર્તે છે પણ અહીં સ્વ શબ્દ વિશેષે કરીને ધન અર્થમાં વપરાયેલ છે.

✳ ન્યાયોપાર્જિત અથવા ન્યાયવૃત્તિ થી પૂર્વજોનું વારસામાં આવેલું અથવા સ્વ સામર્થ્યથી ઉપાર્જન કરેલું ધન તેને સૂત્રકારે સ્વસ્ય શબ્દ પ્રયોજેલ છે

✳ સ્વસ્ય એટલે પોતાનું, લોકવિરુદ્ધ કે ચોરી આદિ વ્યવહારથી ઉપાર્જેલું નહીં તેવું. આવા અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, ઉપધિ, ઉપકરણ, ઔષધ, શય્યા આદિ પુદ્ગલ દ્રવ્ય અને પ્રવજ્યાને યોગ્ય એવા પ્રવજ્યાત્મિમુખ પુત્ર-દોહિત્ર-ભાઈ-પત્ની આદિ જીવદ્રવ્ય

✳ અતિસર્ગઃ- ત્યાગ, છોડવું તે

— માત્ર છોડવું કે વિસર્જન કરવું એ જ ત્યાગ નથી પણ વિશિષ્ટ પ્રકારે દેવું [સમ્પ્રદાનમ્] તેને દાન કહ્યું છે

આ દાન કે “દેવું” તે બે પ્રકારે કહેલ છે

(૧)અરિહંત પરમાત્માને પુષ્પ, બલી, ઘૂપ, ચામર, આતપત્ર, કળશ, ધ્વજ, મુગટ આભરણ વગેરે વગેરે વસ્તુ ભક્તિને માટે અરિહંત પરમાત્માને દેવી-દાનબુધ્ધિ થી અર્પણ કરવી તે અર્હત્ સમ્પ્રદાનમ્

(૨)સાધાર્મિકોને-સાધાર્મિક બે પ્રકારે કહ્યા છે

☆ સાધુ:-યથોક્ત જ્ઞાનક્રિયા અનુષ્ઠાન સંપન્ન એવા સાધુ સાધ્વીજીને અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, શય્યા, ઉપકરણ ઔષધ આદિનું જે દાન તે સાધુસમ્પ્રદાનમ્

☆ શ્રાવક:- સમ્યક્ત્વ અણુવ્રતાદિ બાર(વ્રત) પ્રકારના ધર્મથી યુક્ત એવા શ્રાવકોને પણ દેશ-કાળ અનુસાર અન્ન, પાન, વસ્ત્રાદિનું દાન તે શ્રાવકસમ્પ્રદાનમ્

❖ દાન- દાન

સૂત્રકાર મહર્ષિ એ સૂત્રમાંજ વ્યાખ્યા કરી દીધી છે કે અનુગ્રહાર્થે સ્વસ્વ અતિસર્ગા: દાનમ્ એટલે દાનનો અર્થ અનુગ્રહ બુધ્ધિ થી પોતાની ધન-સંપત્તિ આદિનો સુપાત્રમાં ત્યાગ કરવો તે

❖ દાન આપવા યોગ્ય પાત્ર:-

૧-રત્નપાત્ર:- શ્રી તીર્થંકર ભગવંતને દાન આપવું તે.

૨- સુવર્ણપાત્ર:-તપસ્વી મુનિ ભગવંતને દાન આપવું તે.

૩- રજતપાત્ર:- વ્રતધારી આત્માઓને દાન આપવું તે.

૪-ધાતુપાત્ર:- સાધર્મિક બંધુઓને-ઉચિત દાન આપવું તે.

૫- માટી પાત્ર સમાન:- કોઈપણ દીન-દુ:ખી ને ઉચિત દાન આપવું તે

❖ શ્રેષ્ઠપાત્રની શાસ્ત્રોક્ત વ્યાખ્યા:-

પાત્ર એટલે રાગદ્વેષાદિક ઉપર જય મેળવનારા, ઈન્દ્રિયો ઉપર કાબુ મેળવનાર, સ્વાધ્યાય ,તપ, સમાધિ, ચારિત્રમાં અને સંયમમાં સ્થિર રહેનાર, મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણની સંપત્તિ ધરાવનાર હોય તે ઉત્તમ પાત્ર કહેવાય છે.

❖ સૂત્રનો ભાષ્યાનુસારી સંકલિત અર્થ:-

☆ પોતાને અને પરને ઉપકાર કરવાની બુધ્ધિ થી પોતાને ન્યાયોપાર્જિત એવો અન્ન-પાન વસ્ત્ર વગેરે વસ્તુનો સુપાત્ર માં ત્યાગ કરવો તેને દાન કહેલું છે

□ [8] સંદર્ભ:-

❖ આગમ સંદર્ભ:- સમણોવાસણં તહારૂવં સમણં વા જાવ પડિલભેમાણે તહારૂવસ્સ સમણસ્સ વા સમાહિં ઉપ્પાણિ સમાહિક્કરણં તમેવ સમાહિં પડિલભ્મિ ❖ મગ.શ.૭,૩.૧,સૂ.૨૬૪-૧

સૂત્રપાઠ સંબંધ:- શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં જણાવ્યા અનુસાર જે શ્રમણોપાસક શ્રમણ કેશ્રાવકને આહારાદિ થી પડિલાભે છે તે તેવા શ્રમણ કે શ્રાવકને સમાધિ ઉત્પન્ન કરાવે છે આ સમાધિ શ્રમણોપાસકને પોતાને પણ સમાધિ પ્રાપ્ત કરાવે છે. આ રીતે સૂત્રમાં આગળ સ્વસ્વ શબ્દજોડી દેવામાં આવેતો આખો અર્થ તથા દાનનું ફળ બંને આ સૂત્રપાઠમાં અતિ સ્પષ્ટ રીતે આપેલા છે.

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-

ભૂતવ્રત્યનુકમ્પાદાનં... સૂત્ર ૬:૧૩માં કહેવાએલ દાન શબ્દ

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

મન્નહ જિજ્ઞાસાં સજગાય ગાથા-૨ પ્રબોધટીકા-૩

□ [9] પદ્ય:-

- (૧) પરતણા ઉપકાર માટે સ્વવસ્તુને પરિહરે
દાનધર્મ જ થાયરૂડો મુચ્છના દૂરે કરે
- (૨) સૂત્ર ૩૩ અને ૩૪ નું સંયુક્ત પદ્ય
ત્યાગે પ્રીતે પદાર્થો સુકરણ મતિએ દાનપાત્રે સુરીતે
દાતા નિસ્પૃહી થૈનને વિધિ રહિતતે ગુણવૃદ્ધિ નિમિત્તે
જેથી ન્યાયી વ્યવસ્થા સકલગુણ વધે માનવીના સમાજે
લેનારો યોગ્ય હોયે મતલબ ઉભયે દાનથી શ્રેષ્ઠ થાયે

□ [10] નિષ્કર્ષ:-

દાન એટલે આપવું એટલું જ બસ નથી પરંતુ જે વસ્તુ જેને આપવાની હોય તેને તે વસ્તુ દ્રવ્યપ્રાણ તેમજ ભાવપ્રાણની પુષ્ટિ અર્થે ઉપકાર કરવાવાળી થવી જોઈએ. તેમજ આપનારે પણ પોતાની માલિકીની વસ્તુ જે અન્ય આત્માને વિશેષ ઉપકારક થાય તેમ છે એમ જાણીને તે વસ્તુ ઉપરનો મમત્વભાવ ઉતારીને આપવી જોઈએ.

આ દાનગુણ સર્વગુણોને મેળવી આપવા માટે ઉત્તમ જડી બુટ્ટી નું કામ કરે છે માટે દરેક આત્મા ઓ એ ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે દાન આપવાની વૃત્તિ સદાય જાગૃત રાખવી જોઈએ. આ દાનના પ્રધાન ફળરૂપે કર્મનિર્જરા થકી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય એજ નિષ્કર્ષ છે.

□ □ □ □ □ □ □

અધ્યાય:૭-સૂત્ર:૩૪

□ [1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર થકી સૂત્રકારે દાનની તથા તેના ફળની વિશેષતાને જણાવે છે.

□ [2] સૂત્ર:મૂળ:- વિધિદ્રવ્યદાતૃપાત્રવિશેષાત્તદ્વિશેષ:

□ [3] સૂત્ર:પૃથક્-વિધિ: દ્રવ્ય-દાતૃ-પાત્ર-વિશેષાત્ ચ તદ્ વિશેષ:

□ [4] સૂત્રસાર:-વિધિ, દ્રવ્ય [-દેયવસ્તુ], દાતા અને પાત્ર [-ગ્રાહકની વિશેષતાથી તેની [અર્થાત્ દાનધર્મની] વિશેષતા હોય છે

[એટલે કે -દાનધર્મની આ વિધિ આદિ ચાર વિશેષતા ને કારણે તેના ફળમાં પણ તરતમતા હોય છે]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

વિધિ-કલ્પનીયતા વગેરે દ્રવ્ય-દેય વસ્તુના ગુણાદિ
દાતા- લેનાર પ્રત્યેના શ્રદ્ધા આદિ ગુણો ધરાવતી વ્યક્તિ

પાત્ર-સર્વ વિરતિ કે દેશ વિરતિ ઘર આદિ ગ્રાહક

વિશેષાત્-તરતમતાથી, આ શબ્દ વિધિ આદિ ચારે સાથે જોડવો.

□ [6] અનુવૃત્તિ:- અનુમ્મહાર્હસ્વસ્ય સૂત્ર ૭:૩૩ થી દાનમ્ શબ્દની અનુવૃત્તિ અહીં કરવી

□ [7] અભિનવટીકા:- બધાં દાન દાન રૂપે એક જેવાં જ હોવા છતા તેમના ફળમાં તરતમભાવ રહેલો હોય છે. એ તરતમભાવ દાન ધર્મની વિશેષતાને લઈને છે. અને એ વિશેષતા મુખ્યપણે દાન ધર્મના નિમ્નોક્ત ચાર અંગોની વિશેષતાને આભારી છે

(૧) વિધિની વિશેષતા:-

☆ એમાં દેશકાલનું ઉચિતપણું અને લેનારના સિધ્ધાંતને બાધા ન કરે તેવી કલ્પનીય વસ્તુનું અર્પણ ઇત્યાદિ બાબતોનો સમાવેશ થાય છે

☆ દેશ, કાળ, શ્રદ્ધા, સત્કાર અને કમપૂર્વક કલ્પનીય વસ્તુ આપવી વગેરે વિધિ છે [આ દેશ-કાળ આદિનો અર્થ પૂર્વે સૂત્ર ૭:૧૬ માં જણાવેલ છે]

☆ દેશ, કાળ, સંપત્તિ, શ્રદ્ધા, સત્કાર, બુધ્ધિ, જયેષ્ઠાદિકમ, કલ્પ, અકલ્પ વગેરેને અનુસરીને શાસ્ત્રમાં જે જુદાજુદા પ્રકારના દાન દેવાની વિધિઓ જણાવી છે તેને અનુસરીને દાન કરવું

-વિધાન એટલે વિધિ, વિશિષ્ટ પ્રકાર, તેના અતિશય થી પુણ્યનો અતિશય થાય છે અથવા અતિશય નિર્જરા થાય છે, અને વિશેષ પુણ્ય સ્વર્ગફળને આપે છે તથા તે વિશેષ-નિર્જરા મુક્તિ ફળને આપે છે.

વિધિવિશેષાત્ દાનધર્મસ્ય વિશેષો ભવતિ । વિધિ વિશેષો નામ દેશ કાલસંપન્નદ્રવ્યાસત્કારક્રમાઃ કલ્પનીયત્વમ્ ઇત્યેવમાદિઃ ।

[૨] દ્રવ્ય ની વિશેષતા:-

☆ દ્રવ્ય વિશેષતામાં દેવાની વસ્તુના ગુણનો સમાવેશ થાય છે જે વસ્તુનું દાન કરવામાં આવે તે વસ્તુ લેનાર પાત્રની જીવનયાત્રામાં પોષક હોઈ પરિણામે તેને પોતાના ગુણ વિકાસમાં નિમિત્ત થાય તેવી હોવી જોઈએ.

☆ દેવા યોગ્ય અન્નાદિક પદાર્થોની ઉત્તમતા, મધ્યમતા વગેરે ને અનુસરીને તેના યે અનેક પ્રકારો પડે છે.

☆ અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ શ્રેષ્ઠ દ્રવ્યોનું દાન કરવું જોઈએ.

☆ દ્રવ્ય વિશેષાદ્ ધર્મસ્ય વિશેષો ભવતિ । દ્રવ્યવિશેષો અન્નાદીનામેવ સારજાતિગુણોત્કર્ષયોગઃ ।

[૩] દાતાની વિશેષતા:-

☆ એમાં લેનાર પાત્ર પ્રત્યે શ્રદ્ધા હોવી, તેના તરફ તિરસ્કાર કે અસૂયાનું ન હોવું જોઈએ અને દાન કરતી વખતે કે પછી વિષાદ ન કરવો વગેરે દાતાના ગુણોનો સમાવેશ થાય છે.

☆ સ્વભાવને આશ્રીને તથા દાન દેવાની ભાવનાને આશ્રીને દાતા અનેક પ્રકારે સંભવે છે જેમ કે મારું કોઈપણ કંઈ લે અને મને લાભ આપે તેવી ભાવના વાળો દાતા, પોતાની મનગમતી કે ગમે તેવી કિંમતી વસ્તુ દેવાઈ જાય તો પણ ગ્લાની ને બદલે અત્યંત હર્ષ અનુભવતો દાતા વગેરે

☆ દાતા પ્રસન્નચિત્તાદિ ચાર ગુણોથી યુક્ત અને વિષાદ આદિ ચાર દોષોથી રહિત

હોવો જોઈએ:-

❖ પ્રસન્નચિત્ત આદિ ચાર ગુણો

(૧) પ્રસન્નચિત્ત:- સાધુ વગેરે પોતાના ઘેર આવે ત્યારે હું પુણ્યશાળી છું જેથી મારે ઘેર મુનિ-મહાત્મા ઓના પગલા થાય, એવો વિચાર કરી ધન્યતા અનુભવે, પરંતુ આ તો રોજ રોજ અમારા ઘેર આવે છે એવા વિચારો કરી કંટાળે નહીં

(૨) આદર:- જ્યારે પણ મુનિ-મહાત્મા પધારે ત્યારે આવો-આવો પધારો-પધારો એવી સતત આનંદની વૃદ્ધિ હોય, લાભ આપો લાભ આપો કહેતા થાકતો ન હોય તેને આદર કહે છે

(૩) હર્ષ:- સાધુને જોઈને કે સાધુ કોઈ વસ્તુ માંગે ત્યારે હર્ષ પામે, વસ્તુનું દાન દેતાં પણ હર્ષ પામે, આપ્યા પછી પણ અનુમોદના કરે એ રીતે દાન વેળા, તેની પૂર્વે તથા તેની પછીથી એમ સર્વ વખતે તે હર્ષાયમાન જ રહે.

(૪) શુભાશય:- પોતાના આત્માનો સંસાર થી નિસ્તાર કરવાના આશયથી દાન આપે અર્થાત્ કર્મ નિર્જરાની બુદ્ધિ થી દાન આપે

❖ વિષાદ આદિ ચાર દોષોનો અભાવ

(૧) વિષાદ અભાવ:- આપ્યા પછીમેં ક્યાં આપી દીધું? વધારે અપાઈ ગયું એવો પશ્ચાતાપ ન કરે પણ વ્રતીના ઉપયોગમાં આવે એને પોતાનું ભાગ્ય માને અને વારંવાર અનુમોદના થકી પોતાના આનંદને અભિવ્યક્તિ કરે.

(૨) સંસાર સુખની ઈચ્છા નો અભાવ:- દાન આપીને તેના ફળ રૂપે કોઈપણ જાતના સંસાર સુખની ઈચ્છા ન રાખે

(૩) માયાનો અભાવ:- દાન આપવામાં કોઈપણ જાતની માયા ન કરતા સરળ ભાવથી દાન કરે.

(૪) નિદાન નો અભાવ:- દાનના ફળ રૂપે પરલોકમા સ્વર્ગાદિ સુખની કોઈપણ અપેક્ષા ન રાખે કે ઈચ્છા ન સેવે

અહીં બીજો અને ચોથો દોષ સમાન જણાય છે પણ તેમાં મહત્વનો તફાવત એ છે કે સંસાર સુખની ઈચ્છાનો અભાવ એ આલોકને આશ્રીને વિચારાયેલ મુદ્દો છે જ્યારે નિદાનનો અભાવ એ પરલોક ને આશ્રીને વિચારાયેલ મુદ્દો છે.

★ દાતૃવિશેષાત્ દાનધર્મસ્યવિશેષો ભવતિ । દાતૃ વિશેષઃ પ્રતિગ્રહીતયર્નસૂયા, ત્યાગોઽવિષાદઃ, અપરિભાવિતા દિત્સતો દદતો દત્તવતશ્ચ પ્રીતિયોગઃ કુશલાભિસન્ધિતા, દષ્ટ ફલાનપેક્ષિતા, નિરુપધત્વમ્, અનિદાનત્વમ્ ઇતિ ।

[૪] પાત્ર:-

★ દાન લેનારે સત્યુરુપાર્થ પ્રત્યે જ જાગરૂક રહેવું તે પાત્રની વિશેષતા છે.

★ સમ્યગ્ દર્શન સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર યુક્ત અને તપથી યુક્ત હોય તે પાત્ર કહેવાય. સાધુ ભગવંતની દ્રષ્ટિએ ૧૮૦૦૦ શીલાંગ ના ધારક તે ઉત્તમ પાત્ર કહેવાય. તે ગુણનું વ્રતા -ઓછાપણું થવાથી ઉત્કૃષ્ટ પાત્રના અનેક ભેદ કે તરતમતા જોવા મળે છે.

આ પાત્ર પણ દ્રવ્ય અને ભાવ બે ભેદ જોવા મળે છે

- દ્રવ્ય પાત્ર એટલે ભાજન, જેમાં સાધુ ગોચરી લાવેછેતે

-ભાવ પાત્ર એટલે ૧૮૦૦૦ શીલાંગ કે ઓછા ગુણ વાળા અણગાર

☆ સમ્યક દર્શન આદિગુણોથી યુક્ત સર્વવિરતિધર સાધુઓ અને દેશવિરતિધર શ્રાવકો વગેરેને પાત્ર કહેવામાં આવે છે

☆ પાત્ર વિશેષાત્ દાન ધર્મસ્ય વિશેષો ભવતિ । પાત્રવિશેષ: સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રતપ: સમ્પન્નતા ઇતિ ।

આ રીતે જેટલે અંશે વિધિ-આદિ ચારેમાં વિશેષતા કે ઉચિતતા હોય તેટલે અંશે દાનથી અધિક લાભ થાય છે અને જેટલે અંશે વિધિ આદિ ચારેમાં ન્યૂનતા હોય તેટલે અંશે દાનનો લાભ પણ ઓછો થાય

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-દવ્વસુદ્ધેણં દાયગસુદ્ધેણં તવસ્સિવિસુદ્ધેણ તિકરણસુદ્ધેણં પડિગાણ સુદ્ધેણં તિવિહેણં તિકરણ સુદ્ધેણં દાણેણં ... (સંસારે પરિત્તીકા...પંચ દિવ્વાઈં પાઠબ્બયાઈં) ❀
મગ. શ.૧૫-સૂ. ૫૪૧-૭

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-દિગ્દેશાનર્થદણ્ડ...અતિથિસંવિભાગવ્રતસંપન્નચ્ચ સૂત્ર ૭:૧૬
અતિથિસંવિભાગવ્રત ની અભિનવટીકા માં કહેવાયેલ દેશ કાળ આદિ વિધિ

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

યોગશાસ્ત્ર -પાત્રની વ્યાખ્યા માટે

□ [9] પદ્ય:-

- (૧) વિધિને વળી દ્રવ્ય દાતા પાત્રતા ચોથી કહી
દાનમાં અવતાર થકતાં વિશેષતા મનગ્રહગહી
- (૨) બીજું પદ્ય પૂર્વ સૂત્ર:૩૩ માં કહેવાઈ ગયું છે

□ [10] નિષ્કર્ષ:- આ સૂત્રમાં જણાવ્યા મુજબ વિધિ દ્રવ્ય દાતા અને પાત્રતા ચારેની ઉત્તમોત્તમતા જળવાયતો દાનના ઉત્કૃષ્ટ એવા મોક્ષ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી દાન દેનારે આ ચારેની ઉત્તમતા પ્રતિ જાગૃત્ રહેવું.

વળી અધ્યાય: ૭ ના સૂત્ર:૧૩માં જણાવ્યા મુજબ જે શાતા વેદનીય કર્મસ્રવ નું એક કારણ 'દાન' છે. તેને આશ્રીને કહીએ તો પણ જેમ વિધિ આદિમાં વિશેષતા તેમ શાતા વેદનીય કર્મસ્રવ માં પણ વિશેષે વિશેષે શાતાનો બંધ પડે છે.

તેથી દાન દેનાર દાતાએ સવિશેષ શાતા વેદનીય કર્મના આસ્રવ માટે કે કર્મનિર્જરા થી મોક્ષ ફળની પ્રાપ્તિ માટે ઉક્ત ચારે વસ્તુ માં ઉત્તમતા જાળવવી

□ □ □ □ □ □ □

અધ્યાય સાતમો અભિનવટીકા સમાપ્ત

परिशिष्टः १-सूत्रानुक्रम

क्रम	सूत्र	पृष्ठांक
१	हिंसाऽनृतस्तेयाऽब्रह्मपरिग्रहेभ्योविरतिर्व्रतम्	५
२	देश सर्वतोऽणुमहती	१०
३	तत्स्थैर्यार्थं भावनाः पञ्च पञ्च	१६
४	हिंसादिष्विहामुत्र चाऽपायाऽवद्यदर्शनम्	२३
५	दुःखमेव वा	२८
६	मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थानि सत्त्वगुणाधिककिल्शयमानाविनेयेषु	३४
७	जगत्कायस्वभावौ च संवेगवैराग्यार्थम्	३८
८	प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा	४५
९	असदभिधानंमनृतम्	५१
१०	अदत्तादानं स्तेयम्	५५
११	मैथुनमब्रह्म	५८
१२	मूर्च्छां परिग्रहः	६२
१३	निःशल्योव्रती	६६
१४	अगार्यनगारश्च	७०
१५	अणुव्रतोऽगारी	७५
१६	दिग्देशाऽर्णदण्डविरतिसामायिकमौषधोपवासोपभोगपरिभोगाऽतिथिसंविभाग	७८
१७	मारणान्तिकीं सल्लेखनां जोषिता	८६
१८	शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्साऽन्यदृष्टिप्रशंसासंस्तवाःसम्यग्दृष्टेरतिचाराः	९२

क्रम	सूत्र	पृष्ठांक
१९	व्रतशीलेषु पञ्च पञ्च यथाक्रमम्	८७
२०	बन्धवधच्छविच्छेदाऽतिभाराऽऽरोपणाऽन्नपाननिरोधाः	८८
२१	मिथ्योपदेशरहस्याभ्याख्यानकूटलेखक्रियान्यासापहारसाकारमन्त्रभेदाः	१०२
२२	स्तेनप्रयोगतदाहताऽऽदानविरुद्धराज्यातिक्रमहीनाधिकमानोन्मानप्रतिरूपकः	१०७
२३	परविवाहकरणेत्वरपरिगृहीताऽपरिगृहीतागमनाऽनङ्गक्रीडातीव्रकामाभिनिवेशाः	११०
२४	क्षेत्रवास्तुहिरण्यसुवर्णधनधान्यदासीदासकुप्य प्रमाणातिक्रमाः	११४
२५	उर्ध्वाऽधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रवृद्धिस्मृत्यन्तर्धानानि	११८
२६	आनयनप्रेष्यप्रयोगशब्दरूपानुपातपुद्गलक्षेपाः	१२१
२७	कन्दर्पकौकुच्यमौखर्याऽसमीक्ष्याऽधिकरणोपभोगाऽधिकत्वानि	१२४
२८	योगदुष्प्रणिधानाऽनादरस्मृत्यनुपस्थापनानि	१२७
२९	अप्रत्यवेक्षिताऽप्रमार्जितोत्सर्गाऽऽदाननिक्षेपसंस्तारोपक्रमणाऽनादरस्मृत्यनुपः	१३१
३०	सचित्तसंबन्धसंमिश्राऽभिषवदुष्कवाहाराः	१३५
३१	सचित्तनिक्षेपपिधानपरव्यपदेशमात्सर्यकालातिक्रमाः	१३८
३२	जीवितमरणाऽऽशंसामित्रानुरागसुखानुबन्धनिदानकरणानि	१४१
३३	अनुग्रहार्थो स्वस्यातिसर्गो दानम्	१४४
३४	विधिद्रव्यदातृपात्रविशेषात्तद्विशेषः	१४८

परिशिष्टः २-अकारादि सूत्र क्रम

क्रम	सूत्र	सूत्रांक	पृष्ठांक
१	अगार्यनगारश्च	१४	७०
२	अणुव्रतोऽगारी	१५	७५
३	अदत्तादानंस्तेयम्	१०	५५
४	अनुग्रहार्थं स्वस्यातिसर्गोदानम्	३३	१४४
५	अप्रत्यवेक्षिताऽप्रमार्जितोत्सर्गाऽदाननिक्षेपसंस्तोरोपक्रमणा।	२८	१३१
६	असदभिनामनृतम्	८	५१
७	आनयनप्रेष्यप्रयोगशब्दरूपाणुपातपुद्गलक्षेपाः	२६	१२१
८	उर्ध्वाऽधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रवृद्धिस्मृत्यन्तर्धानानि	२५	११८
९	कन्दर्पकौकुच्यमौखर्याऽसमीक्ष्याऽधिकरणोपभोगाधिकत्वानि	२७	१२४
१०	क्षेत्रवास्तुहिरण्यसुवर्णधनधान्यदासीदासकुप्यप्रमाणितिक्रमा	२४	११४
११	जगत्कायस्वभावौच संवेगवैराग्यार्थम्	७	३८
१२	जीवितमरणाऽऽशंसामित्रानुराग सुखानुबन्धनिदानकरणानि	३२	१४१
१३	तत्स्थैर्यार्थं भावनाः पञ्च पञ्च	३	१६
१४	दिग्देशाऽनर्थदण्डविरतिसामायिकपौषधोपवासोपभोग परिभोगो।	१६	१८
१५	दुःखमेव वा	५	२८
१६	देशसर्वतोऽणुमहती	२	१०

क्रम	सूत्र	सूत्रांक	पृष्ठांक
१७	निः शल्यो व्रती	१३	५५
१८	परविवाहकरणेत्वरपरिगृहीताऽपरीगृहीता गमनाऽनङ्गक्रीडातीव्र कामाभिनिवेशाः	२३	११०
१९	प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा	८	४५
२०	बन्धबधच्छविच्छेदाऽतिभाराऽऽतिभारोपणाऽनपान निरोधाः	२०	९९
२१	मारणान्तिकी संलेखना जोषिता	१७	८५
२२	मिथ्योपदेशरहस्याभ्यानकृतलेखक्रियान्यासापहारसाकारमन्त्रभेदाः	२१	१०२
२३	मूर्च्छापरिग्रहः	१२	५२
२४	मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थानिसत्त्वगुणाधिककिलशयमानाविनेयेषु	५	३४
२५	मैथुनमब्रह्म	११	५८
२६	योगदुष्प्रणिधानाऽनादरस्मृत्यनुपस्थापनानि	२८	१२७
२७	विधिद्रव्यदातृपात्रविशेषान्तद्विशेषः	३४	१४८
२८	व्रतशीलेषुपञ्चपञ्चयथाक्रमम्	१९	९७
२९	शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्साऽन्यटठष्टिप्रशंसासंस्तवाः सम्यग्दृष्टरेति चारा	१८	९२
३०	सचित्तनिक्षेपपिधानपरख्यपदेशमात्सर्यकालातिक्रमाः	३१	१३८
३१	सचित्तसंबद्धसंमिश्राऽभिषवदुष्प्रक्वाहाराः	३०	१३५
३२	स्तेनप्रयोगतदाहताऽऽदानविरुद्धराज्यातिक्रमहीनाधिकमानोन्मानप्रति रूपक व्यवहाराः	२२	१०७
३३	हिंसादिष्विहाऽमुत्रचाऽपायाऽवधदर्शनम्	४	२३
३४	हिंसाऽनृतस्तेयाऽब्रह्मपरिग्रहेभ्योविरतिव्रतम्	१	५

परिशिष्टः ३-श्वेताम्बर-द्विगम्बर पाठभेद

सूत्राङ्क	श्वेताम्बर सूत्रपाठ	सूत्राङ्क	द्विगम्बर सूत्रपाठ
	❖ सूत्रं नास्ति	४	वाङ्मनोगुप्तीर्यादाननिक्षेपणसमित्या
	❖ सूत्रं नास्ति	५	क्रोधलोभभीरुत्वहास्यप्रत्याख्यानान्यनु
	❖ सूत्रं नास्ति	६	शू-यागार विमोचिता वासपरोपरो
	❖ सूत्रं नास्ति	७	स्त्रीरागकथा श्रवणतन्मनोह राज्ञनिरीक्षण
	❖ सूत्रं नास्ति	८	मनोज्ञामनोज्ञेन्द्रियविषयरागद्वेष
४	हिंसादिष्विहामुत्रचापायावद्य.	९	हिंसादिष्विहामुत्रापायावद्य.
६	मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थानि	११	मैत्रीप्रमोदकारुण्य माध्यस्थानि
७	जगत्कायस्वभावौ च .	१२	जगत्कायस्वभावौ वा
१३	दिग्देशाऽनर्थदण्डविरतिसामायिक पौषधोपवासो.	२१	दिग्देशाऽनर्थदण्डविरति सामायिक प्रोषधोपवासो.
२१	मिथ्योपदेशरहस्याभ्याख्यान	२६	मिथ्योपदेशरहोभ्याख्यान
२३	परविवाहकरणेत्वरपरिगृहीताऽपरिगृ हीता गमना.	२८	परिविवाहकरणे त्वरिका परिगृहीताऽपरिगृहीतागमना.
२५	उर्ध्वार्धास्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रवृद्धि स्मृत्यन्तर्धानानि	३०	उर्ध्वार्धास्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्र वृद्धिस्मृत्यन्तराधानानि
२७	कन्दर्पकौकुच्यमौखर्याऽसमीक्ष्याऽधि करणोपभोगाऽधिकत्वानि	३२	कन्दर्पकौकुच्यमौखर्यासमीक्ष्या धिकरणोपभोगानर्थक्यानी
२८	योगदुष्प्रणिधानाऽनादरस्मृत्यनुपस्था पनानि	३३	योगदुष्प्रणिधानानादरस्मृत्यनुपस्था नानि
२९	अप्रत्यवेक्षिताऽप्रमार्जितोत्सर्गाऽऽ दाननिक्षेपसंस्तारोपक्रमाणानादर स्मृत्यनुपस्थापनानि	३४	अप्रत्यवेक्षिताऽप्रमार्जितोत्सर्गा दाननिक्षेपसंस्तारोपक्रमाणानादर स्मृत्यनुपस्थापनानि
३१	सचित्त निक्षेप पिधान.	३६	सचित्त निक्षेपा पिधान.
३२	जीवितमरणाशंसामित्रानुराग सुखानुबन्धनिदानकरणानि	३७	जीवितमरणाऽऽशंसामित्रानुराग सुखानुबन्धनिदानानि

શ્વેતામ્બર દિગમ્બર પાઠભેદ સ્પષ્ટીકરણ:-

- (૧) સૂત્ર ૪થી ૯ જે દિગમ્બર પરંપરા છે. તે અહીં ભાષ્યમાં સમાવેલા હોવાથી સૂત્રરૂપે નોંધાયા નથી.
- (૨) શ્વેતામ્બર સૂત્ર-૪માં ચં મુકેલ છે. જે દિગમ્બર માં નથી.
- (૩) સૂત્ર:૭માં ચં છે. તેને સ્થાને દિગમ્બરમાં વા છે.
- (૪) સૂત્ર:૧૬ પૌષધોપવાસ ને સ્થાને દિગમ્બરમાં પ્રોષધોપવાસ છે.
- (૫) સૂત્ર:૨૦ રહસ્યાખ્યાખ્યાન ને સ્થાને દિગમ્બરમાં રહોખ્યાખ્યાન છે.
- (૬) સૂત્ર:૨૩ કરણેત્વર ને સ્થાને દિગમ્બરમાં કરણેત્વરિક છે.
- (૭) સૂત્ર:૨૫ સ્મૃત્યન્તરધાનાઘ્ર ને સ્થાને દિગમ્બરમાં સ્મૃત્યન્તરાધાનિ છે.
- (૮) સૂત્ર:૨૭ ઉપભોગાધિકત્વાનિ ને સ્થાને દિગમ્બરમાં ઉપભોગપરિભોગાનર્થક્યાનિ છે
- (૯) સૂત્ર:૨૮ તથા ૨૯ બંનેના અનુપસ્થાપનાનિ ને બદલે અનુપસ્થાનાનિ છે
- (૧૦) સૂત્ર:૩૧ નિક્ષેપ-પિધાન ને બદલે દિગમ્બરમાં નિક્ષેપાપિધાન છે.
- (૧૧) સૂત્ર:૩૨ નિદાનકરણાનિ ને બદલે દિગમ્બરમાં નિદાનાનિ છે.

પરિશિષ્ટ:૪ આગમસંદર્ભ

સૂત્ર	સંદર્ભ	પૃષ્ઠ	સૂત્ર	સંદર્ભ	પૃષ્ઠ
શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રના સંદર્ભ			શ્રી આચારાંગ સૂત્રનો સંદર્ભ		
૧	૫/૧/૩૮૯-૧	૯	૬	૧/૮/-/૫	૩૮
૨	૫/૧/૩૮૯-૨	૧૫	સંક્ષેપ:- પ્રથમ અંક શ્રુત સ્કન્ધનો, બીજો અધ્યાયનો, છેલ્લો સૂત્રનો નિર્દેશ કરે છે.		
૫	૪/૨/૨૮૨-૯, ૧૦	૩૩			
૮	૭/-/૫૭૧	૫૦	શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્રનો સંદર્ભ		
૧૩	૩/-/૧૮૨	૬૯	૬	૧/૧૫-ગાથા-૩	૩૮
૧૪	૨/૧/૭૨	૭૪	સંક્ષેપ:- શ્રુતસ્કંધ-અધ્યયન-ગાથા		
સંક્ષેપ- પ્રથમ અંક સ્થાનનો બીજો ઉદ્દેશનો અને ત્રીજો સૂત્રનો નિર્દેશ કરે છે			શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રનો સંદર્ભ		
શ્રી ભગવતી સૂત્રના સંદર્ભ			ઉપાસકદશાંગ સૂત્રનો સંદર્ભ		
૮	૧/૧/૧૬-૨	૫૦	૩-	૧ સમ. ૨૫-૧	૨૩
૩૩	૭/૧/૨૬૪-૧	૧૪૭	૧૩	૩ સમ. ૩	૬૯
૩૪	૧૫/-/૫૪૧-૭	૧૫૧	ઉપાસકદશાંગ સૂત્રનો સંદર્ભ		
સંક્ષેપ:- પ્રથમ અંક શતકનો, બીજો અધ્યયનનો, ત્રીજો સૂત્રનો નિર્દેશ કરે છે			૧૮	અ. ૧ સૂ. ૭-૧	૯૮
શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણના સંદર્ભ			૨૦	અ. ૧ સૂ. ૭-૧	૧૦૧
૯	અ. ૨-સૂ. ૬	૫૪	૨૧	અ. ૧ સૂ. ૭-૨	૧૦૬
૧૦	અ. ૩-સૂ. ૧૦	૫૭	૨૨	અ. ૧ સૂ. ૭-૩	૧૦૯
૧૧	અ. ૪-સૂ. ૧૪	૬૧	૨૩	અ. ૧ સૂ. ૭-૪	૧૧૩
શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર સંદર્ભ			૨૪	અ. ૧ સૂ. ૭-૫	૧૧૮
૭	અ. ૨૯-ગા. ૧૫	૪૪	૨૫	અ. ૧ સૂ. ૭-૬	૧૨૦
૭	અ. ૧૮-ગા. ૧૧-૧૨	૪૪	૨૬	અ. ૧ સૂ. ૭-૧૦	૧૨૩
૭	અ. ૧૮-ગા. ૧૩	૪૪	૨૭	અ. ૧ સૂ. ૭-૮	૧૨૬
ઔપપાતિક સૂત્રનો સંદર્ભ			૨૮	અ. ૧ સૂ. ૭-૯	૧૩૦
૬	સૂત્ર. ૩૮/૨૦-૧	૩૮	૨૯	અ. ૧ સૂ. ૭-૧૧	૧૩૪
૬	સૂત્ર. ૩૪/૫	૩૮	૩૦	અ. ૧ સૂ. ૭-૭	૧૩૭
૧૫	સૂત્ર. ૩૪/૫	૭૭	૩૧	અ. ૧ સૂ. ૭-૧૨	૧૪૦
૧૬	સૂત્ર. ૩૪/૭	૮૫	શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રનો સંદર્ભ		
૧૭	સૂત્ર. ૩૪/૭	૯૧	૧૨	અ. ૬-સૂ. ૨૧	૬૪

परिशिष्ट:५ संदर्भ सूचि

क्रम	संदर्भ-पुस्तकनुं नाम	टीकाकार/विवेक वि.
१.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्रम् — प्रथमोभाग	श्री सिद्धसेन गणिजी
२.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्रम् द्वितीयोभाग	श्री सिद्धसेन गणिजी
३.	तत्त्वार्थसूत्रम्	श्री हरिभद्र सूरिजी
४.	सभाष्यतत्त्वार्थाधिगमसूत्राणि (सटीप्पण)	श्री मोतीलाल लाधाजी
५.	सभाष्यतत्त्वार्थाधिगमसूत्राणि (भाषानुवाद)	श्री खूबचन्द्रजी
६.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र (भाष्य तर्कानुसारिणी भा.१)	श्री यशोविजयजी
७.	तत्त्वार्थ सूत्र	श्री सुभलाल
८.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र	श्री राजशेखर विजय
९.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र	श्री शांतिलाल केशवलाल
१०.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र सारबोधिनी भा. १	श्री प्रभुदास बेयरदास
११.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र सारबोधिनी भा. २	श्री प्रभुदास बेयरदास
१२.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र रहस्यार्थ	श्री श्रेयस्कर भंडण
१३.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र हिन्दी अनुवाद	श्री लाभसागर गधि
१४.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र पद्यानुवाद	श्री रामविजय
१५.	तत्त्वार्था सूत्र पद्यानुवाद	श्री संत बाल
१६.	तत्त्वार्थ प्रश्नोत्तर दीपिका भाग -१	श्री शंकरलाल कापडीया
१७.	तत्त्वार्थ वार्तिक (राजवार्तिक-१)	श्री अकलङ्क देव
१८.	तत्त्वार्थ वार्तिक (राजवार्तिक-२)	श्री अकलङ्क देव
१९.	तत्त्वार्थ श्लोकवार्तिकालंकारः खण्ड १ थी	श्री विद्यानन्द स्वामीजी
२०.	तत्त्वार्थ वृत्ति	श्री श्रुत सागरजी
२१.	तत्त्वार्थ सूत्र सुखबोधिवृत्ति	श्री भाष्कर नन्दिजी
२२.	तत्त्वार्थ सार	श्री अमृत चन्द्र सूरिजी
२३.	सर्वार्थ सिद्धि	श्री पूज्यपाद स्वामीजी
२४.	अर्थ प्रकाशिका	श्री सदासुखदासजी
२५.	तत्त्वार्थ सूत्र/भोक्षशास्त्र	श्री राम वकील
२६.	तत्त्वार्थ सूत्रना आगम आधार स्थानो	श्री दीपरत्न सागर
२७.	तत्त्वार्थ परिशिष्ट	श्री सागरानंद सूरि
२८.	तत्त्वार्थसूत्र कर्तृ तन्मतनिर्णय	श्री सागरानंद सूरि

ક્રમ	સંદર્ભ-પુસ્તકનું નામ	ટીકાકાર/વિવેચક વિ.
૨૯.	દ્રવ્ય લોકપ્રકાશ	શ્રી વિનયવિજયજી
૩૦.	ક્ષેત્ર લોકપ્રકાશ	શ્રી વિનયવિજયજી
૩૧.	કાલ લોકપ્રકાશ	શ્રી વિનયવિજયજી
૩૨.	ભાવ લોકપ્રકાશ	શ્રી વિનયવિજયજી
૩૩.	નય કર્ણિકા	શ્રી વિનયવિજયજી
૩૪.	પ્રમાણનય — રત્નાવતારિકા ટીકા	શ્રી રત્નપ્રભાચાર્ય
૩૫.	સ્વાદ્વાદ મઞ્જરી	શ્રી મલ્લિષ્ણેણશૃટિ
૩૬.	વિશેષાવશ્યક સૂત્ર ૩ ભાગ-૧-૨	શ્રી જિનભદ્રગણિ
૩૭.	બૃહત્ ક્ષેત્ર સમાસ	શ્રી જિનભદ્રગણિ
૩૮.	બૃહત્ સદ્ગ્રહણી	શ્રી જિનભદ્રગણિ
૩૯.	લઘુક્ષેત્ર સમાસ	શ્રી જિનભદ્રગણિ
૪૦.	જીવ વિચાર	શ્રી શાંતિ સૂરિજી
૪૧.	નવતત્ત્વ પ્રકરણ સાર્થ	— — — —
૪૨.	નવતત્ત્વ સાહિત્યસંગ્રહ	શ્રી ઉદયવિજયજી ગણિ
૪૩.	દંડક પ્રકરણ	શ્રી ગજસાર મુનિજી
૪૪.	જંબૂદ્વીપ સંગ્રહણી	શ્રી હરિભદ્ર સૂરિજી
૪૫.	જંબૂદ્વીપ સમાસ પૂજા પ્રકરણ	શ્રી ઉમાસ્વાતિજી
૪૬.	પ્રશમરતિ પ્રકરણ	શ્રી ઉમાસ્વાતિજી
૪૭.	પ્રતિક્રમણ સૂત્ર અભિનવટીકા ભાગ ૧થી ૩	શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી
૪૮.	પંચ સંગ્રહ	શ્રી ચન્દ્ર મહત્તરાચાર્ય
૪૯.	પંચ વસ્તુ	શ્રી હરિભદ્ર સૂરિજી
૫૦.	શ્રાધ્ધ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃતિ	શ્રી રત્ન શેખર સૂરિજી
૫૧.	કર્મગ્રન્થ ૧થી૫	શ્રી દેવેન્દ્ર સૂરિજી
૫૨.	પાશ્વિકસૂત્રવૃતિ તથા શ્રમણસૂત્રવૃતિ	—
૫૩.	યોગ શાસ્ત્ર	શ્રી હેમચંદ્રા ચાર્યજી
૫૪.	ધર્મરત્ન પ્રકરણ	શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિજી
૫૫.	અભિધાન રાજેન્દ્ર કોશ ગા. ૧-૭	શ્રી રાજેન્દ્રસૂરિજી
૫૬.	અલ્પપરિચિત સૈદ્ધાન્તિક શબ્દકોષ ૧-૫	શ્રી સાગરનંદસૂરિજી
૫૭.	આગમ સુધાસિંધુ — ૪૫ આગમ મૂલ	શ્રી જિનેન્દ્ર સૂરિજી

अभारा प्रकाशनी

- [१] अभिनव हेम लघुप्रक्रिया-१ सप्ताङ्ग विवरणम्
 [२] अभिनव हेम लघुप्रक्रिया-२ सप्ताङ्ग विवरणम्
 [३] अभिनव हेम लघुप्रक्रिया-३ सप्ताङ्ग विवरणम्
 [४] अभिनव हेम लघुप्रक्रिया-४ सप्ताङ्ग विवरणम्
 [५] कृदन्तमाला
 [६] चैत्यवन्दन पर्वमाला
 [७] चैत्यवन्द सङ्ग्रह-तीर्थ जिन विशेष
 [८] चैत्यवन्दन चोविशी
 [९] शत्रुञ्चय भक्ति (आवृत्ति-दो)
 [१०] अभिनव जैन पञ्चाङ्ग २०४६.
 [११] अभिनव उपदेश प्रासाद-१ श्रावक कर्तव्य-१ थी ११
 [१२] अभिनव उपदेश प्रासाद-२ श्रावक कर्तव्य-१ २ थी १५
 [१३] अभिनव उपदेश प्रासाद-३ श्रावक कर्तव्य-१ ६ थी ३६
 [१४] नवपद-श्रीपाल [-शाश्वती ओणीना व्याख्यान रूपे]
 [१५] समाधिभरण
 [१६] चैत्यवन्दन माणा [७७८ चैत्यवन्दनो नो संग्रह]
 [१७] तत्त्वार्थ सूत्र प्रबोधटीका [अध्याय-१]
 [१८] तत्त्वार्थ सूत्रना आगम आधार स्थानो
 [१९] शिधायलनो साथी (आवृत्ति-भे)
 [२०] चैत्य परिपाटी
 [२१] अमदावाड जिनमंदिर-उपाश्रय आदि डिरेक्टरी
 [२२] शत्रुञ्चय भक्ति (आवृत्ति-भे)
 [२३] श्री नवकार मंत्र नवलाभ ज्ञाप नोधपोथी
 [२४] श्री यारित्र पद अंक करोड ज्ञाप नोधपोथी
 [२५] श्री धारव्रत पुस्तिका तथा अन्य नियमो- [आवृत्ति-यार]
 [२६] अभिनव जैन पंथाग-२०४२
 [२७] श्री ज्ञानपद पूजा
 [२८] अंतिम आराधना तथा साधु साध्वी काणधर्म विधि
 [२९] श्रावक अंतिम आराधना [आवृत्ति-२]
 [३०] वीतराग स्तुति संयय [११५१-भावावाही स्तुतिओ]

[૩૧]	(પૂજ્ય આગમોધારક સમુદાયના) કાયમી સંપર્ક સ્થળો		
[૩૨]	તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૧
[૩૩]	તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૨
[૩૪]	તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૩
[૩૫]	તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૪
[૩૬]	તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૫
[૩૭]	તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૬
[૩૮]	તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૭
[૩૯]	તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૮
[૪૦]	તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૯
[૪૧]	તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૧૦

પુસ્તક સંબંધિ પત્ર સંપર્ક

પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી સુધર્મસાગરજીમ. સા.
 શ્રી અભિનવ શ્રુત પ્રકાશન
 શૈલેષ કુમાર રમણલાલ ધીયા
 સી-૮ વૃન્દાવન વિહાર ફલેટ્સ
 રવિ કિરણ સોસાયટી પાસે
 વાસણા-અમદાવાદ-૭

પૂજ્ય મુનિશ્રી ટીપરત્નસાગરજી
 અભિનવ શ્રુત પ્રકાશન
 મહેતા પ્ર. જે
 ફોન- [O]૭૮૬૬૩ [R] ૭૮૮૩૦
 જેસંગ નિવાસ, પ્રધાન ડાકઘર પાછળ
 જામનગર-૩૬૧ ૦૦૧

--ખાસ સુચના:-

- (૧) પત્ર પૂજ્ય મહારાજ સાહેબના નામે જ કરવો
- (૨) ગૃહસ્થના નામે કારાયેલ પત્ર વ્યવહારના કોઈ પ્રત્યુત્તર આપને મળશે નહીં
- (૩) ઉપરોક્ત બંને સ્થળે કોઈએ રૂબરૂ જવું નહીં

-:દ્રવ્ય સહાયકો:-

શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જ્ઞાતિ

પાઠશાળા જામનગર

શ્રી પ્રભુલાલ સંઘરાજ શાહ સ્મારક ટ્રસ્ટ હ.ભાનુભાઈ દોશી

ઉપરોક્ત બંને શ્રુત જ્ઞાનપ્રેમી દ્રવ્ય સહાયકોની સહદયી મદદથી આ કાર્ય આરંભાયું

- અપ્રીતમ વૈયાવચ્ચી સ્વ. પૂ. સાઘ્વીશ્રી મલયાશ્રીજી પ્રશિષ્યા સા. શ્રી ભવ્યાનંદશ્રીજી ના શિષ્યા મુદુભાષી સા. શ્રી પૂર્ણપ્રજ્ઞાશ્રીજી પ્રેરણાથી તપસ્વીની સા. કલ્પપ્રજ્ઞશ્રીજી તથા સા. પૂર્ણનંદિતાશ્રીજી ના ભદ્રતપ તેમજ સા. ભવ્યજ્ઞાશ્રીજી ના ૫૦૦ આયંબિલ ઉપર નિગોદ નિવારણ તપની અનુમોદનાર્થે- સ્વ. સુશ્રાવિકા મેતા મુક્તાબેન નવલચંદ અમરચંદ કામદાર-જામનગરવાળા
- પ. પૂ. વિદુષી સાઘ્વીશ્રી ભવ્યાનંદ શ્રીજીના વિનિત શિષ્યા સા. શ્રી પૂર્ણપ્રજ્ઞાશ્રીજી ના શિષ્યા વિચક્ષણ સા. પૂર્ણદર્શિતાશ્રીજી ના ૫૦૦ આયંબિલ નિમિત્તે તપસ્વીની સા. પૂર્ણનંદિતા શ્રીજીના ઉપદેશથી જીનન ભંવરભાઈ જૈન-હ. બી. સી. જૈન જનતા ફેશન કોર્નર-થાણા
- પ. પૂ. સરલ સ્વભાવી સાઘ્વી શ્રી હસમુખશ્રીજી મ. ના શિષ્યા પૂ. સા. કનક પ્રભાશ્રીજી મ. ના વ્યવહાર દક્ષ સાઘ્વી શ્રીમતિ ગુંણાશ્રીજી ના મિલનસાર શિષ્યા સા. જીજ્ઞરસાશ્રીજી મ. ની પ્રેરણાથી-કોરડીયા લવચંદભાઈ કુલચંદભાઈ-મુંબઈ
- જામનગરવાળા નીડર વકતા શ્રી હેત શ્રીજી મ. ના પ્રશિષ્યા ભદ્રિક પરિણામી સા. લાવણ્યશ્રીજી મ. ના સદુપદેશથી -મોરારબાગ સાતક્ષેત્રમાંના જ્ઞાન ક્ષેત્રની ઉપજમાંથી
- સરળ સ્વભાવી સાઘ્વી શ્રી નિરુજાશ્રીજી ના સંયમ જીવનની અનુમોદનાર્થે સુદીર્ઘ તપસ્વી દૈવીકૃપા પ્રાપ્ત સા. મોક્ષજ્ઞાશ્રીજી ની પ્રેરણાથી એક ગૃહસ્થ
- સુપક્ષયુક્ત સ્વ. સા. શ્રી નિરુજાશ્રીજી મ. ના તપસ્વીરત્ના સા. શ્રી મોક્ષજ્ઞાશ્રીજી ના શ્રેણીતપની અનુમોદનાર્થે એક ગૃહસ્થ, હસ્તે સુરેશભાઈ, મુંબઈ
- રત્નત્રય આરાધકાસાઘ્વી શ્રી મોક્ષજ્ઞાશ્રીજી ના તપોમય-સંયમ જીવનના ૨૩માં વર્ષમાં મંગલપ્રવેશ પ્રસંગે-ઠક્કર નેમચંદ ઓતમચંદ બાળાગોળી વાળા પરિવાર

- वर्षातप आदि अनेक तप आराधकासा. निरुज्जश्रीज्जना शिष्या विदुषी सा. विदितरत्नाश्रीज्ज नी प्रेरणाथी निताबेन हरसुખभाळ वारीआ, पोरबंदर
- आराधनमय काणधर्म प्राप्ता स्व.सा. मलयश्रीज्ज ना स्मरणार्थे ताराबेन, बाबुलाल गीरघरलाल जवेरी जामनगरवाणा डाल-मुंबई
- व्यवहार कुशण स्व.सा. निरुज्जश्रीज्जना भद्रिक परिष्णामी शिष्या सा. श्री लव्यप्रज्ञाश्रीज्जना शिष्या सा. जितप्रज्ञाश्रीज्ज [कु. जयोत्सनाबडेन] नीदीक्षा निमित्ते तपस्वी रत्ना सा. कल्पिताश्रीज्ज नी प्रेरणाथी आदरीया वाणा शाह मालज्जभाळ सौभाग्यचंद्र तरङ्गथी
- प्रशांत मूर्ति स्व. साध्वी श्रीनिरुज्जश्रीज्जना शिष्या संयमानुरागी सा. कल्पिताश्रीज्ज नी प्रेरणा थी, सौम्यमूर्ति सा. लव्यप्रज्ञाश्रीज्ज ना शिष्या सा. जितप्रज्ञाश्रीज्ज [जयोत्सनाबडेन] नीदीक्षा निमित्ते आर.के. अन्टरप्राईज, ४८६ कालबा देवी रोड, कृष्णनिवास मुंबई-२
- प. पू. योगनिष्ठ आ. देव श्रीमद् बुधिसागर सूरीश्वरज्ज म. ना समुदावर्ती व्यवहार वियक्षासा. प्रमोदश्रीज्ज म. ना वर्धमान तपोनिष्ठा सा. राजेन्द्रश्रीज्ज नी प्रेरणाथी
- दोशी चंद्रनबेन धरमदास त्रीकमदास, जामनगर निवासी डाल मुंबई
- अ. सौ. रेशुकाबेन राजेनभाळ मेता ड. बिजल-मलय
- श्री वस्ताभाभा परिवारना सुश्रावक तुलशीदास जवेरचंद्र शेठ परिवार तरङ्गथी हस्ते पन्नाबेन टी. शेठ
- स्व. डेमतलाल वीठलज्जना स्मरणार्थे-प्रभाबेन तरङ्गथी
- मेता प्रीतमलाल हरज्जवभाळ तरङ्गथी मातुश्री वालीबडेन, धर्मपत्नी चंद्रन बडेन, अने पुत्रवधु भारती बडेनना स्मरणार्थे
- हर्षिदा बडेन भरतभाळ महेता ड. चैताली
- अक सुश्रविका बडेन ड. डीना
- स्व. वीलाधरभाळ भोतीचंद्र सोलाणीना आत्मश्रेयार्थे डो. जे. अल. सोलाणी

- એક ગૃહસ્થ હ. નગીનદાસ
- અ. સૌ. સ્વ. કસુંબા બહેનના આત્મશ્રેયાર્થે હ. પ્રતાપ ભાઈ
- મહેતા સુખલાલ અમૃતલાલ
- અ. સૌ સુશ્રાવિકા પુષ્પાબહેન શશીકાન્તભાઈ સુતરીયા
- અ. સૌ. ધીરજબેનના વર્ષાતપ નિમિત્તે શ્રી ધીરજલાલ યુનીલાલ કુંડલીયા
- સુશ્રાવક શ્રી જેઠાલાલ વ્રજલાલ મહેતા
- અ. સૌ. કીર્તીદા બહેન ડી. કોઠારી
- શ્રીતારાયંદ પોપટલાલ સોલાણી હ. અનિલભાઈ, ધિનેશભાઈ, બિપીનભાઈ
- જૈન દર્શન ઉપાસક સંઘ. જામનગર
- વોરા દુર્લભજી કાલિદાસ
- સુમિતા કેતનકુમાર શાહ તથા આશાબેન ડી. મહેતા
- કીસુમુ ની સુશ્રાવિકા બહેનો હ નગીનભાઈ ભાણવડવાળા
- દિનેશચંદ્ર કાંતિલાલ લક્ષ્મીચંદ ઠક્કર હ. શ્રેયાંસ દિનેશચંદ્ર

[6]

વિશેષ નોંધ માટેનું ખાસ પૃષ્ઠ

ક્રમ	તારીખ	નોંધ	સંદર્ભ

[7]

વિશેષ નોંધ માટેનું ખાસ પૃષ્ઠ

ક્રમ	તારીખ	નોંધ	સંદર્ભ

[8]

વિશેષ નોંધ માટેનું ખાસ પૃષ્ઠ

ક્રમ	તારીખ	નોંધ	સંદર્ભ

-: તત્વાર્થાભિગમ સૂત્ર અભિનવટીકા દ્વય સહાયક :-

શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપાચ્છ ડ્રાદિ-પાઠશાળા જામનાર.
તથા શ્રી જૈન સંઘ, જામનારનો સમ્યક્ શ્રુતાનુચાલી શાવકગણ

અભિનવ શ્રુત પ્રકાશન - ૩૮